

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI
O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

J.YUSUBOV, M.ATAVULLAYEV
J.AKRAMOV, B.ABDULLAYEV

AMALIY SIYOSATSHUNOSLIK USLUBIY QO'LLANMA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

FUQAROLIK JAMIYATI VA HUQUQ TA’LIMI KAFEDRASI

**J.YUSUBOV, M.ATAVULLAYEV, J.AKRAMOV,
B.ABDULLAYEV**

AMALIY SIYOSATSHUNOSLIK
(60310700-Siyosatshunoslik ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun)

USLUBIY QO‘LLANMA

Toshkent – 2023

“Amaliy siyosatshunoslik” fani bo‘yicha tayyorlangan mazkur uslubiy qo‘llanma O‘zbekiston Milliy universiteti rektorining 2021 yil 26 avgustdagi 1-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan “Amaliy siyosatshunoslik” fan dasturi asosida tayyorlangan.

Tuzuvchilar:

Yusubov J.	“Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi” kafedrası dotsenti, siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
M.Atavullayev	“Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi” kafedrası dotsenti v.b., falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
Akromov J.	“Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi” kafedrası katta o‘qituvchisi, siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
Abdullayev B.	“Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi” kafedrası tayanch doktoranti

Taqrizchilar:

Ergashev I.	UzMU “Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi” kafedrası professori, siyosiy fanlar doktori
Allayarov O.	GulDU “Tarix” kafedrası dotsenti v.b., s.f.b.f.d.(PhD)

Mazkur uslubiy qo‘llanmada amaliy siyosatshunoslik fanining predmeti, maqsadi va vazifalari, siyosiy menejment, siyosiy-boshqaruv tuzilishi va bosqichlari, muammoli-siyosiy vaziyat shakllari, siyosiy risklarni tahlil qilish, siyosiy qarorlarni qabul qilish jarayoni, siyosiy konsalting, amaliy siyosatshunoslikning tadqiqot usullari, davlat xizmati sohasidagi islohotlar, korrupsiyaga qarshi kurash va yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda shu kabi masalalar ochib berilgan.

Uslubiy qo‘llanma tadqiqotchilar va talabalarga mo‘ljallangan bo‘lib, undan 60310700-Siyosatshunoslik ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun ta’lim jarayonida, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda foydalanish tavsiya etiladi.

Uslubiy qo‘llanma O‘zbekiston Milliy universiteti O‘quv-uslubiy kengashining 2022 yil “19”dekabrdagi 3–sonli bayoni bilan nashrga tavsiya etilgan.

KIRISH

Yangi O'zbekistonda inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etishda siyosiy fanlar sohasida kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirish, fuqarolik jamiyati, milliy davlatchilikning siyosiy asoslari shakllanishi hamda rivojlanishi sohasida kompleks tizimli tadqiqotlar olib borish muhim vazifalardan biriga aylandi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-yanvardagi "Siyosiy fanlar sohasida kadrlarni tayyorlash, fundamental va amaliy tadqiqotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4139-sonli Qarori va unda belgilangan vazifalar muhim hisoblanadi. Xususan, unda "Siyosatshunoslik" fani bo'yicha o'quv jarayonini mazmun jihatdan takomillashtirish maqsadida yangi avlod darsliklari, o'quv qo'llanmalari, o'quv dasturlari va rejalarini tayyorlash hamda siyosatshunoslik, xalqaro munosabatlar va jahon siyosati, xalqaro iqtisodiyot va menejment, xalqaro huquq sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borish, ularning natijalarini o'quv jarayoniga hamda tegishli o'quv rejalarini va dasturlariga tatbiq etish kabi vazifalar ham belgilab berilgan.

Ushbu uslubiy qo'llanma belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan olib borilayotgan faoliyat bilan bog'liq bo'lib, "Siyosatshunoslik" fani bo'yicha o'quv jarayoni uslubiy ta'minotini takomillashtirishga qaratilgan. Qo'llanma zamonaviy amaliy siyosatshunoslik doirasidagi bilimlarni shakllantirish va tahliliy ko'nikmalarni qaror toptirish, siyosatning fundamental modellaridan foydalanish va voqealarni tahlil etish bo'yicha bilim berish, siyosiy risklarni baholash va ularni amaliyotda o'zlashtirish, siyosiy bashorat modellarini o'rgatish, siyosiy axborot yig'ish va ularni tizimli tahlil qilish ko'nikmalarni shakllantirish, siyosiy tadqiqot texnologiyalari bilan tanishtirish va ularni amalda qo'llay bilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Shu bilan birga amaliy siyosatshunoslik fani, uning ahamiyati, o'ziga xos xususiyatlari, mexanizmlari, uslublari, islohotlar jarayoni bilan uyg'un bog'liqligi, davlat boshqaruvidagi o'rni, turli siyosiy jarayonlarda amaliy faoliyatda siyosiy texnologiyalarni to'g'ri qo'llay bilish ko'nikma va malakalarni shakllantirishni nazarda tutadi.

Amaliy siyosatshunoslik fani doirasida talabalarda siyosiy savodxonlikni tarbiyalash, ularning mustaqilligi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, talabalarni jamiyatdagi siyosiy voqelik masalalarini o'rganishga o'rgatish, ularni hozirgi bosqichda bo'layotgan siyosiy jarayonlarga faolroq jalb qilish, kasbiy fazilatlarini shakllantirishga hissa qo'shish, dunyoning o'zgaruvchan siyosiy

manzarasi haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lishga yordam berish, siyosiy jarayonlarni tahlil qilish, siyosiy qarorlar qabul qilish, siyosiy tahlil va prognoz vositalariga ega bo'lishning asosiy usullarini o'rgatib boriladi.

Uslubiy qo'llanma O'zbekiston Milliy universiteti Ilmiy Kengashining 2021-yil 25-avgustdagi 1-sonli bayoni bilan tasdiqlangan 60310700-Siyosatshunoslik ta'lim yo'nalishi talabalari uchun "Amaliy siyosatshunoslik" fani dasturi asosida tayyorlangan. Mazkur o'quv-uslubiy qo'llanma amaliy siyosatshunoslik faniga bag'ishlangan dastlabki o'quv adabiyotlardan biri sifatida kamchiliklardan xoli emas, keyingi ilmiy-pedagogik faoliyatda uni yanada takomillashtirilib borishni e'tiborga olgan holda, mualliflar qo'llamna yuzasidan fikr-mulohaza va takliflarni kutib qoladi.

1-mavzu: Amaliy siyosatshunoslik fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.

Reja:

1. Amaliy siyosatshunoslikning predmeti, usullari, maqsadi va vazifalari.
2. Amaliy siyosatshunoslikning asosiy yo'nalishlari: siyosiy tahlil; siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni; siyosiy ta'sir texnologiyalari.
3. Siyosiy fanlar tizimida amaliy siyosatshunoslikning o'rni.

Tayanch tushunchalar: Siyosiy fanlar, nazariy va amaliy siyosatshunoslik, siyosiy tahlil, siyosiy qarorlar qabul qilish, aql markazlari, amaliy siyosiy fanlar tizimi.

Siyosatshunoslik siyosat haqidagi fandır. Uning vazifasi siyosatning mohiyati va namoyon bo'lishini o'rganishdir. Shunday qilib, u boshqa fanlarda bo'lgani kabi tabiiy ravishda nazariy va amaliy siyosatshunoslikka bo'linadi.

Siyosatshunoslik ijtimoiy fanlar orasida nufuzli fanlaridan biriga aylanib bormoqda, siyosatshunos esa, siyosat va hokimiyat texnologiyalari bo'yicha mutaxassis, xalq va siyosatchilarning professional maslahatchisiga aylanmoqda. Siyosiy nazariya har qanday ijtimoiy-siyosiy hodisani "shunchaki tushunib olish" uchun emas, balki uni ma'lum sharoitlarda o'zgartirish yoki nazorat ostiga qo'yadigan tarzda tushunish uchun yaratilganligi bilan amaliydir. Siyosatshunoslik o'zining vosita va usullari bilan siyosiy borliq sirlarini, siyosiy yetakchilar, elitalar, partiyalar faoliyatining, ommaning siyosiy xulq-atvori asl mohiyatini ochib berishga imkon beradi.

"Nazariy" va "amaliy" siyosatshunoslik tushunchalarining ilmiy muomalaga kiritilishi bir qator holatlar bilan bog'liq. Avvalo, tadqiqotlarda ikki yo'nalish mavjud: birinchisi, siyosatning nazariy masalalari bilan shug'ullanadigan siyosatshunoslar, ikkinchisi - aniq siyosiy voqea va vaziyatlarni tahlil qiladigan hamda siyosiy qarorlar qabul qilish uchun tavsiyalar beradigan siyosatshunoslar. Ikkinchi yo'nalish vakillari o'zlarini "haqiqiy" siyosatshunoslar deb hisoblaydilar. Shu o'rinda, siyosatshunoslikni ikkita mustaqil fanga bo'lish tendensiyasini ko'rish mumkin.

Siyosiy hayotni o'rganuvchi nazariy siyosatshunoslik siyosiy faoliyat to'g'risidagi bilimlarni shakllantirish, siyosiy taraqqiyot jarayonlarini tavsiflash, tushuntirish va tushunish, siyosatshunoslikning konseptual va kategorial apparatini, siyosiy tadqiqotining metodologiyasi va usullarini ishlab chiqish bilan bog'liq ilmiy muammolarni hal qiladi.

Amaliy siyosatshunoslik esa, siyosiy voqelikni o'zgartirish bilan bog'liq muammolarni, siyosiy jarayonlarga maqsadli ta'sir qilish yo'llari va vositalarini tahlil qilishni o'rganadi.

Demak, nazariy va amaliy siyosatshunoslik tadqiqot obyekti yoki metodi bilan emas, balki o'z oldiga qo'ygan maqsadi, ya'ni ilmiy yoki amaliy muammolar hal etilayotganligi bilan farqlanadi. Amaliy siyosatshunoslik siyosatda "nima uchun?" va "qanday qilib?" degan savollarga bevosita javob beradi.

U real siyosiy samaraga erishishga qaratilgan nazariy modellar, metodologik tamoyillar, tadqiqot usullari va tartiblari, shuningdek, siyosiy texnologiyalar, amaliy tatbiq etishga qaratilgan aniq dastur va tavsiyalar majmui sifatida ifodalanishi mumkin. Amaliy siyosatshunoslik har doim amaliy siyosiy muammoga yoki mijoz(subyekt, buyurtmachi)ga yo'naltirilgan.

Amaliy siyosatshunoslik siyosiy hayotdagi muammolarni o'rganuvchi va real siyosiy tahlil qiluvchi siyosatshunoslikning tarkibiy qismi sifatida voqealar va uning kelajakdagi rivojlanishining asosiy tendensiyalarini shakllantiradi. Amaliy siyosatshunoslikda ekspert ishi sohasidagi olimlardan farqli ravishda siyosiy amaliyotda tavsiyalar bera oladigan professional ekspert va mutaxassislariga ehtiyoj seziladi. Shuning uchun bu erda mehnat taqsimoti quyidagicha bo'ladi: oliy o'quv yurtlarining kafedralari va ilmiy-tadqiqot institutlari nazariy siyosatshunoslik bilan shug'ullanadi, ekspert va maslahat markazlari, partiya tuzilmalari amaliy siyosatshunoslik bilan ishlaydi.¹

Amaliy siyosatshunoslikda asosiy e'tibor nazariy bilimlarning o'sishiga emas, balki ulardan amaliy foydalanishga, ularning yordamida aniq siyosiy muammo va masalalarni hal etishga qaratiladi. Amaliy siyosatshunoslik siyosiy jarayonlarning asosiy ishtirokchilari, ularning iyerarxiyasi, toifalari va ichki ijtimoiy tuzilmalari, partiyalar, olomon va siyosiy auditoriyalar, mintaqaviy (hududiy) guruhlar, diniy-etnik va ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarini, siyosiy qarorlar qabul qilish va ularni amalga oshirishda siyosiy jarayon ishtirokchilarining rolini o'rganadi. Ushbu fan siyosiy vaziyat, uning tahlili va siyosiy amaliyotda ko'rib chiqilishi; muayyan siyosiy vaziyatni tahlil qilishda jamiyatning tarkibiy-mantiqiy modelini qo'llash; siyosiy jarayon ishtirokchilarining hokimiyat darajasi, ularning siyosiy hokimiyatni egallash va saqlab qolish bilan bog'liq manfaatlari; ijtimoiy va siyosiy kuchlarning uyg'unligi va uning asosiy usullari; siyosatda yangi axborot texnologiyalari, siyosiy jarayonlarni modellashtirish, siyosatda kompyuter texnologiyalari, siyosiy prognozlash; siyosiy hokimiyat organlariga saylovlar va saylov kampaniyasi texnologiyalari; siyosiy voqealar va siyosiy xavfni boshqarish (baholash usullari), siyosiy qaror qabul qilish algoritmini tadqiq etadi. Siyosiy monitoring, kontent-tahlil kabi metodlarni qo'llash amaliyoti o'rganiladi.

Amaliy siyosatshunoslikning quyidagi uchta darajasini ajratib ko'rsatish mumkin –

1) metodologik daraja - siyosiy muammo va mavzuni, shuningdek tadqiqot natijalarini talqin qilish asosida tadqiqotning nazariy yoki konseptual pozitsiyasi;

2) mezonlar nazariyasi va unga asoslangan birlamchi siyosiy axborotni yig'ish va qayta ishlash usullarida ifodalangan uslubiy daraja;

¹Qarang: Насимов М. Прикладная политология: основные функции и методы. *Государственное управление и государственная служба*, (3), 65-73. <https://journal.apa.kz/index.php/path/article/view/265> (murojaat sanasi: 16.09.2022)

3) protsessual (texnologik) daraja - siyosiy tahlilining butun texnologiyasini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan tashkiliy, texnik va moliyaviy chora-tadbirlar majmui.

Amaliy siyosatshunoslik muayyan siyosiy hodisalarni o'rganadi. Bu juda jiddiy masala va puxta, chuqur o'ylangan tayyorgarlikni talab qiladi. Siyosiy tahlil natijasida olingan ma'lumotlarning qiymati uni har tomonlama tayyorlashga qaratilgan sa'y-harakatlarga to'g'ridan-to'g'ri proporsionaldir. Shu sababli, siyosiy tahlilning metodologik usullarini o'zlashtirishdan oldin siyosatshunosning amaliy siyosiy tadqiqotlarni olib borishga tayyorligining tegishli darajasini ta'minlashga qodir bo'lgan aniq qoidalarni o'zlashtirishi bo'yicha katta ishlar olib boriladi.

Amaliy siyosatshunoslik faniga rossiyalik olimlar V.N.Amelin, A.A.Degtyarevlar quyidagicha ta'rif beradi: "Amaliy siyosatshunoslik - bu siyosiy sohaning rivojlanish mexanizmlari va tendensiyalari to'g'risidagi bilimlardan foydalanishga va shunga asoslangan tamoyillar va usullarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan ijtimoiy muhandislik va siyosiy fan bo'limi: 1) muammoli siyosiy vaziyatlarni tahlil qilish, tashxis qilish va prognozlash; 2) standart siyosiy qarorlar va tartiblarning variantlarini ishlab chiqish va tanlash; 3) siyosiy jarayonga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan algoritm va texnologiyalarni qurish."²

Amaliy siyosiy tadqiqotining asosiy maqsadi jamiyat siyosiy hayotining ko'rinib turgan, siyosiy tadqiqotlarni tayyorlash va yaratishda hisobga olinishi kerak bo'lgan tomonlarini aks ettiruvchi imkon qadar keng va dolzarb ma'lumotlarni olish hamda tegishli qarorlar va prognozlar ishlab chiqishdir.

Siyosiy tadqiqot bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- tadqiqotga tayyorgarlik;
- siyosiy voqea to'g'risida birlamchi ma'lumotlarni to'plash (masalan, respondentlarning anketa savollariga javoblari, suhbatlar, keyingi qayta ishlanishi va umumlashtirilishi kerak bo'lgan hujjatlarni tahlil qilish);
- to'plangan ma'lumotlarni qayta ishlashga tayyorlash va uni kompyuterda qayta ishlash;
- qayta ishlangan axborotni tahlil qilish va tadqiqot natijalari asosida xulosalar shakllantirish;
- siyosiy qarorlar qabul qilish uchun tavsiyalar tayyorlash.

Siyosiy tadqiqotining uch turi mavjud: tadqiq, tavsif va tahlil.

Masalan, har qanday siyosiy hodisani chuqur va keng ko'lamli tadqiq etishning dastlabki bosqichi sifatida soddalashtirilgan dastur va uslubiy vositalar (so'rovnoma, suhbat shakli, hujjatlarni o'rganish va hokazo) asosidagi tadqiqotdir. Odamlarning hozirgi siyosiy voqealarga munosabatini aniqlash yoki yaqinda o'tkazilgan siyosiy tadbirlarning ta'sirchanlik darajasini aniqlash uchun ekspress so'rovdan foydalanish mumkin. Agar keng ko'lamli tadqiqot mavzusini

²Амелин, В. Н. Опыт развития прикладной политологии в России / В. Н. Амелин, А. А. Дегтярев // Полис. Политические исследования. – 1998. – № 3. – С. 157-178. – EDN EGZRMH.

yoki obyektni aniqlashtirish talab etilsa, ushbu masala bo'yicha mutaxassislar (ekspertlar) o'rtasida so'rov o'tkazilishi mumkin.

Tavsifiy tadqiqot tahlilning murakkab turidir. U har doim to'liq dastur bo'yicha va uslubiy sinovdan o'tgan vositalar asosida amalga oshiriladi. Amaliy siyosatshunoslikda undan tahlil obyekti turli xil xususiyatlarga ega bo'lgan keng ko'lamli siyosiy hodisa bo'lganda foydalanish mumkin.

Tahliliy tadqiqot hodisaning strukturaviy elementlarini tavsiflabgina qolmay, balki uning asosida yotgan sabablarni aniqlash hamda unga xos bo'lgan tabiat, tarqalishi, dolzarbligi va boshqa xususiyatlarini aniqlashga qaratiladi. Shu munosabat bilan amaliy siyosatshunoslikda u ayniqsa katta amaliy ahamiyatga ega. Agar tavsifiy tadqiqot jarayonida o'rganilayotgan siyosiy hodisa, jarayon belgilari o'rtasida bog'liqlik mavjudligi aniqlansa, tahliliy tadqiq jarayonida aniqlangan bog'lanishning sabab-oqibat xarakteriga ega ekanligi aniqlanadi.

Har bir tahliliy tadqiqotda bitta omil emas, balki omillar majmuasini o'rganiladi, ular orasidan keyinchalik omillar - asosiy va asosiy bo'lmagan, vaqtinchalik va barqaror, boshqariladigan va boshqarilmaydigan, boshqarish mumkin bo'lgan va boshqarib bo'lmaydiganlar ajratiladi.

Ilmiy bilimlarning amaliy sohasi sifatida siyosiy tahlilni amalga oshirish bilan alohida mutaxassislar guruhi: texnologlar, analitiklar, yekspertlar, maslahatchilar, piarmentlar (siyosiy strukturalarning jamoatchilik bilan informatsion aloqalarini o'rnatuvchi mutaxassislar), partiya apparati xodimlari, siyosatchilarning yordamchilari, korporativ siyosiy tuzilmalar (masalan, maslahat agentliklari), davlat boshqaruvi vakillari va boshqalar shug'ullanishadi. Bu guruh faoliyatining natijalari turli maslahat va tavsiyalar, bashoratlar, davlat va partiya tashkilotlari faoliyatining reja va loyihalari, boshqaruv organlari faoliyatining mukammalashuvi uchun tahliliy ma'lumotlar va aniq siyosiy muammolarning yechimini topishga qaratilgan boshqa ma'lumotlar bo'ladi.

Siyosiy tahlilning siyosiy voqealiklarni tadqiq yetishning maxsus bosqichi sifatidagi xususiyatlari bir qator sabab va vaziyatlar yordamida aniqlanadi. Amaliy bilimlarning bir ko'rinishi sifatida, u avvalambor subyekt oldida turgan muayyan muammoni ta'riflash va o'rganishga yo'naltirilgan.

Shunday qilib, nazariy siyosashunoslik predmet belgisiga asosan, biror bir siyosiy makon sohasi va bir turdagi xodisalarning mantiqiy farazini ifodalab shakllanadi. Oldinda turgan vazifalarni bajarishda u muayyan hodisalarning xususiyat va belgilari, ularning qurilayotgan obyektlarni o'ziga xos maxsus chegara, tarqalish masshtablari va boshqa ideal tuzilgan soha belgilari mavjud qandaydir ijtimoiy birdamlikka birlashtirish imkoniyatini beradigan o'zaro aloqalarini mantiqiy aniqlash yo'li bilan o'zining bilimlar binosini tiklaydi. Bunga qarama-qarshi sifatida, siyosiy tahlil aniq muayyan muammoni, ya'ni siyosiy maydondagi turli sohalarga tegishli bo'lgan va aniq, belgilanmagan manbaa, ilova va shunga o'xshash belgilarga ega voqelikning elementlarini tadqiq etishga qaratilgan.

Siyosiy tahlil aslida vaziyatni ilmiy tadqiq etish shakli hisoblanadi. Boshqacha aytganda, aniq siyosiy vaziyat siyosiy tahlilning predmetini tashkil etadi. Shuning uchun siyosiy tahlil doirasida siyosiy texnolog-mutaxassis:

- muammoning kelib chiqish sababini ochib berishi;
- uning asosiy belgilarini ko‘rsatib berishi;
- mavjud ma’lumotlarni sharhlab berishi;
- muammoning ko‘lamini aniqlashi;
- uning rivojlanish sur’ati va istiqbolini belgilab berishi zarur.

Siyosiy tahlil doirasida vaziyat o‘z mantiqiga, rivojlanish manbalari, o‘shish darajasi va boshqa ko‘rsatkichlarga ega yaxlitlik sifatida o‘rganiladi.

Siyosiy tahlil vaziyatni tadqiq etish davomida quyidagi vazifalarni hal qilishni nazarda tutadi:

- shart-sharoitni, tashqi omillar va uning ta’sirida sodir bo‘lgan voqea-hodisaning chegaralarini aniqlash;

- vaziyatning makon va zamondagi ko‘lamini ko‘rsatkichlarini oydinlashtirish;

- mazkur vaziyatda faol harakat qiluvchi barcha subektlarni ajratib olish;
- ushbu subektlarning kuch nisbatiga baho berish;
- muhim tadbirlarni belgilash;
- subektlarning fe’l-atvoriga ta’sir qiladigan omillarni aniqlash;
- sodir bo‘layotgan hodisalar natijasini bashorat qilish.

Siyosiy vaziyatni o‘rganishda qo‘llaniladigan uslublar, odatda, fanlararo tabiatga ega bo‘ladi. Shu boisdan vaziyatga siyosiy baho berishda psixologik, sotsiologik antropologik, madaniy va boshqa uslublardan, ya’ni tizimliy tahlildan foydalaniladi.

Bunda asosiy qiyinchilik siyosiy tahlilning turli yondashuv va uslublarini bir-biri bilan bog‘liq ravishda qo‘llay bilish bilan bog‘liq. Boz ustiga, o‘rganilayotgan muammoni talqin qilishning muayyan mezonlariga amal qilish zarur.

Siyosiy tahlilni o‘ziga xos tadqiqot jarayoni deb olsak, uning muvaffaqiyatini ta’minlovchi mantiqiy bosqichlarga ajratish zarur. Amerikalik olimlar J.B.Mangeym va R.K.Rich³ ning fikriga ko‘ra, tahliliy jarayonning quyidagi bosqichlarini ajratish mumkin:

- muammoni nazariy asoslash bosqichi;
- muammoni modellashtirish bosqichi;
- muammoni o‘rganish dasturini ishlab chiqish bosqichi;
- muammoni hal qilish usullarini tanlash bosqichi.

Amaldagi hukumatlar, korporatsiyalar, partiyalar va siyosatchilar ma’lumotlarning qor ko‘chkisi kabi ko‘payib borishi sababli tez va bir vaqtning o‘zida samarali qaror qabul qila olmaydilar. Davlat arboblari, siyosatchilar va siyosiy partiyalar haqida gap ketganda, ular juda ko‘p vaqtni talab qilishi mumkin bo‘lgan chuqur va puxta tahlil qilish zaruriyati hamda axborot va

³Qarang: Мангейм Ж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования. – М., 1997.

voqealarga har kuni tezkor javob qaytarish zaruriyati «iste'mol qaychisi» o'rtasida turadilar.

Turli darajadagi davlat va siyosiy tuzilmalar maqbul siyosiy qarorlarni qabul qilish va mutaxassislarning ilmiy asoslangan tavsiyalari asosida uzoq muddatli faoliyat ko'rsatmalarini izlash uchun tobora ko'proq «fikrlar fabrikasi»ga (think tanks) murojaat qilishmoqda. Bugungi kunda, hatto hukumatlar ham o'zlarining ma'muriyatlarining iqtisodiy bashoratlariga emas, think tanks tavsiyalariga suyanadilar. Bunda sayyoramizning aql markazlari mamlakat, siyosiy partiyalar va jamoatchilik uchun g'oyalar ta'minotchisidirlar.

«Think tanks» («aql markazlari», «aql trestlari», «fikrlar fabrikalari») — bu xususiy manbalar yoki davlat tashkilotlari tomonidan moliyalashtiriladigan, amaliyotga yo'naltirilgan ekspert-tahliliy institutlar va markazlar bo'lib, ularning asosiy vazifalari tadqiqot, dalillarga asoslangan sharhlar, muayyan ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga molik mavzular hamda loyihalar bo'yicha tavsiyalar va tahlillardir.

Eng kuchli aql markazlari sanoati rivojlangan mamlakatlarda joylashgan. Ularning yordami bilan ushbu mamlakatlarning rivojlanishi eng yaxshi trayektoriyalar bo'yicha amalga oshiriladi. Bugungi kunda dunyoning 180 dan ortiq mamlakatlarida 7000 ga yaqin aql markazlari mavjud bo'lib, ularning aksariyati AQSH, G'arbiy Yevropa, Hindiston, Xitoy, Rossiya, Yaponiyada joylashgan.

Aql markazlari jamiyatdagi jarayonlarga va davlatning siyosiy tuzilmalariga bevosita ta'sir ko'rsatishidan kelib chiqib, ekspert va tahlil markazlari sohasidagi yetakchi ekspert Jeyms Makgann ularni siyosiy qarorlarni qabul qilishga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan qonunchilik, ijro etuvchi, sud hokimiyati va OAVdan keyin «beshinchi hokimiyat»ga tenglashtiradi. Agar yigirmanchi asrning ikkinchi yarmi va hozirgi asrni oladigan bo'lsak, unda global va mahalliy ko'plab muhim siyosiy qarorlar ortida aql markazlari turibdi. Qo'shma Shtatlardagi zamonaviy siyosiy adabiyotga murojaat qilishning o'zi kifoya: unda siz u yoki bu Amerika ma'muriyati qarorlari qanday tayyorlangani jarayoni va bunda tahlil markazlari qanday rol o'ynagan, siyosatda, iqtisodiyotda va xalqaro maydonda qanday oqibatlarga olib kelgani bilan deyarli qadam-baqadam tanishasiz.

«Aql markazi» atamasi birinchi bo'lib 19–20-asrlarning boshlarida «miya» so'zi uchun britancha jargon sifatida paydo bo'lgan. Ikkinchi Jahon urushi paytida u Qo'shma Shtatlarning harbiy jargoniga kirib, «fikrlash uchun himoyalangan xonalar» («tanklar» so'zining kelib chiqishi ham shundan) degan ma'noni anglatgan, unda generallar va fuqarolik mutaxassislari, dushman josuslaridan germetik himoyalangan holda harbiy harakatlarni tinchgina muhokama qilishlari va tegishli qarorlar qabul qilishlari mumkin bo'lgan. Ikkinchi jahon urushidan farqli o'laroq, zamonaviy tahlil markazlari qaror qabul qilmaydi. Ularda mumkin bo'lgan yechimlar va ularning oqibatlari ishlab chiqiladi, tahlil qilinadi va baholanadi. Bu qaror qabul qilish markazlari emas, balki tahlil markazlaridir.

Faqatgina 50 yillarning oxiriga kelib, ushbu atama ijtimoiy ahamiyatga ega (siyosiy, iqtisodiy va h.k.) muammolarni hal qilish uchun maslahat va g'oyalar beradigan fanlararo tuzilishga ega ilmiy-tadqiqot muassasalari yoki mutaxassislar guruhlarini bildiruvchi tushuncha sifatida ishlatila boshlandi.

«Aql markazlari» paydo bo'lishidan oldin ularning zamonaviy ko'rinishida idoraviy kengashlar, siyosiy va iqtisodiy maslahatchilar, hukumatlar huzuridagi axborot-tahlil markazlari va boshqalar mavjud edi. Ular tomonidan berilgan konsultatsiyalar yopiq ma'ruzalar shaklida taqdim etilgan (ular bugun ham XDFU shaklida mavjud: xizmat doirasida foydalanish uchun).

Think tanks sof akademik institutlardan farqli o'laroq, ilm-fan va jamiyatni bir-biriga bog'lab turadi yoki Qo'shma Shtatlardagi «aql markazlari» haqidagi kitobda ta'kidlanganidek, «Ushbu muassasalar ko'pincha davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi siyosatni aniqlashtiruvchi hamjamiyat va akademik hamjamiyat orasidagi ko'priklarni vazifasini bajaradi. Ular amaliy va asosiy tadqiqotlarni siyosatchilar va jamoatchilik uchun tushunarli, ishonchli bo'lgan tilga tarjima qiluvchi mustaqil ovoz sifatida jamoat manfaatlariga xizmat qiladi».

Mustaqil ekspert-tahlil markazlarining paydo bo'lishiga, shuningdek, yopiq tavsiya beruvchi idoraviy markazlar sababli muhim ma'lumotlarning boshqa bo'limlarga, jamoatchilikka yetkazilmasligi, yopiq holda qolishiga olib kelganligi ham turtki bo'ldi va bu jamiyat uchun jiddiy oqibatlariga olib keldi.

Vaqt o'tishi bilan «aql markazlari» siyosiy elitaning tegirmoniga aylandi. Ko'plab tahlilchilar yetakchi siyosatchilarga, prezident ma'muriyatining mas'ul a'zolariga, va aksincha, ko'plab siyosatchilar ish faoliyatlarining so'ngida professorlar, maslahatchilar va yetakchi aql markazlarining faxriy a'zolariga aylanishdi.

Uzoq vaqt davomida mamlakatda analitika (tahlil)ning holati aytarli yaxshi emas edi. Bunga ta'lim va malakali kadrlar tayyorlash darajasi, ochiq yoki yopiq senzura, taqiqlangan mavzularning mavjudligi, nashrlar ustidan nazorat, oldindan belgilab qo'yilgan tadqiqotlar va amaldagi hukumat siyosatini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilganlik, xorijiy tashkilotlar bilan aloqalarning cheklanganligi, yuqori hokimiyat organlari oldida hisobdorlik, ishonchli empirik ma'lumotlarning yetishmasligi, ish haqining pastligi, xodimlar almashinuvi va aqliy salohiyatning yetishmasligi o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Dunyo miqyosidagi aql markazlarining eng nufuzli reytinglarini tuzuvchi Pensilvaniya universiteti dasturi (The Global Go-To Think Tanks Index) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda think tanks deb tan olingan 12 ta tahlil markazlari mavjud.

Bular davlat tashkilotlari — O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti (ISRS), Prezident administratsiyasi huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CER), Oliy Majlis huzuridagi Qonunchilik va parlament tadqiqotlari instituti, strategik tahlil va prognozlash oliy maktabi, Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish markazi (sobiq Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti —

FJSHMQMI), «Siyosiy tadqiqotlar markazi» (CPS), «Taraqqiyot strategiyasi» markazi, «Tahlil» ijtimoiy tadqiqotlar markazi, shuningdek nodavlat notijorat tashkilotlari — Iqtisodiy rivojlanishni targ'ib qilish markazi (CED), «Bilimlar karvoni», «Ma'no» tadqiqot tashabbuslari markazi va boshqalar.

Ushbu markazlarning hech biri, 2019 yil tahlillariga ko'ra, dunyoning eng yaxshi 175 ta tahlil markaziga yoki AQSH tashqarisidagi eng yaxshi 155 ta markazning reytingiga kirmagan. Markaziy Osiyo va Kavkaz mamlakatlaridagi eng yaxshi markazlarning ro'yxatiga 63ta tashkilot kirdi. Ro'yxatga O'zbekistondan atigi 4 ta markaz kirgan: CER (10), CPS (22), ISRS (26), Tahlil Ijtimoiy tadqiqotlar markazi (33). 2017 yil yakunlari bo'yicha O'zbekistonning «Taraqqiyot strategiyasi» markazi «2017 yilning eng yaxshi yangi aql markazi» nominatsiyasi bo'yicha eng yaxshi elliklikka kirdi. Siyosiy qarorhar doim siyosiy muammoning paydo bo'lishi bilan boshlanib, uni hal qilish va olib tashlash bilan yakunlanadigan jarayondir.

Siyosiy qaror, shuningdek, siyosiy voqealarning har qanday ishtirokchisi manfaatlarini amalga oshirish usulidir. Jamiyatning siyosiy hayoti faqat hukmdorlar va bo'ysunuvchilar o'rtasidagi munosabatlar bilan cheklanib qolmaydi. Bu siyosiy hodisalarning turli ishtirokchilari manfaatlarining o'z maqsadlarini ko'zlagan holda o'zaro ta'siri. Ularni amalga oshirish bir qator siyosiy tadbirlar, harakatlar va xususan, siyosiy qarorlar orqali mumkin.

Har qanday siyosiy qaror muayyan siyosiy vaziyatni hal qilish uchun odamlar tomonidan qabul qilinadi. Boshqacha qilib aytganda, siyosiy qaror siyosiy jarayondagi obyektivlik va subyektivlikning murakkab dialektik o'zaro bog'lanishidir. Shu bilan birga, qaror qabul qiluvchi har doim kelajakdagi qaror hajmida subyektivlik ulushini oshirish uchun katta og'ishga ega bo'ladi. Bir qator talablarga rioya qilish bunday og'ishga ishonchli to'siqdir:

- Qaror qabul qilishning maqsadga muvofiqligi. Nima uchun qaror qabul qilinmoqda? Qanday maqsad bilan? Sabab? – degan savollar ritorik emas. Siyosatchi o'zini ko'rsatishni xohlaydimi, siyosiy jarayonda o'zini ko'rsatishni xohlaydimi yoki u o'ta tor doiradagi odamlar manfaatlarini ko'zlab yechim topishga intilyaptimi yoki keng jamoatchilik ahamiyatiga ega bo'lgan muammo hal qilinyaptimi – bularning barchasiga siyosiy qaror ustida ish boshlanishidan oldin oydinlik kiritish kerak.

Qaror qabul qilishning konseptsiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- qaror qabul qilish subyektlarining holati va xususiyatlarini bilish;
- qabul qilish tartibini ishlab chiqish;
- qaror qabul qilish jarayoni tashkiliy kontekstini nazarda tutgan holda, o'ziga xos texnikalar, usullar, protseduralar, "texnologiyalar" majmuini qo'llash;
- qarorni idrok etish;
- qarorning mumkin bo'lgan oqibatlarini oldindan ko'rish.

Gerbert Saymon - siyosiy tahlilda qaror qabul qilish muammosini qo'llagan birinchi amerikalik siyosatshunoslardan biri - qarorda quyidagi tartibda joylashgan harakatlarning ma'lum bir ketma-ketligini ko'rdi: muammo qo'yish,

u haqida ma'lumot to'plash, mumkin bo'lgan muqobil variantlarni aniqlash, aktorlar tomonidan yechimlar iyerarxiyasiga ko'ra muqobillardan birini tanlash.

Siyosatshunoslikda, ko'rib turganimizdek, bir-birini to'ldiradigan ikki daraja mavjud. Bir tomondan, empirik materiallarni to'plamasdan, tasniflamasdan va tahlil qilmasdan turib, siyosatshunoslik quruq sxolastikaga, siyosiy amaliyotga juda oz narsa beradigan mavhum mantiqiy sxemalarga aylanib ketishga mahkum. Boshqa tomondan, alohida hodisa va faktlar to'plamidan nazariy tushunchalarsiz, yaxlit manzarani tasavvur qilish, muayyan hodisaning ma'nosini tushunish mumkin emas.

Amaliy siyosatshunoslik xulosalari odatda, siyosiy barqarorlikni saqlab qolishga qaratilgan bo'ladi. Uning asosiy vazifasi aniq tavsiyalar va qisqa mudlatli bashoratlarni muayyan subyektlar uchun ular faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida bayon etishdan iborat

Amaliy siyosatshunoslik ijtimoiy muammolarni bartaraf etish va millatlararo, fuqarolararo totuvlikni ta'minlashga doir dasturlarni, konunlarni, qarorlarni qabul qilish funksiyasini bajarish bilan ham cheklanib qolmaydi. U mazkur hujjatlarning hayotda izchil, qat'iy ijro etilishini ta'minlaydigan amaliy funksiyalarni ham bajaradi. Buyuk mutafakkir Gegel ko'rsatib o'tganidek, "masalaning mohiyati o'z maqsadi bilan emas, balki o'zining amalga oshirilishi bilan oxiriga yetadi..."

Amaliy siyosatshunoslik qabul qilingan dasturlar, qonunlar, qarorlarni hayotda izchillik, qat'iyatlilik bilan amalga oshirish, butun jamiyatni turli — tuman illatlardan, xastaliklardan tozalashga alohida e'tibor qaratadi. Chunki bu vazifa ijtimoiy hayotda amalga oshirilmasdan qolar ekan, unda jamiyatning mustahkam xavfsizligiga, barqarorligiga, tinch — totuvligiga, farovonligiga, 6axt- saodatiga erishib bo'lmaydi. Dasturlar, qonunlar, qarorlar hayotda amalda ijro etilganda va jamiyat turli — tuman illatlardan tozalagandagina ko'zlangan maqsadga erishiladi. Amaliy siyosatshunoslik bu qabul qilingan siyosiy qarorlar amalda ijro etiladigan, jamiyat xilma—xil xastaliklardan tozalanadigan, zaif va ojizlar zo'ravonlardan himoya qilinadigan, ijtimoiy adolat va tartib o'rnatiladigan siyosatning o'ziga xos sohasidir.

Siyosat sohasidagi aniq vazifalarni yechimini topish, insonlar uchun maqsadga erishishning muqobil usul va texnologiyalarini izlash zaruriyati siyosiy xodisalarni tushunish va o'rganishning alohida yondashuvini ko'zda tutadi. Nazariy siyosashunoslikning siyosiy hodisalar xususiyatlari va ta'rif-tavsiflarining mohiyatini aniqlash, ular o'rtasidagi prinsipial aloqa va munosabatlarini ochib ko'rsatish, rivojlanishning g'oya va qonuniyatlarini asoslab berishga qaratilgan yondashuvlaridan farqli o'laroq, mazkur yondashuv amaliy masalalarning yechimiga qaratilgan va o'ziga xos xususiyatlariga yega. Umuman olganda siyosiy qarashlarning "texnologik" yo'naltirilgan shakl va xilma-xil turlari, siyosiy hodisalarning o'xshashlik va farqli tomonlari haqidagi tasavvurlarni yagona tizimga soluvchi bilimlarining shakllanis hi va ishlab chiqilishiga emas, balki siyosiy maydondagi amaliy va aniq vazifalarni yechishdagi mavjud ilmiy-nazariy potensialdan tadbqiqiy foydalanishga

qaratilgan. Yuqoridagilarni tushunish va baholashda, nazariy g'oyalar bilan bir qatorda, to'plangan amaliy tajribalar, shunga o'xshash vazifalarni yechish bo'yicha olingan bilim va ko'nikmalar, intuitsiya va insonning boshqa metodologik tasavvurlari ham muhim o'rin tutadi. Qisqacha qilib aytganda, tadbiqiy soha, qandaydir umumiy nazariy xulosalardan foydalanmasdan turib ham to'plangan amaliy tajribalar doirasida o'z xulosalarini chiqarishi mumkin. Tadbiqiy siyosiy izlanishlarning bunday maxsus mo'ljallanganligini nazarda tutadigan bo'lsak, aynan u siyosiy hayotni tushinishda, insonning siyosiy hayotdagi faoliyatini san'atning bir turi sifatida munosabatda bo'lishga majbur qiluvchi alohida bir rakurs beradi.

Amaliy siyosatshunoslik siyosiy boshqaruv amaliyoti, siyosiy partiyalarning siyosiy strategiyasi va taktikasini ishlab chiqish, siyosiy nizolarni hal qilish va saylov kampaniyalarini o'tkazish bilan bevosita bog'liq bo'lgan sohadir.

Amaliy siyosatshunos muayyan siyosiy muammolar va vaziyatlarni o'rganadi hamda turli davlat dasturlarini ishlab chiqishda qo'llaniladigan muayyan siyosiy subyektlarga ularning faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar va qisqa muddatli prognozlarni shakllantiradi.

O'zbekistonda ko'pgina siyosatshunoslar amaliy muammolarni hal qilish uchun siyosiy jarayonda bevosita ishtirok etadi. Bir tomondan, bu ijobiy hodisa, chunki siyosat subyektlari (davlat organlari, parlament va partiya tuzilmalari, kasaba uyushmalari va boshqa jamoat birlashmalari) tomonidan ilmiy yondashuvga talab muhiti yaratilgan, bu esa fanning rivojlanishini rag'batlantiradi.

AQSHda amaliy siyosatshunoslik fani yo'nalishlari bo'yicha "policy sciences" (siyosatning ratsionalligini ta'minlashga qaratilgan siyosiy boshqaruv fanlari) deb nomlangan siyosiy fanlarining butun oilasi shakllandi. Siyosiy tahlil (policy analysis), siyosiy loyihalash va qarorlar qabul qilish (policy making) va siyosiy boshqaruv (public policy, political management) kabilar shular jumlasidandir.

Mamlakatimizda ham Respublikamiz Prezidentining "Siyosiy fanlar sohasida kadrlarni tayyorlash, fundamental va amaliy tadqiqotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019 yil 29 yanvarda qabul qilingan PQ-4139-sonli Qarori⁴ siyosiy fanlar sohasida kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'yishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi, deyish mumkin. Qarorda ilg'or xorijiy tajriba hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish asosida siyosatshunoslik fanlari sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlashni ta'minlash, jahon siyosatidagi eng yangi trend va yo'nalishlarni hisobga olgan holda xalqaro darajadagi ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash, "Siyosatshunoslik" fani bo'yicha o'quv jarayonini mazmun jihatdan

⁴Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Сиёсий фанлар соҳасида кадрларни тайёрлаш, фундаментал ва амалий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 2019 йил 29 январда қабул қилинган ПҚ-4139-сонли Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2019 й., 07/19/4139/2544-сон. <https://lex.uz/docs/4182353> (murojaatsanasi: 15.12.2021)

takomillashtirish maqsadida yangi avlod darsliklari, o'quv qo'llanmalari, o'quv dasturlari va rejalarini tayyorlash masalalari belgilab olindi. Siyosiy fanlar sirasiga kiradigan siyosatshunoslik, siyosiy falsafa, siyosiy iqtisod, xalqaro munosabatlarning siyosiy nazariyasi, geosiyosat, siyosiy tarix, siyosiy etika, siyosiy antropologiya va boshqa sohalar qatori amaliy siyosatshunoslikni rivojlantirish masalalariga ham qatta e'tibor qaratilmoqda.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Amaliy va nazariy siyosatshunoslik fanlarining nisbati va o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Amaliy siyosatshunoslik fanining maqsadi, vazifalari nimalardan iborat?
3. Siyosiy tahlilning asosiy bosqichlari nimalardan iborat?
4. O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan "Aql markazlari" to'g'risida nimalarni bilasiz?
5. Amaliy siyosatshunoslik fanlari turkibiga kiruvchi fanday fanlarni bilasiz?

2-mavzu: Amaliy siyosatshunoslik tadqiqoti usullari va amaliy-siyosiy tahlil turlari.

Reja:

1. Amaliy siyosatshunoslik tadqiqoti usullari
2. Siyosiy tahlil: rivojlanish omillari
3. Siyosiy tahlilning metodologik darajasi
4. Siyosiy tahlil va siyosatshunoslik paradigmalari

Tayanch tushunchalar: tahlil (analiz), sintez, axborot transformatsiyasi, siyosiy tahlilning nazariy va amaliy darajalari, "politicalanalysis" va "rolisu analysis", siyosiy tahlilning metodologik darajasi, matematik modellashtrish, situatsion va SWOT-tahlil, ivent-tahlil.

Siyosiy tahlil - bu muayyan siyosiy voqealar va siyosiy vaziyatni o'rganish, uning mumkin bo'lgan rivojlanishi to'g'risida taxminlarni yaratish va malakali siyosiy qarorlar qabul qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan turli usullar majmuidir⁵.

Siyosiy tahlil ilmiy fan sifatida Ikkinchi jahon urushidan keyin jadal rivojlana boshladi. Uning eng tez o'sish davri taxminan 1960-1970 yillarga to'g'ri keladi va uchta asosiy omil bilan belgilanadi.

Birinchi omil - jahon siyosiy tizimining Sovet Ittifoqi va Amerika Qo'shma Shtatlari boshchiligidagi ikki siyosiy lager o'rtasidagi ikki qutbli qarama-qarshilik tizimi sifatida shakllanishi. Jamiyat hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatgan muhim jarayonlardan biri qurollanish poygasi – ikki qudratli davlat o'rtasidagi strategik harbiy ustunlik uchun raqobat edi. Qurollanish poygasi jarayoni nafaqat katta resurslarni sarflashni, balki ushbu resurslarni qayerga va

⁵ Зеленков, М. Ю. Политология (базовый курс) / М. Ю. Зелен-ков. – М. : Юридический институт МИИТа, 2010. – Стр. 256-257.

qanday yo'naltirish kerakligini aniq tushunishni ham talab qildi, bu esa, o'z navbatida, jahon miqyosidagi mavjud siyosiy vaziyatni eng to'g'ri baholashni talab qildi. Siyosiy tahlil sohasidagi ishlanmalarning birinchi yirik mijozlari va iste'molchilari orasida mudofaa va harbiy-sanoat kompleksi (xususan, Pentagon) bilan bog'liq tuzilmalar bor edi.

Bunday e'tirozni kutish mumkin: avval ham yirik siyosiy ittifoqlar tuzilgan va ular har doim harbiy qudrat jihatidan siyosiy raqiblarini ortda qoldirishga intilgan. Nima uchun aynan shu davrda siyosiy tahlil sohasida dalillarga asoslangan ishlanmalarni yaratishga qiziqish keskin ortib bormoqda? Bu yerda birinchisi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va qurol sifatini o'zgartirishdan iborat bo'lgan ikkinchi omilni nomlash kerak. Ikkinchi jahon urushi oxirida o'zining halokatli kuchida misli ko'rilmagan ommaviy qirg'in qurollari - yadroviy qurollar paydo bo'ldi.

Katta kuchlarning global qarama-qarshiligi sharoitida undan foydalanish nafaqat tomonlarning ko'proq yoki kamroq yo'qotishlari bilan, balki butun insoniyat bilan bir qatorda raqiblardan birini yoki hatto ikkalasini ham butunlay yo'q qilish bilan tahdid qildi. Shunday qilib, harbiy-texnik rivojlanish omillarining jahon siyosiy tizimini tashkil etish omillari bilan o'ziga xos kombinatsiyasi siyosiy tahlil va prognozlash uchun eng yuqori talablarni belgilab berdi. Qarorlar qabul qilinishini tahliliy ta'minlashda ishonchlilik va sifatning yo'qligidan kelib chiqadigan siyosiy xatolarning oqibatlari, so'zning to'liq ma'nosida, hayotiy ahamiyatga ega bo'ldi.

Uchinchi omil sof texnik xususiyatga ega bo'lib, elektron hisoblash texnikasining paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Bu statistik va matematik usullardan foydalanish, axborotni qayta ishlashga yangi yondashuvlar sohasida tadqiqotchilar uchun tubdan yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Masalan, zamonaviy siyosiy tahlilda nihoyatda faol foydalaniladigan va nisbatan oddiy matematik apparatdan foydalanadigan statistik usullar juda katta hisob-kitoblarni talab qiladi. Bu vazifani hatto birinchi kam quvvatli kompyuterlar ham eng iqtidorli matematikaga qaraganda ancha yaxshi bajara oldi. Tegishli kompyuter dasturlarining paydo bo'lishi statistik vositalarni fundamental matematik ta'limga ega bo'lmagan siyosatshunoslarning keng doirasiga taqdim etdi.

Hozirgi tilda "tahlil" (yunoncha analysis – qismlarga ajratish, qismlarga ajratish) atamasi keng ma'noda biror narsani ko'rib chiqish, tahlil qilish deb tushuniladi; tor ma'noda, butunni uning tarkibiy elementlariga bo'lish, o'rganish obyekting tarkibi va xususiyatlarini aniqlashdan iborat bo'lgan ilmiy tadqiqot usuli sifatida. "Tahlil" tushunchasi ko'pincha "sintez" (yunoncha synthesis – bog'lanish, birikma) tushunchasiga – hodisani uning qismlari birligi va o'zaro bog'lanishini o'rganishga qarama-qarshi qo'yiladi. Sintez - bu tahlil natijasida olingan ma'lumotlarni bir butunga birlashtirgan umumlashtirish, shuning uchun tahlil va sintez ilmiy tadqiqotning ajralmas, bir-birini to'ldiruvchi tarkibiy qismlaridir. Kelajakda biz siyosiy tahlilni o'rganilayotgan obyektning tarkibiy

qismlarga bo'linish va bu qismlarni yangi kognitiv darajada birlashtirishni birlashtirgan analitik-sintetik protsedura sifatida tushunamiz.

Tahlil jarayonini biroz boshqacha nuqtai nazardan baholab, biz birinchi navbatda ma'lumotni o'zgartirish usullari va usullarining ma'lum bir to'plamini ifodalashini aniqlaymiz. Ushbu transformatsiyaning "chiqishida" har doim yangi bilimlar paydo bo'ladi. Tahlil protsedurasini amalga oshirish uchun boshlang'ich nuqta, "surish" ma'lum bir muammo - hal qilinishi kerak bo'lgan narsa, engish kerak bo'lgan qarama-qarshilik turi deb hisoblanishi mumkin. Muammoning tabiati har doim olingan bilimlarning asosiy hal qiluvchi omilidir.

Shunday qilib, eng umumiy shaklda tahlil - bu ma'lum bir muammoni hal qilishga qaratilgan yangi bilimlarni olish uchun ma'lumotni o'zgartirish. Biroq biz shunchaki mavhum "tahlil" emas, balki hokimiyatni taqsimlash va undan foydalanish jarayonlari bilan shug'ullanadigan siyosiy tahlilni ko'rib chiqamiz. Shu munosabat bilan to'rtta savol tug'ilishi tabiiy:

- Siyosiy tahlil qanday muammolarni hal qiladi?
- U qanday yangi bilimlarni beradi?
- Yangi bilimga aylanadigan axborotning o'ziga xosligi nimada?
- Axborotni o'zgartirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari qanday?

Siyosiy tahlil bilan bog'liq muammolarning uchta asosiy sinfi mavjud. Ulardan birinchisi, siyosiy hodisalar haqidagi erishilgan bilim darajasi, ularning siyosiy bo'lmagan hodisalar bilan bog'liqligi va zarur bilim darajasi o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida shakllanadigan kognitiv muammolardir. Ularning yechimi siyosiy hodisalar va jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi noaniqlikni kamaytirishni o'z ichiga oladi. Kognitiv muammoni shakllantirishda biz o'zimizga quyidagi savollarni beramiz: bu jarayonning borishiga qanday omillar ta'sir qiladi va bu hodisalar o'rtasida bog'liqlik bormi, uning tabiati qanday?

Siyosiy tahlil jarayonida ma'lumotni ushbu muammolar sinfiga mos ravishda o'zgartirib, biz nazariy bilimlarni olamiz, ular farqlanadi:

- umumlashtirish (umumlashtirish) sifati, hodisalarning keng doirasiga tatbiq eta olish. Bu holda yakuniy maqsad nazariyani shakllantirishdir - voqelikning ma'lum bir sohasida ishlaydigan naqshlar haqida tizimli bilim. Siyosatshunoslikda nazariy bilimlar alohida siyosiy hodisalarni emas, balki siyosiy hodisa va jarayonlar sinflarini tushuntiradi. Muayyan siyosiy vaziyat yoki jarayon o'z-o'zidan qiziq emas, balki qandaydir umumiy qonuniyatning tashuvchisi sifatida;

- tuzilgan xulosalar va qonuniyatlarning uzoq muddatli dolzarbligi. Nazariy tadqiqot obyekti - vaqtinchalik xususiyatlariga ko'ra chegaralanmagan (aniqrog'i, cheklangan) siyosiy jarayonlar;

- nazariy bilimlarni ishlab chiqaruvchi siyosiy tahlilchining "mijozi", "mijozi" sifatida (bilvosita bo'lsa ham) harakat qiladigan butun jamiyat manfaatlariga yo'naltirilganlik;

- nisbatan past darajadagi faollik, transformatsion salohiyat, ayniqsa qisqa vaqt oralig'ida. Nazariy bilimlar aniq siyosatda bevosita qo'llash, qisqa muddatda aniq siyosiy samaraga erishish uchun mo'ljallanmagan.

Ushbu tabiatdagi bilimlarni ishlab chiqaradigan siyosiy tahlil darajasini biz nazariy daraja deb ataymiz.

Ikkinchi sinfni siyosiy ishtirokchilarning o'ziga xos muammolari - siyosiy jarayonning muhim subyektlari (ishtirokchilari) tashkil qiladi. Siyosiy rahbarlar, partiyalar, davlat hokimiyati organlari, lobbi guruhlari, siyosat bilan shug'ullanuvchi moliyaviy va sanoat kompaniyalari va boshqalar bu kabi harakat qilishlari mumkin. Bu yerda, masalan, hokimiyat vertikal darajalari o'rtasida vakolatlar va resurslarning optimal taqsimlanishini aniqlash kerak: federal, mintaqaviy va shahar; jamiyat siyosiy tizimida siyosiy partiyalar institutining rolini kuchaytirishga qodir bo'lgan harakatlar xarakteri; muayyan aktyor uchun muayyan vaziyatda asosiy bo'lgan siyosiy ustuvorliklar.

Uchinchi sinf - hokimiyat munosabatlariga bevosita ta'sir qilmaydigan, lekin ularni hal qilish uchun siyosiy usullarni talab qiladigan ijtimoiy hayot muammolaridan iborat. Bularga, masalan, ma'lum bir sohada samarali davlat siyosatini ishlab chiqish muammosi: ta'lim, savdo, bank, sog'liqni saqlash, mulk huquqlarini himoya qilish va boshqalar kiradi.

Axborotning ikkinchi va uchinchi sinf muammolarini hal qilish uchun o'zgartirilishi bilimlarning maxsus turini - amaliy bilimlarni tashkil qiladi. Agar nazariy bilimlar uzoq muddatli va umumiy qonuniyatlar haqidagi savollarga javob bersa, amaliy bilimlar hozirgi aniq sharoitlarda o'zini qanday tutish kerakligi haqidagi savollarga javob beradi. Amaliy tadqiqotning asosiy savoli: "Nima qilish kerak?". U muayyan siyosiy qarorlarni qabul qilishga, siyosiy ishtirokchilar uchun noaniqlikni kamaytirishga qaratilgan. Shu bilan birga, erishilgan bilimlar "siz 1, 2, 3 ... amallarni bajarishingiz kerak" kabi maslahat xarakteriga ega bo'lishi shart emas. Aktorning xatti-harakati uchun muqobil variantlarni belgilash, ularning oqibatlarini hisobga olgan holda, qaror qabul qiluvchi uchun foydali bo'lgan allaqachon qo'llaniladigan bilimdir. Buni, masalan, quyidagicha shakllantirish mumkin: "Ushbu vaziyat doirasida uchta xatti-harakatlar strategiyasi mavjud bo'lib, ularning har biri quyidagi xavflarni o'z ichiga oladi va quyidagi yutuqlarga qaratilgan ..." Har holda, o'ziga xos amaliy bilimlar shakli tahlilchi tomonidan muammosi hal etilayotgan siyosiy aktyorning ehtiyojlari, qiziqishlari, idrokining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Amaliy bilimlar quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- aniq siyosiy aktyorning muayyan muammosini hal qilish uchun foydalilik, foydalilik. Uzoq muddatli jamoat manfaatlariga yo'naltirilgan nazariy bilimlardan farqli o'laroq, amaliy bilimlar ma'lum mijozning, mijozning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan (garchi alohida shtatlar va hatto davlatdan yuqori tashkilotlar bunday mijoz sifatida harakat qilishlari mumkin). Bunday bilimlarni ishlab chiqaradigan siyosiy tahlil ko'pincha mijozga yo'naltirilgan deb ataladi;

- olingan bilimlarning qisqa muddatli (u yoki bu tarzda) dolzarbligi. Amaliy siyosiy tahlilning obyekti makon va vaqtda aniq lokalizatsiya qilingan muammo va vaziyatlardir. Shunga ko'ra, amaliy bilimlar nazariy bilimlarga nisbatan ancha kam darajada umumlashtirish xususiyatiga ega. Amaliy bilimlar - vaziyatlar sinfi, predmet yoki hodisalar haqida emas, balki ma'lum siyosiy vaziyat, berilgan obyekt, hodisa haqidagi bilim;

- yuqori transformatsion salohiyat, faollik. Amaliy bilimlar hozirgi siyosiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatishga, ularni mijozning manfaatlariga mos ravishda tuzatishga qaratilgan. Amaliy siyosiy tahlil bilan siyosiy menejment, siyosiy jarayonlarni boshqarish fani o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik shundan kelib chiqadi .

Siyosiy tahlilning ikki darajasi - nazariy va amaliy - mavjudligi muammosi "siyosiy tahlil" atamasini ingliz tilidan rus tiliga tarjima qilganda juda aniq namoyon bo'ladi. Ingliz tilida siyosiy tahlilning turli talqinlarini aks ettiruvchi kamida ikkita tushuncha mavjud: "political analysis" va "policy analysis". "Politics" so'zi haqiqiy siyosiy sohani, jamiyatda hokimiyat taqsimoti bilan bog'liq shaxslar va guruhlar o'rtasidagi munosabatlar yig'indisini anglatadi. "Policy" so'zi hokimiyat resurslaridan foydalangan holda ma'lum bir muammoni hal qilishga qaratilgan siyosiy yo'nalish, ongli ravishda ishlab chiqilgan strategiyani bildiradi. Ko'pincha jamoatchilik tomonidan boshqariladigan siyosiy nazorat sohasini anglatuvchi "public policy" atamasi ham mavjud. Shunga ko'ra, " political analysis " (siyosiy sohani tahlil qilish) va "policy analysis" yoki "public public policy" (siyosiy harakat, ma'lum bir siyosiy kurs tahlili) atamalari farqlanadi. Birinchisi ko'proq siyosiy tahlilning nazariy darajasini, ikkinchisi amaliy darajasini aks ettiradi.

Siyosiy tahlilning amaliy va nazariy darajalari o'rtasidagi tafovutlarning ahamiyatiga qaramay, bu farqlarni mutlaq darajaga ko'tarib bo'lmaydi. Ular orasida tosh devor yo'q, siyosiy tahlilning ikki darajasi ko'p umumiyliklarga ega va bir-birini to'ldiradi. Shunday qilib, amaliy muammoni hal qilishda ko'pincha o'rganilayotgan hodisalar sinfini tushuntiruvchi nazariy ishlanmalarga tayanish kerak. Aytaylik, amaliy tadqiqotning maqsadi siyosiy spektrning o'ng qanotiga mansub N siyosiy partiyasining Davlat Dumasi deputatlarining bo'lajak saylovlarida saylovchilar tomonidan qo'llab-quvvatlash darajasini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu muammoni hal qilishda zaruriy nazariy yordam Rossiyadagi o'ng partiyalarni saylovda qo'llab-quvvatlash darajasiga turli omillar ta'sirining qonuniyatlari haqidagi bilimlar to'plami bo'ladi. Masalan, bizning huquqni qo'llab-quvvatlashimiz qishloqqa qaraganda shaharlarda ko'proq ekanligi hammaga ma'lum bo'lgan haqiqatni bilish, shubhasiz, tavsiyalarni shakllantirishda foydali bo'ladi. Muammoni hal qilish uchun samarali amaliy modelni tanlash nazariy bilimlarning chuqurligiga bog'liq. Yana bir narsa shundaki, uni faqat nazariy bilimlarni jalb qilish orqali ta'minlab bo'lmaydi. Tahlilda nazariy darajada o'rganiladigan va uzoq muddatli ta'sirga ega bo'lgan omillarni ham, saylov oldidan muayyan vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini belgilovchi qisqa muddatli omillarni ham – siyosiy

kuchlarning bir-biriga mos kelishidan tortib to bir-biriga mos kelishigacha bo'lgan omillarni jalb qilish zarur. saylov sanasi. O'z navbatida, amaliy siyosiy tadqiqotlar doirasida olingan shaxsiy bilimlar ko'pincha umumiy, uzoq muddatli naqshlarni shakllantirish uchun foydali bo'lib chiqadi. Shunga qaramay, individual amaliy tadqiqotlar natijalari to'plami nazariyani yaratish uchun etarli emas. Xususiyl amaliy bilimlarning haqiqiy umumiyiligini tekshirish uchun maxsus protseduralardan foydalanish kerak.

Siyosiy tahlilning ham nazariy, ham amaliy darajalari siyosiy voqelikning o'zgarishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, yuqorida aytib o'tilganidek, qo'llaniladigan vaqt yaqinroq vaqt uqlari bilan bog'liq, uning transformatsion salohiyati qisqa muddatda amalga oshirilishi mumkin. Biroq tahlilning nazariy darajasi hech qanday holatda "fil suyagi minorasi" emas: yakuniy tahlilda barcha siyosiy tahlil va prognostika faol bilimlarni yaratishga qaratilgan.

Ilmiy soha sifatida siyosiy tahlilning asosiy xususiyati siyosiy voqelikni tushunish va tushuntirishga intilishdir. Nazariy va amaliy darajalar chuqurligi, umumlashtirish darajasi, ko'lam, tushuntirish modellarining dolzarbligi bilan farqlanadi. Lekin har qanday holatda ham siyosiy tahlilning eng "dunyoviy-amaliy", eng o'ziga xos muammosini hal etishni davom etayotgan jarayonlar mantig'ini, ularning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tushunmasdan turib bo'lmaydi.

Tahlilning nazariy va amaliy darajalari olingan bilimlarning ilmiy tabiati mezonlari nuqtai nazaridan ham, axborotni o'zgartirish metodologiyasi va usullari nuqtai nazaridan ham, ma'lumotlar majmuasining umumiyligi nuqtai nazaridan tahlilning "kirishi"da ham juda ko'p umumiylikka ega. Bu haqda batafsilroq gapirish uchun siyosiy tahlilning yana bir darajasi - uslubiy tahlilni ko'rib chiqaylik.

Biz siyosiy tahlil bilan shug'ullanadigan muammolarning uchta sinfi haqida gapirdik: kognitiv muammolar, siyosiy ishtirokchilarning aniq muammolari, ularni hal qilish uchun siyosiy usullarni talab qiladigan ijtimoiy hayot muammolari.

Biroq siyosiy tahlil uchun tashqi muhit bilan emas, balki axborotni yangi bilimga aylantirish jarayoni bilan bog'liq to'rtinchi sinf muammolar mavjud. Maqsadlarga erishish uchun qanday ilmiy usullar optimal hisoblanadi? Qo'llaniladigan usullar tadqiqotchi o'z oldiga qo'ygan vazifalarni hal qilishda samarali ekanligiga qanday ishonch hosil qilish mumkin? Resurs xarajatlari va olingan natijalar nuqtai nazaridan tahlil qilish jarayoni optimal bo'lishi uchun qanday ma'lumotlarni o'zgartirish operatsiyalarini bajarish kerak? Tadqiqot uchun haqiqatan ham zarur bo'lgan ma'lumotni "axborot shovqini" dan qanday ajratish mumkin? Qanday qilib oqilona xulosalar olish mumkin va ularning asosliliigi mezon nima? Ushbu turdagi muammolarni hal qilish uchun qanday tadqiqot strategiyasi maqbul bo'ladi? Ushbu savollarga javob berib, biz metodologik deb ataydigan bilimlarni, shuningdek tahlilning tegishli darajasini olamiz.

Siyosiy tahlilchining o'ziga xos xususiyati shundaki, u o'z ishining natijalarini hayotga tatbiq etish uchun amaliy qadamlar qo'ymaydi, tavsiyalar ishlab chiqish bilan cheklanadi. Agar siyosiy tahlilchi amaliy tomonni egallasa, u siyosiy maslahatchi yoki siyosiy maslahatchiga aylanadi. Oxir oqibat bir joyda to'xtash uchun ushbu turdagi faoliyat turlarini almashtirish optimal deb tan olinishi kerak. Siyosiy tahlilchi zarur tajriba va ko'nikmalarni egallash, siyosiy jarayonlar bilan "ichkaridan" tanishish uchun siyosiy strateg sifatida ishlashi yomon emas⁶.

Metodologiya - ilmiy tadqiqot tamoyillari tizimi, axborotni to'plash, birlamchi qayta ishlash va tahlil qilish bo'yicha tadqiqot jarayonlari majmui. Siyosiy tahlilning metodologik darajasi axborotni siyosat haqidagi nazariy va amaliy bilimlarga aylantirish bo'yicha operatsiyalar majmuini to'g'ri amalga oshirilishini ta'minlash uchun "mas'uldir". Bu, birinchidan, yangi bilimlarni qurishning umumiy ilmiy tamoyillariga rioya qilishni anglatadi. Ular orasida eng muhim o'rinni mantiqiy va empirik asoslilik, haqiqat/yolg'onni tekshirish mumkinligi, aniqlik tamoyillari egallaydi (ya'ni, yangi bilimlarni olishning barcha qoidalari aniq va aniq shakllantirilishi kerak). Ham amaliy, ham nazariy siyosiy tahlil bilishning ilmiy usullaridir: bu yerda tegishli dalillar, asoslar, nazorat tartib-qoidalarisiz hech narsa tabiiy deb qabul qilinmaydi. Ikkinchidan, dastlabki ma'lumotni yangi bilimga to'g'ri aylantirish siyosiy tahlilning predmeti - jamiyatning siyosiy sohasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak.

Zamonaviy siyosiy tahlilning uslubiy jihozlariga quyidagilar kiradi:

- tadqiqot strategiyasini shakllantirishning umumiy tamoyillari, muammo, obyekt va predmetni belgilash qoidalari, tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilash, tushunchalarni operativlashtirish va gipotezalarni ilgari surish. Ushbu pozitsiyalar har qanday siyosiy va tahliliy tadqiqotning dasturiy darajasida belgilanadi;

- ma'lumot to'plash, uni ma'lum mezonlarga muvofiq sinovdan o'tkazish usullari majmuasi;

- ma'lumotlarni tahlil qilishning miqdoriy (rasmiylashtirilgan) va sifat (mazmunli) usullari;

- siyosat va siyosatshunoslikni tushunishga turli paradigmatik yondashuvlar bilan shakllangan analitik strategiyalar.

Siyosiy tahlilning metodologik va uslubiy bazasiga bevosita ta'sir qiluvchi o'ziga xos xususiyati - bu xilma-xil, xilma-xil ma'lumotlar bilan ishlash zarurati. Zamonaviy siyosatshunoslik klassigi D.Iston "jamiyat uchun qadriyatlarning kuch taqsimoti uchun o'zaro ta'sirlar to'plami" deb ta'riflagan siyosiy tizim yuqori darajadagi tizimlarga taalluqlidir. Uning xatti-harakati ko'plab o'zgaruvchilar va omillarning o'zaro ta'siri bilan belgilanadi, bu uning elementlari o'rtasidagi ham ichki aloqalarning, ham tizim va atrof-muhitning tashqi aloqalarining murakkab tuzilishiga ega. Siyosatning universal tartibga solish faoliyati sifatidagi maqomi jamiyatning siyosiy tizimi va uning iqtisodiy,

⁶ Беляева Н.Ю., Зудин А.Ю. Основы политического анализа. Учебное пособие. – Москва, 2007. – Стр. 3.

ijtimoiy, madaniy tizimlarining yaqin o'zaro ta'siri va o'zaro ta'sirini belgilaydi, bu esa o'z navbatida yuqori darajadagi murakkab tizimlardir. Siyosiy tahlilning "kirilishi"da jamiyat hayotining turli sohalariga taalluqli katta hajmdagi ma'lumotlar hosil bo'ladi: bular ijtimoiy-iqtisodiy statistika, ijtimoiy so'rovlar, siyosiy va psixologik tadqiqot materiallari, ommaviy axborot vositalari matnlari va boshqalar. Ushbu ma'lumotlar bilan etarli darajada ishlash turli xil bilim sohalaridan ham maxsus tahliliy texnikani, ham umumiy nazariy va uslubiy yondashuvlarni jalb qilishni talab qiladi. Natijada, Degtyarev terminologiyasidan foydalangan holda, siyosiy tahlilning muhim ajralib turadigan xususiyati "uning kontseptual va uslubiy bazasining heterojenligi" ni hisobga olish kerak. Bunga siyosiy tahlil bazasining uslubiy va informatsion xilma-xilligini ham qo'shishimiz mumkin. Siyosiy tahlil, Degtyarevning fikricha, kontseptual yondashuvlar va tamoyillar nuqtai nazaridan ancha "kosmopolit" hisoblanadi, chunki u ularni turli xil ijtimoiy, gumanitar va hatto tabiiy fanlardan oladi. Bu ko'p jihatdan o'rganish obyekti o'zi bilan bog'liq bo'lib, uni bir vaqtning o'zida bir nechta mavzu tekisliklarida ajratish kerak. Masalan, Amerikaning Iroqdagi harbiy kampaniyasining (2003 yil) Rossiya siyosati uchun oqibatlarini tahlil qilish uchun xalqaro munosabatlar nazariyasi, xalqaro iqtisodiyot, harbiy fan, sotsiologiya va boshqa fanlardan kontseptual bilimlardan foydalanish kerak. tarix, psixologiya, statistika va boshqalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, turli xil ma'lumotlarning ko'pligi ham nazariy, ham amaliy siyosiy tahlil uchun dolzarbdir. Bugun hammamiz axborotga muhtoj dunyoda yashayapmiz, lekin siyosatshunos bu ortiqchalikni hech kimga o'xshamaydi, ehtimol. Siyosiy tahlilning eng muhim funksiyalaridan biri bu axborot massivlarini real idrok etish mumkin bo'lgan oqilona hajmgacha qisqartirish, "siqish"dir. Bu funksiya abstraksiyaning aqliy usuli (lotincha abstractio - muhim va muntazam xususiyatlarni ajratib ko'rsatish uchun obyektning muayyan tomonlari, xususiyatlari va munosabatlaridan aqliy abstraksiya) orqali ham, maxsus miqdoriy texnikalar yordamida ham amalga oshiriladi. Zamonaviy ilm-fanda ma'lumotlarni siqish usullari Data Mining umumiy nomini oldi (ingliz tilidan so'zma-so'z tarjima qilingan - "ma'lumotlarni qazish", katta hajmdagi xom ma'lumotlarda amaliy foydali va ahamiyatsiz ma'lumotlarni qidirish).

Axborotni qayta ishlash va tahlil qilish usullari to'plamini quyidagi asosiy guruhlariga bo'lish mumkin:

1. Gumanitar fanlarda ham, tabiiy fanlarda ham qo'llaniladigan usullar. Bular, birinchi navbatda, ma'lumotlarni tahlil qilishning statistik usullari - korrelyatsiya, regressiya, faktorial, diskriminant, klasterli tahlil, shuningdek, matematik modelashtirish.

2. Faqat gumanitar fanlarda, birinchi navbatda, sotsiologiya, psixologiya va tilshunoslikda qo'llaniladigan usullar. Asosan, bu matn tahlilining usullari (an'anaviy hujjatlar tahlili, kontent-tahlil va boshqalar), ammo bugungi kunda siyosiy tahlilda marketing usullari, o'ziga xos iqtisodiyot (masalan, vaziyatli va SWOT-tahlil) ham keng qo'llaniladi.

3. Faqat siyosatshunoslik doirasida ishlab chiqilgan va qo'llaniladigan ma'lumotlarni tahlil qilish usullari (masalan, ivent-tahlil yoki siyosiy voqealar tahlili).

Siyosiy tahlilning uslubiy arsenalining rivojlanishi ikki yo'nalishda boradi: siyosatshunoslik va amaliyotning muammoli sohasiga nisbatan boshqa fanlar metodlarini moslashtirish va ma'lumotlarni tahlil qilishning o'ziga xos o'ziga xos usullarini ishlab chiqish.

Yuqoridagi usullar siyosiy tahlilning nazariy va amaliy darajalarida ham qo'llaniladi. Masalan, klaster tahlilidan (ko'p xususiyatlarga ega obyektlarni o'xshashlik guruhlariga birlashtirishga imkon beruvchi ko'p o'lchovli tasniflashning statistik usuli) foydalanib, siz ma'lum bir partiya ko'rsatishga qodir bo'lgan hududlar guruhini aniqlashning sof qo'llaniladigan vazifasini hal qilishingiz mumkin. eng yuqori natija va umumiy saylov madaniyati nuqtai nazaridan Rossiya hududlari tipologiyasining to'liq nazariy muammosi.

Biroq amaliy tahlil uchun xos bo'lgan va nazorat nazariyasi yondashuvlari bilan kesishadigan yana bir uslubiy komponent mavjud. Amaliy siyosat tahlili ma'lum qarorlar qabul qilish va muayyan harakatlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan bilimlarni shakllantirishga qaratilganligi sababli, ko'pincha ma'lum bir siyosiy vaziyat to'g'risida etarli bilimga ega bo'lishdan tashqari, ushbu bilimlarni qabul qilish va qabul qilish jarayoniga moslashtirish kerak. siyosiy qarorlarni amalga oshirish. Shunday qilib, tahlil jarayonida olingan bilimlar tahlilchi tomonidan yaratilgan ushbu vaziyat modelidan foydalangan holda ma'lum bir mezonga (tanlash qoidasiga) muvofiqligini tekshirish mumkin bo'lgan siyosiy harakatga alternativalar shaklida taqdim etiladi. Bunday moslashish siyosiy tahlil va boshqaruv nazariyasi uchun chegaradosh bo'lgan maxsus usullar yordamida amalga oshiriladi. Bularga SWOT-tahlil, iqtisodiy samaradorlik metodologiyasi va boshqalar kiradi. Bu yerda biz ushbu turdagi usullarga qisqacha to'xtalib o'tamiz, chunki ular bo'yicha alohida adabiyotlar mavjud.

Ayrim natijalarni umumlashtirib, shuni aytish mumkinki, siyosiy tahlilning metodologik darajasi ham nazariy, ham amaliy darajalar uchun tadqiqot vositalarini taqdim etadi. U nafaqat asoslangan nazariy yoki amaliy bilimlarni olish imkonini beradi, balki "tatbiqchilar" va "nazariylar" uchun yagona muloqot maydonini shakllantiradi, siyosiy tahlilchilarga siyosiy voqelik haqidagi bilim va tushunchalarini boyitish imkonini beruvchi umumiy tilni rivojlantiradi. Oxir oqibat, siyosiy voqelikni tushunish uchun yagona makon qurilmoqda. Aynan siyosiy tahlilning metodologiyasi va texnikasi e'tiborimiz markazida bo'ladi.

Oldingi paragrafda biz zamonaviy siyosiy tahlilning uslubiy jihozlarining asosiy tarkibiy qismlari qatorida siyosat va siyosatshunoslikni tushunishning turli paradigmatic yondashuvlari bilan shakllangan analitik strategiyalarni nomladik. Keling, bu haqda batafsilroq to'xtalib o'tamiz.

Zamonaviy siyosatshunoslik paradigmalari nafaqat hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni boshqacha tushunish, balki ilmiy bilimlarni shakllantirishga

fundamental yondashuvlar, siyosatshunoslik qurilishini qurishning asosiy usullari bilan tavsiflanadi. Ushbu pozitsiyani zamonaviy G'arb siyosatshunosligining ikkita etakchi paradigmasini - ratsional tanlash nazariyasi va bixeviorizm (post-bixeviorizm) ni solishtirish orqali aniq ko'rsatish mumkin.

Ratsional tanlash nazariyasi (yoki uni boshqacha deb ataladigan bo'lsak, pozitiv siyosiy nazariya) siyosatshunoslik binosini oddiy aksiomatik mulohazalar to'plami asosida qurishga intiladi, keyinchalik ular teoremlarga aylanadi, ular o'z navbatida murakkab nazariy konstruksiyalarga aylanadi. Hatto tushunchalar darajasida ham matematika bilan aniq o'xshashlik mavjud: haqiqatan ham oqilona tanlash nazariyasi nazariyani shakllantirishda matematikaga xos bo'lgan deduktiv yondashuvdan foydalanadi.

Yuqoridagi diagrammadan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich nuqta nazariyadir. Muayyan nazariy qoidalar asosida voqelik faktlariga nisbatan deduktiv tarzda taxminlar shakllantiriladi, keyinchalik ular ushbu faktlar bilan taqqoslanadi. Agar taxminlar faktlarga mos kelsa, nazariya qo'shimcha tasdiqni oladi. Agar nomuvofiqlik bo'lsa, nazariya hozirgi ko'rinishida rad etiladi, uning o'rnini boshqasi egallaydi, faktlarga muvofiq tuzatiladi.

Pozitiv siyosiy nazariyada "aksiomatik" darajaning asosiy tushunchasi shaxsning ratsionalligi haqidagi bayonotdir. "Aqllilik" tushunchasining mazmuni biroz tushuntirishni talab qiladi. Inson o'z xohishiga ko'ra bir nechta muqobil xatti-harakatlarni tanlaydi, deb ishoniladi. Boshqacha qilib aytganda, shaxs o'z xohish-istaklari bo'yicha alternatalar o'rtasida qandaydir bog'liqlikni o'rnatishi, ularni tartiblashi mumkin. Shaxs o'z xohishiga ko'ra qabul qilgan qarorni oqilona deb hisoblash uchun ikkita qo'shimcha shart bajarilishi kerak. Birinchi shart - taqqoslanuvchanlik yoki to'liqlik - har qanday muqobil juftlik uchun afzallik yoki befarqlik munosabatlarini o'rnatish mumkin bo'lishi kerakligini aytadi. Ikkinchi shartga ko'ra - tranzitivlik - afzallik munosabatlari o'tishlidir.

Asosan, oqilona tanlov nazariyasi individual tanlovlar yig'indisini jamoaviy tanlovga aylantirish muammolariga qaratilgan. Ushbu yondashuv tarafdorlari jamoaviy tanlov hech qanday holatda individual tanlovlarning oddiy yig'indisiga kamaytirilmasligini ishonchli tarzda isbotlashga muvaffaq bo'ldi: u aniq qonunlar bilan belgilanadi va muayyan omillar ta'siriga bog'liq.

Shaxsiy imtiyozlarni bitta guruh tanloviga jamlashda yuzaga keladigan qiyinchiliklarning eng yorqin misollaridan biri bu taxminan ikki yuz yil oldin kashf etilgan "siklik ovoz berish" paradoksidir (Kondorse paradoksi). Ko'pchilik ovoz bilan qaror qabul qilinganda va ikkitadan ortiq muqobil mavjud bo'lsa, qarorni prinsipial ravishda qabul qilib bo'lmaydigan vaziyat yuzaga kelishi mumkinligi aniqlandi. Shunday qilib, uchta A, B va C va uchta nomzod N, M, O guruhi mavjud. Nomzodlarga nisbatan shaxslarning afzalliklari (kamayish tartibida) quyidagicha bo'ladi:

A	B	C
N	O	M
M	N	O

O M N

Ko'pchilik ovoz berish - barcha ishtirokchilar tomonidan muqobil variantlarni ikki tomonlama ko'rib chiqish. Ko'rinib turibdiki, bu vaziyatda bunday tartib g'olibni tubdan aniqlashga qodir emas: N Mning , O Nning, M Oning ustidan g'alaba qozonadi. Shunday qilib, ovoz berish siklik bo'ladi.

Biroq, tasavvur qiling-a, qaror qabul qilish usuli o'zgaradi: birinchi navbatda, bir juft muqobil ovozga qo'yiladi, keyin esa bu juftlikdagi g'olib qolgan uchinchi alternativ bilan raqobatlashadi. Oddiy mantiqiy mulohazalar bizni tezda uchinchi variant har doim g'olib bo'ladi va birinchi ovozning ikkala muqobili ham yutqazadi degan xulosaga olib keladi. Shunga ko'ra, guruhning uch a'zosidan qaysi biri ovoz berish kun tartibini shakllantirishi masalasi prinsipial ahamiyatga ega. Shunday qilib, A "O ga qarshi M, g'olib Nga qarshi" tartibini tanlaydi, chunki N - A uchun eng yaxshi nomzod - bu holatda albatta g'alaba qozonadi.

Bu konstruksiya aslida institutsional omilning (ovoz berish tartibi qanday o'tkazilishi) siyosiy xulq-atvorga ta'sirining eng oddiy, ammo baribir ishlaydigan modelidir. Ratsional tanlov nazariyasi hozirda murakkab siyosiy jarayonlarni tahlil qilish va bashorat qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ancha murakkab modellarga ega. Ushbu modellarning aksariyati dastlab iqtisod doirasida ishlab chiqilgan va keyin siyosiy voqelikka moslashtirilgan. Nazariyani qurishning asosiy usuli matematik modellashdir.

Xulq-atvor yondashuvi induktiv yondashuv tomonidan belgilab qo'yilgan ilmiy bilimlarni qurish uchun tubdan boshqacha mantiqni nazarda tutadi. Bixeviorizm eng oddiy aksiomatik (demak, tekshirib bo'lmaydigan) mulohazalar asosida nazariyani qurish o'rniga, ilmiy bilimlar asosiga empirik faktlarni umumlashtirishni qo'yadi. Induktiv mantiqni sxematik tarzda quyidagicha ifodalash mumkin:

Demak, nazariy bilimlarni shakllantirishning asosiy tartibi umumlashtirish - individual kuzatishlarni umumlashtirishdir. Bunday sharoitlarda umumlashtirishni amalga oshirishning eng muhim usuli bu statistika - ma'lumotlarni miqdoriy tavsiflash va umumlashtirish usullari to'plamidir. Bixeviorizmning o'ziga xos "shiori" - "o'lchanmagan narsa tushunilmaydi". Siyosiy voqelik haqida aprior, aksiomatik, tasdiqlanmaydigan taxminlarga yo'l qo'yilmaydi. Xulq-atvor nazariyasi va ratsional tanlov paradigmasi o'rtasidagi yana bir farq shundaki, uning "asosiy tahlil birligi" ratsional shaxs emas, balki ijtimoiy guruhdir.

Keling, yuqorida aytib o'tilgan institutlarning siyosiy xatti-harakatlarga ta'siri muammosiga qaytaylik, ammo endi biz buni xulq-atvor yondashuvi prizmasi orqali ko'rib chiqamiz. Tadqiqotning induktiv mantig'ida biz birinchi navbatda muammomizga tegishli empirik ma'lumotlar yig'indisini aniqlaymiz. Misol uchun, bu turli xil saylov tizimiga ega bo'lgan bir qator mamlakatlardagi saylov natijalari to'g'risidagi ma'lumotlar (ovoz berishda g'olib yoki g'olibni aniqlash qoidalari). Keyinchalik, biz turli institutsional sharoitlarda o'tkazilgan saylov natijalaridagi tizimli ravishda kuzatilgan farqlarni qidiramiz. Bunday

farqlar aniqlanganda, biz ovozlarni taqsimlash xususiyatlarini va saylov tizimining turini aniq bog'lashimiz kerak, ya'ni. yaratilayotgan nazariyaning asosini tashkil etuvchi bu ikki o'zgaruvchi o'rtasidagi statistik bog'lanishni aniqlang.

Qisqacha aytganda, oqilona tanlov nazariyasi va xulq-atvor paradigmasi o'rtasidagi asosiy farqlar quyidagi jadvalda jamlangan:

Ratsional tanlov nazariyasi	Bixeviorizm
Bilimlarni qurish mantig'i	Deduktiv Induktiv
Aprior taxminlar	Ratsionallik -
Tahlil birligi	Individ Guruh
Asosiy usul	Matematik modellashtirish Statistik umumlashtirish
Maqsad	Oddiy aksiomalar majmuasi asosida deduktiv fanni yaratish
Siyosiy xulq-atvorning	miqdoriy xususiyatlarini umumlashtirish
asosida induktiv fanni yaratish	

Ko'rib turganingizdek, oqilona tanlov nazariyasi va bixeviorizm o'rtasidagi farqlar shunchaki muhim emas - ular asosiydir. Bunday vaziyatda siyosatshunos qanday harakat qilishi kerak? Biz o'rganilayotgan siyosiy voqelik obyektiga deduktiv modellarni qo'llash yo'lidan borishimiz kerakmi yoki keyinchalik ularni umumlashtirish uchun haqiqiy ma'lumotlarni sinchkovlik bilan o'rganishdan boshlashimiz kerakmi? Javob shundaki, ikkala yo'l ham mumkin. Ularning har biri o'ziga xos tahliliy strategiya bo'lib, uning samaradorligi aniq vaziyat, nazariy yoki amaliy muammoning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Bundan tashqari, har xil yondashuvlarning kombinatsiyasi ba'zi hollarda samarali bo'lishi mumkin, ammo hech qanday tadqiqot faqat induktiv yoki deduktiv emas.

Bugungi kunda siyosatshunoslikning paradigma darajasi juda xilma-xil, turli tushunchalar bilan to'yingan. Faqat xalqaro munosabatlar sohasida kamida to'rtta yo'nalishni ajratib ko'rsatish mumkin: neoliberalizm, neorealizm, konstruktivizm va postmodernizm. Darsligimizda biz ko'pgina siyosatshunoslik paradigmalarini mazmunli tavsiflash imkoniga ega emasmiz, ayniqsa, mahalliy ta'lim an'analari bu "Siyosat nazariyasi" fanining imtiyozidir. Biroq siyosatshunos o'z ixtiyorida ham nazariy, ham amaliy muammolarni hal qilishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan boy tahliliy strategiya arsenaliga ega ekanligini doimo yodda tutishi kerak.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Siyosiy tahlilning eng tez o'sish davri taxminan nechanchi yillarga to'g'ri keladi?
2. Yunoncha analysis qanday ma'noni bildiradi?
3. Ilmiy soha sifatida siyosiy tahlilning asosiy xususiyati nimada?
4. Zamonaviy siyosatshunoslik olimlaridan kimsiyosiy tizimga "jamiyat uchun qadriyatlarining kuch taqsimoti uchun o'zaro ta'sirlar to'plami" deb ta'rif bergan?

5. Nima pozitiv siyosiy nazariyada “aksiomatik” darajaning asosiy tushunchasi hisoblanadi?

3-mavzu: Siyosiy menejment.

Reja:

1. Menejmentning tushunchasining paydo bo'lishi va qo'llanishi.
2. Siyosiy menejment rolining kuchayishi zamonaviy sharoitlarda boshqaruv.
3. Siyosiy boshqaruv turlari va siyosiy boshqaruv sohasidagi professional faoliyat ko'rinishlari
4. Siyosiy boshqaruv: funksiyalari, siyosiy amaliyotlari, uslublari
5. Menejment siyosiy boshqaruvning bir turi sifatida

Tayanch tushunchalar: Menejment, Davlat sektorini boshqarish, Siyosiy boshqaruv, ommani liberallashtirish, jamiyatlarni demokratlashtirish, siyosiy imidj yaratish, siyosiy PR, saylovni boshqarish, siyosiy brending, lobbizim, imidjmeyking, Spichrayting, Siyosiy marketing, bloklar, Siyosiy tahlil, Siyosiy konsalting, siyosiy rekruting

Menejment konsepsiyasining paydo bo'lish tarixi bilan shug'ullanadigan mutaxassislar zamonaviy menejmentning ildizlari tijoratda emas, balki davlat (davlat) tashkilotlarida ekanligini ta'kidlaydilar. F.V.Teylor ilmiy menejment asoschisi hisoblanadi. Uning 1912 yilda AQSh Kongressiga bergan ma'ruzasi bu alohida hodisaning boshlanishi edi. Boshqaruv usullarini qo'llashga misol sifatida u notijorat tashkilot bo'lgan Mayo Clinicni keltirdi. Keyinchalik, Teylorni boshqarish tamoyillari davlat boshqaruvida bo'lgan AQSh armiyasida qo'llanildi. "Menejer" atamasiga mos keladigan birinchi lavozim ham biznesdan uzoq edi va "shahar menejeri" deb nomlangan. Shunday qilib, biz "menejment" atamasi aynan davlat sohasida paydo bo'lgan degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Savdo va davlat boshqaruvidagi “menejment” tushunchalarining farqlari. Bu tushunchalar orasidagi farqlarni ajratib ko'rsatish uchun ularni qo'llash doirasini aniqlash kerak. Tijorat boshqaruvi deganda tashkilotni samarali boshqarish tushuniladi. Davlat boshqaruvi ancha kengroqdir. Bu erda menejment inson va umuman jamiyatning turli xil faoliyatida qo'llaniladi. Bu, shuningdek, ustuvor maqsadlardagi farqlarga olib keladi. Tijorat boshqaruvi, birinchi navbatda, foyda olishga qaratilgan. Jamiyat sohasidagi boshqaruv faoliyati esa milliy va ijtimoiy manfaatlar, insonlarning huquq va ehtiyojlariga asoslanadi. Bundan tashqari, davlat sektorida qo'llaniladigan boshqaruv usullari tijorat sohasida qo'llaniladiganlardan farq qiladi, bu faoliyatning turli o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq.

Menejmentning davlat sektorida qo'llanilishi. Mutaxassis va olimlarning davlat boshqaruvi sohasida menejmentni qo'llash borasidagi fikrlari ikki yo'nalishga bo'lingan. Ba'zilar davlat sektorida menejmentdan foydalanishning iloji yo'qligini yoqlaydi. Boshqalar, aksincha, bu ikkisi o'rtasidagi chegaralar

amalda xiralashgan deb hisoblashadi. Ikkala nazariya tarafdorlari bir qancha sabablarni keltirishmoqda.

- Davlat sohasida tijorat usullaridan foydalanishning mumkin emasligi. Davlat sektorining asosiy maqsadi jamiyat farovonligi uchun ishlashdir. Tartib va adolatni ta'minlash, mamlakatning moddiy farovonligini oshirish, aholi xavfsizligini kafolatlash va ijtimoiy sohani tartibga solish asosiy vazifalar qatoriga kiradi. Ya'ni, faqat davlat apparati bajaradigan vazifalar. Shu bilan birga, davlat institutlari davlat hokimiyati organlari faoliyatida qandaydir tarzda ishtirok etayotganlar - siyosatchilar va deputatlar tomonidan katta bosim ostida. Bundan tashqari, davlat sektori ishi qonun bilan tartibga solinadi va nazorat qilinadi, shuning uchun davlat sektorida boshqaruv tamoyillari ularga bo'ysunishi kerak. Davlat sektori faoliyati uchun to'lov ham muhim nuqta hisoblanadi. U tijorat foydasidan emas, balki soliq to'lovchilardan olingan daromadlardan ishlab chiqariladi.

Davlat sektorini boshqarish funksiyalari. Zamonaviy dunyoda bozor munosabatlari va tijorat tashkilotlarining davlat sohasidagi roli sezilarli darajada oshdi. Davlat sektorida boshqaruvning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya, nazorat va muvofiqlashtirish. Asosiy omil shundaki, davlatning birlamchi vazifasi mamlakat va aholining farovon hayotini ta'minlashdan iborat. Davlat sektori tijorat korxonasi emas, shuning uchun bu soha rahbarlarining xatti-harakatlari nafaqat samarali, balki qonun va siyosat nuqtai nazaridan ham to'g'ri bo'lishi, jamiyat va mamlakat farovonligi yo'lida bo'lishi kerak. Davlat sektoridagi menejment o'z vazifalariga ko'ra tijorat sektoriga juda o'xshash, biroq u bir qator o'ziga xos farqlarga ega.

- Rejalashtirish. Bu bosqichda davlat faoliyati va boshqaruvini rivojlantirish va isloh qilish strategiyalari ishlab chiqiladi. Davlat organlarida rejalashtirish yuqori organlar tomonidan belgilangan maqsadlarga asoslanadi. Ushbu boshqaruv funksiyasini amalga oshirish mintaqaviy, federal va kompleks dasturlarni yaratish bilan bevosita bog'liq.

- Tashkilot. Davlat sektorida ierarxiya va bo'ysunishga qat'iy rioya qilgan holda boshqaruvning ma'muriy-byurokratik uslubi qo'llaniladi. Karyera o'sishining asosiy mezonlari ish staji va ish staji hisoblanadi. Shuningdek, etakchilar va ijrochilarga aniq bo'linish mavjud.

- Motivatsiya. Davlat sektorida moddiy mukofotlardan tijorat tashkilotlariga qaraganda kamroq foydalaniladi. Pul bo'lmagan rag'batlantirish ko'pincha rag'batdir: lavozimning obro'si, muhim va mas'uliyatli ishni bajarish, barqarorlik va martaba o'sishi kafolatlari.

- Muvofiqlashtirish. Ushbu boshqaruv funksiyasining bajarilishi davlat sektorida turli davlat organlarining izchil faoliyatini ta'minlaydi. Asosiy vazifa - davlat tomonidan belgilangan maqsadlarga erishishda moddiy va vaqt xarajatlarini optimallashtirish.

- Boshqaruv. Davlat muassasalari faoliyati ko'plab organlar va tuzilmalar tomonidan tekshirilishi kerak. Qolaversa, omma, ommaviy axborot vositalari va jamoat tashkilotlarini ham unutmash kerak.

Davlat sektori menejeri martaba sifatida. Zamonaviy dunyoda menejment sohasida maxsus ma'lumotga ega bo'lgan malakali mutaxassislar davlat sektorida ishlash uchun juda talabchan. Davlat sohasidagi mehnat faoliyati nafaqat barqarorlikni kafolatlaydi, balki jamiyatda obro'-e'tibor va ma'lum maqom beradi, shuningdek, foydali aloqalar va tanishlar o'rnatish imkonini beradi. Bundan tashqari, davlat idoralarida ishlash katta martaba imkoniyatlarini beradi. Davlat boshqaruv sohasida faoliyati va tijoratda menejment bir qator muhim farqlarga ega, deb xulosa qilishimiz mumkin, ammo shunga qaramay ular o'rtasida yaqin o'zaro ta'sir mavjud. Davlat boshqaruvi sohasida boshqaruvning ko'plab tamoyillari va usullari qo'llaniladi, davlat sektori ishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zgartiriladi.

Boshqaruv jamiyat siyosiy hayotining muhim va ajralmas qismidir. Menejment jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni muvofiqlashtirishning keng miqyosli vazifalarini ham, aniq maqsad va vazifalarga erishishga qaratilgan kichikroq vazifalarni ham hal qilishga imkon beradi, masalan, omma ishonchini qozonish, saylovlarda g'alaba qozonish, ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish va hokazo.

Siyosiy boshqaruvning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rnini yaxshiroq tushunish uchun avvalo uning eng umumiy turlarini ajratib ko'rsatamiz. Siyosatdagi boshqaruvning birinchi turi substantivdir. Bu odamlarni o'z harakatlarida tizimli elementlar, ijtimoiy tuzilmalar va funktsional aloqalarni ko'paytirishga undaydigan obyektiv harakat qiluvchi ijtimoiy mexanizmlar yoki jarayonlarni ifodalaydi. Moddiy nazorat yordamida siyosiy tizimning yaxlitligiga erishiladi, uning sifat xususiyati saqlanib qoladi, takror ishlab chiqarish va rivojlantirish amalga oshiriladi. Siyosiy tizim doirasida bunday asosiy jarayonlar-mexanizmlar siyosiy sotsializatsiya, institutsionalizatsiya va qonuniylashtirishdir. Amalda, jiddiy boshqaruv odamlarning ma'lum bir jamiyatda qabul qilingan me'yor va qoidalarga bo'ysunishi, madaniyat qadriyatlariga, shu jumladan siyosiy qadriyatlarga yo'naltirilganligiga o'xshaydi.

Siyosatda boshqaruv subyekt-obyekt munosabatlari sifatida uchta asosiy shaklda mavjud

a) davlat mansabdor shaxslari va boshqaruv subyekt sifatida faoliyat yurituvchi davlat organlari, ikkinchi tomondan, aholi yoki uning alohida guruhlari o'rtasida vujudga keladigan boshqaruv munosabatlari. Ushbu turdagi boshqaruv odatda davlat boshqaruvi deb ataladi, chunki uning subyekt davlat, uning muassasalari va mansabdor shaxslaridir. U ijro etuvchi hokimiyat organlari (hukumat, vazirliklar, idoralar va boshqa davlat muassasalari) tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyatining barcha turlarini o'z ichiga olgan davlat boshqaruvining alohida segmenti sifatida ajralib turadi. Davlat boshqaruvining asosiy xususiyati shundaki, u «qonuniy zo'ravonlik» huquqiga asoslanadi, ya'ni. boshqaruv subyekt hokimiyatga, boshqaruv qarorlarini amalga oshirish uchun zarur maqom resurslariga ega;

b) davlat va siyosiy tashkilotlar faoliyatini tartibga solish, ish samaradorligini oshirish maqsadida rivojlanayotgan boshqaruv munosabatlarining o'ziga xosligi shundaki, boshqaruv munosabatlari alohida tashkilotlar (davlat institutlari, siyosiy partiyalar va boshqalar) doirasida cheklangan bo'lib, bu boshqaruv turiga xo'jalik tashkilotlarini boshqarish bilan ko'plab umumiy xususiyatlarni beradi. Davlat institutlari va siyosiy tashkilotlarda boshqaruv, shuningdek, boshqaruv subyektining (davlat muassasasi rahbariyati, partiyaning boshqaruv organlari) maqom resurslariga tayanish qobiliyatiga, a'zolar uchun umumiy majburiy normalarni yaratish huquqiga asoslanadi ushbu tashkilotning a'zoligi va ushbu normalarni buzganlarga nisbatan jazo choralarini qo'llash;

D) subyekt (siyosiy tashkilot, bosim guruhi, davlat arbobi) siyosiy maqsadlarga erishish uchun "qonuniy zo'ravonlik" huquqiga va o'z maqom resurslariga tayanishi mumkin bo'lmagan boshqaruv munosabatlari, majburiy bo'lgan qonun yoki boshqa buyruqlar qabul qila olmaydi va shuning uchun taklif qilinayotgan nazorat obyektiga ta'sir qilishning boshqa shakllari va usullariga murojaat qilishga majbur bo'ladi. Bu turdagi boshqaruv munosabatlarini siyosiy menejment deb ataladi.

Siyosiy menejmentning o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq tushunish uchun, avvalo, qanday siyosiy maqsadlar qo'yilganligi va uning doirasida qanday vazifalar bajarishiga oydinlik kiritish lozim.

1. Davlat yoki siyosiy arbobning nufuzini mustahkamlash.
2. Omma ongida jozibador obrazni shakllantirish orqali davlat muassasasi, siyosiy partiya, jamoat tashkiloti faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.
3. U yoki bu davlat yoki siyosiy dastur, siyosiy loyiha tarafdorlari sonining kengayishi.
4. Aholining saylovoldi imtiyozlarini shakllantirish.
5. Siyosiy birlashmalar, bloklar tuzish.
6. Siyosiy opponentlarga, shuningdek, siyosiy to'qnashuvlardagi raqiblarga ta'siri.
7. Hukumat qarorlarini qabul qiluvchi shaxslarga ta'sir o'tkazish.
8. Ommani siyosiy qo'llab-quvvatlashga safarbar qilish.

Bu vazifalarning siyosiy munosabatlar sohasida faoliyat yurituvchi turli subyektlar uchun ahamiyati yaqqol ko'zga tashlanadi. Zamonaviy jamiyatda, agar kundalik amaliyotda ushbu vazifalarning kamida bir qismini hal qilmasa, muhim siyosiy natijalarga erishish mumkin emas. Bu vazifalarning barchasining o'ziga xosligi shundaki, ularni amalga oshirish uchun boshqaruv subyektini hokimiyat vakolatlaridan foydalana olmaydi, farmon chiqara olmaydi yoki qonun qabul qila olmaydi, majburlashga murojaat qila olmaydi. Boshqaruv ta'sir objekti boshqaruv subyektiga bo'ysunish maqom zonasidan tashqarida, ya'ni. u (qonun bo'yicha, ta'sis bo'yicha, maqomiga ko'ra) siyosiy liderni sevishi yoki yomon ko'rishi shart emas, yashirin ovoz berish kabinasida u tanlash huquqiga ega, uni byurokratiyaning o'zboshimchaligi haqida mish-mish tarqatishdan

tiyilishga majbur qilib bo'lmaydi. muayyan davlat muassasasi, u mamlakatda ruxsat etilgan har qanday siyosiy tashkilotga kirishi mumkin va hokazo.

Siyosiy davlat boshqaruv institutlari va siyosiy tashkilotlardagi boshqaruv bir – biridan quyidagicha farq qiladi:

birinchidan, siyosiy boshqaruvda boshqaruv subyekti a) davlat majburloviga tayanish, qonunlar yoki ijro va sud hokimiyati organlarining farmoyishlarini buzgan shaxslarga nisbatan davlat boshqaruvi subyektlari uchun mavjud bo'lgan ta'sir choralarini ko'rish huquqidan mahrumdir; b) davlat muassasalari yoki siyosiy tashkilotlar rahbarlari o'zlariga bo'ysunuvchi shaxslarga nisbatan qo'llashi mumkin bo'lgan jazo choralarini qo'llashga. Binobarin, siyosiy boshqaruv subyektining boshqariladigan obyektga ta'sir qilish usullari juda aniq bo'lishi, shaxsning motivatsion tuzilishiga ta'sir qilishning maxsus shakllariga ega bo'lishi kerak.

ikkinchidan, davlat va siyosiy tashkilotlarda davlat boshqaruvi (agar biz shaxslarning o'zboshimchaligi haqida gapirilmasa) asosan norma ijodkorligi tamoyiliga asoslanadi;

uchinchidan, siyosiy boshqaruv doirasida juda aniq vazifalar hal etiladi. Bu vazifalarning hal etilishi siyosiy subyektlarning siyosiy maydondagi mavqeini mustahkamlashga, raqobatda g'olib chiqishga, ommaga ta'sirini kuchaytirishga yordam beradi. Bu vazifalar jamiyatga o'z ta'sir doirasini kengaytirish, o'z rejalari, siyosiy dastur va loyihalarini amalga oshirishga intilayotgan siyosiy subyektlar uchun juda muhim. Biroq aholining bu vazifalarga munosabati hamisha noaniq bo'lib qoladi, chunki ularning ortida shaxsiy ambitsiyalar, guruh manfaatlari, g'arazli maqsadlar yotadi. Shuning uchun bu vazifalar odatda reklama qilinmaydi. Siyosiy kampaniyani tasavvur qilib bo'lmaydi, bunda omma oldida e'lon qilingan maqsad prezident yoki vazirlik nufuzini oshirish, moliya-sanoat korporatsiyasi uchun soliq imtiyozlarini qo'llab-quvvatlash yoki siyosiy ittifoqchilarga ta'sir o'tkazish bo'ladi;

to'rtinchidan, siyosiy boshqaruv doirasida boshqaruv muammolarini hal etishning maxsus texnika va usullari shakllanadi. Bunday usullarning kombinatsiyasi odatda siyosiy texnologiyalar deb ataladi. Adabiyotlarda "siyosiy texnologiyalar" tushunchasiga ta'rif berishda ikki xil yondashuv mavjud. Birinchisining tarafdorlari siyosiy texnologiyalarni siyosatdagi har qanday boshqaruv jarayonining universal komponenti sifatida qaraydilar.

Ikkinchi yondashuv tarafdorlari siyosiy texnologiyalar faqat siyosiy boshqaruvga xos bo'lgan siyosatdagi boshqaruv texnologiyalarining turlaridan biri ekanligiga ishonishga moyil.

Ikkinchi yondashuv asosida siyosiy texnologiyalarga quyidagi ta'rifni berish mumkin - bu odamlarning motivatsiyasiga, ularning ongi va ongsizligiga mohirona ta'sir qilish vositasi, bu odamlarni manfaatlarga muvofiq harakat qilishga undaydigan usullardir. siyosiy mavzu, lekin ayni paytda o'z tanlash erkinligini his qo'llab-quvvatlash, ularning harakatlari tabiiy cmu. Ushbu usullar ommaviy ongga yangi g'oyalar, qadriyatlarni kiritish, yangi qarashlar, e'tiqodlarni shakllantirishni ta'minlaydi va ular orasida manipulyativ deb atash

mumkin bo'lgan juda ko'p narsalar mavjud. Siyosiy menejment siyosatdagi boshqaruvning alohida turi bo'lib, ma'lum bir siyosiy maqsadga erishishga intilayotgan boshqaruv subyekti umumiy majburiy normalarni yaratish imkoniyatidan mahrum bo'lib, "qonuniy zo'ravonlik" huquqiga tayanadi va shuning uchun u turli siyosiy texnologiyalardan foydalangan holda o'z muammolarini hal qilishda maxsus texnika va usullarni qo'llashga majbur bo'ldi

Menejmentsiyosiy rolining kuchayishi zamonaviy sharoitlarda boshqaruv

Siyosiy boshqaruv uzoq vaqtdan beri mavjud. Deyarli barcha tarixiy jamiyatlarda hukmdorlar o'z nufuzini oshirish, aholining keng qatlamlariga o'z ta'sirini kengaytirish masalalarini hal qilishga majbur bo'lgan, raqobatdosh guruhlar va urug'lar hamisha o'z yetakchilari, podsholari va imperatorlariga samarali ta'sir o'tkazish yo'llarini izlab kelgan. Biroq, faqat zamonaviy jamiyatda siyosiy boshqaruv keng ko'lamli xususiyatga ega bo'ladi. Bunga 19 - 20-asrlarda jadal sur'atlar bilan rivojlangan bir qator muhim jarayonlar sabab bo'ldi.

Birinchisi, ommaning jamiyat siyosiy hayotidagi rolining o'zgarishi.

Ikkinchi jarayon - ommani liberallashtirish va demokratlashtirish.

Uchinchi jarayon - jamiyatlarni demokratlashtirish.

To'rtinchi jarayon - umumiy saylov huquqini joriy etish.

Beshinchi jarayon – siyosiy partiyalar va jamoat tashkilotlari, manfaatdor guruhlarining siyosiy maydonda faol ishtirok etishga intilayotgan mustaqil subyektlarga aylanishi.

Oltinchi jarayon - elektron ommaviy aloqani rivojlantirish.

20-asrda ko'plab jamiyatlar hayotida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Demokratlashtirish, yuqori mansabdor shaxslarning xatti-harakatlarini qonun bilan cheklash, shaxs huquq va erkinliklari daxlsizligini e'lon qilish, aholining qadriyat yo'nalishlarini o'zgartirish, partiyalar va boshqa ijtimoiy-siyosiy tashkilotlarning siyosiy maydoniga kirib borish jarayonlari bu boradagi yo'llarga jiddiy tuzatishlar kiritishni taqozo etadi. Siyosiy maqsadlarga erishish uchun 20 asr boshlarida keng tarqalgan davlat majburlash va ochiq zo'ravonlik usullari endi yangi voqelikka mos kelmaydi. Bir tomondan, siyosatda zo'ravonlik va majburlashning aniq shakllari ulushini kamaytirishning obyektiv shoshilinch zarurati bilan jamiyat ishlarini samarali boshqarishni ta'minlash, turli ijtimoiy guruhlar va qatlamlar manfaatlarini uyg'unlashtirish zarurati o'rtasidagi ziddiyat 21 asrda kuchaygan. Bunday sharoitda turli siyosiy kuchlarning boshqaruv munosabatlarining alohida turiga – siyosiy boshqaruvga qiziqishi ortishi mumkin. Siyosiy boshqaruv siyosiy muammolarni jismoniy zo'ravonliksiz hal qilish imkonini beradi, sanksiyalarning repressiv mexanizmsiz davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga imkon berdi. Elektron ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi buning uchun qo'shimcha texnik imkoniyatlar yaratdi.

Siyosiy boshqaruv turlari

Yuqorida ko'rsatilganidek, siyosiy boshqaruv turli siyosiy muammolarni hal qilish imkonini beradi. Dastlab, bu xilma-xil muammolarni hal qilishda bir xil odamlar ishtirok etgan. Masalan, N.Makiavelli, zamonaviy tildan aytganda,

imijmeyker, nutq muallifi, maslahatchi va yordamchi edi. Biroq, zamonaviy siyosiy jarayonda siyosiy boshqaruvning ahamiyati ortib borayotgani ushbu sohadagi faoliyatning farqlanishi va professionallashtirishiga olib keldi. Turli siyosiy muammolarni hal qilishga ixtisoslashgan odamlar paydo bo'ldi.

Hozirgi vaqtda siyosiy boshqaruvning quyidagi asosiy turlari haqida gapirish mumkin:

- siyosiy imidj yaratish;
- siyosiy PR,
- saylovni boshqarish;
- siyosiy brending,
- siyosiy nizolarni tartibga solish;
- lobbi faoliyati;
- siyosiy ittifoqlar va bitimlar tuzish.

Ularning har biri haqida qisqacha ma'lumot berib o'tadigan bo'lsak.

Siyosiy boshqaruv sohasidagi professional faoliyat ko'rinishlari

Hozirgi vaqtda siyosiy boshqaruv doirasidagi mehnat taqsimoti quyidagi asosiy faoliyat turlarining paydo bo'lishiga olib keldi:

- siyosiy kompaniyalarni tahliliy qo'llab-quvvatlash;
- siyosiy reklama;
- media rejalashtirish,
- imidjmayking,
- Spichrayting ,
- ommaviy siyosiy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazish.

Siyosiy subyektlarning faoliyatini siyosiy bozorda muayyan siyosiy tovarlar va xizmatlarni yaratish va ilgari surishga qaratilgan faoliyat sifatida ko'rish mumkin. Shuning uchun tijorat marketingida ishlab chiqilgan iste'mol talabini o'rganish, tovarlarni ilgari surish metodologiyasidan siyosiy amaliyotda foydalanish mumkin. Shu maqsadda "siyosiy marketing" tushunchasi kiritildi. D.Lindon siyosiy marketingni siyosiy tashkilotlar va davlat hokimiyati organlari tomonidan o'z maqsad va dasturlarini aniqlash hamda bir vaqtning o'zida fuqarolarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish uchun qo'llashi mumkin bo'lgan nazariyalar va usullar majmui sifatida ta'riflaydi".

«Siyosiy marketing» tushunchasi o'z mazmuniga ko'ra «siyosiy menejment» tushunchasiga juda yaqin. Shu bilan birga, ular o'rtasida tenglik belgisi qo'yish o'zini oqlamaydi. Bizningcha, barcha siyosiy kompaniyalarni marketing deb atash mumkin emas.

Marketing kompaniyalari - bu saylov kuni saylovchilarning ovozlari ko'rinishida, siyosiy dastur yoki qonun loyihasini muayyan muhokama vaqtida qo'llab-quvvatlash shaklida nisbatan tez daromad olishga intiladigan siyosiy kompaniyalar. Ammo shu bilan birga, qat'iy muddatlar bo'lmagan siyosiy kompaniyalar mavjud. Misol uchun, siyosiy brendni targ'ib qilishga qaratilgan siyosiy kompaniya cheksiz davom etishi mumkin.

Marketing kompaniyalari fuqarolarni, saylovchilarni o'ziga xos almashinuv munosabatlariga kirishga undashga qaratilgan: va'dalar evaziga ovoz berish,

qo'llab-quvvatlash (so'zda yoki harakatda ifodalangan) muayyan voqealar yoki turmush sharoitlarini yaxshilash haqidagi bayonotlar evaziga va hokazo. Biroq, masalan, ommaviy ongda bag'rikenglik munosabatlarini shakllantirishga qaratilgan siyosiy kampaniyada, hatto katta cho'zilgan holda ham, almashinuv uchun asos topish mumkin emas.

Haqiqatan ham bozor munosabatlari faqat raqobat muhitida mumkin. Ko'pgina siyosiy kampaniyalar keskin kurashda o'tadi. Bu, ayniqsa, saylov kampaniyalariga tegishli. Biroq, demokratik jamiyatda fuqarolarning davlat institutlari va institutlariga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirish raqobatni anglatmaydi, chunki mamlakatda faqat bitta parlament, bitta tashqi ishlar vazirligi va boshqalar bo'lishi mumkin.

"Siyosiy menejment" va "siyosiy marketing" tushunchalari o'rtasidagi munosabatni aniqlashda quyidagi uslubiy pozitsiya yotadi: "siyosiy menejment" - siyosatdagi boshqaruv munosabatlarining alohida turini belgilash uchun ishlatiladigan umumiy tushuncha. Siyosiy marketing faqat raqobat muhitida siyosiy kampaniyalarga murojaat qilish uchun ishlatilishi mumkin.

"Menejment" tushunchasi haqida gapirganda, biz davlat sektori kabi muhim dastur sohasi haqida unutmasligimiz kerak. Tarixan davlat darajasidagi muassasa va korxonalarning rahbar xodimlari eng murakkab va keng ko'lamli vazifalarni hal qilganlar. Aynan shuning uchun ham davlat sektorining mavjudligi va rivojlanishi hozirgi kunda keng tarqalgan "menejment" so'zi sifatida tushuniladigan narsaning asosini tashkil etdi. Ko'pincha, bu atamaning ma'nosi boshqaruv va etakchilik sifatida aniqlanadi. Albatta, davlat va tijoratda boshqaruv tamoyillari bir-biridan farq qiladi, shunga qaramay, ularning umumiy jihatlari ko'p.

XX asrning o'rtalariga qadar saylov va boshqa siyosiy kampaniyalar asosan partiya faollari, nomzodlarning do'stlari, hozirgi siyosatchilarga beg'araz, ixtiyoriy yordam bergan hamdard fuqarolar kuchlari tomonidan olib borildi. Qoidaga ko'ra, ularning harakatlari shaxsiy ishtiyoq, o'z nomzodining g'alabasini ta'minlash istagi, bu g'alaba uchun hamma narsani qilish niyatiga asoslangan edi. Bunday odamlar orasida siyosiy kampaniyalarning yaxshi tashkilotchilari paydo bo'ldi, lekin ular bu sohadagi ilmiy bilimlardan ko'ra ko'proq sezgi, tajribaga tayanib harakat qildilar. O'sha paytda siyosiy kampaniyalar sohasidagi professionallar yo'q edi. Ingliz mustamlakalarining ozodlik kurashi tashkilotchilaridan biri, "Amerika inqilobining matbuot agenti" Samuel Adams (1722 - 1803) bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan siyosiy kampaniyalarni o'tkazishning bir qator tamoyillarini ishlab chiqdi:

1. Kampaniyaga rahbarlik qilishga qodir tashkilotga ega bo'lish.
2. Oson taniladigan emotsional belgilardan foydalanish.
3. Emotsional belgilar va oson esda qoladigan matnli plakatlardan foydalanish.
4. Jamoatchilik e'tiborini tortadigan, muhokamalarga sabab bo'ladigan, jamoatchilik fikrini belgilovchi sahna ko'rinishlari va boshqa harakatlarni sahnalashtirish.

5. Hodisalarni talqin qilishda raqiblardan o'tib ketish.

6. Barcha mumkin bo'lgan aloqa vositalaridan foydalangan holda doimiy ta'sir qilish zarurati⁷.

Ijtimoiy hayot o'zgaruvchan, xilma-xil va o'ziga xos xususiyatga ega bo'lganligi sababli, faqat oldingi tajribaga e'tibor qaratish samarali siyosiy boshqaruv sohasini muqarrar ravishda toraytiradi. Shu sababli, siyosiy menejment nazariyasiga ehtiyoj paydo bo'lib, u siyosiy boshqaruvning ushbu turini tushuntiruvchi va tavsiflovchi nazariyalar, tushunchalar tizimi, shuningdek, ushbu boshqaruv jarayonini tushunishni kengaytirish imkonini beradigan ma'lum bir ilmiy usullar majmuasidir. Texnikalar, siyosiy muammolarni hal qilish usullari - bu bilimlarning faqat bir qismi.

Siyosiy menejment haqida ilmiy bilim bormi? Bu savolga javob unchalik aniq bo'lmaydi. Ha, mas'uliyatli siyosiy menejerlar azaldan siyosiy menejment sohasidagi nazariy ishlanmalarga asoslanib, siyosatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, menejment fanlarining ilmiy yutuqlaridan foydalanib kelishgan. Saylov texnologiyalari, imijmeykerlik, lobbichilik, siyosiy nizolarni tartibga solish muammolari bo'yicha ko'plab nashrlar chop etildi.

Ammo har qanday ilmiy bilimga munosabatning asosiy o'ziga xosligi shundaki, har doim uning etishmasligi hissi mavjud - axir, odatda, o'zlarining ilmiy asoslarini topgan muammolar emas, balki aniqroq idrok etilgan, ammo hali hal qilinmagan. , tadqiqotchini kutmoqda. Siyosiy menejmentning mohiyati va mantiqini tushuntirish sohasidagi hal etilmagan muammolar salmog'ining yuqoriligi bizni siyosiy menejment haqidagi ilmiy bilimlar endigina shakllanish bosqichida ekanligini aytishga majbur qiladi⁸.

Siyosiy menejment: funksiyalari, siyosiy amaliyotlari, uslublari

Ma'lumki, siyosat – maqsadga yo'naltirilgan oqilona faoliyat bo'lib, uning ma'nosi turli ijtimoiy guruhlarining siyosiy talablarini ko'pchilik manfaatlariga javob beradigan siyosiy qarorlar va siyosiy harakatlarga aylantirishdan iborat . Siyosatning ijtimoiy jarayonlarda tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi ta'siri mavjud. Siyosiy menejment davlat yoki siyosiy tashkilotda majburiy qoidalar va qoidalarni qabul qilish va "qonuniy zo'ravonlik" monopoliyasini qo'llash bilan bevosita bog'liq bo'lmagan boshqaruv faoliyati turlaridan biridir . Siyosiy menejer manipulyativ ta'sir texnologiyalaridan foydalangan holda siyosiy jarayon va ishtirokchilarga ta'sir qiladi. Ushbu texnologiyalarning ma'nosi aktyorni u yoki bu harakatni tashqi majburlashsiz bajarishga undaydigan munosabat, motivlar, qiymat yo'nalishlariga ta'sir qilishdan iborat.

Siyosiy menejer bir qator funksiyalarni bajaradi, ular orasida asosiylarini ajratib ko'rsatish mumkin:

• 1) yetakchilarni, nomzodlarni, dasturlarni qo'llab-quvvatlashga ommani safarbar qiladi;

⁷ Связи с общественностью в политике и государственном управлении / Под общ. ред. В.С. Комаровского. М., 2001. С. 15.

⁸ Головин Ю.А. Политический менеджмент: Учеб. пособие. Ярославль, 2004. – Стр. 17-18.

•2) siyosiy qarorlar qabul qiluvchi shaxslarga ta'sir o'tkazish maqsadida ma'lum guruhlar manfaatlarini lobbi qilish;

•3) ziddiyatni hal qilish yoki bloklar, koalitsiyalar tuzish maqsadida raqiblarga ta'sir ko'rsatadi;

•4) aholi orasida siyosiy (saylov, mafkuraviy) sadoqatni shakllantiradi;

•5) siyosiy yetakchining, nomzodning, partiyaning obro'-e'tiborini yaratadi va uning vakolatlarini mustahkamlaydi;

•6) nomzod, partiya, siyosiy mafkura, loyiha tarafdorlarini tanlaydi;

•7) boshqaruv qarorlarini tayyorlaydi.

Agar siyosiy qarorlar samarali bo'lib, aholining ko'pchiligini qanoatlantirsa, bu rejimning qonuniyligini oshiradi, jamiyatda barqarorlikni ta'minlaydi. Aksincha, siyosiy tizimning reaktiv qobiliyati past bo'lsa, talablar hajmi oshadi va natijada ijtimoiy noroziliklar kuchayadi. Shuni ta'kidlash kerakki, siyosiy qarorlar umumiy asosli maqsadlarni aniqlash, ularga siyosiy hokimiyatni qo'llash orqali erishish yo'llarini belgilash jarayoni sifatida bir lahzalik manfaatlarga emas, balki strategik muhim muammolarni amalga oshirishga taalluqlidir. Binobarin, ularni amalga oshirish muhim resurslardan foydalanish va qayta taqsimlash bilan bog'liq. Siyosiy bozorda tovarlar va xizmatlarni taqdim etish bo'yicha ushbu funksiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish siyosiy boshqaruv doirasidagi turli xil faoliyat turlari bilan bog'liq:

1) siyosiy kompaniyalarni tahliliy ta'minlash;

2) siyosiy reklama; 3) media-rejalashtirish (nomzod, partiya haqidagi reklamani eng samarali joylashtirish);

4) obraz yaratish (siyosatchi obrazi ustida ishlash);

5) nutq yozish (siyosatchi uchun nutq va maqolalar yozish);

6) siyosiy voqea (ommaviy siyosiy tadbirlar, kompaniyalar o'tkazish);

7) newsmaking (nomzod yoki partiya haqida yangiliklar yaratish).

Siyosiy faoliyatning ushbu shakllarini samarali amalga oshirish uchun menejer chuqur bilim va siyosiy kommunikatsiyalarni boshqarish texnologiyasiga ega bo'lishi kerak.

Birinchidan, siyosiy xatti-harakatlarning mohiyatini tushunish. Siyosiy tahlil, konsalting yoki siyosiy rekruting sohasida professional xizmat ko'rsatish uchun menejer siyosatdagi inson xatti-harakatlarining mohiyatini bilishi kerak.

An'anaviy tarzda, siyosatdagi inson xatti-harakati turli omillar ta'sirida cheksiz qaror qabul qilish jarayoni sifatida ifodalanishi mumkin. Strukturaviy-funksional paradigmadagi M. Veber va T. Parsons fikridan kelib chiqqan holda, u yoki bu qarorni tanlash har doim ularning maqsadlari, qadriyatlarini, an'analari yoki ta'siri bilan bog'liq bo'lgan muvofiq siyosiy harakatlarga bog'liq. Siyosiy xatti-xil talqini aks etadi manfaatlarini shkala - ikki tarozi tushunchasi va imkoniyatlar ko'lamini. Bir miqyosda dunyoning har qanday holati, shaxsning, davlatning har qanday tanlovi mavjud bo'lib, ular subyektga foyda yoki zarar tamoyiliga ko'ra, ularning kursi subyektlarning manfaatlariga qanchalik mos kelishiga qarab baholanadi. Boshqa miqyosda hodisalarning yuzaga kelish ehtimoli darajasiga qarab, ularning rivojlanish variantlari chiziladi. Binobarin,

subyekt o'z manfaatlariga mos keladigan muayyan vaziyatlarning paydo bo'lishidan manfaatdor, lekin u o'z xohish-istaklarini ularning borishiga ta'sir qilish imkoniyatlari bilan o'lchashi kerak. Ushbu paradigma bo'yicha qaror qabul qilish jarayoni maqsadlar va xarajatlarning o'zaro bog'liqligi, ularni amalga oshirish xarajatlari bilan ifodalanadi.

Senariy tahlili konsepsiyasi xulq-atvor modelini tanlashda strategik maqsadlarning roliga, ba'zan ularni amalga oshirish shartlarining o'zgaruvchanligiga, ushbu maqsadlarni o'zaro bog'lash zarurligiga e'tibor qaratadi. Qaror qabul qilish jarayonining ratsional xususiyatiga, qarorlarni qabul qilish va qabul qilinishini ta'minlashda qoidalar, tartiblar va institutlarning muhim roliga asoslangan me'yoriy paradigma bu yondashuvga yaqin. Mojaro yoki vaziyatni hal qilish bo'yicha maslahat xizmatlarini ko'rsatish uchun menejer qabul qilingan qarorlar

- 1) noaniqlik sharoitida
- 2) yetarli ma'lumot sharoitida qabul qilingan qarorlarga bo'linish mumkinligini bilishi kerak;
- 3) vaqt bosimi sharoitida
- 4) vaqtinchalik ta'minot mavjudligi sharoitida;
- 5) moliyaviy resurslarni cheklash sharoitida
- 6) ularni taqdim etish shartlarida;
- 7) cheklangan tashkiliy baza sharoitida
- 8) muhim tashkiliy salohiyat sharoitida. Biroq, bunday tasnifni har qanday turdagi qarorlarga osongina qo'llash mumkin - u siyosiy qarorlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirmaydi. Shuning uchun siyosiy qarorlar o'z sarlavhalarini talab qiladi.

Siyosiy qarorlarning umumiy tipologiyalaridan biri amerikalik tadqiqotchi R.Makridisning "Qiyosiy boshqaruvni o'rganish" asarida keltirilgan. U siyosiy qarorlarning uch turini aniqladi. Siyosiy qarorlarning birinchi turi asosiy hisoblanadi. Bunday qarorlar mavjud siyosiy tizimni tubdan o'zgartiradi. Ular jamiyatda qaror qabul qilishning butun sxemasiga va bevosita qaror qabul qiluvchining o'ziga ta'sir qiladi. Bunday qarorlarning ahamiyati ularni qabul qilish usuli bilan ta'kidlanadi. Qonuniy usul (konstitutsiyaviy islohotlar shaklida) va noqonuniy - inqiloblar shaklida farqlanadi. Siyosiy qarorlarning ikkinchi turi qonunchilik qarorlaridir. Bularga qonun chiqaruvchi organ tomonidan qabul qilingan qonunlar va qoidalar kiradi. Ular jamiyatning ko'plab a'zolarining maqomi va huquqlariga ta'sir qiladi va jamiyatda qaror qabul qilishning yangi tartiblarini o'rnatadi. Qarorlarning uchinchi turi - alohida ishlar bo'yicha ma'muriy va sud qarorlari. Bu yechimlar aslida ikkinchi turdagi yechimlarni muayyan vaziyatlarga qo'llash texnikasi hisoblanadi.

Bunday sxemaning spekulativligi polshalik muallif T.Klemeneyevich tomonidan aytib o'tilgan. U ikkita mezon asoslangan siyosiy qarorlar tipologiyasini taklif qiladi. Birinchi tamoyil siyosiy faoliyatni tanlashda ishtirok etuvchi subyektlarga tegishli. Ikkinchisi, u yoki bu qaror uchun mas'ul bo'lgan federal (yoki markaziy), mintaqaviy va mahalliy boshqaruvning turli darajalari

tomonidan ta'minlangan ijtimoiy manfaatlarning integratsiya darajasiga ko'ra Unitar federal tuzilishga ega bo'lgan mamlakatda manfaatlar integratsiyasining faqat ikkita darajasi bo'ladi - markaziy va mahalliy. Siyosiy jarayonning boshqa subyektlari (fuqarolar, partiyalar) qarorlarining barcha xilma-xilligi e'tiborga olinmaydi.

Menejment siyosiy boshqaruvning bir turi sifatida

Menejning asosiy funksiyalaridan biri siyosiy qarorlarni tayyorlash bo'lib, uning mohiyati siyosiy manfaatlarni siyosiy irodaga aylantirish va uni keyinchalik amalga oshirish bir qator bosqichlardan o'tish bilan bog'liq.

1. Tayyorgarlik bosqichi. Uning maqsadi - hal qilish davlat organlarining aralashuvini talab qiladigan talab va muammolarni aniqlashdir. Siyosiy rejimning aholining bugungi talablariga o'z vaqtida javob berishi, bu talablarni hokimiyatga yetkazish mumkin bo'lganda mumkin. Buning uchun fuqarolik jamiyati partiyalar, harakatlar yoki jamiyat va hukumat o'rtasidagi turli xil aloqa kanallaridan (saylov jarayoni, referendumlar, plebissitlar, so'rovlar, ish tashlashlar va boshqalar) iborat keng tarqalgan siyosiy infratuzilmaga ega. Birinchi bosqichning mazmunli tomoni aholi uchun muayyan muammolarning ahamiyatini, ularning murakkabligiga qarab tipologiyasini, tezkor hal qilish imkoniyatlarini, xarajatlarini, oqibatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu bosqichda muammoning mazmuni, o'sha guruhlar haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish muhimdir.

2. Qarorlarni qabul qilish bosqichi - siyosiy maqsadlar va ularni hal qilish vositalari shakllantiriladi. Ushbu bosqichda tashqi muhit dinamikasi hisobga olinadi, muqobil variantlarni baholash va tanlash amalga oshiriladi, qarorlarni tanlash va optimallashtirish mezonlari belgilanadi, ularni qabul qilish tartibi qonun bilan belgilanadi.

Boshqaruv shakli, siyosiy rejim, madaniy muhitning bir xillik darajasi, aholi turmush darajasi va boshqalar siyosiy maqsadlarni shakllantirish va vositalarni tanlash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu bosqichning eng muhim elementi belgilangan maqsadlarga erishish usullarini tanlashdir. Siz sezgi va sog'lom fikrga tayanishingiz mumkin, siz sinov va xato usulidan foydalanishingiz mumkin. Biroq, bunday texnologiyalarning narxi ularning samaradorligidan sezilarli darajada oshadi. Siyosiy boshqaruvda turli usullar mavjud. Ulardan biri ratsional-universal usul -keng qamrovli ma'lumotlar, bu muammoni hal qilishda guruhlarining oqilona xatti-harakati, tashqaridan hech qanday aralashuvning yo'qligi asosida muammoning eng yaxshi echimini taklif qiladi. Amalda, bu variant shaxsning o'ziga qarama-qarshi tabiati, uning manfaatlarning harakatchanligi tufayli ishlamaydi. Tarmoqlanish usuli ko'proq pragmatik bo'lib, muayyan muammoni amalga oshirishda bosqichma-bosqich qadamlar va echimlardan kelib chiqadi. Bu ma'lum bir maqsadga olib boradigan marshrutda "uchuvchilik" turi bo'lib, har safar bir xil darajada muhim vazifalarni hal qilish uchun chetga chekinish va qaytib kelish mumkin. Ushbu usul yakuniy maqsadga erishish yo'lida xarajatlar samaradorligini hisoblash, harakat strategiyasiga tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

3. Siyosiy qarorni amalga oshirish bosqichi. Bu erda qabul qilingan qarorlar va ularni amalga oshirish vositalarini aholi tomonidan qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Aholida ijobiy motivatsiya mohirona tashviqot yordami, muammoni hal qilish uchun tanlangan variantning afzalliklari va afzalliklarini isbotlash orqali yaratiladi. Hokimiyat o'z harakatlarining fuqarolar tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va sadoqatini hal etishning vositalari va usullari barqaror xulq-atvor stereotiplariga, aholining ko'pchiligining mavjud qadriyatlari va tushunchalariga asoslangandagina erisha oladi.

Siyosiy boshqaruv uslublari. Siyosiy uslub (yoki siyosat uslubi) - qaror qabul qilish va qabul qilishning standart tartib-qoidolari majmuidir. Hukumat paydo bo'lgan muammolarga shunday javob beradi: u voqealarni oldindan ko'ra oladi, ularning borishini bashorat qiladi yoki faqat sodir bo'lgan narsaga munosabat bildiradi.

Demak, hukumat ham faol, ham passiv harakat qilishi mumkin. Ikkinchi holda, qaror qabul qilish jarayoni aholi bosimi ostida amalga oshiriladi. Agar biz siyosiy uslubni madaniy muhitning bir xilligi yoki heterojenligi prizmasi orqali ko'rib chiqsak, madaniy muhit siyosiy qarorlar qabul qilish texnologiyasini sezilarli darajada o'zgartirishini ko'rishimiz mumkin. Siyosiy qarorlarni qabul qilish shakllari va usullari nuqtai nazaridan odatda ikkita tur - demokratik va avtoritar farqlanadi.

Demokratik uslub. An'anaga ko'ra, demokratik tip madaniy bir xillik printsipi bilan bog'liq bo'lib, u umuman G'arb mamlakatlariga, xususan, anglo-sakson mamlakatlariga (AQSh, Angliya, Yangi Zelandiya, Avstraliya va boshqalar) xosdir. Bu mamlakatlarda aholining siyosiy institutlarga munosabati oqilona qadriyatlar: tanlash erkinligi, shaxsiy avtonomiya, qonun ustuvorligi asosida shakllanadi.

Hokimiyatning funksional bo'linishi paradigmasi muallifi G. Almond siyosiy madaniyat va rollar tuzilishi xususiyatidan kelib chiqqan holda demokratiyaning ikki turini ajratib ko'rsatadi. Angliya-Amerika siyosiy tizimlari "bir hil dunyoviy siyosiy madaniyat" va "yuqori ixtisoslashgan rollar tuzilmasi" bilan tavsiflanadi. Aksincha, kontinental Evropa mamlakatlari "siyosiy madaniyatning parchalanishi" (ya'ni, avtonom, bir-biri bilan kam aloqada bo'lgan "siyosiy submadaniyatlar" mavjudligi) va "rollar submadaniyatlar tomonidan tayinlangan va ularga moyil bo'lgan rollar tuzilishi bilan tavsiflanadi. rollarni taqsimlashning o'ziga xos quyi tizimlarini tashkil qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, qit'a mamlakatlaridagi madaniy va funksional farqlar siyosiy uslublar dualizmining shakllanishiga yordam beradi. Turli xil qadriyatlarga ega bo'lgan turli siyosiy kuchlarning birgalikda yashashi va o'zaro ta'siri, hukumat manfaatdor guruhlar bilan ularning mavqeini saqlab qolishga qaratilgan muzokaralar orqali hamkorlik qilishga intilayotganda va jamoatchilik fikrini o'rganish orqali barqaror fikr-mulohazalarni o'rnatganda, qaror qabul qilishning sezgir uslubini belgilaydi.

Shu bilan birga, hukumat turli guruhlariga uzoq muddatli dasturni yuklaganda, shaxsiy manfaatlar milliy manfaatlariga bo'ysunadigan faol intervensionistik uslub qo'llaniladi. Aksincha, Amerika Qo'shma Shtatlarida, allaqachon qayd qilib, bir siyosiy uslubi bor R. Dal "deb nomlangan polyarchy elita ustidan non-elita tomonidan nazorat nazarda tutadi". Noelitalar avtonom tashkilotlar, fermerlar, ishchilar, tadbirkorlar va boshqalar manfaatlarini ifodalovchi uyushmalar tomonidan ifodalanadi. Ular davlat ishlarini hal qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki ularda resurslar mavjud. Shu sababli, qaror qabul qilish asosiy qadriyatlarga asoslangan konsensusga intilayotgan hukumat va avtonom uyushmalar o'rtasidagi maslahatlashuvlar orqali amalga oshiriladi.

Ko'p komponentli jamiyatlarga mansub bir qator G'arbiy Yevropa mamlakatlari tajribasi siyosatning demokratik uslubi faqat bir xillik kuchaygan sharoitda shakllanadi, degan mavjud tushunchalarni shubha ostiga qo'ydi. Jamoaviy demokratiya nazariyasi muallifi, golland siyosatshunosi A. Leyphart Yuqorida aytib o'tilganidek, ko'p sabablarga ko'ra turli jamoalarga bo'lingan jamiyatlarda qaror qabul qilish jarayoni: diniy, etnik kelib chiqishi, tili, madaniyati, siyosiy qarashlari va boshqalar. (Shveytsariya bunday jamiyatning yorqin namunasidir). Manfaatlarning bunday xilma-xilligi bilan ko'pchilik printsipi asosida siyosiy qarorlar qabul qilish mumkin emas, chunki jamiyatdagi hech bir guruh (segment) bunday ko'pchilikka ega emas. Binobarin, ommaviy demokratiya etnik, diniy, madaniy hamjamiyatlarning o'zaro ta'siri natijasida amalga oshiriladigan qarorlar qabul qilish usuli bo'lib, ularning hech birini ajratib bo'lmaydi. Ijtimoiy demokratiya parlament tizimida katta koalitsiya kabineti shaklida bo'lishi mumkin,

Haqiqiy qaror qabul qilish mexanizmi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

- 1) o'zaro veto yoki "mos keladigan ko'pchilik" qoidasi, ya'ni qaror barcha ishtirokchilar rozi bo'lganda qabul qilinadi, bu ozchilikning manfaatlarini himoya qilishga imkon beradi;
- 2) mutanosiblik siyosiy vakillikning, davlat apparati va davlat byudjeti mablag'laridagi lavozimlarni taqsimlashning asosiy tamoyili sifatida;
- 3) har bir segmentning ichki ishlarini boshqarishda yuqori darajadagi avtonomiyasi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Savdo va davlat boshqaruvidagi "menejment" tushunchalarining farqlari?
2. Siyosiy boshqaruvning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rnini va ahamiyati haqida ayting?
3. Siyosatda boshqaruv subyekti-obyekti nima?
4. Davlat boshqaruvining «qonuniy zo'ravonlik» huquqi nimalarga asoslanadi?
5. Siyosiy davlat boshqaruv institutlari va siyosiy tashkilotlardagi boshqaruv bir – biridan farqi?
6. Siyosiy xatti-harakatlarning mohiyatini tushuntiring?

4-mavzu: Siyosiy boshqaruv sikli: tuzilishi, bosqichlari va tarkibiy qismlari.

Reja:

1. Siyosiy tahlil, siyosiy tahlil bosqichlari va tarkibiy qismlari, siyosiy vaziyatni tahlil qilish
2. Siyosiy prognozlash. Siyosiy qaror qabul qilish
3. Siyosiy boshqaruv: funksiyalari, siyosiy amaliyotlari, uslublari

Tayanch tushunchalar: Boshqaruv sikli, siyosiy tahlil, Siyosiy prognozlash, siyosiy amaliyot, siyosiy boshqaruv, siyosiy vaziyat, nazariy siyosiy tahlil, vertikal siyosiy tizim, strukturaviy-funksionaltahlil, madaniytahlil, qiyosiy tahlil, diagnostik tahlil, siyosiy prognozlash, imijmeykerlik, newsmaking, siyosiy reklama, media-rejalashtirish, imijmeykerlik.

O'zgaruvchan siyosiy sharoitlarga samarali moslasha oladigan davlat boshqaruvi mexanizmi bo'lgan siyosiy barqarorlik zarurati, hattoki siyosatchilardan uzoqdek ko'ringan hukumat qarorlari qabul qilinadigan va amalga oshirilayotgan siyosiy vaziyatni ilmiy tahlil qilish va prognozlash muammosini ko'rsatib beradi. Siyosiy tahlil va siyosiy prognozlashning umumiy metodologiyasi va o'ziga xos texnologiyasini bilish siyosiy jarayonning o'zi bevosita ta'sir ob'ektiga aylangan hollarda yanada ko'proq talab qilinadi⁹.

Amaliy va nazariy siyosatshunoslikni chegaralagan holda, biz siyosiy tahlilning ikki turi mavjudligini nazarda tutuvchi ikkinchi yondashuvning qonuniyligini to'g'ridan-to'g'ri baholashga o'tishimiz mumkin. "Amaliy siyosiy tahlil" va "nazariy siyosiy tahlil" atamalarini qo'llashni maqbul deb hisoblasak, ularni o'ziga xos metodologik hodisa sifatida e'tirof etamiz. Bunda nazariy va amaliy siyosatshunoslik tadqiqotlarida qo'llaniladigan analitik protseduralar bilimning boshqa sohalarida qo'llanilmasligini isbotlashimiz kerak.

Birinchi navbatda fundamental tadqiqotlarni ko'rib chiqadigan bo'lsak. Aksariyat hollarda ularning asosiy uslubiy qurilmasi siyosiy hodisalarning asl mohiyatini ochib berish uchun foydalaniladigan mantiqiy tahlildir. Natijada, biz umumiy ilmiy tahlil vositalarini siyosiy tekislikka o'tkazish bilan shug'ullanamiz. Ko'rinib turibdiki, bu holatda nazariy siyosiy tahlil haqida emas, balki nazariy siyosatshunoslik tadqiqotlarida mantiqiy tahlildan foydalanish haqida gapirish maqsadga muvofiqroq bo'lar edi.

Bu borada J. Mangeym va R. Rich tomonidan siyosiy nazariyalarni yaratish mexanizmining tavsifi xarakterli misol bo'la oladi. Ular, xususan, induksiya va deduksiyani siyosiy nazariyalarni qurishning asosiy usullari deb ataydilar, ammo bu usullar umumiy ilmiy xususiyatga ega bo'lib, deyarli barcha bilim sohalarida qo'llaniladi, shuning uchun ularni siyosatshunoslikning o'ziga xos vositalariga kiritish mumkin emas. Siyosatshunoslik tadqiqotlarida deduksiya va induksiya dan foydalanishning mohiyatini J.Manngeym va R.Richlar

⁹ Зеленков, М. Ю. Политология (базовый курс) / М. Ю. Зелен-ков. – М. : Юридический институт МИИТа, 2010. – Стр. 256.

tushuntirishlari aslida mantiq darsligidan olingan va oddiygina siyosiy materialga o'tkazilganligi bejiz emas. Shunday qilib, amerikalik siyosatshunoslar induksiya asosini - xususiyan umumiyga o'tishni mantiqiy zanjir yordamida ko'rsatib beradilar: "Middletaundagi barcha respublikachilar konservativ, demak, barcha respublikachilar konservativdir". Shu bilan birga, ushbu zanjirda siyosiy jihatdan neytralroq toifalar ham paydo bo'lishi mumkin, masalan: "Middletaundagi barcha afro-amerikaliklar basketbol o'ynashi mumkin, shuning uchun barcha afro-amerikaliklar basketbol o'ynashi mumkin". Bunday holda, misol o'zining siyosiy rangini yo'qotdi, ammo induktiv usulning ma'nosi aniq va ravshan tarzda etkazilgan. Natijada fundamental siyosiy tadqiqotlarda mantiqiy tahlil (jumladan, induksiya va deduksiya) usullarini nazariy siyosatshunoslik tahlili sifatida qo'llash to'g'risida gapirish o'rinli bo'lmasligini ko'ramiz. Shu bilan birga, "nazariy siyosiy tahlil" atamasini qo'llashning qonuniyligi tarafdorlari uni biroz boshqacha tushunishni taklif qilishlari mumkin - turli siyosatshunoslik paradigmalari va ilmiy maktablarning mavjudligi bilan bog'liq siyosiy hodisalarni tahlil qilishning o'ziga xos xususiyatlari. Darhaqiqat, bir xil siyosiy hodisalarni, masalan, marksistik va xulq-atvor ilmiy maktablari izdoshlari tomonidan tahlil qilish muqarrar ravishda boshqacha bo'ladi. Biroq, shu nuqtai nazardan qaraladigan nazariy siyosiy tahlil, agar siyosatshunoslikda mavjud paradigmalar boshqa bilim sohalarida (birinchi navbatda, gumanitar fanlar) takrorlanmasa va umumiy gumanitar fanlardan tubdan farq qilsagina, o'ziga xos ilmiy hodisa bo'ladi. maktablar.

Shu bilan birga, bu zaruriy shart kuzatilmaydi, chunki siyosatshunoslik barcha gumanitar bilimlarga mos ravishda rivojlanadi. Ushbu bahoning to'g'riligini tushunish uchun 20-asrdagi siyosatshunoslik evolyutsiyasini ko'rib chiqish kifoya. Shunday qilib, urushgacha bo'lgan davrda siyosatshunoslikda pozitivistik yondashuv hukmronlik qildi, u qat'iy oqilona tushuntirish sxemalarini, shu jumladan dunyoda qat'iy rioya qilinadigan siyosiy qonunlarni yaratish uchun siyosiy jarayonlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi, bu esa, aslida, siyosiy munosabatlarga tenglashtirilgan. tabiiy fanlar bilan fan. Ammo bu paradigmanning ustunligi barcha gumanitar bilimlarga xos bo'lib, unga O. Kont nazariyasi kuchli ta'sir ko'rsatdi, uni faqat siyosiy mutafakkir deb atash mumkin emas. Urushdan oldingi va urushdan keyingi davr boshida miqdoriy va statistik usullar, Urushdan keyingi davrda pozitivizm inqirozi ham butun gumanitar fanlarga xos edi va siyosatshunoslik ham bundan mustasno emas edi - pozitivizmning siyosiy jarayonlar va harakatlar mohiyatini to'liq ochib bera olmasligi muqobil paradigmalarning rivojlanishiga olib keldi. Ularning asosiylaridan biri bixeviorativ yoki bixevioristik yondashuv bo'lib, siyosiy faoliyatni siyosiy ishtirokchilarning psixologik motivlarini tushunish nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Biroq, xulq-atvor tahlili ham sof siyosiy hodisa emas edi: u 1913 yilda psixologiyaning sohalaridan biri sifatida paydo bo'lgan va siyosatshunoslik faqat tahliliy texnikani o'zlashtirgan.

Agar biz zamonaviy nazariy siyosatshunoslikda eng keng tarqalgan metodologik paradigmalarni ko'rib chiqsak, ular nafaqat siyosiy tadqiqotlarda

qo'llaniladi va shuning uchun gumanitar fanlarning butun xilma-xilligi kontekstida yagona emas degan xulosaga kelish mumkin. Shunday qilib, faol qo'llaniladigan qiyosiy yondashuv boshqa ijtimoiy fanlarda ham qo'llaniladi va qiyosiy usul sotsiologiyada qo'llanila boshlandi va shundan keyingina siyosatshunoslar tomonidan o'zlashtirildi. Shunisi e'tiborga loyiqki, qiyosiy tahlil bo'yicha eng mashhur darsliklardan biri sotsiolog va faylasuf - M. Dogan va D. Pelassi tomonidan yozilgan. Vaziyat tizimli tahlil bilan ham xuddi shunday - u sotsiologiya va iqtisodiyotda faol qo'llanilgandan so'ng siyosatshunoslik tadqiqotlarida qo'llanila boshlandi. Shu bilan birga, bu ilmiy fanlar o'zining asosiy tamoyillarini tabiiy fanlardan qabul qildi.

Hozirgi vaqtda tadqiqotning yana bir mashhur yo'nalishi bu madaniy yondashuv bo'lib, u siyosiy materiallarda boshqa gumanitar fanlarning uslubiy ishlanmalaridan foydalanishni ham anglatadi. Muayyan mamlakat yoki millatning siyosiy madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga urinish asosida, bu yondashuv, bir tomondan, madaniyatni o'rganishning tarixiy usulining siyosiy sohaga kengayishi bo'lib, bu holda obyektlarga e'tibor qaratiladi. siyosiy rangga ega. Shu munosabat bilan madaniyatshunoslik va tarix fanining analitik uslublarini o'zlashtirish yaqqol ko'rinib turibdi. Boshqa tomondan, u asosan xulq-atvor yo'nalishi an'alarini davom ettiradi, uning milliy va ijtimoiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan shaxsning siyosiy xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga harakat qiladi. Demak, ko'pchilik siyosat nazariyotchilari nafaqat siyosatshunoslikning bevosita obyekti bilan, balki boshqa "qo'shni" gumanitar fanlarning falsafa, antropologiya va ayniqsa sotsiologiya kabi obyektlari bilan ham ish olib borishiga ham e'tibor qaratish lozim. K. Marks, M. Veber, E. Dyurkgeym, J. Habermas kabi ko'plab siyosatshunoslik klassiklari ham siyosatshunoslar, ham sotsiologlar tomonidan "o'ziniki" deb hisoblanishi bejiz emas. Bu nafaqat ko'plab fanlararo muammolar mavjudligini ko'rsatadi, balki gumanitar metodologiyaning muhim universalligini ham ko'rsatadi: axir, masalan, qiyosiy tahlil texnikasini o'zlashtirgandan so'ng, uni siyosatshunoslikda ham, siyosatshunoslikda ham qo'llash mumkin. sotsiologik tadqiqot. Natijada, biz gumanitar tahlilning mavjudligi haqida gapirishimiz mumkin yoki agar biz torroq jihatni olsak, gumanitar fanlarning turli sohalarida qo'llaniladigan pozitivistik, bixeviorativ, tizimli, marksistik, strukturaviy-funksional, madaniy, qiyosiy va boshqa tahlil turlarining mavjudligi haqida. Biroq, nazariy siyosiy tahlilni maxsus ilmiy hodisa sifatida ko'rib chiqish qiyin. Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, siyosiy tahlilni paradigma jihatini nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak ham, fundamental siyosatshunoslik tadqiqotlarida qo'llaniladigan analitik usullarning o'ziga xosligini ochib berishning iloji yo'q. Biroq, nazariy siyosiy tahlilni maxsus ilmiy hodisa sifatida ko'rib chiqish qiyin. Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, siyosiy tahlilni paradigma jihatini nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak ham, fundamental siyosatshunoslik tadqiqotlarida qo'llaniladigan analitik usullarning o'ziga xosligini ochib berishning iloji yo'q. Biroq, nazariy siyosiy tahlilni maxsus ilmiy hodisa sifatida ko'rib chiqish qiyin. Shunday qilib,

xulosa qilishimiz mumkinki, siyosiy tahlilni paradigma jihatida nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak ham, fundamental siyosatshunoslik tadqiqotlarida qo'llaniladigan analitik usullarning o'ziga xosligini ochib berishning iloji yo'q.

Uch guruh usullari bo'yicha fikr, siyosatshunoslikda qo'llaniladi. Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, mahalliy nazariy siyosatshunoslikda siyosatshunoslik tomonidan qo'llaniladigan uchta katta usullar guruhi haqida fikr juda keng tarqalgan. Bundan tashqari, ikkinchisi odatda nazariy va amaliy bo'linmaydi.

Ulardan birinchisiga barcha fanlar, ham gumanitar, ham texnik fanlarga xos bo'lgan umumiy usullarni kiritish taklif etiladi. Bu, masalan, bir xil mantiqiy tahlil va sintez, deduksiya va induksiya, fikrlash tajribasi va boshqalar. V.Pugachev va A.Solovyov ularni umumiy mantiqiy, A.Degtyarev esa mantiqiy-evristik va falsafiy-aksiologik deb atashni taklif qiladi.

Ikkinchi guruh tadqiqotchining o'rganilayotgan obyektga alohida yo'naltirilganligi, uni baholash mezonlari bilan bog'liq usullardan iborat. Biz yuqorida bunday usullarni tahlil qildik va ular faqat siyosat fanining mulki emas degan xulosaga keldik. Natijada biz ularni umumiy gumanitar usullar deb atash imkoniyatini topdik. A.Degtyarev bu fikrga qo'shiladi va ular nafaqat siyosatshunoslikda, balki aksariyat ijtimoiy-gumanitar fanlarda ham qo'llanilishini ta'kidlaydi.

Uchinchi guruhga kelsak, siyosatshunoslar o'rtasida hamjihatlik yo'q. Bir qismi empirik usullarni o'z ichiga olishi kerakligini ta'kidlaydi, ya'ni. birlamchi siyosiy faktlar haqida ma'lumot olish va to'plash usullari. Bu fikr, masalan, G. Polunina, V. Pugachev, A. Solovyov tomonidan qo'shiladi. Ammo ma'lumki, ma'lumot to'plash usullari, yana, siyosatshunoslikning vakolati emas, balki ular sotsiologiya fanining vakolatiga kiradi. V.Pugachev va A.Solovyov boshqa fanlardan o'zlashtirilganligini e'tirof etadilar, biroq ayni paytda amaliy siyosatshunoslikda ko'proq foydalanilganligini ko'rsatadilar. Biroq, bu mutlaqo to'g'ri emas, chunki amaliy siyosatshunoslik, biz aniqlaganimizdek, faqat empirik materiallar to'plash bilan shug'ullanishdan uzoqdir.

Tadqiqotchilarning yana bir qismi uchinchi guruhga siyosatshunoslik tomonidan ishlab chiqilgan usullarni kiritish kerak, deb hisoblaydi. Ammo bu usullarni sanab o'tishda aniq qiyinchiliklar paydo bo'ladi - ko'pincha uchinchi guruh usullari orasida amaliy siyosatshunoslikni olib borish bilan aniq bog'liq bo'lgan usullar ko'rsatiladi. Masalan, A. Degtyarev ushbu guruhga siyosiy vaziyatlarni modellashtirish, o'yin nazariyasi elementlari, ekspert baholarini baholashni kiritadi.

Shunday qilib, ular nazariy siyosatshunoslikning o'z arsenalida o'ziga xos tahliliy protseduralarga ega degan hukmni ham rad etadilar va bu huquqni amaliy siyosatshunoslikka qoldiradilar. Bu borada g'arb tadqiqotchilari R.Pento va M.Gravitsning fikri qiziq bo'lib, ular nazariy siyosatshunoslikning "o'ziga xos uslub va metodlarga ega emasligi va boshqa ijtimoiy fanlar metod va usullaridan foydalanadi, bunda nimani tanlaydi", deb ochiq ta'kidlagan. hol tadqiqot obyektiga ko'proq mos keladi».

Qo'llashning uslubi o'ziga xosligi, siyosiy tahlil

Siyosiy tahlilning nazariy va amaliy deb bo'linishi butunlay izchil bo'lmasligi mumkinligi va siyosiy tahlilni haqiqatda qo'llaniladigan siyosiy tahlil deb tushunish kerakligi ma'lum bo'ldi. Ammo bunga nihoyat ishonch hosil qilish uchun amaliy siyosiy tahlilni ham metodologik o'ziga xoslik uchun sinab ko'rish kerak.

Bir tomondan, amaliy siyosiy tahlilda qo'llaniladigan ko'pchilik uslublar ham boshqa fanlar, birinchi navbatda, psixologiya va boshqaruv nazariyasi ishlanmalariga asoslanadi. Shu sababdan amaliy siyosatshunoslik ham maxsus tahlil usullarini yaratmagan deb aytish mumkin. Ammo, boshqa tomondan, amaliy tahlil usullari sezilarli o'zgarishlarga duch keldi va faqat siyosiy obyektlarni tahlil qilish uchun moslashtirildi, bu esa yangi tahliliy sifatni olish imkonini berdi. Bu ko'p jihatdan amaliy siyosatshunoslik obyektining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, u hozirgi siyosiy amaliyotdan keskin dolzarb vaziyatlar doirasi bilan qat'iy va aniq cheklangan. Ushbu qat'iy chegaralarni belgilash bunga olib keladi. Bunday holda, biz barcha amaliy gumanitar tadqiqotlarning o'ziga xos xususiyatlariga ham to'xtalib o'tdik - ular juda aniq belgilangan tadqiqot obyektiga ega, bu tadqiqotning ushbu darajasida umumiy metodologiyani shakllantirishni imkonsiz qiladi. Amaliy siyosatshunoslikda va, masalan, amaliy sotsiologiyada yoki amaliy psixologiyada tahlil usullari umumiy ildizlarga ega bo'lishi mumkin, ammo ularning o'zlari hali ham sezilarli darajada farqlanadi, bu ularni ilmiy hodisaga aylantiradi. Amaliy tadqiqotlar - gumanitar fanlarning "pastki qavatlar" bir-birini to'ldiradigan juda aniq obyektlarga ega, ammo umumiy tahliliy protseduralarni yaratishga imkon bermaydi. Bundan farqli o'laroq, gumanitar bilimlarning "yuqori qavatlar" - nazariy tadqiqotlar kamroq "devorlarga" ega, chunki ularning obyektlari juda keng va ko'pincha bir-biriga yopishib turadi. Gumanitar bilimlarning "quyi" va "yuqori" qatlamlariga bo'linishi, bir tomondan, fundamental fanlarda hali ham tengsiz yuqori bo'lgan tadqiqot maqsadlari ko'lami bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, amaliy tadqiqotlar nazariy tadqiqot obyektini shakllantirishda ishtirok etadi (siyosatshunoslikda shunday bo'ladi) yoki ular fundamental tadqiqotlar uchun muhim empirik material to'plash imkonini beradi (masalan, sotsiologiyada shunday).

Siyosiy tahlil uchta asosiy komponentni o'z ichiga oladi: mavjud siyosiy vaziyatni tahlil qilish, uning rivojlanishini prognozlash va vakolatli siyosiy qarorlar qabul qilish. Ular siyosiy tahlilning strukturasi tashkil qiladi. Bu uch bosqichni jamlagan holda siyosiy tizimning hozirgi holatini aniqlash imkonini beradi.

Vaziyat tahlili siyosiy tahlilning asosini tashkil qiladi. Siyosiy dunyoning hozirgi holatini tahlil qilmasdan turib, prognozlar tuzish va siyosiy qarorlar qabul qilish mumkin emas. Vaziyatni tahlil qilish 20-asrning ikkinchi yarmida, zamonaviy siyosiy infratuzilma yetuklashgan paytda shakllandi. Iqtisodiy korporatsiyalar, jamoat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari siyosatning muhim subyektiga aylandi, ularning hokimiyat bilan aloqalari yanada qizg'in va

rang-barang tus oldi. Bularning barchasi siyosiy vaziyatni tahlil qilishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan omillarning keskin oshishiga olib keldi.

Siyosiy vaziyat deganda siyosiy tizim subyektlari o'rtasidagi ma'lum bir davrda uning holatini belgilovchi o'zaro ta'sirlar majmuasi tushuniladi. Siyosiy vaziyatni tahlil qilish hozirgi vaqtda barcha siyosiy subyektlarning o'zaro munosabatlarini qamrab olishi kerak. Vaziyat tahlilining o'ziga xos xususiyati uning dolzarb muammolarni o'rganishga qaratilganligidir. To'liqligiga qarab, siyosiy vaziyatni tahlil qilish ikki xil: umumiy va bo'laklarga bo'linadi.

Siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilish butun siyosiy tizimning holatini batafsil o'rganishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, u ikki turga bo'linadi: vertikal va gorizontal.

Vertikal Siyosiy tizimni asosiy siyosiy institutlarga (hukumat, prezident hokimiyati, parlament, siyosiy partiyalar, ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar, siyosiy hayotdagi ishtiroki nuqtai nazaridan moliyaviy va sanoat guruhlar, ommaviy axborot vositalari, alohida ijtimoiy guruhlar) bo'linishini nazarda tutadi. ularning har birining hozirgi holatini alohida ko'rib chiqish, so'ngra ularning bir-biri bilan o'zaro ta'siri tizimlari. Nisbatan tafsilotiga qaramay, ba'zi siyosiy institutlar, masalan, ommaviy axborot vositalari, sanoat kompaniyalari va boshqalar ushbu tahlildan tashqarida. Bundan tashqari, siyosiy institutlar heterojen tuzilmalar bo'lib, ular bir qator masalalar bo'yicha mustaqil va hatto raqobatdosh siyosiy ishtirokchilar sifatida harakat qiladigan raqobatdosh guruhlarini o'z ichiga olishi mumkin. Ko'pincha, Muayyan tuzilmada muhim qarorlar qabul qilish huquqi alohida siyosiy institutlarni boshqaradigan aniq shaxslarga tegishli bo'lganligi sababli, institutlar harakatlarini tahlil qilishni ularga rahbarlik qiluvchi aniq shaxslarning harakatlarini tahlil qilish bilan almashtirishga urinishlar mavjud. Biroq, bu mutlaqo adolatli ko'rinmaydi, chunki alohida raqamlarning kuchi aynan ular rahbarlik qilayotgan muassasalarning kuchi va bu institutlarning jiddiy muammolarni hal qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, institutlarning o'zlari asosiy siyosiy arboblarning institutlardan tashqarida hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan qarorlarini amalga oshirish mexanizmlari hisoblanadi. Muassasalar ularni zarur energiya resurslari bilan ta'minlaydi. muassasalar harakatlarini tahlil qilishni ularga rahbarlik qilayotgan aniq shaxslarning harakatlarini tahlil qilish bilan almashtirishga urinishlar mavjud. Biroq, bu mutlaqo adolatli ko'rinmaydi, chunki alohida raqamlarning kuchi aynan ular rahbarlik qilayotgan muassasalarning kuchi va bu institutlarning jiddiy muammolarni hal qilish

qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, institutlarning o'zlari asosiy siyosiy arboblarning institutlardan tashqarida hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan qarorlarini amalga oshirish mexanizmlari hisoblanadi. Muassasalar ularni zarur energiya resurslari bilan ta'minlaydi. muassasalardan tashqarida hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan. Muassasalar ularni zarur energiya resurslari bilan ta'minlaydi. muassasalardan tashqarida hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan. Muassasalar ularni zarur energiya resurslari bilan ta'minlaydi.

Gorizontali ko'rinish turli hokimiyat institutlariga mansub shaxslardan tashkil topgan manfaatlar guruhlarini harakatlarini tavsiflashga qaratilgan. Faoliyatining latent (yashirin) xususiyatiga qaramay, manfaat guruhlarini siyosiy jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy sharoitda hodisalarning dinamikasi shunchalik yuqoriki, bu tahlil tugallangandan keyin obyektning o'zida muqarrar o'zgarishlarga olib keladi. Shu munosabat bilan vaziyatni to'liq tahlil qilish qisqa vaqt ichida muhim tahliliy resurslarni jamlashni talab qiladi. Natijada, umumiy vaziyat tahlilini o'tkazish uchun barcha siyosiy tahlil subyektlari uchun mavjud bo'lmagan maxsus tahliliy resurslar kerak bo'ladi. Amalda, parcha-parchasiyosiy vaziyatning har qanday qismini tahlil qilish. U ham umumiy tahlil kabi ikki xil bo'lishi mumkin, birinchisi institutsional tahlilga juda o'xshash - u alohida siyosiy institutlar faoliyatini ham ko'rib chiqadi, lekin uning obyekti ulardan faqat bittasidir. Masalan, faqat prezidentlik hokimiyatining holati, parlament yoki uning alohida palatalari faoliyati, hukumat, siyosiy partiyalar va ommaviy axborot vositalarining faoliyatini ko'rib chiqish mumkin.

Har qanday aniq, mahalliy muammoni hal qilish uchun parchalangan vaziyatni tahlil qilish kerak. Bunday holda, butun siyosiy vaziyatni batafsil tahlil qilishning hojati yo'q - axir, mijozni faqat siyosiy vaziyatning o'zi tomonidan qo'yilgan vazifa bilan bog'liq bo'lgan bir qismi qiziqtiradi. Masalan, jahon inqirozi sharoitida hukumat davlatning ijtimoiy siyosatini tuzatish zarurligini his qilmoqda. Bunda mazkur soha bilan shug'ullanuvchi davlat institutlari faoliyatini tahlil qilish, aholining umidlari, uning xohish va istaklari, eng ommabop muxolifat partiyalarining dastur tuzilmalari, davlatning moliyaviy imkoniyatlarini o'rganish zarur.

Vaziyatni tahlil qilish har doim ham darhol hal qilishni talab qiladigan muayyan muammo bilan bog'liq emas. Bunda tahlil tipologiyasi obyektlarga ko'ra emas, balki vaziyat tahlilining maqsad va vazifalariga ko'ra amalga oshirilishi mumkin. Shu asosda vaziyatli siyosiy tahlilning ikki turi ajratiladi: muammoli va diagnostik. Muammoni tahlil qilish muayyan muammo bilan qattiq bog'langan, uning natijasi optimal echimni ishlab chiqishdir. Siyosiy tahlilning butun sikli (va muammoni tahlil qilish va uni hal qilish yo'llarini ishlab chiqish va qaror amalga oshirilgandan keyin vaziyatning keyingi rivojlanishiga oid prognoz) xuddi shu mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Diagnostik tahlil potentsial xavflarni va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan hodisalarni aniqlash bilan bog'liq. Diagnostik tahlil aktyor oldida paydo bo'lgan muammolar bilan shug'ullanmaydi, balki muammoli vaziyatlarning paydo bo'lishi uchun

potentsial imkoniyatlarni aniqlashga, shuningdek, bir qator sohalarda siyosiy subyektning faoliyatini optimallashtirish imkoniyatlarini tekshirishga imkon beradi.

Siyosiy prognozlash

Siyosiy tahlilning ikkinchi bosqichi - siyosiy prognozlash (yunoncha prognoz - bashorat) - obyektning kelajakdagi holati haqida ma'lumot olish. G'arb siyosatshunosligida bashorat va bashorat kelajak voqealar haqidagi ba'zi mulohazalarni bildiradi va ko'pincha sinonim sifatida ishlaydi [1].

Bir qator hollarda G'arb mualliflari ushbu hukm asosli bo'lishi kerakligini ta'kidlaydilar, lekin uning ilmiy asoslanishini prognozning majburiy xarakteristikasiga aylantirmaydilar. Rus prognozlash maktabida bashorat va prognoz tushunchalari ajralib turadi: agar bashorat kelajak haqida ma'lumot olishning har qanday vositalarini o'z ichiga olsa, bashorat qilish sof ilmiy tadqiqotdir. Vaziyat tahlili va siyosiy prognozlashning ahamiyati ko'pincha ularning qabul qilinayotgan siyosiy qarorning sifat xususiyatlarini yaxshilashga yordam berish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, siyosiy qaror ko'p jihatdan mavjud vaziyatni o'rganishga va voqealarning keyingi rivojlanishi haqida taxminlarga bog'liq.

Siyosiy qaror qabul qilish

Siyosiy qarorlarni qabul qilishni siyosiy tahlilning asosiy bloki deb atash kerak, bu uning vaziyatni tahlil qilish va siyosiy prognozni tayyorlashdan asosiy farqidir. Siyosatning eng muhim ijtimoiy vazifasi qaror qabul qilishdir. Siyosiy qarorlar rasmiy ravishda Prezident farmonlari, qonun loyihalari, siyosiy bayonotlar va turli siyosiy partiyalar va harakatlarning deklaratsiyasi, nihoyat, saylov byulletenlaridagi belgilar shaklida rasmiylashtiriladi. Ularning ahamiyati darajasi har xil, ammo ularning har biri u yoki bu darajada siyosiy jarayonning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. R.Dahl fikricha, qaror birinchi navbatda muqobil variantlardan eng yaxshisini tanlashdir. Agar tanlov holati bo'lmasa, kamida ikkita mumkin bo'lgan echim bo'lmasa, qaror qabul qilish holati mavjud emas. Polshalik siyosatshunos G. Klementevichning fikricha, "siyosiy qaror ikki (kamida) mumkin bo'lgan siyosiy harakatlardan birini tanlashdir".

Siyosiy qarorlarni qabul qilish jarayoni quyidagilarga bo'linadi:

a) muqobil echimlarni izlash

b) eng samarali natijani ta'minlaydigan birini tanlash.

Siyosiy qarorni qabul qilish - yuzaga kelgan siyosiy muammoni hal qilishning bir nechta variantlarini ishlab chiqish va ulardan optimal (eng yaxshisini) keyingi tanlash, ularni amalga oshirish muammoni maksimal samaradorlik bilan bartaraf etishi kerak. G'arb siyosatshunosligida siyosiy qarorlar qabul qilish bosqichlari va bosqichlari bo'yicha turlicha qarashlar mavjud. Masalan, G.Lassvell oltitalikni ajratib ko'rsatishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi u quydagi bosqichlardan iborat:

1) muammoni bayon qilish va u haqida ma'lumot izlash;

2) tavsiyalar ishlab chiqish - muammoning muqobil echimlarini izlash;

3) eng yaxshi alternativani tanlash;

4) qaror qabul qilingan shaxslarning to'g'riligiga oldindan ishonch hosil qilish;

5) yechimning samaradorligini baholash;

6) qarorni yangilash, ko'rib chiqish yoki bekor qilish.

Lassvell modelidan farqli o'laroq, K.Patton va D.Savitskiyning qaror qabul qilish sxemasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1) muammoni aniqlash, aniqlash va spetsifikatsiya qilish;

2) 2) muqobillarni baholash mezonlarini belgilash;

3) 3) muammoning muqobil yechimlarini ishlab chiqish;

4) 4) muqobil variantlarni baholash;

5) 5) muqobil variantlardan eng yaxshisini tanlash;

6) 6) qarorning oqibatlarini baholash

D.Veymer va A.Vining siyosiy qarorlar qabul qilishning quyidagi sxemasini taklif qiladilar:

1) muammoni tushunish;

2) maqsadlarni tanlash va tushuntirish;

3) muammoni hal qilish usulini tanlash;

4) muqobillarni baholash mezonlarini tanlash;

5) muammoning muqobil yechimlarini aniqlash;

6) qarorni baholash, shu jumladan u yoki bu muqobilni amalga oshirish olib keladigan oqibatlarni bashorat qilish va ularni tanlangan mezonlar bo'yicha baholash;

7) harakat bo'yicha tavsiyalar.

Siyosiy qarorlarni qabul qilish sxemasi "u yoki bu alternativani amalga oshirish olib keladigan oqibatlarni bashorat qilish" (ya'ni, siyosiy prognoz) mustaqil protsedurani o'z ichiga oladi, yangi bosqichlar taklif etiladi: muammoni hal qilish usulini tanlash. maqsadlarni tanlash va tushuntirish. Shu bilan birga, vaziyatni tahlil qilish "muammoni tushunish" bilan cheklanadi. D. Veymer va A. Vining alohida bosqichlarni (vaziyatni tahlil qilish, prognoz qilish va qaror qabul qilish) e'tiborsiz qoldirib, bitta umumiy fikrni taklif qiladi - muammoni hal qilish usulini tanlash. Bundan tashqari, D. Veymer va A. Vining sxemasida siyosiy qarorlar qabul qilish uchun juda muhim bo'lgan qayta aloqa printsiplari yo'q.

Ushbu sxema qaror qabul qilish mexanizmini tavsiflaydi, lekin uning sifat xususiyatlarini ochib bermaydi. Gap shundaki, qaror qabul qiluvchilar qaror qabul qilishning u yoki bu bosqichiga turlicha e'tibor berishlari mumkin. Bu ko'p jihatdan siyosiy qarorlar qabul qilishda ko'pincha mavjud bo'lgan resurslarni cheklash omili bilan bog'liq. Masalan, zarur ma'lumotlarning etishmasligi bilan bog'liq noaniqlik sharoitida vaziyatni sifatli tahlil qilish, shuningdek, qaror qabul qilish modelida mavjud bo'lgan bashorat qiluvchi elementlarni amalga oshirish qiyin. Vaziyatni tahlil qilish sifati, vaziyatning rivojlanishi prognozi va muammoni hal qilishning muqobil echimlarini ishlab chiqish muqarrar ravishda vaqt va boshqa resurslar - moliyaviy, tashkiliy va boshqalarning cheklanganligi bilan ta'sir qiladi. Resurs cheklovlari sharoitida

qaror qabul qiluvchilar odatda qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirishga intiladi. Bunga intuitiv ravishda tanlangan har qanday muqobil yechimlarning jozibadorligini irratsional ravishda oshirib yuborish va shu bilan birga boshqa mumkin bo'lgan yechimlarning ijobiy tomonlarini kam baholab qo'yish orqali erishiladi.

Zamonaviy siyosiy va boshqaruv fanlarida qaror qabul qilish sikli muammolariga G. Lassvell va G. Saymondan tortib J. Anderson va V. Danngacha bo'lgan barcha ko'p yoki kamroq taniqli mualliflar e'tibor qaratgan. Bugungi kunga kelib, siyosiy va ma'muriy tsiklni modellashtirish va uning ichida alohida bosqichlar, kichik bosqichlar va operatsiyalarni ajratish uchun ko'plab yondashuvlar mavjud. Ammo qaror qabul qilish jarayonining eng samarali tsiklik modelini asoslashga o'tishdan oldin, kerakli kontseptsianing ishchi ta'rifini berish kerak. Boshqaruv va siyosat entsiklopediyasida (1992) "siyosat tsikli" deganda tahliliy qurilma (tahlil qurilmasi) tushuniladi, uning yordamida asosiy nuqtalar aniqlanadi, bu erda eng muhim siyosiy qarorlar ishlab chiqiladi, aksincha. Siyosiy boshqaruvning haqiqiy jarayonlarining universal tavsifi berilgan. Boshqa olimlar siyosiy-ma'muriy tsiklning ma'nosini ancha ambitsiyali talqin qiladilar, uni oddiy tahliliy takson emas, balki jiddiy konseptual konstruktsiya deb hisoblaydilar. Qarorlar qabul qilish nazariyasi va amaliyotida siyosiy va boshqaruv tsikli modelining roli va ahamiyati bo'yicha pozitsiyalar juda keng bo'lganligi sababli, ushbu kontseptsianing mazmuni haqida batafsilroq to'xtalib o'tishga arziydi¹⁰.

Siyosiy boshqaruv: funksiyalari, siyosiy amaliyotlari, uslublari

Ma'lumki, siyosat maqsadli faoliyat bo'lib, uning ma'nosi turli ijtimoiy guruhlarining siyosiy talablarini ko'pchilik manfaatlariga javob beradigan siyosiy qarorlar va siyosiy harakatlarga aylantirishdan iborat. Shunday qilib, siyosatning ijtimoiy jarayonlarga tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi ta'siri sodir bo'ladi.

Siyosiy menejment davlat yoki siyosiy tashkilotda majburiy qoidalar va qoidalarni qabul qilish va "qonuniy zo'ravonlik" monopoliyasini qo'llash bilan bevosita bog'liq bo'lmagan boshqaruv faoliyati turlaridan biridir. Siyosiy menejer buning uchun manipulyativ ta'sir texnologiyalaridan foydalangan holda siyosiy jarayon va ishtirokchilarga ta'sir qiladi. Ushbu texnologiyalarning ma'nosi aktyorni u yoki bu harakatni tashqi majburlashsiz bajarishga undaydigan munosabat, motivlar, qadriyat yo'nalishlariga ta'sir qilishdan iborat.

Siyosiy menejer bir qator funktsiyalarni bajaradi, ular orasida asosiylarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) yetakchilarni, nomzodlarni, dasturlarni qo'llab-quvvatlashga ommani safarbar qiladi;
- 2) siyosiy qarorlar qabul qiluvchi shaxslarga ta'sir o'tkazish maqsadida ma'lum guruhlar manfaatlarini lobbi qiladi;

¹⁰ Дегтярев А.А. Прикладной политический анализ. / Электронный учебник для студентов-политологов. Москва - МГИМО (У) МИД РФ – 2010. – Стр. 70-71.

- 3) ziddiyatni hal qilish yoki bloklar, koalitsiyalar tuzish maqsadida raqiblarga ta'sir ko'rsatadi;
- 4) aholi orasida siyosiy sodiqlikni (tanlab, mafkuraviy) shakllantiradi;
- 5) siyosiy yetakchi, nomzod, partiyaning obro'-e'tiborini yaratadi va uning vakolatlarini mustahkamlaydi;

- 6) nomzod, partiya, siyosiy mafkura, loyiha tarafdorlarini tanlaydi;
- 7) boshqaruv qarorlarini tayyorlaydi.

Agar siyosiy qarorlar samarali bo'lib, aholining ko'pchiligini qanoatlantirsa, bu rejimning qonuniyligini oshiradi, jamiyatda barqarorlikni ta'minlaydi. Aksincha, siyosiy tizimning sezgirliги past bo'lsa, talablar hajmi oshadi va natijada ijtimoiy norozilik va norozilik kuchayadi. Shuni ta'kidlash kerakki, siyosiy qarorlar umumiy ahamiyatli maqsadlarni aniqlash, ularga siyosiy hokimiyatdan foydalanish yo'li bilan erishish yo'llarini belgilash jarayoni sifatida bir lahzalik manfaatlarga emas, balki strategik muhim muammolarni amalga oshirishga taalluqlidir. Binobarin, ularni amalga oshirish muhim resurslardan foydalanish va qayta taqsimlash bilan bog'liq.

Siyosiy bozorda tovarlar va xizmatlarni taqdim etish bo'yicha ushbu funktsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish siyosiy boshqaruv doirasidagi turli xil faoliyat bilan bog'liq:

- 1) siyosiy kampaniyalarni tahliliy ta'minlash;
- 2) siyosiy reklama;
- 3) media-rejalashtirish (nomzod, partiya haqidagi reklamani eng samarali joylashtirish);
- 4) imijmeykerlik (siyosatchi obrazi ustida ishlash);
- 5) nutq yozish (siyosatchi uchun nutq va maqolalar yozish);
- 6) siyosiy tadbir (ommaviy siyosiy tadbirlar, kampaniyalar o'tkazish);
- 7) newsmaking (nomzod yoki partiya haqida yangiliklar yaratish).

Siyosiy faoliyatning ushbu shakllarini samarali amalga oshirish uchun menejer chuqur bilim va siyosiy kommunikatsiyalarni boshqarish texnologiyalariga ega bo'lishi kerak. Birinchidan, siyosiy xatti-harakatlarning mohiyatini tushunish lozim. Siyosiy tahlil, konsalting yoki siyosiy rekruting sohasida professional xizmat ko'rsatish uchun menejer siyosatdagi inson xatti - harakatlarining mohiyatini bilishi kerak. An'anaviy tarzda, siyosatdagi inson xatti-harakati ma'lum omillar ta'siri ostida qaror qabul qilishning cheksiz jarayoni sifatida ifodalanishi mumkin. M. Veber va T. Parsonsdan kelib chiqadigan strukturaviy-funktsional paradigma, u yoki bu yechimni tanlash har doim ularning maqsadlari, qadriyatlari, an'analari yoki ta'siri bilan bog'liq. Siyosiy harakatlardan xabardorlik darajasiga ko'ra, uchta turdagi siyosiy qarorlar ajralib turadi, ular asoslanadi: samaradorlik, an'anaviylik, maqsadga yo'naltirilgan ratsionallik va qadriyatlarga yo'naltirilganlik.

Siyosiy harakatning asosiy elementlari (tuzilmalari) quyidagilardir:

- subyekt;
- u harakat qiladigan vaziyat;
- uning yo'nalishi.

Yechimni tanlash foydalilik printsipli bilan belgilanadi.

Siyosiy xulq-atvorning boshqacha talqini ikki masshtab – manfaatlar ko'lam va imkoniyatlar ko'lam tushunchasida namoyon bo'ladi. Xuddi shu miqyosda dunyoning har qanday holati, shaxsning, davlatning har qanday tanlovi mavjud bo'lib, ular subyektga foyda yoki zarar tamoyili bo'yicha baholanadi, ularning kursi subyektlar manfaatlariga qanchalik mos keladi. Voqealarning rivojlanish variantlari ularning yuzaga kelish ehtimoli darajasiga qarab boshqa masshtabda chiziladi. Binobarin, subyekt o'z manfaatlariga mos keladigan muayyan vaziyatlarning paydo bo'lishidan manfaatdor, lekin u o'z xohish-istaklarini ularning borishiga ta'sir qilish imkoniyatlari bilan o'lchashi kerak. Ushbu paradigma bo'yicha qaror qabul qilish jarayoni maqsadlar va xarajatlarning o'zaro bog'liqligi, ularni amalga oshirish xarajatlari bilan ifodalanadi.

Senariy tahlili kontsepsiyasi xulq-atvor modelini tanlashda strategik maqsadlarning roliga, ba'zan ularni amalga oshirish shartlarining o'zgaruvchanligini, ushbu maqsadlarni o'zaro bog'lash zaruratiga e'tibor qaratadi. Ushbu yondashuvga yaqin me'yoriy paradigma bo'lib, u qarorlar qabul qilish jarayonining oqilona tabiati, qabul qilingan qarorlarni qabul qilish va ta'minlashda qoidalar, protseduralar va institutlarning muhim rolikidan kelib chiqadi.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, siyosiy xatti-harakatlar hech qachon oqilona harakat emas. U boshqaruvchi guruhning shaxsiy fazilatlari, subyektiv in'ikoslari va afzalliklari, shaxslararo aloqalari, tajribasi, menejerlarning sezgilari bilan ajralib turadi. Bu omillarning barchasi bixevioristik paradigma tomonidan hisobga olinadi.

Ikkinchidan, siyosiy qarorlar qanday qabul qilinishini bilasizmi? Siyosat - bu hokimiyatning resurslarni taqsimlashdagi faoliyati. Bu faoliyatning barchasi qaror qabul qilish bilan bog'liq. Mojaro yoki vaziyatni hal qilish bo'yicha maslahat xizmatlarini ko'rsatish uchun menejer qabul qilingan qarorlar

- 1) noaniqlik sharoitida
- 2) etarli ma'lumot sharoitida qabul qilingan qarorlarga bo'linish mumkinligini bilishi kerak;
- 3) vaqt bosimida
- 4) vaqtinchalik zahira mavjud bo'lganda;
- 5) moliyaviy resurslarning chegarasi bo'yicha
- 6) ularning mavjudligi bo'yicha;
- 7) cheklangan tashkiliy baza sharoitida
- 8) muhim tashkiliy salohiyat sharoitida.

Biroq, bunday tasnif qarorning har qanday turiga nisbatan qo'llanilishi mumkin, chunki u siyosiy qarorlarning o'ziga xos xususiyatlarini to'g'ri aks ettirmaydi.

Siyosiy qarorlarning umumiy tipologiyalaridan biri amerikalik tadqiqotchi R.Makridisning "Qiyosiy boshqaruvni o'rganish" asarida keltirilgan. U siyosiy qarorlarning uch turini ajratdi. Siyosiy qarorlarning birinchi turi asosiy

hisoblanadi. Bunday qarorlar mavjud siyosiy tizimni tubdan o'zgartiradi. Ular jamiyatda qaror qabul qilishning butun sxemasiga va bevosita qaror qabul qilgan shaxsga ta'sir qiladi. Bunday qarorlarning ahamiyati ularni qabul qilish usuli bilan ta'kidlanadi. Qonuniy usul (konstitutsiyaviy islohotlar shaklida) va noqonuniy usul - inqiloblar shaklida ajralib turadi. Siyosiy qarorlarning ikkinchi turi qonunchilik qarorlaridir. Bularga qonun chiqaruvchi organ tomonidan qabul qilingan qonunlar va qonunosti hujjatlari kiradi. Ular jamiyatning ko'plab a'zolarining maqomi va huquqlariga ta'sir qiladi va jamiyatda qaror qabul qilishning yangi tartiblarini o'rnatadi. Uchinchi turdagi qarorlar - bu alohida ishlar bo'yicha ma'muriy va sud qarorlari. Bu yechimlar aslida ikkinchi turdagi yechimlarni muayyan vaziyatlarga qo'llash texnikasi hisoblanadi.

Polshalik muallif T. Klementevich bunday sxemaning spekulativligini engishga harakat qilmoqda. U ikkita mezon bo'yicha siyosiy qarorlar tipologiyasini taklif qiladi. Birinchi tamoyil - siyosiy faoliyatni tanlashda ishtirok etuvchi subyektlar tomonidan. Ikkinchisi, u yoki bu qaror uchun mas'ul bo'lgan hukumatning turli darajalari - federal (yoki markaziy), mintaqaviy va mahalliy tomonidan ta'minlangan ijtimoiy manfaatlarning integratsiyalashuv darajasi nuqtai nazaridan. Unitar federal tuzilishga ega bo'lgan mamlakatda manfaatlar integratsiyasining faqat ikkita darajasi bo'ladi - markaziy va mahalliy. Siyosiy jarayonning boshqa subyektlari (fuqarolar, partiyalar) qarorlarining xilma-xilligi e'tiborga olinmaydi.

Siyosiy vaziyatni tahlil qilish

Zamonaviy siyosiy tahlil haqidagi tushunchamiz haqida bahslashar ekanmiz, siyosiy tahlilning taqdim etilgan triadik sxemasini aniqroq mazmun bilan to'ldirish uchun bevosita uning alohida bosqichlarini ko'rib chiqishga o'tishimiz mumkin.

Vaziyat tahlili tushunchasi- Siyosiy tahlilning birinchi bosqichi, vaziyatni tahlil qilishdir. Vaziyat tahlili o'ziga xos poydevor bo'lib, unga butun siyosiy tahlil qurilishi asoslanadi. Siyosiy dunyoning hozirgi holatini tahlil qilmasdan turib, bashorat qilish ham, qaror qabul qilish ham mumkin emas. Bunday holda, uy qurilishi bilan klassik o'xshashlik juda mos keladi, unda poydevor qo'yish paytida xatolar eng achinarli natijalarga olib kelishi mumkin. Xuddi shunday vaziyatni baholashda noto'g'ri hisob-kitoblar ham o'ta og'ir oqibatlariga olib keladi: vaziyatni tahlil qilishdagi har qanday xato, albatta, siyosiy tahlilning keyingi bosqichlariga ta'sir qiladi. Shuning uchun vaziyatni tahlil qilishga alohida e'tibor bilan yondashish kerak. Siyosiy vaziyat sharoitida biz siyosiy tizimning holatini va uning subyektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar majmuasini ma'lum bir vaqt oralig'ida tushunamiz. Shunday qilib, siyosiy vaziyatni to'liq tahlil qilish jamiyatning siyosiy tizimini tashkil etuvchi barcha siyosiy subyektlarning o'zaro ta'sirini va hozirgi vaqtda qamrab olishi kerak. Oxirgi holat ayniqsa muhimdir, chunki siyosiy tizimning o'tmishdagi holatini tahlil qilish amaliy tadqiqotlar uchun unchalik ahamiyatga ega emas. Vaziyat tahlilining o'tkir dolzarbligi uning asosiy xususiyatidir.

Vaziyat tahlilining protoformalari

Aristotel tomonidan amalga oshirilgan qadimgi Yunoniston shahar-davlatlaridagi siyosiy tizimlarning tahlilini ko'rib chiqishda juda aniq ko'rsatilgan. Ulardagi boshqaruv tizimi bir-biridan farq qilar edi, ammo siyosatning birortasida u juda murakkab emas edi, chunki u juda cheklangan miqdordagi siyosiy subyektlar bilan ajralib turardi. Yunonistonning har qanday siyosatida yagona oliy hokimiyat mavjud edi va uning siyosiy tuzilishini tushunish uchun yagona hokimiyat va tamoyillarga kooperatsiya tizimini aniqlash kifoya edi. ikkinchisi siyosatni shunga muvofiq boshqaradi. Aristotel siyosatdagi oliy hokimiyat "albatta, yo bir, bir necha yoki ko'pchilikning qo'lida" ekanligini aniqladi va tegishli ravishda uchta "mantiqiy to'g'ri" boshqaruv turini ajratib ko'rsatdi: monarxiya, aristokratiya va siyosat - "bir" bir necha kishi yoki bir necha kishi yoki ko'pchilik xalq manfaati uchun boshqaradi" — va ulardan uchta og'ish: tiraniya ("monarxiya hokimiyati, ya'ni bir hukmdorning manfaatini anglatadi"), oligarxiya ("boy fuqarolarning manfaatini ko'zlaydi") va demokratiya ("kambag'allarning foydalarini kuzatadi")³.

Shunday qilib, Aristotel nafaqat o'sha davrda mavjud bo'lgan barcha siyosiy tizimlarning matritsasini qurishga muvaffaq bo'ldi, balki ularning ichki tuzilishini batafsil tahlil qildi. Shubhasiz, hozirgi vaqtda siyosiy tizimlarning o'zgaruvchanligi ham, ularning har birining ichki tuzilishi ham sezilarli darajada kengaydi, chunki jamiyat rivojlanishining o'tgan davrida siyosiy hayot jiddiy ravishda murakkablashdi va birinchi navbatda, mutlaqo yangi tizimlarning paydo bo'lishi tufayli. siyosiy aktyorlar. Yunon siyosatida hokimiyatlar bo'linishi tizimi, iqtisodiy korporatsiyalar, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari mavjud emas edi.

Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, qadimgi Yunoniston shahar-davlatlari siyosiy tizimlarining zamonaviyligi bilan solishtirganda "engillik"ni hisobga olgan holda ham, Aristotelning o'sha davrda mavjud bo'lgan davlat tuzilmalarini ko'rib chiqishi mumkin emas. vaziyat tahlili deb ataladi. Buning sababi, birinchi navbatda, u yunon shahar-davlatlarining siyosiy tizimini hozirgi siyosiy amaliyotdan dolzarb muammolarni hal qilish maqsadida emas, balki davlat tuzilishining optimal modelini topish maqsadida o'rganganligidir. U tomonidan Lakedaemoniya, Krit, Karfagen va boshqa siyosatlarning siyosiy tizimlarini «ularning huquqiy pozitsiyalarining eng yaxshi davlat tuzumiga mos kelishi yoki mos kelmasligi» prizmasi orqali o'rganilganligi bejiz emas.

"Tez buziladigan mahsulotlar" bo'lgan zamonaviy vaziyat tahlillari esa faqat operativ foydalanishda qimmatlidir va bir muncha vaqt o'tgach ular deyarli o'z ahamiyatini yo'qotadi. Nazariy tadqiqotlar, aksincha, unchalik yuqori samaradorlikka ega bo'lmasligi kerak - ularning asosiy tuzilmasi siyosiy institutlar faoliyatini mutanosib va batafsil tahlil qilishdir, bu katta vaqtni talab qiladi. Aristotelning siyosiy asarlarini ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega, chunki qayd etilgan ikkita omil XX asrgacha bo'lgan siyosiy mutafakkirlarning asarlarida uchraydi. Ularning muhim qismi Nikkolo Makiavelli, Tomas Mor, Sharl Monteske, Jon Styuart Mill, Jon Lokk va boshqa olimlar singari,

zamonaviy siyosiy vaziyatni optimal davlat tuzilishi sxemasini yaratishning boshlang'ich nuqtasi deb hisobladi. Vaziyat 19-asrning oxirida, siyosiy jarayon yanada murakkablasha boshlaganda va siyosiy nazariyotchilar uning faol ishtirokchisiga aylanganda biroz o'zgaradi. Siyosiy mutafakkirlarning siyosiy amaliyotda faol ishtirok etishi, albatta, asr boshidagi hodisa emas – o'sha Arastu Iskandar Zulqarnaynning ustozi va maslahatchisi, va Nikolo Makiavelli 14 yil davomida Florentsiya Respublikasida turli davlat lavozimlarida ishlagan, uning siyosiy hayotida muhim rol o'ynagan. Biroq ular mavjud siyosiy vaziyatni qog'ozda rasmiylashtirmasdan, operativ tahlillarni og'zaki tarzda amalga oshirdilar. 19-asrning ikkinchi yarmi vaziyatni tahlil qilishning ushbu usulining o'zgarishi bilan ajralib turdi, bu asosan qog'oz ommaviy axborot vositalarining siyosiy hayot orbitasiga jalb qilinishi bilan yordam berdi. Bir tomondan, o'z davrining eng muhim ijtimoiy nazariyotchilaridan bo'lgan, ikkinchi tomondan, Birinchi Internasionalning faol ishtirokchisi bo'lgan Karl Marks va Fridrix Engelsning ishlari bunga yaxshi misoldir. Hozirgi siyosiy amaliyotdan voqealarni tezkor baholash. Ularning mulohazalari ishchi harakati uchun o'ziga xos navigator bo'lib, ikkinchisini o'zgaruvchan siyosiy muhitda maqbul xulq-atvorga yo'naltirishga qodir edi. Matbuotning mavjudligi K. Marks va F. Engelsga dunyoning turli mamlakatlaridagi ishchi harakati rahbarlariga vaziyat haqidagi o'z qarashlarini tezda etkazish imkonini berdi. Biroq, bu misolni faqat amaliy vaziyat tahlilining prototipi sifatida ko'rib chiqish mumkin, chunki to'laqonli vaziyatni tahlil qilish sanoati XX asrning ikkinchi yarmida, siyosiy hayotning jiddiy murakkabligi yuzaga kelgan paytda shakllangan: ajralish printsipi. vakolatlari va, xususan, parlamentarizm instituti sezilarli darajada rivojlandi, siyosiy partiyalarning roli, davlat boshqaruvi tizimi tartibga solindi, xo'jalik korporatsiyalari, jamoat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari siyosatning muhim subyektiga aylandi, ular bilan munosabatlari hokimiyat yanada shiddatli va xilma-xil bo'ldi. Bularning barchasi vaziyatni tahlil qilishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan omillarning keskin o'sishiga va natijada vaziyatni tahlil qilishning mustaqil protseduraga ajratilishiga olib keldi.

Siyosiy sitanalizning zamonaviy turlari ichida eng murakkab shakli siyosiy vaziyatning umumiy tahlili bo'lib, u butun siyosiy tizim holatini batafsil o'rganishni nazarda tutadi. Umumiy vaziyat tahlilini tuzishda ikkita asosiy yondashuvdan foydalanish mumkin. Birinchisi, siyosiy tizimni alohida institutlarga bo'lish va ularning har birining hozirgi holatini alohida ko'rib chiqishni, so'ngra ularning bir-biri bilan o'zaro ta'siri tizimini o'z ichiga oladi. Umumiy vaziyat tahlilining bu turini vertikal deb atash mumkin, yoki institutsional, chunki u siyosiy tizimni go'yo alohida segmentlarga, ya'ni asosiy siyosiy institutlarga: hukumat, prezidentlik organlari, parlament, siyosiy partiyalar, ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar, moliyaviy va sanoat guruhlariga ajratadi. siyosiy hayotda, ommaviy axborot vositalarida, alohida ijtimoiy guruhlarda ishtirok etish. Shunga o'xshash tahlillar Rossiya va xorijdagi deyarli barcha yirik tahliliy markazlar tomonidan amalga oshiriladi. Bunga misol tariqasida 1998 yil oxiridagi Siyosiy texnologiyalar markazining o'sha davrdagi

mamlakatdagi siyosiy vaziyatni tahlil qilgan materialini keltirish mumkin. Unda siyosiy tizim quyidagi asosiy siyosiy institutlarga bo'linadi - prezident hokimiyati tuzilmalari, hukumat, Davlat Dumasi va Federatsiya Kengashi, shuningdek, siyosiy partiyalarning yig'indisi sifatida tushuniladigan partiyaviy-siyosiy tizim, tashkilotlar va harakatlar, so'ngra ularning har birini o'rnatish munosabatlari bilan tahlil qilish. Ammo biz ushbu tahlilning nisbiy tafsilotiga qaramay, sanoat kompaniyalari va ommaviy axborot vositalari kabi ba'zi siyosiy institutlarni tark etganini ko'ramiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pincha siyosiy institutlar turli xil tuzilmalar bo'lib, ularni tahlil qilishda ham hisobga olish kerak: masalan, Vazirlar Mahkamasida bir qator masalalar bo'yicha mustaqil va mustaqil rol o'ynaydigan raqobatdosh guruhlar bo'lishi mumkin. hatto raqobatchi siyosiy aktyorlar. Ayrim institutlarga rahbarlik qiladigan aniq siyosiy shaxslarning alohida rolini ham ta'kidlashimiz kerak - axir, u yoki bu tuzilmada asosiy qarorlarni qabul qilish huquqiga aynan ular egadirlar. Buning oqibati muassasalar harakatlarini tahlil qilishni ularga rahbarlik qilayotgan aniq shaxslarning harakatlarini tahlil qilish bilan almashtirishga urinishlardir. Biroq, bu mutlaqo adolatli ko'rinmaydi, chunki alohida raqamlarning kuchi aynan ular rahbarlik qilayotgan muassasalarning kuchi va bu institutlarning jiddiy muammolarni hal qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, institutlarning o'zlari asosiy siyosiy arboblarning institutlardan tashqarida hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan qarorlarini amalga oshirish mexanizmlari hisoblanadi. Muassasalar ularni zarur energiya resurslari bilan ta'minlaydi.

Siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning gorizontal turi

Yana bir yondashuv institutsionalizatsiya qilinmagan birlashmalarni siyosiy tizimdan ajratib qo'yishni o'z ichiga oladi, shunga qaramay, ular siyosiy jarayonning yagona ishtirokchisi sifatida ishlaydi. Ushbu usulni gorizontal deb ta'riflash mumkin, yoki siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning guruh tipi - axir, bu holda turli hokimiyat institutlariga mansub shaxslardan tashkil topgan bir-biriga yaqin siyosiy guruhlar tahlil obyektidir. Rossiya siyosiy amaliyotida 1997 yilda bunday guruhning namunasi o'sha paytda Bosh vazirning birinchi o'rinbosari lavozimini egallab turgan Anatoliy Chubaysga yaqin odamlar jamoasi edi. Uning tarkibiga hukumat vakillari, prezident ma'muriyati xodimlari, ayrim siyosiy partiyalar yetakchilari, shuningdek, Rossiyaning qator yetakchi moliyaviy tuzilmalari rahbarlari kirdi. Bu nomenklatura-siyosiy guruhlash hech qanday huquqiy maqomga ega emas edi, bu esa uni siyosiy institut sifatida ko'rsatishga imkon bermaydi, lekin siyosiy vaziyatning rivojlanishiga ta'siri nihoyatda katta edi.

1996 yilning o'rtalariga qadar prezident xavfsizlik xizmati boshlig'i Aleksandr Korjakov boshchiligidagi guruh katta hokimiyatni o'z qo'lida to'plagan. Uning boshqa rahbarlari FSB direktori Mixail Barsukov va Bosh vazirning birinchi o'rinbosari Oleg Soskovets edi. U ham institutsionalizatsiya qilinmagan, ammo uning tarafdorlari turli ijroiya organlarining yuqori martabali xodimlari edi. Hatto Rossiya Federatsiyasining sobiq prezidenti Boris Yeltsin

ham o'z xotiralarida A. Korjakov hukumatga, davlat rahbari ma'muriyatiga va huquqni muhofaza qilish organlariga odamlarning tayinlanishiga ta'sir qilishi mumkinligini tan olishga majbur bo'ldi.

Shu bilan birga, siyosiy vaziyatni to'liq tahlil qilish uchun, qoida tariqasida, bir-biri bilan raqobatbardosh munosabatlarda bo'lgan barcha eng nufuzli nomenklatura va siyosiy guruhlarini aniqlash kerak. Hozirgi siyosiy jarayonning negizida ko'pincha nomenklatura-siyosiy guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlar yotadi. Masalan, Korjakov jamoasining kengayishiga prezidentning birinchi yordamchisi Viktor Ilyushin guruhi qarshilik ko'rsatdi, uning tayanchi Boris Yeltsinning yordamchilari edi. Anatoliy Chubaisning nomenklatura-siyosiy guruhiga qarshi bosh vazir Viktor Chernomyrdin guruhi kurash olib bordi, u birinchi o'rinbosarining ta'sirini kuchaytirishga yo'l qo'ymaslikka harakat qildi. Shu bilan birga, Chernomyrdin guruhiga Vazirlar Mahkamasidagi nafaqat uning tarafdorlari, balki prezident ma'muriyatining bir qator xodimlari, shuningdek, yirik tadbirkorlar. Vaziyat tahlilining bu turining asosiy qiyinligi siyosiy makon ichida o'z faoliyatini reklama qilmaslikka harakat qiladigan nufuzli ko'rinmas guruhlarini izlash zaruratidir. Tahlilning bu turlari bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi va siyosiy vaziyatning umumiy tahlilini amalga oshirishning eng to'g'ri usuli bu ikki yondashuvning kombinatsiyasi hisoblanadi. Vertikal va gorizontal tahlil bir-birini uyg'un ravishda to'ldiradi – birinchisi, siyosiy tizimdagi “ko'rinadigan”, rasmiy munosabatlar tahlili, ikkinchisi esa siyosiy jarayonning “suv osti” oqimlarini o'rganishga urinishdir. Ikki turni birlashtirishga urinish, xususan, 1997 yilning birinchi yarmida federal markazning kuch tuzilmalaridagi vaziyatni tahlil qilishda topilishi mumkin. Siyosiy vaziyatni to'liq tahlil qilish nisbatan parcha mahsulotdir. Bu, birinchi navbatda, bunday ishlarning sezilarli vaqtni talab qilishi bilan bog'liq bo'lib, bugungi tez o'zgarib turadigan sharoitda, muqarrar ravishda tahlil obyektining yakunlanishiga qadar sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Shu munosabat bilan to'liq vaziyatni tahlil qilish juda qisqa vaqt ichida muhim tahliliy resurslarni jamlashni talab qiladi. Albatta, keskin dolzarblik har qanday vaziyatni tahlil qilish uchun muhim va zaruriy shartdir, ammo butun siyosiy vaziyatni batafsil tahlil qilishda bu omil ayniqsa muhim bo'ladi. Axir, bu holatda, cheklangan vaqt ichida, masalan, siyosiy vaziyatning har qanday bo'lagini tahlil qilishdan ko'ra, juda ko'p sonli omillarni hisobga olish kerak. Shu boisdan ham analitik guruh to'liq vaziyat tahlilini o'tkazishdan oldin, Zenonning mashhur “Axilles va toshbaqa” aporiyasidagi Axilles rovida bo'lish xavfi doimo mavjud bo'ladi – toki butun vaziyat to'liq tahlil qilinmaguncha o'rganish obyekti allaqachon o'zgarishi uchun vaqt bo'ladi, buning natijasida allaqachon butunlay boshqacha vaziyatni tahlil qilish zarurati paydo bo'ladi. Shu munosabat bilan, siyosiy vaziyatning to'liq tahlilini nazariy va amaliy siyosatshunoslik yoqasida olib borilgan tadqiqot deb e'tirof etish kerak - olingan natija u ustida ish tugagandan so'ng nisbatan qisqa vaqt ichida vaziyat tahlilidir. Keyinchalik olib borilgan tadqiqot siyosiy tizimning o'tmishdagi holatlarini tahlil qilish bo'lganligi sababli tarix va siyosatshunoslik toifasiga o'tadi.

Siyosiy vaziyatni parcha-parcha tahlil qilish

Bunday sharoitdan kelib chiqqan holda, umumiy vaziyat tahlilini o'tkazish uchun barcha siyosiy tahlil subyektlari uchun mavjud bo'lmagan maxsus tahliliy resurslar kerak bo'ladi. Shuning uchun ham siyosiy vaziyatning istalgan qismini tahlil qilish amaliyotda ancha keng tarqaldi. Umumiy tahlildan farqli o'laroq, vaziyat tahlilining bu turini fragmentar deb atash kerak. U ham umumiy tahlil kabi ikki xil bo'lishi mumkin, birinchisi institutsional tahlilni juda eslatadi - u alohida siyosiy institutlar faoliyatini ham ko'rib chiqadi, lekin uning obyekti ulardan faqat bittasidir. Masalan, faqat prezidentlik hokimiyatining holati, parlament yoki uning alohida palatalari faoliyati, hukumat, siyosiy partiyalar va ommaviy axborot vositalarining faoliyatini ko'rib chiqish mumkin. Shunga o'xshash tahlil 1994 yilda Rossiya hukumati huzuridagi Iqtisodiy islohotlar markazi maslahatchisi O. Vitte tomonidan o'tkazilgan tadqiqot bo'lib, u 1993-1995 yillardagi Davlat Dumasi chaqirig'idagi kuchlar muvozanatini tahlil qilishga urinishdir. 1 deputatlarning mafkuraviy imtiyozlari nuqtai nazaridan ham, iqtisodiy manfaatlarining muayyan guruhlariga mansubligi nuqtai nazaridan ham.

Ushbu tahlil turi, siyosiy vaziyatning umumiy tahlilining ikkala turi kabi, odatda bir nechta mijozlar uchun mo'ljallangan va ba'zi hollarda bu diapazon nisbatan kengdir. Ba'zi vaziyat tahlillari hatto ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladi yoki buyurtma qilinadi, bu vaziyat tahlilining mohiyatiga zid kelmaydi - axir, ommaviy axborot vositalari ham siyosiy tahlilning subyektlaridan biridir.

Fragmentar vaziyatni tahlil qilishning ikkinchi turi mijozga nisbatan qattiqroq bog'lanishga ega - bu vaziyatning tavsifi bilan bog'liq bo'lib, uni tahlil qilish muayyan, mahalliy muammoni hal qilish uchun zarurdir. Bunday holda, butun siyosiy vaziyatni batafsil tahlil qilishning hojati yo'q - axir, mijozni faqat siyosiy vaziyatning o'zi tomonidan qo'yilgan vazifa bilan bog'liq bo'lgan bir qismi qiziqtiradi. Tahlil qilinadigan siyosiy vaziyatning bir bo'lagini tanlash ikkinchisiga bog'liq. Shunday qilib, agar ma'lum bir tijorat tuzilmasi lobbichilik faoliyatini amalga oshirish yo'llarini qidirayotgan bo'lsa, unda u lobbichilikning eng istiqbolli kanallari nima ekanligini aniqlashi, davlat organlarida (birinchi navbatda, qonun chiqaruvchi hokimiyat tuzilmalarida) kuchlarning uyg'unligini aniqlashi kerak. qonunlarni qabul qiladi va ularni amalga oshiruvchi ijro etuvchi hokimiyat), eng muhim qarorlarni qabul qilish markazlarini aniqlash. Agar, masalan, hukumat davlat ijtimoiy siyosatini tuzatish zarurligini sezsa, bu holda davlat tuzilmalarining ushbu sohadagi faoliyatini tahlil qilish, aholining bunga munosabatini, uning xohish va istaklarini o'rganish juda muhimdir, eng mashhur muxolifat partiyalarining dastur sozlamalari va davlatning moliyaviy imkoniyatlari. Shu bilan birga, ijro hokimiyati tuzilmalaridagi guruhlarining kurashini o'rganish endi hal etilayotgan vazifaga tegishli bo'lmaydi. eng mashhur muxolifat partiyalarining dastur sozlamalari, davlatning moliyaviy imkoniyatlari. Shu bilan birga, ijro hokimiyati tuzilmalaridagi guruhlarining kurashini o'rganish endi hal etilayotgan vazifaga tegishli bo'lmaydi. eng

mashhur muxolifat partiyalarining dastur sozlamalari, davlatning moliyaviy imkoniyatlari. Shu bilan birga, ijro hokimiyati tuzilmalaridagi guruhlarining kurashini o'rganish endi hal etilayotgan vazifaga tegishli bo'lmaydi.

G'arb siyosiy tahlil tadqiqotchilari e'tiborini vaziyat tahlilining ana shu turiga qaratadi va xorijiy siyosatshunoslar uchun bu siyosiy vaziyatni tahlil qilishning amalda yagona shakli hisoblanadi. Shunday qilib, G'arb olimlari vaziyatni tahlil qilish doirasini sezilarli darajada toraytirdilar - siyosiy vaziyatni tushunishga bunday cheklovli yondashuv ko'p jihatdan G'arb siyosatshunosligida siyosiy tahlilni ko'rib chiqishning o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq bo'lib, biz yuqorida qayd etgan edik, bu esa uni faqat tahlil qilish bilan aniqlaydi. siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni.

Muammo va diagnostik vaziyatni tahlil qilish

Natijada, vaziyatni tahlil qilish qaror qabul qilishning faqat birinchi bosqichiga aylanadi, undan keyin qisqa vaqt ichida ushbu jarayonning qolgan bosqichlari keladi. Shunday qilib, vaziyatni tahlil qilish mustaqil protsedura sifatida o'zining noyobligini yo'qotadi, bu bizning fikrimizcha, mutlaqo adolatli emas. Vaziyat tahlili har doim ham darhol hal qilishni talab qiladigan aniq muammo bilan bog'liq emasligini allaqachon ko'rsatdik. Shu sababli siyosiy tahlil turlarining muammoli va diagnostik jihatlari ajratib ko'rsatadigan yana bir tasnifni taklif qilish kerak vaziyatni tahlil qilish. Bu guruhlash endi obyektlar bo'yicha emas, balki vaziyat tahlilining vazifalari va maqsadlariga ko'ra amalga oshiriladi. Birinchisi, aniq bir muammo bilan qattiq bog'langan va har doim optimal echimni ishlab chiqishga olib keladi - G'arb siyosatshunosligida vaziyatli siyosiy tahlilning ana shu turi ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, G'arb siyosatshunoslarining ta'kidlashicha, muammoni tahlil qilish ham, uni hal qilish yo'llarini ishlab chiqish ham, yechim amalga oshirilgandan keyin vaziyatning yanada rivojlanishiga oid prognoz, ya'ni. siyosiy tahlilning butun sikli xuddi shu ekspertlar tomonidan amalga oshiriladi. G'arb siyosatshunosligining diqqat-e'tiboridan butunlay chiqib ketgan situatsion tahlilning diagnostik turi siyosiy aktyorga o'z ittifoqchilari va raqobatchilarining so'nggi harakatlaridan xabardor bo'lishi, bu boradagi tushunchaga ega bo'lishi uchun zarurdir. uning raqiblarining salohiyati, siyosiy maydondagi kuchlarning haqiqiy uyg'unligi, guruh ichidagi kurash, hukmron elita ichidagi, saylovchilarning kayfiyati va boshqalar. Diagnostik tahlil aktyor oldida paydo bo'lgan muammolar bilan shug'ullanmaydi, balki muammoli vaziyatlarning paydo bo'lishi uchun potentsial imkoniyatlarni aniqlashga, shuningdek, bir qator sohalarida siyosiy subyektning faoliyatini optimallashtirish imkoniyatlarini tekshirishga imkon beradi. Misol tariqasida quyidagi faraziy vaziyatni keltirish mumkin: hozirda federal hokimiyat bilan munosabatlarda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechirmayotgan mintaqa rahbariyati hokimiyatning mavjud bo'g'inlaridagi kuchlarning joriy moslashuvini tahlil qilishga qaror qiladi. bir tomondan, federal hokimiyat tuzilmalarida mintaqa manfaatlarini yaxshiroq lobbi qilish imkoniyatlarini izlash uchun, ikkinchi tomondan, o'z kuchini oshirishga da'vo qiluvchi turli siyosiy guruhlarining mintaqaviy siyosati haqidagi fikrlarini

o'rganish uchun. holat. Ikkinchisi federal markazning mintaqaviy siyosatida ko'rsatmalarni o'zgartirish imkoniyatini aniqlash uchun zarurdir. Bunday holda, biz muammoni hal qilish haqida emas, balki, birinchi navbatda, muammoli vaziyatning ehtimolini o'rganish haqida, federal markaz va hududlar o'rtasidagi munosabatlarda qattiqqo'llarning siyosiy ta'siri kuchayishi bilan nima bo'lishi mumkin; ikkinchidan, federal hukumat bilan munosabatlarni optimallashtirish yo'llarini topish haqida. Bundan tashqari, ushbu vaziyatda, boshqa mintaqalar amaliyotida salbiy va ijobiy tomonlarni hisobga olish uchun boshqa mintaqaviy hokimiyat organlarining federal elitasi bilan munosabatlarni tahlil qilish ham buyurilishi mumkin. Ikkinchi holda, tahlil ham diagnostik bo'ladi. bu vaziyatda boshqa mintaqaviy hokimiyat organlarining federal elitasi bilan munosabatlarni tahlil qilish, shuningdek, boshqa mintaqalar amaliyotidagi salbiy va ijobiy tomonlarni hisobga olish uchun buyurilishi mumkin. Ikkinchi holda, tahlil ham diagnostik bo'ladi. bu vaziyatda boshqa mintaqaviy hokimiyat organlarining federal elitasi bilan munosabatlarni tahlil qilish, shuningdek, boshqa mintaqalar amaliyotidagi salbiy va ijobiy tomonlarni hisobga olish uchun buyurilishi mumkin. Ikkinchi holda, tahlil ham diagnostik bo'ladi. Printsipial jihatdan diagnostika va muammolarni tahlil qilish bir-birini to'ldirishi mumkin - agar birinchidan keyin ilgari sezilmagan muammoning mavjudligi aniqlansa, uni to'g'ridan-to'g'ri hal qilish imkoniyati bilan ikkinchisini amalga oshirishga o'tish kerak. Bunday holda vaziyatni tahlil qilish haqiqatan ham siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining birinchi bosqichidir. Biroq, tahlil siyosiy qarorga olib kelishi shart emas - bu mustaqil protsedura bo'lishi mumkin. Shunday qilib, agar diagnostik tahlil siyosiy subyektning muayyan yo'nalishdagi faoliyatini murakkablashtiradigan salbiy omillarni aniqlamasa, unda bunday tahlil qaror bilan birga bo'lmasligi mumkin. Ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan vaziyat tahlillari ham biron bir qaror qabul qilish uchun axborot asosini shakllantirishni maqsad qilgan emas,

+Va nihoyat, siyosiy qarorni qabul qilish vaziyatni tahlil qilish natijalariga ko'ra yuzaga kelishi mumkin, ammo bu protseduralar vaqt bo'yicha ham, ularni bajaruvchilar nuqtai nazaridan ham ajralib turadi, bu esa ular haqida butunlay boshqa jarayonlar sifatida gapirishga imkon beradi. Darhaqiqat, tahlilchilar ko'pincha mijozning maqsadlarini tushunmasdan vaziyat tahlillarini yozadilar. Shu bilan birga, aktyor bir guruh tahlilchilardan diagnostik vaziyat tahlilini olgan holda, unga asoslangan yechimni ishlab chiqishni boshqa tahliliy guruhga topshirishi yoki mustaqil ravishda qaror qabul qilishga harakat qilishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, diagnostik tahlilning mavjudligi siyosiy tahlilning to'liq siklining qolgan ikki qismiga nisbatan vaziyat tahlilining o'ziga xosligini isbotlaydi. Haqiqatan ham, agar vaziyat tahlili mustaqil protsedura bo'lib, siyosiy qarorlar qabul qilishda va siyosiy prognozlar tuzishda davom ettirilmasa, vaziyat tahlili natijalariga tayanmasdan turib na siyosiy qaror, na siyosiy prognoz qilish mumkin emas. Hatto sof intuitiv qarorlar ham, yuzaki va qisqa muddatli bo'lsa ham, vaziyatni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Vaziyat tahlilini o'tkazishdagi kamchiliklar muqarrar ravishda qarorlar va prognozlar sifatiga ta'sir qiladi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Vaziyat tizimli tahlili nima?
2. Mattei Dogan va Dominik Pelassilarning qiyosiy tahlil metodi mazmuni nimalardan iborat?
3. Siyosiy tahlilning uchta asosiy komponentlari mazmunini aytib o'ting?
4. Siyosiy qaror nima va siyosiy qarorlarni rasmiylashtirish tartibi qanday?
5. Siyosiy menejer qanday funksiyalarni bajaradi?
6. Siyosiy reklama nima?
7. Newsmaking nima?
8. Siyosiy harakatning asosiy elementlari (tuzilmalari) nima?

5-mavzu: Muammoli-siyosiy vaziyat: tuzilishi, shakllari va tahlil turlari.

Reja:

1. Muammoli siyosiy vaziyatni tahlil qilish tushunchasi.
2. Siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning vertikal va gorizantal turlari.
3. Muammoli va diagnostik vaziyat tahlili.

Tayanch tushunchalar: Muammoli –siyosiy vaziyat amaliy siyosiy tahlilning boshlang'ich nuqtasi sifatida, siyosatning statistik dinamik xususiyatlarini xisobga olish va siyosiy jarayonni voqealar “zanjiri”va to'plami sifatida tahlil qilish, siyosiy vaziyatning umumiy tahlili, muammoli va diagnostik vaziyat tahlil natijalari,siyosiy vaziyatning shakllari va turlari.

Siyosiy tahlilning birinchi bosqichi, bizning ta'rifimizdan kelib chiqqan holda, vaziyatni tahlil qilishdir. Vaziyat tahlili siyosiy tahlilning butun binosi tayanadigan o'ziga xos poydevordir. Siyosiy dunyoning hozirgi holatini tahlil qilmasdan turib, bashorat qilish yoki qaror qabul qilish mumkin emas. Bunday holda, uy qurish bilan klassik o'xshashlik juda mos keladi, unda poydevor qo'yish paytida xatolar eng achinarli natijalarga olib kelishi mumkin. Xuddi shunday, vaziyatni baholashda noto'g'ri hisob-kitoblar juda jiddiy oqibatlarga olib keladi: vaziyatni tahlil qilishdagi har qanday xato, albatta, siyosiy tahlilning keyingi bosqichlariga ta'sir qiladi.Shuning uchun vaziyatni tahlil qilishga alohida e'tibor bilan yondashish kerak.

Siyosiy vaziyat deganda siyosiy tizimning holati va uning sub'ektlari o'rtasidagi ma'lum bir davrdagi o'zaro ta'sirlari majmuasini tushunamiz. Shunday qilib, siyosiy vaziyatning to'liq tahlili jamiyatning siyosiy tizimini tashkil etuvchi barcha siyosiy sub'ektlarning o'zaro ta'sirini va hozirgi vaqtda qamrab olishi kerak. Oxirgi holat ayniqsa muhimdir, chunki siyosiy tizimning

o'tmishdagi holatini tahlil qilish amaliy tadqiqotlar uchun unchalik ahamiyatga ega emas. Vaziyat tahlilining o'tkir dolzarbligi uning asosiy xususiyatidir.

E'tibor bering, rus siyosatshunosligida biznikiga o'xshash siyosiy vaziyatni tushunish ustunlik qiladi. Masalan, M. Xrustalev siyosiy vaziyatni "siyosatning institutsional va shaxsiy sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlar majmui, ularning manfaatlari muvozanatini va ular o'rtasidagi" kuchlar muvozanatini aks ettiradi" deb ta'riflaydi. Biroq, bizning fikrimizcha, u siyosat sub'ektlarini juda keng tushunib, faqat "hukmron elita I: u boshqarayotgan davlat apparati", siyosiy muxolifat va "siyosiy neytrallar"ni ajratib ko'rsatadi. Agar biz vaziyatni faqat siyosatning umumiy sub'ektlarini hisobga olgan holda tahlil qilsak, biz faqat ikkita parametr - ma'lum bir mamlakatda mavjud siyosiy rejim va ichki siyosiy daraja bilan tavsiflangan vaziyatning mega-modelini olishimiz mumkin. kuchlanish. Zamonaviy tahlilchi siyosiy vaziyatni batafsilroq ko'rsatishi kerak, shu bilan birga taklif etilayotgan ta'rif yirik sanoat va moliyaviy kompaniyalar, ommaviy axborot vositalari, mustaqil tahlil markazlari va boshqalar kabi siyosat sub'ektlarini o'z ichiga olmaydi. Ko'rinib turibdiki, masalan, yirik kompaniyalar siyosiy hayotda, demak, siyosiy vaziyatni shakllantirishda faol ishtirok etadilar, lekin ularni M. Xrustalev taklif qilgan toifalarning birortasiga ham kiritish mumkin emas. Zero, ular siyosiy elita bilan ham hamkorlik qilishi, o'z manfaatlarini ijro hokimiyati darajasida lobbi qilishi, parlament orqali qonun hujjatlarini tezroq qabul qilish ustida ishlagan muxolifat bilan ham hamkorlik qilishi mumkin. Vaziyat ommaviy axborot vositalari bilan o'xshashdir, ularning ko'plari siyosiy aktyorlarning ushbu tasnifidan chiqib ketishadi.

Siyosiy vaziyatni faqat Xrustalev tomonidan taklif qilingan siyosat sub'ektlari faoliyatini ko'rib chiqish nuqtai nazaridan tahlil qilish faqat siyosiy hayotni tashkil etishning oldingi shakllarida, siyosiy ishtirokchilar soni ancha cheklangan bo'lganda mumkin edi. Buni Aristotel tomonidan amalga oshirilgan qadimgi Yunoniston shahar-davlatlaridagi siyosiy tizimlar tahlilini tekshirish juda yaqqol ko'rsatib turibdi. Ularda ma'muriy boshqaruv tizimi bir-biridan farq qilar edi, ammo har qanday siyosatda bu unchalik chalkash emas edi, chunki u juda cheklangan miqdordagi siyosiy sub'ektlar bilan ajralib turardi. Yunon shahar-davlatlarining har qandayida yagona oliy hokimiyat mavjud edi va uning siyosiy tuzilishini tushunish uchun yagona hokimiyat organiga kooperatsiya tizimini va ikkinchisi hokimiyatni boshqarish tamoyillarini aniqlash kifoya edi. siyosat. Aristotel siyosatdagi oliy hokimiyat "albatta, yo bir, bir necha yoki ko'pchilikning qo'lida" ekanligini aniqladi va tegishli ravishda uchta "mantiqan to'g'ri" boshqaruv turini aniqladi: monarxiya, aristokratiya va siyosat - qachon " bir yoki bir necha kishi yoki ko'pchilikning boshqaruvi, jamoat manfaati " - va ulardan uchta og'ish: tiraniya ("bir hukmdorning manfaatini anglatadi" monarxiya hokimiyati "), oligarxiya ("boy fuqarolarning manfaatlarini kuzatib boradi ") va demokratiya ("kambag'allarning manfaatlarini kuzatib boradi").

Shunday qilib, Aristotel nafaqat o'sha davrda mavjud bo'lgan barcha siyosiy tizimlarning matritsasini qurishga muvaffaq bo'ldi, balki ularning ichki tuzilishini batafsil tahlil qildi. Shubhasiz, hozirgi vaqtda siyosiy tizimlarning

o'zgaruvchanligi ham, ularning har birining ichki tuzilishi ham sezilarli darajada kengaydi, chunki jamiyat rivojlanishining o'tgan davridagi siyosiy hayot jiddiy murakkablashdi va birinchi navbatda mutlaqo yangi tizimlarning paydo bo'lishi tufayli. siyosiy aktyorlar. Yunon shahar-davlatlarida hokimiyatlar bo'linishi tizimi, iqtisodiy korporatsiyalar, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari mavjud emas edi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hatto qadimgi Yunoniston shahar-davlatlari siyosiy tizimlarining zamonaviyligi bilan solishtirganda "yengillik"ni hisobga olgan holda ham, Aristotelning o'sha davrda mavjud bo'lgan davlat tuzilmalarini ko'rib chiqishini vaziyat tahlili deb bo'lmaydi. Bu birinchi navbatda, u yunon shahar-davlatlarining siyosiy tizimini hozirgi siyosiy amaliyotdan eskirgan muammolarni hal etish maqsadida emas, balki davlat tuzilishining optimal modelini topish maqsadida o'rganganligi bilan bog'liq. U tomonidan Lakedaemoniya, Krit, Karfagen va boshqa qutblarning siyosiy tizimlarini "ularning huquqiy qoidalarining eng yaxshi davlat tuzumiga mos kelishi yoki nomuvofiqligi" prizmasidan o'rgangani bejiz emas.

Ikkinchi sabab shu bilan bog'liq bo'lib, bu Aristotel asarlarini vaziyat tahlili sifatida talqin qilishga imkon bermaydi - axir, siyosiy vaziyatni kuzatish jarayoni va uning tavsifi o'rtasida ma'lum vaqt oralig'i mavjud bo'lib, bu nuqtai nazardan ahamiyatsiz. Aristotel tomonidan qo'yilgan nazariy vazifani hal qilish nuqtai nazaridan, lekin baribir siyosiy tizim holatini o'rganishni dolzarblikdan mahrum qiladi. Aristotelning tadqiqotlari samarali emas, chunki barcha siyosatlar bo'yicha batafsil umumlashtiruvchi ish yozish uchun material to'plash uchun uzoq vaqt kerak bo'ldi, bu esa uni ahamiyatsiz qildi. Biz alohida ta'kidlaymizki, bu kamchilik emas - shunchaki Aristotel o'z oldiga tadqiqot talab qilganidan butunlay boshqacha vazifalarni qo'ygan, bu faqat amaliy xususiyatga ega. Uning «Siyosat»i hanuzgacha nazariy siyosiy tafakkur klassikasi hisoblanayotgani bejiz emas, ayni paytda zamonaviy situatsion tahlillar «tez buziladigan mahsulotlar» bo'lgan holda faqat operativ foydalanish qiymatiga ega bo'lib, bir muncha vaqt o'tgach, deyarli o'z ahamiyatini yo'qotadi. Boshqa tomondan, nazariy tadqiqotlar samaradorlikni oshirishga olib kelmasligi kerak - ularning asosiy kozi - bu siyosiy institutlar faoliyatini mutanosib va batafsil tahlil qilishdir, buning uchun katta vaqt kerak bo'ladi.

Aristotelning siyosiy asarlarini ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega, chunki qayd etilgan ikki omil XX asrgacha bo'lgan siyosiy mutafakkirlarning asarlarida uchraydi. Ularning muhim qismi, shuningdek, Nikkolo Makiavelli, Tomas More, Sharl Monteskyu, Jon Styuart Mill, Jon Lokk va boshqa olimlar singari, o'zlarining zamonaviy siyosiy ahvolini optimal davlat tuzilishi sxemasini yaratish uchun boshlang'ich nuqta deb hisobladilar. 19-asr oxirida siyosiy jarayon murakkablasha boshlagan va siyosiy nazariyotchilar uning faol ishtirokchisiga aylanganda vaziyat biroz o'zgardi. Siyosiy mutafakkirlarning siyosiy amaliyotda faol ishtirok etishi, albatta, asr boshidagi hodisa emas – o'sha Aristotel Makedonskiy Aleksandrning ustozlari va maslahatchisi bo'lgan, Nikkolo Makiavelli esa 14 yil davomida Florensiyada turli davlat lavozimlarida ishlagan.

Respublika o'zining siyosiy hayotidagi so'nggi roldan uzoqda ... Biroq ular mavjud siyosiy vaziyatni qog'ozda rasmiylashtirmasdan, operativ tahlillarni og'zaki tarzda amalga oshirdilar.

19-asrning ikkinchi yarmi vaziyatni tahlil qilishning ushbu usulining o'zgarishi bilan ajralib turdi, bu asosan qog'oz ommaviy axborot vositalarining siyosiy hayot orbitasiga jalb qilinishi bilan yordam berdi. Buning yorqin misoli Karl Marks va Fridrix Engelsning ishlari bo'lib, ular bir tomondan o'z davrining eng muhim ijtimoiy nazariyotchilaridan biri bo'lsalar, ikkinchi tomondan esa Birinchi Internasionalning faol ishtirokchilari bo'lib, ular hozirgi siyosiy amaliyotdan voqealarni tezkor baholash. Ularning mulohazalari ishchi harakati uchun o'ziga xos navigator bo'lib, ikkinchisini o'zgaruvchan siyosiy muhitda maqbul xulq-atvorga yo'naltirishga qodir edi.

Biroq, bu misolni faqat amaliy vaziyat tahlilining protoformasi sifatida ko'rib chiqish mumkin - axir, vaziyat tahlillarini ishlab chiqarish uchun to'laqonli sanoat XX asrning ikkinchi yarmida, siyosiy hayotning sezilarli murakkabligi yuzaga kelgan paytda shakllangan. : hokimiyatlar bo'linishi prinsipi va xususan, parlamentarizm instituti, siyosiy partiyalarning roli, davlat boshqaruvi tizimi yaxshi sozlandi, xo'jalik korporatsiyalari, jamoat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari siyosatning muhim sub'yektiga aylandi, ularning munosabatlari hokimiyat bilan yanada to'yingan va rang-barang bo'ldi. Bularning barchasi vaziyatni tahlil qilishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan omillarning keskin o'sishiga va natijada vaziyat tahlilining siyosiy jarayonning bevosita ishtirokchilari tomonidan emas, balki mustaqil ravishda amalga oshiriladigan mustaqil protseduraga bo'linishiga olib keldi. ularning yordamchi kadrlari, siyosiy ekspertlar rolini o'ynay boshladilar.

Davlatning haqiqiy vakillari asosiy qonunchilik hujjati - davlat konstitutsiyasini hisobga olgan holda va unga muvofiq tuziladigan hokimiyat va boshqaruv organlaridir¹¹.

Siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning vertikal turi

Siyosiy o'tirish-tahlilning zamonaviy turlari orasida eng qiyin shakli siyosiy vaziyatning umumiy tahlili bo'lib, u butun siyosiy tizim holatini batafsil o'rganishni nazarda tutadi. Umumiy vaziyat tahlilini tuzishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi, siyosiy tizimni alohida institutlarga bo'linish va ularning har birining hozirgi holatini alohida ko'rib chiqishni, so'ngra ularning bir-biri bilan o'zaro ta'sir qilish tizimini nazarda tutadi. Umumiy vaziyat tahlilining ushbu turini vertikal yoki institutsional deb atash mumkin, chunki u siyosiy tizimni go'yo alohida segmentlarga, ya'ni asosiy siyosiy institutlarga: hukumat, prezident hokimiyati, parlament, siyosiy partiyalar, ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar, moliyaviy va sanoat guruhlar, ularning siyosiy hayotdagi ishtiroki, ommaviy axborot vositalari, alohida ijtimoiy guruhlar. Shunga o'xshash tahlillar Rossiya va xorijdagi deyarli barcha yirik tahliliy markazlar tomonidan amalga oshiriladi.

¹¹ Евелькин Г.М. Социально-политическая ситуация как проблема познания: к концептуализации понятий и исследовательских подходов. // Социология. 2/2014. – Стр. 48.

Bunga misol tariqasida 1998 yil oxiridagi Siyosiy texnologiyalar markazining o'sha davrdagi mamlakatdagi siyosiy vaziyat tahlili berilgan materialini keltirishimiz mumkin. Unda siyosiy tizim quyidagi asosiy siyosiy institutlarga bo'linadi - prezident hokimiyati tuzilmalari, hukumat, Davlat Dumasi va Federatsiya Kengashi, shuningdek, siyosiy jarayonlarning yig'indisi sifatida tushuniladigan partiyaviy-siyosiy tizim. partiyalar, tashkilotlar va harakatlar, so'ngra ularning har birini o'rnatish munosabatlari bilan tahlil qilish. Ammo biz ushbu tahlildan ko'ramiz, nisbiy tafsilotiga qaramay, ayrim siyosiy institutlar, masalan, sanoat kompaniyalari va ommaviy axborot vositalari baribir o'z faoliyatini to'xtatgan.

E'tibor bering, ko'pincha siyosiy institutlar turli xil subyektlar bo'lib, ularni tahlil qilishda ham hisobga olish kerak: masalan, vazirlar mahkamasida bir qator masalalar bo'yicha mustaqil va hatto raqobatdosh siyosiy sub'ektlar sifatida harakat qiladigan raqobatdosh guruhlar bo'lishi mumkin. Ayrim institutlarni boshqaradigan aniq siyosiy shaxslarning alohida rolini ham ta'kidlash kerak - axir, ular ma'lum bir tuzilmada muhim qarorlar qabul qilish huquqiga ega. Buning oqibati muassasalar harakatlarini tahlil qilishni ularga rahbarlik qilayotgan aniq shaxslarning harakatlarini tahlil qilish bilan almashtirishga urinishlardir. Biroq, bu mutlaqo adolatli ko'rinmaydi - axir, individual raqamlarning kuchi aynan ular boshida turgan institutlarning kuchi va bu institutlarning jiddiy muammolarni hal qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, institutlarning o'zlari asosiy siyosiy arboblarning institutlardan tashqarida hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan qarorlarini amalga oshirish mexanizmlari hisoblanadi. Muassasalar ularni zarur energiya resurslari bilan ta'minlaydi.

Yana bir yondashuv institutsionalizatsiya qilinmagan birlashmalarni siyosiy tizimdan ajratib qo'yishni o'z ichiga oladi, shunga qaramay ular siyosiy jarayonda yagona ishtirokchilar sifatida namoyon bo'ladi. Bu usulni siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning gorizontal yoki guruh tipi sifatida tavsiflash mumkin - axir, bu holda tahlil ob'ekti turli hokimiyat institutlariga mansub shaxslardan tashkil topgan yaxlit siyosiy guruhlardir. Rossiya siyosiy amaliyotida 1997 yilda bunday guruhga o'sha paytda Bosh vazirning birinchi o'rinbosari bo'lgan Anatoliy Chubaysga yaqin odamlar jamoasi misol bo'la oladi. Uning tarkibiga hukumat vakillari, prezident ma'muriyati vakillari, ayrim siyosiy partiyalar yetakchilari, shuningdek, Rossiyaning qator yetakchi moliya institutlari rahbarlari kirdi. Bu nomenklatura-siyosiy guruh hech qanday huquqiy maqomga ega emas edi, bu esa uni siyosiy institut sifatida baholashga imkon bermaydi, lekin uning siyosiy vaziyatning rivojlanishiga ta'siri nihoyatda katta edi.

1996 yil o'rtalariga qadar prezident xavfsizlik xizmati rahbari Aleksandr Korjakov boshchiligidagi guruh o'z qo'lida katta hokimiyatni to'plagan. Uning boshqa rahbarlari FSB direktori Mixail Barsukov va Bosh vazirning birinchi o'rinbosari Oleg Soskovets edi. U ham institutsionalizatsiya qilinmagan, biroq uning tarafdorlari turli ijroiya organlarining yuqori martabali amaldorlari edi.

Hatto Rossiya Federatsiyasining sobiq prezidenti Boris Yeltsin ham o'z xotiralarida A.Korjakov hukumatga, davlat rahbari ma'muriyatiga va huquqni muhofaza qiluvchi organlarga odamlarning tayinlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini tan olishga majbur bo'lgan.

Shu bilan birga, siyosiy vaziyatni to'liq tahlil qilish uchun, qoida tariqasida, bir-biri bilan raqobatbardosh munosabatlarda bo'lgan barcha eng nufuzli nomenklatura-siyosiy guruhlarini aniqlash kerak. Ko'pincha, hozirgi siyosiy jarayonning negizida aynan nomenklatura-siyosiy guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlar yotadi. Masalan, prezidentning birinchi yordamchisi Viktor Ilyushinning bir guruhi, uning tayanchi Boris Yeltsinning yordamchilari bo'lgan, Korjakov jamoasining kengayishiga qarshilik ko'rsatishga harakat qilishdi. Bosh vazir Viktor Chernomirdin guruhi o'zining birinchi o'rinbosari ta'sirining kuchayishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qilgan Anatoliy Chubaysning nomenklatura-siyosiy guruhiga qarshi kurashdi¹². Shu bilan birga, Chernomirdin guruhiga nafaqat uning tarafdorlari Vazirlar mahkamasiga, balki prezident ma'muriyatining bir qator xodimlari, yirik tadbirkorlar ham kiritilgan. Vaziyat tahlilining bu turining asosiy qiyinligi siyosiy makon ichida o'z faoliyatini reklama qilmaslikka harakat qiladigan ko'rinmas ta'sirli guruhlarini izlash zaruratidir. Tahlilning bu turlari bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi va siyosiy vaziyatning umumiy tahlilini o'tkazishda ikki yondashuvning kombinatsiyasi optimal hisoblanadi.

Vertikal va gorizontal tahlil bir-birini uyg'un ravishda to'ldiradi – birinchisi, siyosiy tizimdagi “ko'rinadigan”, rasmiy munosabatlar tahlili, ikkinchisi esa siyosiy jarayonning “suv osti” oqimlarini o'rganishga urinishdir. Ikki turni birlashtirishga urinish, xususan, 1997 yilning birinchi yarmida federal markazning kuch tuzilmalaridagi vaziyatni tahlil qilishda topish mumkin.

Siyosiy vaziyatni to'liq tahlil qilish nisbatan parcha mahsulotdir. Bu, birinchi navbatda, bunday ishning sezilarli vaqtni talab qilishi bilan bog'liq bo'lib, bugungi tez o'zgaruvchan sharoitda tahlil ob'ektining tugashi bilan muqarrar sezilarli o'zgarishdir. Shu munosabat bilan, to'liq vaziyatni tahlil qilish juda qisqa vaqt ichida muhim tahliliy resurslarni jamlashni talab qiladi. Albatta, shoshilinchlik har qanday vaziyatni tahlil qilishning ajralmas va zarur shartidir, lekin butun siyosiy vaziyatni batafsil tahlil qilishda bu omil alohida ahamiyat kasb etadi. Darhaqiqat, bu holatda, cheklangan vaqt ichida, masalan, siyosiy vaziyatning har qanday bo'lagini tahlil qilishdan ko'ra, juda ko'p sonli omillarni hisobga olish kerak.

Shu boisdan ham to'liq vaziyat tahlilini o'tkazuvchi tahliliy guruh oldidan Zenonning mashhur “Axilles va toshbaqa” aporiyasidagi Axilles rovida mutlaqo boshqacha vaziyat yuzaga kelishi xavfi doimo mavjud. Shu munosabat bilan, siyosiy vaziyatning to'liq tahlilini nazariy va amaliy siyosatshunoslik yoqasida olib borilgan tadqiqot deb e'tirof etish kerak - olingan natija uning ustida ish tugaganidan keyin nisbatan qisqa vaqt ichida vaziyatni tahlil qilishdir. Keyin

¹² Симонов К.В. Политический анализ: Учебное пособие. Москва: Логос, 2002. – Стр. 84.

olib borilgan tadqiqot siyosiy tizimning o'tmishdagi holatlarini tahlil qilish bo'lganligi sababli tarix va siyosatshunoslik toifasiga kiradi.

Siyosiy vaziyatni parcha-parcha tahlil qilish shu sharoitdan kelib chiqib, umumiy vaziyat tahlilini o'tkazish uchun barcha siyosiy tahlil sub'ektlari uchun ham mavjud bo'lmagan maxsus tahliliy resurslar kerak bo'ladi. Shu bois siyosiy vaziyatning istalgan qismini tahlil qilish amaliyotda ancha keng tarqaldi. Umumiy tahlildan farqli o'laroq, vaziyat tahlilining bunday turini fragmentar deb atash kerak. U ham umumiy tahlil kabi ikki xil bo'lishi mumkin va birinchisi institutsional tahlilni juda eslatadi – u alohida siyosiy institutlar faoliyatini ham tekshiradi, lekin uning obyekti ulardan faqat bittasidir. Masalan, faqat prezidentlik hokimiyatining holati, parlament yoki uning alohida palatalari faoliyati, hukumat, siyosiy partiyalar va ommaviy axborot vositalarining faoliyatini ko'rib chiqish mumkin. Shunga o'xshash tahlil 1994 yilda Rossiya hukumati huzuridagi Iqtisodiy islohotlar markazi maslahatchisi O. Vitte tomonidan olib borilgan tadqiqot bo'lib, 1993-1995 yillardagi Davlat Dumasidagi kuchlar muvozanatini tahlil qilishga urinishdir. deputatlarning mafkuraviy imtiyozlari nuqtai nazaridan ham, iqtisodiy manfaatlarning muayyan guruhlariga mansubligi nuqtai nazaridan ham.

E'tibor bering, ushbu tahlil turi, siyosiy vaziyatning umumiy tahlilining ikkala turi kabi, odatda bir nechta mijozlar uchun mo'ljallangan va ba'zi hollarda bu doira nisbatan kengdir. Ba'zi vaziyat tahlillari hatto ommaviy axborot vositalari tomonidan amalga oshiriladi yoki buyurtma qilinadi, bu vaziyat tahlilining mohiyatiga zid kelmaydi - axir, ommaviy axborot vositalari ham siyosiy tahlilning sub'ektlaridan biri bo'lib, yuqorida aytib o'tilganidek, bu haqda batafsil muhokama qilinadi.

Fragmentar vaziyat tahlilining ikkinchi turi mijozga qattiqroq bog'langan - bu vaziyatni tavsiflash bilan bog'liq bo'lib, uni tahlil qilish muayyan, mahalliy muammoni hal qilish uchun zarurdir. Bunday holda, butun siyosiy vaziyatni batafsil tahlil qilishning hojati yo'q - axir, mijozni faqat siyosiy vaziyatning o'zi tomonidan qo'yilgan vazifa bilan bog'liq bo'lgan qismi qiziqtiradi. Tahlil qilinadigan siyosiy vaziyatning fragmentini tanlash ikkinchisiga bog'liq. Shunday qilib, agar ma'lum bir tijorat tuzilmasi lobbichilik faoliyatini amalga oshirish yo'llarini qidirayotgan bo'lsa, u holda u lobbichilikning eng istiqbolli kanallari nima ekanligini aniqlashi, hukumatdagi kuchlar muvozanatini aniqlashi kerak (birinchi navbatda qonun chiqaruvchi hokimiyat tuzilmalarida). qonunlar qabul qiladi va ularni amalga oshiruvchi ijro etuvchi hokimiyat), eng muhim qarorlarni qabul qilish markazlarini belgilaydi. Agar, masalan, hukumat davlat ijtimoiy siyosatini tuzatish zarurligini sezsa, bu holda davlat tuzilmalarining ushbu sohadagi faoliyatini tahlil qilish, aholining bunga munosabatini, uning xohish va istaklarini, eng ommabop muxolifat partiyalarining dastur ko'rsatmalari va davlatning moliyaviy imkoniyatlari. Shu bilan birga, ijro hokimiyati tuzilmalaridagi guruhlarining kurashini o'rganishning hal qilinayotgan muammoga aloqasi bo'lmaydi.

G'arb siyosiy tahlil tadqiqotchilari e'tiborini vaziyat tahlilining ana shu turiga qaratadi va xorijiy siyosatshunoslar uchun bu siyosiy vaziyatni tahlil qilishning amalda yagona shakli hisoblanadi. Shunday qilib, G'arb olimlari vaziyatni tahlil qilish doirasini sezilarli darajada toraytirdilar - siyosiy vaziyatni tushunishga bunday cheklovli yondashuv ko'p jihatdan G'arb siyosatshunosligida siyosiy tahlilni ko'rib chiqishning allaqachon qayd etilgan xususiyati bilan bog'liq bo'lib, uni faqat siyosiy tahlil qilish jarayoni bilan aniqlaydi. qarorlar. Bizning fikrimizcha, siyosiy tahlilni bunday tushunish uni qo'llash doirasini sezilarli darajada cheklaydi. Siyosiy tahlilni faqat qaror qabul qilish uchun qisqartirishning mantiqiy natijasi G'arb mualliflari tomonidan vaziyat tahlilini hal qilinishi kerak bo'lgan muammo tahlili bilan almashtirishdir. Masalan, D. Veymer va A. Vayning muammoni tahlil qilish haqida, K. Patton va D. Saviki muammoni tushunish, aniqlash va batafsil bayon qilish haqida, L. Palniki esa muammoni aniqlash va ustuvorliklarni shakllantirish haqida gapiradi.

Natijada, vaziyatni tahlil qilish qaror qabul qilishning faqat birinchi bosqichiga aylanadi, undan keyin esa bu jarayonning qolgan bosqichlari qisqa vaqt ichida amalga oshiriladi. Shunday qilib, vaziyatni tahlil qilish mustaqil protsedura sifatida o'ziga xosligini yo'qotadi, bu bizning fikrimizcha, mutlaqo adolatli emas. Vaziyat tahlili har doim ham zudlik bilan hal qilishni talab qiladigan aniq muammo bilan bog'liq emasligini allaqachon ko'rsatdik. Shu sababli, siyosiy tahlil turlarining yana bir tasnifini taklif qilish kerak, bu muammoni va diagnostik vaziyatni tahlil qilishni ta'kidlaydi. Bu guruhlash endi ob'ektlar bo'yicha emas, balki vaziyat tahlilining vazifalari va maqsadlariga ko'ra amalga oshiriladi. Birinchisi, aniq bir muammo bilan qat'iy bog'liq bo'lib, har doim optimal echimni ishlab chiqish bilan yakunlanadi - bu G'arb siyosatshunosligi tomonidan ko'rib chiqiladigan situatsion siyosiy tahlil turi. Bundan tashqari, G'arb siyosatshunoslarining ta'kidlashicha, muammoni tahlil qilish ham, uni hal qilish yo'llarini ishlab chiqish ham, yechim amalga oshirilgandan keyin vaziyatning yanada rivojlanishiga oid prognoz, ya'ni. siyosiy tahlilning butun tsikli xuddi shu ekspertlar tomonidan amalga oshiriladi.

G'arb siyosatshunosligining diqqat-e'tibori doirasidan butunlay chiqib ketgan vaziyatni tahlil qilishning diagnostik turi siyosiy aktyorga o'z ittifoqchilari va raqobatchilarining so'nggi harakatlaridan xabardor bo'lishi uchun zarurdir. uning raqiblarining salohiyati, siyosiy maydondagi kuchlarning haqiqiy muvozanati va guruh ichidagi kurash.hukmron elita ichidagi, elektorat kayfiyati haqida va hokazo. Diagnostik tahlil aktyor oldida paydo bo'lgan muammolar bilan shug'ullanmaydi, balki muammoli vaziyatlarning paydo bo'lish imkoniyatlarini aniqlashga, shuningdek, bir qator sohalarda siyosiy sub'ektning faoliyatini optimallashtirish imkoniyatlarini tekshirishga imkon beradi.

Misol tariqasida, quyidagi faraziy vaziyatni keltirish mumkin: hozirda federal hokimiyat tuzilmalari bilan munosabatlarda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechirmagan mintaqa rahbariyati hozirgi kuch eshelonlarida mavjud

kuchlar muvozanatini tahlil qilishni buyurishga qaror qiladi. bir tomondan, federal hokimiyat tuzilmalarida mintaqa manfaatlarini yanada sifatli lobbi qilish imkoniyatlarini topish uchun, boshqa tomondan, o'zlarining hokimiyat maqomini oshirishga da'vo qiluvchi turli siyosiy guruhlarining mintaqaviy siyosatiga oid qarashlarini o'rganish uchun. . Ikkinchisi federal markazning mintaqaviy siyosatida ko'rsatmalarni o'zgartirish imkoniyatini aniqlash uchun zarur. Bunday holda, biz biron bir muammoni hal qilish haqida emas, balki, birinchi navbatda, federal markaz va mintaqalar o'rtasidagi munosabatlarda keskinroq chiziqli tarafdorlarining siyosiy ta'siri kuchayganida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammoli vaziyat ehtimolini o'rganish haqida; ikkinchidan, federal hokimiyat organlari bilan munosabatlarni optimallashtirish yo'llarini topish bo'yicha. Bundan tashqari, ushbu vaziyatda boshqa mintaqalar amaliyotidagi salbiy va ijobiy tomonlarni hisobga olish uchun boshqa mintaqaviy hokimiyat organlarining federal elitasi bilan munosabatlarni tahlil qilish ham buyurilishi mumkin. Ikkinchi holda, tahlil ham diagnostik bo'ladi.

Aslida, diagnostika va muammoni tahlil qilish bir-birini to'ldirishi mumkin - agar birinchisini amalga oshirgandan so'ng, ilgari sezilmagan muammo mavjudligi aniqlansa, uni to'g'ridan-to'g'ri hal qilish uchun ikkinchisini amalga oshirishga o'tish kerak. Bunday holda vaziyatni tahlil qilish haqiqatan ham siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining birinchi bosqichidir. Biroq, tahlil siyosiy qarorga olib kelishi shart emas - bu mustaqil protsedura bo'lishi mumkin. Demak, agar diagnostik tahlil siyosiy subyektning ma'lum bir yo'nalishdagi faoliyatini murakkablashtirishi mumkin bo'lgan salbiy omillarni aniqlamasa, bunday tahlil qaror bilan birga bo'lmasligi mumkin. Ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan vaziyat tahlillari ham, agar ular aniq buyurtma xarakteriga ega bo'lmasa, har qanday qarorlar qabul qilish uchun axborot bazasini shakllantirish vazifasini qo'ymaydi.

Va nihoyat, siyosiy qarorni qabul qilish vaziyatni tahlil qilish natijalaridan kelib chiqishi mumkin, ammo bu tartiblar ham vaqt bo'yicha, ham ularni bajaruvchilar nuqtai nazaridan ajratiladi, bu bizga ularni butunlay boshqa jarayonlar sifatida gapirishga imkon beradi. Darhaqiqat, ko'pincha tahlilchilar mijozning maqsadlarini bilmasdan vaziyat tahlillarini tayyorlaydilar. Shu bilan birga, aktyor bir guruh tahlilchilardan diagnostik vaziyat tahlilini olgan holda, unga asoslangan yechimni ishlab chiqishni boshqa tahliliy guruhga topshirishi yoki mustaqil ravishda qaror qabul qilishga harakat qilishi mumkin.

Biz diagnostik tahlilning mavjudligi siyosiy tahlilning to'liq tsiklining qolgan ikki qismi bilan solishtirganda vaziyat tahlilining o'ziga xosligini isbotlashini ta'kidlaymiz. Haqiqatan ham, agar vaziyat tahlili mustaqil protsedura bo'lib, siyosiy qarorlar qabul qilish va siyosiy prognozlashda davom ettirilmasa, vaziyat tahlili natijalariga tayanmasdan turib na siyosiy qaror, na siyosiy prognoz qilish mumkin emas. Hatto sof intuitiv qarorlar ham tez va qisqa muddatli, ammo vaziyatni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Vaziyat tahlilini o'tkazishdagi kamchiliklar muqarrar ravishda qarorlar va prognozlar sifatiga ta'sir qiladi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Siyosiy vaziyat bu...
2. Muammoli siyosiy vaziyat deganda nimani tushunasiz?
3. Siyosiy vaziyatning shakllari haqida nimalarni bilasiz?
4. Siyosiy vaziyat haqida qaysi olimlar o'z fikrlarini bayon etgan?
5. Siyosiy vaziyatning umumiy tahlili haqida qanday fikrdasiz?

6-mavzu: Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unligini baholash usullari.

Reja:

1. Siyosiy aktorlarning tarkibi va xususiyatlari.
2. Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unlashuvini tahlil qilish
3. Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unligini baholashning jadvalli va dinamik metodikasi

Tayanch tushunchalar: “siyosiy aktor”, anomik guruhlar, “o'nglar” va “so'llar”, assotsiatsiyalanmagan guruhlar, assotsiatsiyalangan guruhlar, institutsional guruhlar, "Chiziqli" usul, “Jadvalli” uslub, “Dinamik” uslub, “Blok” uslubi.

Siyosiy jarayon murakkab, ko'p komponentli hodisa bo'lib, uning tabiati o'xshash (izomorf) strukturaviy xususiyatlari bilan ajralib turadigan dinamik tizimlarning ishlashi bilan belgilanadi. Ko'pincha siyosatshunoslar makrosiyosiy jarayonning tuzilishini uch jihatda ko'rib chiqadilar. Birinchidan, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlar nuqtai nazaridan, siyosiy tizim o'zining ijtimoiy muhiti, davlat boshqaruvi va siyosiy ishtiroki bilan. Ikkinchidan, ko'proq fraksiyonel komponentlar nuqtai nazaridan, xususan, yaxlit makrojarayonning mazmunini tashkil etuvchi ijtimoiy sub'ektlar va siyosiy institutlar faoliyati. Uchinchidan, jarayonning tuzilishini tegishli kuchlar muvozanatining o'rnatilishi yoki uning buzilishi tufayli rivojlanishning asosiy vaqt bosqichlari va holatlari bo'yicha tavsiflash mumkin¹³.

1950-1960-yillarda G'arb fani siyosiy hayotni faol subyektlar va passiv obyektlarga “bo'luvchi” klassik siyosiy-falsafiy paradigmadan asta-sekin uzoqlashdi va o'ziga xos bo'lgan “siyosat subyekti – obyekt” oppozitsiyasidan amalda voz kechdi. "Siyosat subyekti" tushunchasi o'rniga zamonaviy fanda “siyosiy aktor”(actor, acteur) siyosiy hayotning faol ishtirokchisi yoki ratsional tanlov nazariyasida siyosat o'ynaydigan va o'z shaxsiy manfaatlarini ko'zlaydigan o'yinchining alohida turi sifatida tushuniladi. Siyosiy aktor - bu muayyan siyosiy tizimda qarorlar qabul qilish va amalga oshirish jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan shaxs yoki ijtimoiy guruh. Barcha darajadagi: mahalliy,

¹³ Политология: учеб. / А. Ю. Мельвил [и др.]. - М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – Стр. 299.

davlat, milliy va xalqaro darajadagi siyosiy tizimga nisbatan ishtirokchilarning harakatlarini tahlil qilish, tushuntirish va bashorat qilish mumkin.

Fransuz sotsiologi P.Burde o'zining konsepsiyasini ishlab chiqib, 1970yillarda ilmiy muomalaga siyosiy sohaning "agenti" tushunchasini kiritadi. Agent "siyosiy maydon"ning ko'p o'lchovli makonida amalga oshirilgan siyosiy munosabatlarning tashuvchisi bo'lib, unda harakat qiluvchi kuchlar va ular tomonidan boshqariladigan resurslar ("kapitallar") turlarining kombinatsiyasi sifatida ishlaydi.

Nazariy yondashuvlarga qarab, siyosat subyektlarining boshqa tizimini qurish mumkin. Tashkiliy va institutsional yondashuv nuqtai nazaridan siyosatning barcha subyektlarini davlat va nodavlat institutlarga qisqartirish mumkin. Siyosat g'oyasi siyosiy institutlar faoliyati, huquqiy davlat normalari va institutlarining faoliyati sifatida chuqur tarixiy an'analarga ega bo'lib, ular "yangi institutsionalizm" nazariyasi tufayli yangi kuch bilan keng ilmiy shuhrat qozongan. D.March, D.Olson, T.Skokpol asarlarida siyosiy institutlar haqidagi g'oyalar yanada kengroq tushunchaga ega bo'ldi. Klassik institutsionalizmdan farqli o'laroq, neoinstitutsionalizm da siyosiy institutlar nafaqat davlat institutlari va rasmiy qoidalar, balki siyosiy subyektlar o'rtasidagi munosabatlarning barcha tashkiliy modellari sifatida ham tushuniladi. Ushbu tashkiliy modellar nafaqat rasmiy, huquqiy va byurokratik, balki siyosiy tashkilotlar faoliyati bilan bog'liq norasmiy norma va tartiblarni ham o'z ichiga oladi. Binobarin, tashkiliy va institutsional yondashuv nuqtai nazaridan siyosatda ma'lum bir avtonomiyaga ega bo'lgan va jamiyatdagi ijtimoiy kuchlarning uyg'unlashuvi aks ettirishga aylanmaydigan tashkiliy tarkibiy qismlar, siyosiy institutlar (birinchi navbatda, davlat va kamdan-kam hollarda nodavlat) hukmronlik qiladi.

Ijtimoiy reduktiv yondashuv nuqtai nazaridan siyosiy jarayonning asosiy ishtirokchilari jamiyatning ijtimoiy guruhlar bo'lib, ular o'zlarining guruh manfaatlarini amalga oshirish uchun hokimiyat uchun kurashda o'zlarining guruh faoliyatini ma'lum bir tarzda tashkil qiladilar. Shu munosabat bilan siyosiy jarayon jamiyat, guruhlar va shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tizimi bo'lib, unda davlatlar va boshqa siyosiy institutlar faqat ijtimoiy harakatning maxsus quroli vazifasini bajaradi. Amerika siyosatshunosligining klassikasi G.Lassvell yozganidek, inson ma'lum resurslarga nisbatan institutlardan foydalanish orqali ma'lum qadriyatlarga erishadi. Shu nuqtai nazardan, uyushgan manfaatdor guruhlar o'z maqsadlariga erishish yoki o'z manfaatlarini maksimal darajada oshirish uchun shaxs yoki shaxsning individual strategiyasida vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Siyosatning asosiy agentlarini aniqlashga turlicha yondashuvlar siyosiy munosabatlar subyektlarining turli tasniflarini keltirib chiqardi. Eng keng tarqalgan tasniflardan biri G. Almond va G. Pauell tomonidan taklif qilingan tasnifdir. Mavqeiga ko'ra, tashkil etish shakli va faoliyat uslubiga qarab, siyosiy munosabatlarning barcha agentlarini to'rt guruhga bo'lish mumkin:

1) anomik guruhlar (fransuzcha anomie - qonunsizlik) – ular o'z-o'zidan paydo bo'ladi, noqonuniy harakat qiladi va qisqa vaqt ichida mavjud bo'ladi.

Bunday guruhlar yomon tashkil etilgan, qoida tariqasida, o'z manfaatlarini ifodalash uchun rasmiylashtirilgan kanallardan foydalanmaydi va to'g'ridan-to'g'ri harakatlarga moyil: o'z-o'zidan namoyishlar, tartibsizliklar, qo'zg'olonlar. Ular ko'pincha manfaatlarni ifodalash uchun ochiq, rasmiylashtirilgan kanallardan foydalangan holda uyushgan guruhlarini yaratish uchun shart-sharoit bo'lmagan yoki siyosiy tizim uzoq vaqtdan beri guruhlar manfaatlarini e'tiborsiz qoldirgan hollarda paydo bo'ladi;

2) assotsiatsiyalanmagan guruhlar, ya'ni, qoida tariqasida, bir-biri bilan bevosita shaxsiy va norasmiyaloqada bo'lgan, lekin qattiq tashkiliy tuzilishga ega bo'lmagan odamlar birlashmalari. Bu guruhlar vaqti-vaqti bilan siyosiy jarayonga, ko'pincha davlat hokimiyati organlarining qarorlari yoki boshqa guruhlarining harakatlari ularning bevosita manfaatlariga daxldor bo'lgan hollarda kiritiladi. Bunday guruhlariga iste'molchilar uyushmalari, etnomilliy birlashmalar, siyosiy klublar va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin;

3) assotsiatsiyalangan guruhlar, ya'ni yaxshi tashkil etilgan, rivojlangan tuzilma va apparatga ega bo'lgan, uzoq vaqt davomida faoliyat yuritadigan va o'z manfaatlarini ifodalash uchun, qoida tariqasida, rasmiylashtirilgan, qonuniy kanallardan foydalanadigan odamlar birlashmalari. Ushbu guruhlarining faoliyati ommaviy ifodalangan muayyan manfaatlarni ifodalash va himoya qilishga qaratilgan. Bunday guruhlariga misol tariqasida sanoatchilar va tadbirkorlar uyushmalari va tashkilotlarini, kasb-hunar va kasaba uyushma tashkilotlarini va boshqalarni nomlashimiz mumkin;

4) institutsional guruhlar, ya'ni rasmiy tuzilmalar va siyosiy institutlar (armiya, parlament, partiyalar, byurokratiya va boshqalar) doirasida mavjud bo'lgan odamlar birlashmalari. Ushbu tashkilotlar professional xodimlarga ega, qat'iy rasmiylashtirilgan, ko'p hollarda ierarxik munosabatlar tizimiga ega bo'lib, ular tashqarida yagona korporativ shaxs sifatida harakat qilishlari mumkin va guruh ichida ular ma'lum bir tarzda farqlanishi mumkin (masalan, parlamentdagi deputatlar fraksiyalari).

Ikkinchi jihat – ijtimoiy subyektlar faoliyati va siyosiy institutlarning faoliyati – siyosiy jarayonni o'z maqsad va manfaatlarini ko'zlovchi turli siyosiy subyektlarning ko'p sonli harakatlari va o'zaro ta'sirlari ko'rinishida ifodalaydi. U asosiy siyosiy subyektlar tomonidan ishlab chiqarilgan siyosiy faoliyatning yig'indisini o'z ichiga oladi. Turli siyosiy subyektlarning ko'p sonli harakatlari va o'zaro ta'siri yaxlit makrosiyosiy jarayonni tashkil qiladi. Demak, masalan, makrosiyosiy jarayon sifatida tahlil qilinadigan saylov jarayoni quyidagi mikrosiyosiy jarayonlarni o'z ichiga oladi: davlat tomonidan saylovoldi tashviqotini o'tkazishning rasmiy qoidalari va tartibini, ovoz berish tartiblarini va oddiy saylovchilarni tanlashni belgilash; alohida siyosiy partiyalar va birlashmalarining saylovoldi tashviqotlari; davlat hokimiyati organlarining saylov jarayonining barcha ishtirokchilari (ham alohida saylovchilar, ham siyosiy partiyalar va birlashmalar) uchun teng sharoitlarni ta'minlash bo'yicha harakatlari.

Ayrim siyosiy subyektlar faoliyatining intensivligi va kuchini ochib berish uchun uning bir qator xususiyatlarini ajratib ko'rsatish kerak, masalan, 1) aktorlarning maqomi va salohiyati, 2) ular harakatlarining turi, 3) ular orasidagi o'zaro ta'sir yo'llari.

Siyosiy jarayonda siyosiy subyektlarning maqomlarini ajratib ko'rsatish mumkin: saylovchilar, faollar, siyosiy liderlar (siyosiy yetakchilar), siyosiy partiyalar va birlashmalar, manfaatlar guruhleri (bosim guruhleri). Siyosiy subyekt faoliyatining samaradorligi uning siyosiy salohiyatini belgilovchi ko'plab omillarga, xususan, nazorat darajasi va unga mavjud bo'lgan resurslar (moddiy, tashkiliy, ma'muriy, axborot va boshqalar), uning tashkiliy va ongi darajasiga va boshqalarga bog'liq.

Rossiyada amaldagi qonunchilikka ko'ra siyosiy aktorlar qonuniy va noqonuniy bo'lishi mumkin. Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasi, federal konstitutsiyaviy va federal qonunlari barcha siyosiy subyektlarning siyosiy faoliyatining huquqiy chegaralarini belgilaydi. Biroq, siyosiy kurashning ochiq huquqiy shakllari va usullari bilan bir qatorda ishtirokchilarning noqonuniy, yashirin, norasmiy harakatlari ham mavjud. Bir qator ekspertlarning fikriga ko'ra, Rossiyaning hozirgi siyosiy jarayoni tarkibidagi ikkinchisining ulushi muttasil ortib bormoqda. Bu ham sof iqtisodiy sabablarga ko'ra (masalan, yashirin iqtisodiyot aylanmasining o'sishi, korrupsiya, iqtisodiy munosabatlarning kriminallasuvi), ham hukmron elita ichida o'z mavqeini saqlab qolish va o'z mavqeini oshirish uchun hukumat qarorlarini qabul qilishga ta'siri kuchayishi bilan bog'liq siyosiy sabablardir.

O'zining ahamiyati jihatidan kuchlarning o'zaro bog'liqligini, ularning siyosat predmetiga nisbatan joylashishini, sodir bo'layotgan voqealarga ta'sir qilish darajasini baholash siyosiy faoliyat tizimida chinakam noyob hodisadir. Hech bir jiddiy siyosiy arbob, agar u ochiq-oydin avantyurist bo'lmasa, o'zining bo'lajak harakatlariga nisbatan siyosiy kuchlar muvozanatining aniq qiyofasini bilmasdan harakat qila olmaydi. Albatta, siyosiy hayotda u yoki bu siyosiy yetakchi "birinchi navbatda harakatga aralashamiz, shundan keyingina nima ekanligini aniqlaymiz" degan tamoyilga amal qilgan holda harakat qilgan holatlar bo'lgan. Ular g'alaba qozonishdi, lekin ular faqat taktik jihatdan g'alaba qozonishdi. Strategik jihatdan bunday raqamlar har doim va mutlaqo yo'qotilgan. Binobarin, har qanday siyosatchi uchun jamiyatdagi siyosiy kuchlarga to'g'ri va ilmiy asoslangan baho berish uning faoliyatining boshlanish nuqtasidir.

Siyosiy amaliyotda siyosiy voqealar ishtirokchilaridan qaysi biri muayyan harakatlarni qo'llab-quvvatlashini (va qay darajada) yoki qarshilik ko'rsatishini aniqlashning ko'plab texnologiyalari va usullari mavjud. Biroq ushbu texnologiya va texnikalarni qo'llashdan oldin, ba'zi uslubiy muammolarni hal qilish kerak.

Ushbu bo'limda ularni qo'llash va qurish uchun mumkin bo'lgan variantlardan chetga chiqmasdan, faqat asosiy asosiy konstruksiyadagi eng xarakterli usullarning ayrimlarini tahlil qiladi. Misol tariqasida, usullarni tahlil

qilishda zamonaviy Rossiyaning siyosiy hayotining elementlari ishlatilgan (usul boshqa mamlakatlar tahliliga ham tegishli).

Siyosatda "o'nglar" va "so'llar"

Keng tarqalgan uslublaridan biri –siyosiy voqealar ishtirokchilarining “o'nglar” va “so'llar”ga bo'linishi. Bunday terminologiyaning kiritilishi 1789 yildagi Buyuk Fransuz burjua inqilobi davriga to'g'ri keladi. Saylangan parlamentda – Millat Majlisida tasodifan yig'ilishlar zalidagi o'rindiqlar (raisning o'ng va chap tomonida) mos ravishda deputatlarning siyosiy yo'nalishi bilan mos keladi. O'shandan beri Yevropada va butun dunyoda mavjud siyosiy tizim va uning qadriyatlarini saqlab qolish tarafdorlari “o'nglar”ga, uning tez va tubdan o'zgarishi tarafdorlari esa “so'llar”ga mansub hisoblanadi. Albatta, bu bo'linish asosan shartli. O'ziga xos siyosiy vaziyat siyosiy kuchlarning chegaralanishiga sezilarli o'zgarishlar kiritadi. Bundan tashqari, ularning hozirgi siyosat muammolariga to'sqinlik qilishlari zamonaviy siyosiy hayotga xos xususiyatdir.

SIYOSIY VOQEALAR ISHTIROKCHILARINING BIROR NARSAGA MUNOSABATIGA QARAB TAQSIMLANISHI

Qo'llab-quvvatlash - Munosabat - Daraja
Mutloq qo'llab-quvvatlash - Do'stlar
Iqtisodiy chora-tadbirlar
Siyosiy chora-tadbirlar - Tarafdorlar
Harakatga tayyorlik - Radikallar
Qo'llab-quvvatlash istagi - Liberallar
Ijobiy bayonotlar - Optimistlar
Neytral zona
Qarshilik -Salbiy bayonotlar -Skeptiklar
To'sqinlik qilish istagi -Konservatorlar
To'sqinlik qilishga tayyorlik - Reaksionerlar
Siyosiy harakatlar
Iqtisodiy harakatlar - Raqiblar
Zo'ravonlik - Dushmanlar

Siyosiy voqealar ishtirokchilarini qandaydir siyosiy harakat, qilmish, qarorga munosabatiga ko'ra taqsimlashning yuqoridagi jadvali turli baholar ortida jamiyatdagi turli siyosiy kuchlarning tasodifiy birligi emas, balki jonli rang-barangligi turganini ko'rsatadi.

Bu esa siyosat subyektlarining ma'lum bir siyosiy hodisaga munosabatini o'zlari uchun qulay yo'nalishda o'zgartirish uchun muayyan siyosiy kuchlarga ta'sir o'tkazish imkonini beradi. Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unlashuvini tahlil qilishga bo'lgan bunday yondashuvlar siyosatni birinchi navbatda zo'ravonlikka asoslangan faoliyatdan (biz bilan birga bo'lmaganlarga)

turli qarashlarga, qadriyatlarga va manfaatlar ega bo'lgan odamlar o'rtasidagi haqiqiy hamkorlik san'atiga aylantirish uchun asoslarni kengaytiradi.

"Chiziqli" usul

Ushbu metodika "chiziqli" deb ataladi, ammo uni "haroratli" va "darajali" deb atash ham mumkin. Har qanday termometr singari, chiziqli metodologiyaning shkalasi ham siyosiy subyektning (rahbar, partiya, hukmron va muxolifat elitasi) pozitsiyasiga yoki siyosiy harakatga (harakat, hodisa, qaror) mos keladigan ma'lum bir o'rta nuqtaga ega. Chiziq bo'ylab boshlang'ich nuqtadan yuqoriga va pastga, siyosiy voqealar ishtirokchilarining pozitsiyalari ko'rsatilgan. Lavozimlarning farqlanish darajasi u yoki bu pozitsiyaning asl joydan uzoqligiga bog'liq - shartli ravishda siz chiziqni 0 dan +100 gacha va 0 dan -100 gacha sozlashingiz mumkin.

Chiziqli metodikadan foydalangan holda tuzilgan ushbu diagramma tashqi tomondan nisbatan sodda ko'rinadi, ammo u yuqori darajadagi ko'rinishga ega, shuningdek, ma'lum bir ma'lumot manbasining hokimiyat va muxolifatning har qanday qadamiga munosabatini aniq taxmin qilish qobiliyatiga ega. Ko'rinib turibdiki, har bir axborot manbasi muayyan siyosiy kuchlarning manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi. Shuni hisobga olish kerakki, bu manfaatlar ko'pincha bevosita emas, balki bilvosita OAV egasining pozitsiyasi orqali ifodalanadi.

Biroq chiziqli usul juda statik, unda tahlil qilinadigan mavzularning mumkin bo'lgan o'zgarishlarini ko'rsatish qiyin.

"Jadvalli" uslub

Qurilish shakli bo'yicha u eng xilma-xildir: bu grafiklar, diagrammalar, jadvallar, sektor doiralari va boshqalar bo'lishi mumkin. Ammo jadval metodologiyasining asosiy qoidasi quyidagilardan iborat bo'lishi kerak: unda pozitsiyalari tahlil qilinadigan siyosiy voqealar ishtirokchilari, siyosiy harakat (siyosat predmeti), unga nisbatan munosabat va bunday munosabatning mumkin bo'lgan variantlari aniq ko'rsatilgan. Siyosiy voqealar ishtirokchilarini o'rganishda mamlakatning siyosiy hayotiga eng yuqori darajada ta'sir ko'rsatadigan shaxslarni kiritish yaxshiroqdir. Masalan, akademik T.I.Zaslavskaya aholining turli guruhlarini "Qayta qurish"ga nisbatan pozitsiyalarini tahlil qilib, quyidagi jadvalni berdi:

Ijtimoiy qatlamlar va guruhlar "Qayta qurish"ga nisbatan pozitsiya¹⁴

Tashabbuschilar	Tarafdorlar	Ittifoqchilar	Kvazi-tarafdorlar	
Kuzatuvchilar	Markazchilar (neytrallar)	Konservatorlar	Reaksionerlar	
Ilg'or ishchilar va kolxozchilar	+	+	+	
Siyosiy va iqtisodiy rahbarlar	+	+	+	+
Ijtimoiy-gumanitar ziyolilar	+	+	+	+
+				

¹⁴ Заславская Т.И. Иного не дано. – Москва, 1989. – Стр. 39.

Kichik tadbirkorlar	+	+	+			
Ishchilar va dehqonlarning asosiy qismi				+	+	+
+	+					
Ilmiy-texnik ziyolilar		+		+	+	+
Mas'uliyatli boshqaruv xodimlari			+		+	
+	+					
Savdo va xizmat ko'rsatishning mas'ul xodimlari						
+		+		+		
Asossiz imtiyozlarga ega bo'lgan ishchilar						+
+	+					
Uyushgan jinoyatchilik vakillari						+
+						

Bu uslub, shubhasiz, jamiyatning asosiy qatlamlarining har qanday siyosiy hodisa yoki siyosiy subyektning harakatlariga nisbatan pozitsiyalarini aniqlash uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, uning zaif tomonlari ham bor.

Avvalo, tahlil qilish uchun ijtimoiy qatlam va guruhlarini tanlashda ham, ularning siyosiy hodisaga munosabatini ko'rsatish mezonlarini belgilashda ham ilmiy qat'iylik etarli emas. Masalan, "kichik tadbirkorlar", "mas'uliyatli savdo va xizmat ko'rsatish xodimlari", "uyushgan jinoyatchilik vakillari"ning nufuzli siyosiy kuchlar toifasiga kiritilishini oqlab bo'lmaydi. Qolaversa, bir ijtimoiy guruhni siyosiy hodisaga nisbatan uch, to'rt, hatto besh xil pozitsiyaga ajratishni ham oqlab bo'lmaydi. Shunday qilib, yuqoridagi jadvalda "ijtimoiy-gumanitar ziyolilar" bir vaqtning o'zida "tashabbuschilar" pozitsiyasini egallaydilar, ya'ni mutlaqo "uchun" va "reaksiyachilar" pozitsiyasi - ya'ni mutlaqo qarshi.

Ko'rib chiqilayotgan ijtimoiy guruhdan ma'lum kichik guruhlarini ajratib qo'yish to'g'riroq bo'ladi, ular voqea munosabati bilan "ma'qul" yoki "qarshi" pozitsiyalarini aniq egallaydi. Tadbir tarafdorlari va muxoliflarining toifalari aniq notekis taqsimlangan. Beshta pozitsiya "uchun" toifasiga, faqat ikkitasi - "qarshi" toifasiga, ilmiy yondashuv esa tahlil qilinayotgan hodisa tarafdorlari va muxoliflarining pozitsiyalarining ma'lum bir simmetriyasini (shuningdek, ushbu lavozimlar aniqroq semantik yukini) nazarda tutadi.

"Jadvalli" metodikaning kamchiliklari uning statik tabiatini o'z ichiga oladi: tomonlarning pozitsiyalari ma'lum bir vaqtda belgilanadi va turli xil omillarning ta'siri ostida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy guruhlar pozitsiyalaridagi o'zgarishlarni jadvalda ko'rsatish mumkin emas.

"Dinamik" uslub

Tuzilishi jihatidan murakkabroq bo'lgan dinamik usul avvalgi usullarning statik bo'lishdagi asosiy kamchiligini ma'lum darajada bartaraf qiladi, siyosiy voqealar ishtirokchilarining bir xil siyosiy hodisaga nisbatan pozitsiyalarining o'zgarishini kuzatish imkonini beradi.

Metodika voqeani qo'llab-quvvatlovchi va unga qarshi chiqqan barcha siyosiy kuchlarning an'anaviy bo'linishiga asoslanadi. Bizning misolimizda

islohotlarga munosabat shunday. Bundan tashqari, jadvalga yana bir ko'rsatkich kiritildi - siyosiy hokimiyatning voqealar rivojiga ta'siri darajasi. Bu daraja maxsus texnologiya bilan belgilanadi.

HODISALARGA TA'SIRI DARAJASI
Qo'llab-quvvatlash - Boshqaruvchilar - Mutloq qo'llab-quvvatlash
Qo'llab-quvvatlash bo'yicha harakatlar
Talabalar – Ishchilar -Harakat qilishga tayyorlik
Tadbirkorlar - Qishloq aholisi Muhandis-texnik xodimlar - Qo'llab-quvvatlash istagi
Pensionerlar - Ijobiy bayonotlar
Qarshilik - Neytral
Salbiy bayonotlar
Uyushgan jinoyatchilik - To'sqinlik qilish istagi
To'sqinlik qilishga tayyorlik
Qarshi harakat
Mutlaq qarshilik
Past darajada Sezilarli - O'rtachadan past - O'rta O'rtachadan yuqori

Rossiya Federatsiyasi aholisining to'rtidan bir qismini yoki saylovchilarning taxminan uchdan bir qismini tashkil etuvchi nafaqaxo'rlar hukumat islohotlariga qarshi eng faol ekanligiga e'tibor qarataylik. Ular qishloq aholisi, ishchilar, ishlab chiqarishda band bo'lmagan ziyolilar bilan yaqindan qo'shni bo'lib turibdi (Qarang. "Rossiya-95: nakanune viborov" – monografiya, podgotovlennaya pod rukovodstvom akademika G.V. Osipova uchenimi ISPI RAN. M., Izd. "Akademiya").

Siyosiy voqealarning ayrim ishtirokchilari pozitsiyalarining o'zgarishi dinamikasi xarakterlidir. Demak, nafaqaxo'rlar, qishloq aholisi, ishchilar juda kamtarona qo'llab-quvvatlash istagi bilan boshladilar yoki betaraf bo'lishdi va endi ular islohotlarga faol qarshilik ko'rsatishni boshladilar. Tadbirkorlar dastlab ular haqida ijobiy gapirgan bo'lsalar, bugun ular siyosiy voqealarga ta'sir darajasini keskin oshirgan holda harakat qilishga tayyor. Uyushgan jinoyatchilik dastlab ehtiyotkor bo'lib, islohotlarga to'sqinlik qilishga tayyor bo'lgan bo'lsa, hozirda islohotlarni qo'llab-quvvatlashda faollasha boshladi (siyosiy voqealarga ta'sir darajasi o'rtachadan yuqori).

Menejerlar, talabalar, muhandis-texnik xodimlar kabi siyosiy tadbirlar ishtirokchilarining barqaror tutgan pozitsiyalari ham qiziq. Top-menejerlar amalga oshirilayotgan islohotlardan maksimal foyda olib, ularni mutlaqo qo'llab-quvvatlamaydilar va bo'layotgan voqealarga yuqori darajada ta'sir ko'rsatadilar. Ofis ishchilari va muhandislik-texnik xodimlar o'ziga xos "markaziy" guruhni tashkil qiladi, ularda tanqid bilan bir qatorda hukumat

harakatlariga ehtiyotkorlik bilan, sodiq baho beriladi. Talabalar siyosiy voqealarga ta'sir darajasi pastligi sababli, amalga oshirilayotgan islohotlarni qo'llab-quvvatlash istagi bilan cheklanadi.

Umuman olganda, ko'rib chiqilayotgan metodologiya aholining turli guruhlarini siyosiy qarorlar, pozitsiyalar, voqealar va dasturlarga munosabatini aniqlash va bashorat qilish uchun juda samarali.

"Blok" uslubi

Ushbu metodikanafaqat o'zlarining tub manfaatlariga yaqin, balki qarama-qarshi siyosiy qanotlarda joylashgan turli siyosiy kuchlarning birlashishi, muayyan masalalarda blokirovka qilish imkoniyatlariga asoslanadi. Eng muhimi, ushbu usul ko'ppartiyaviy siyosiy tizimda yaratilgan hokimiyat vakillik organlarini saylashda, turli siyosiy kuchlar bloklarga birlashganda qo'llaniladi:

- so'l kuchlar bloki;
- o'ng kuchlar bloki;
- Markaz

Misol tariqasida, 1993, 1995 va 1999 yillardagi Rossiya Federatsiyasi Davlat Dumasiga saylovlardan keyin Rossiya parlamentidagi siyosiy kuchlarning uyg'unligini taqqoslaylik:

1993 yilgi saylov natijalariga ko'ra parlamentga 8 ta siyosiy partiya kirdi. Fraksiyalarning yakuniy tarkibi Dumadagi birinchi ovoz berish natijalariga ko'ra aniqlanadi. 1993 yilda deputatlar 11 ta fraksiya va deputatlik guruhlaridan iborat edi. Deb atalmishlarga borishga tayyorlik darajasiga qarab. Iqtisodiy siyosatdagi "nomaqbul" choralar ular "o'ng", "chap" va "o'rta markaz" ga bo'lingan.

Uch siyosiy blok quyidagicha ko'rinishga ega edi:

"O'ng" - "Yabloko", Rossiya tanlovi, 12 dekabrda ittifoq

Markaz - Rossiya Demokratik partiyasi (DXR), Rossiya birligi va kelishuvi partiyasi (PRES), Rossiya ayollari, Yangi mintaqaviy siyosat

"So'l" - Agrar partiya, Kommunistik partiya (KPRF), Liberal-demokratik partiya (LDPR), Rossiya yo'li.

1-diagrammada 1993 yilgi saylovlar natijalariga ko'ra parlamentdagi siyosiy kuchlarning uyg'unligi ko'rsatilgan.

1995 yilgi saylov natijalariga ko'ra, Davlat Dumasi jamiyatning barcha asosiy siyosiy tarmoqlarini - "Sovet-sotsialistik" (KPRF), milliy-vatanparvar (LDPR), liberal-avtoritor (NDR) vakili bo'lgan barqaror qo'llab-quvvatlanadigan to'rtta siyosiy partiyaning o'z ichiga oldi va "so'l-liberal-sotsial-demokratik" ("Yabloko").

Deputatlik korpusi 1995 yilda 6 ta fraksiya va deputatlik guruhidan iborat edi. 1993 yilgi saylovlardan farqli o'laroq, "nazorat ulushini" (ovozlarning yarmidan ko'pi) Kommunistik partiya fraksiyasi va agrar deputatlar guruhi vakili bo'lgan chap kuchlar bloki vakillari oldi.

2-sxemada 1995 yilgi saylovlar natijalariga ko'ra parlamentdagi siyosiy kuchlarning uyg'unlashuvi ko'rsatilgan.

1999 yilgi saylovlar arafasida parlamentga faqat uchta uyushma - Rossiya Federatsiyasi Kommunistik partiyasi, NDR o'rnini bosgan "Vatan - Butun

Rossiya" bloki va "Yabloko" kiradi, deb taxmin qilingan edi. Liberal-demokratik partiyaning ovozlari qisman Rossiya Federatsiyasi Kommunistik partiyasi va neo-imperiya yo'nalishiga ega OVR o'rtasida bo'linadi va o'ng qanot liberallarning ovozlari qisman o'sha OVRga tushadi, deb taxmin qilingan edi. va ko'proq Yablokoga. Natijada, saylov natijalariga ko'ra, parlamentga 6 ta siyosiy partiya va bloklar o'tdi. Bu parlamentga kirgan fraksiyalarning vakillik darajasi 1995 yildagi 50,5 foiz o'rniga 82 foiz oshgani, ya'ni proporsionallik prinsipi bo'yicha qayta taqsimlanadigan ovozlar soni keskin kamaygan va natijada ro'y berdi. , partiyalar olingan ovozlariga nisbatan deyarli o'zlariga mandat qo'shmadi. Bloklarning hech biri dominant ovoz to'plamini olmagan, 3-diagrammaga qarang.

Ushbu tartib parlamentda vakillik qiluvchi siyosiy kuchlar muvozanati tufayli vakillik organining barqarorligini ta'minlaydi. Bu ularga o'z manfaatlarini ro'yobga chiqarishda moslashuvchan manevr qilish imkonini beradi, ulardan birining parlamentda mutlaq hokimiyatga ega bo'lish istagiga qarshi ishonchli kafolatlar yaratadi: bu maqsadlarda vakillik organining deyarli barcha fraksiyalari va guruhlar o'rtasida murosas qilish mumkin.

Tahlil quyidagi savollarga javob beradi:

- Dumadagi siyosiy kuchlarning uyg'unligi jamiyatdagi kuchlarning haqiqiy uyg'unligidan chetga chiqadimi?

- qayerga burilib ketadi?

- Qanchalik chetga chiqadi?

- og'ish qanday omillarga olib keladi?

Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unlashuvini tahlil qilishning ko'rib chiqilayotgan usullari siyosatshunoslikning butun uslubiy qo'llanmasini tugatmaydi, lekin asosiylari bu erda keltirilgan va siyosiy hayotning ko'plab jabhalarini, xususan, saylov kompaniyalarini o'rganishda foydalanish mumkin.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Siyosatning asosiy agentlarini aniqlashga qaratilgan eng keng tarqalgan tasnif keltirib qaysi olimlar tomonidan taklif qilingan?

2. Turli siyosiy subyektlarning ko'p sonli harakatlari va o'zaro ta'siri nimani tashkil qiladi?

3. Siyosiy subyekt faoliyatining samaradorligi qanday omillarga bog'liq?

4. Nima siyosiy kuchlarning chegaralanishiga sezilarli o'zgarishlar kiritiladi?

5. Siyosiy voqealar ishtirokchilarining biror narsaga munosabatiga qarab taqsimlanishida qaysi darajadagilar ijobiy bayonotlar bilan qo'llab-quvvatlash pozitsiyasida bo'ladi?

6. Qaysi metodika nafaqat o'zlarining tub manfaatlariga yaqin, balki qarama-qarshi siyosiy qanotlarda joylashgan turli siyosiy kuchlarning birlashishi, muayyan masalalarda blokirovka qilish imkoniyatlariga asoslanadi?

7-mavzu: Siyosiy risklarni tahlil qilish va baholash metodologiyasi.

Reja:

1. Siyosiy riskning mohiyati
2. Siyosiy riskni belgilovchi omillar
3. Siyosiy risklarni tahlil qilish usullari

Tayanch tushunchalar: risk, siyosiy risk, siyosiy tahdid, siyosiy qaror, “qarorsizlik sindromi”, risk darajasiga ta’sir qiluvchi to’g’ridan-to’g’ri va bilvosita omillar, siyosiy beqarorlik, Delfi uslubi.

Siyosiy risklar, mumkin bo’lgan iqtisodiy natijalarga qarab, sof risklar deb tasniflanadi. Siyosiy risk - siyosiy tizimning o’zgarishi, jamiyatdagi siyosiy kuchlarning birlashishi, siyosiy beqarorlik tufayli mulkiy (moliyaviy) yo’qotish xavfi.

Siyosiy risk demokratik jarayonning muqobil variantlarni baholash va tanlash, shuningdek, qarorni amaliy amalga oshirish bilan bog’liq elementlaridan biridir. U siyosiy faoliyatni kelajakdagi natijalarni to’liq bashorat qilish mumkin bo’lmagan tadbirkorlik turi sifatida tavsiflaydi. Siyosiy risk, bir tomondan, siyosiy subyektning erkinligi va mustaqilligini tasdig’i bo’lgan tanlash imkoniyatiga asoslanadi, ikkinchi tomondan, u siyosiy javobgarlik bilan bog’liq, ya’ni u nafaqat haqiqiy shartlarga asoslanishi, balki real maqsadlarga intilishi kerak.

Risk siyosiy qaror qabul qilishning ajralmas elementi bo’lib, u subyekt tomonidan qabul qilinganligi sababli uni loyihalash va amalga oshirish ko’p jihatdan subyektning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga bog’liq. Ushbu parametr qaror qabul qilish nazariyasiga kiritilgan riskli vaziyatlarni idrok etish va tahlil qilish, yechimni ishlab chiqish, qabul qilish va amalga oshirish uchun mas’uliyatni o’z zimmasiga oladigan shaxsning (subyekt) risk darajasi, risk portfeli, risk profili kabi tushunchalarda o’z aksini topgan.

Siyosat - bu bir-biriga qarama-qarshi bo’lgan va qarama-qarshi qarorlar zanjiri bo’lib, u, albatta, katta yoki kamroq riskni o’z ichiga oladi. Vaziyatni baholashda yoki rejalashtirilgan va amalga oshirilayotgan harakatlar jarayonida, ustuvorliklarni o’zgartirishda va hokazolarda pozitsiyani o’zgartirish sifatida qaror qabul qilish har doim siyosat subyekti tomonidan, ko’pincha siyosiy lider tomonidan amalga oshiriladi. Va bu mavzu dunyoni va undagi o’rnini o’ziga xos tarzda baholaganligi sababli, qaror qabul qilish jarayonida ham variantlarni hisoblash, ham sezgi orqali aniqlanadi. Axloqiy qadriyatlar, dunyoqarash munosabatlari va ijtimoiy idealni ko’rish muhim rol o’ynaydi.

Siyosiy riskni o’rganish ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va boshqa ma’lumotlarni to’plash, uni tahlil qilish va baholashning murakkab tartibidir. Siyosiy riskni tadqiq qilish strukturasi to’rt bosqichni o’z ichiga oladi: 1) tadqiqot yo’nalishini har tomonlama tahlil qilish; 2) siyosiy risk omillarini tizimli baholash; 3) siyosiy riskni bashorat qilish; 4) siyosiy risklarni boshqarish. Ta’lim sohasini har tomonlama tahlil qilish maqsadga qarab omillarni tanlash, omillar tizimini yaratishni o’z ichiga oladi. Siyosiy risk omillarini tizimli

baholash bosqichida individual omilning ahamiyatlilik darajasi, uning model tuzilishidagi "og'irligi" va kiruvchi ma'lumotlarning to'g'riligi aniqlanadi. Siyosiy tavakkalchilikni prognoz qilish vaziyat va uning oqibatlarining eng ehtimoliy stsenariylarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Qo'llaniladigan usullar: statistik modellash, tarixiy va umumiy analogiyalar. Siyosiy risklarni boshqarish bosqichida salbiy tendentsiyalarga qarshi mumkin bo'lgan profilaktika choralari rejalashtiriladi va amalga oshiriladi yoki ijobiy tendentsiyalar - moliyaviy, siyosiy yordam va boshqalar orqali kuchaytiriladi¹⁵.

Siyosiy qarorlar ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan murakkablashadi. Shunday qilib, alohida mamlakatlar doirasida bir mintaqani boshqa hududni, bir ijtimoiy qatlamni esa boshqasi tomonidan o'ta ekspluatatsiya qilish siyosati asossiz risk bilan to'la va shuning uchun qabul qilinishi mumkin emas deb hisoblanishi kerak. Siyosiy tahdid va iqtisodiy muammolar, ijtimoiy jarayonlarning "ko'chkisi", millatchilik, separatistik va boshqa da'volarga haddan tashqari urg'u berish. Risk aniq hisoblanmaydi. Ammo G'arbning barqaror mamlakatlarida ham qaror qabul qilishdagi asosiy qiyinchiliklardan biri shundaki, ular elitaning rahm-shafqatida bo'lib, tavakkalchilik harajatlari omma zimmasiga tushadi, hatto mamlakat yoki mintaqa chegarasidan tashqariga chiqadi. Muammo demokratik nazorat uchun yangi imkoniyatlar yaratish yoki qarorlar qabul qilish va mas'uliyatni yoyish orqali hal qilinadi. Buning uchun yuqori darajadagi ta'lim, ijtimoiy faollik, madaniyatlilik, qarorlarni qabul qilish va amalga oshirishda eyforiya va "fobiya" holatlariga barham berish, ijtimoiy o'zgarishlarga tormoz sifatida asossiz ehtiyotkorlikni rad etish, "qarorsizlik sindromi" talab etiladi.

SSSR sharoitida o'rnatilgan siyosiy tuzumni rad etish bilan bog'liq tavakkal qarorning to'liq jiddiyligi endigina oshkor bo'ldi. Lekin har holda, bu qaror rahbarlik darajasida va ommaviy siyosiy xatti-harakatlar darajasida siyosiy faoliyatning yangi shakllarining paydo bo'lishiga olib keldi. Ijtimoiy adolatsizlikning xavfli vaziyatlarni keltirib chiqaruvchi omil sifatidagi muammolari, ommaviy axborot vositalarining o'rni, xavf darajasini kuchaytiruvchi yangi ustuvorliklarning ta'siri yangicha talqin qilinmoqda. Xavfli xulq-atvorning milliy-psixologik va etnik-madaniy namunalarini, tegishli "xavf profillari"ni uyg'unlashtirish muammosi o'zining to'liq imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Zamonaviy siyosatda turlicha jarayonlarning kuchayishi kun tartibiga mahalliy, mintaqaviy va global miqyosda "risklarni kamaytirish markazlari"ni yaratish masalasini qo'yimoqda.

Risklarni tartibga solishning yangi vositalarini izlashning ahamiyati tavakkal qarorlar siyosiy tizim barqarorligining kaliti ekanligi haqidagi haqiqatni inkor etmaydi.

Siyosiy risk siyosiy mulohazalar va hodisalar tufayli iqtisodiy faoliyat sharoitlarining kutilmagan o'zgarishi shaklida namoyon bo'ladi, bu esa tadbirkor

¹⁵ Григорьева Н.Е., Колобов О.А. Методы и опыт оценки политического риска. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2007, № 6, С. 214.

uchun noqulay sharoit yaratadi va shu bilan resurs xarajatlarining oshishiga va foydaning yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

Bunday riskning tipik manbalari soliq stavkalarini oshirish, majburiy chegirmalarni joriy etish, shartnoma shartlarini o'zgartirish, mulkchilik shakllari va munosabatlarini o'zgartirish, mulk va mablag'larni siyosiy sabablarga ko'ra begonalashtirishdir. Mumkin bo'lgan yo'qotishlarning kattaligi va ular tomonidan aniqlangan xavf darajasini oldindan aytish juda qiyin.

17-asrgacha risk uchun umumiy tushuncha yo'q edi: omad va baxtsizlik taqdir va omad tomonidan oldindan belgilab qo'yilgan. Taqdir, ideallar va maqsadlar haqidagi g'oyalarni o'zgartirgan yangi davr riskni inson faoliyatining asosiy omili va muvaffaqiyatga erishish shartlaridan biri sifatida qabul qildi. "Risk tushunchasi o'tmish bilan xayrlashayotgan, ishlarni qilishning an'anaviy usullari bilan xayrlashayotgan va noma'lum kelajakka yo'l ochayotgan jamiyatda markaziy o'ringa aylanmoqda... Taqdir bo'lmagan muhitda, har qanday faoliyat, hatto qat'iy belgilangan naqshlar bilan bog'liq bo'lsa ham, prinsipial jihatdan xavf nuqtai nazaridan hisoblab chiqiladi, ya'ni mumkin bo'lgan nuqtai nazardan uning xavflilik darajasini umumiy baholashga imkon beradi.

Zamonaviy sharoitda riskni baholash siyosat va iqtisodiyotda qarorlar qabul qilishning nazariy asosi hisoblanadi. Chet elda investorlar duch keladigan noaniqlikni bartaraf etish uchun "muayyan mamlakatdagi suveren davlat yoki mustaqil kreditorlarning xorijiy kreditorlar va/yoki investorlar oldidagi majburiyatlarini bajara olishi yoki bajara olmasligi"ni aniqlaydigan mamlakat risklari tahlili o'tkaziladi.

Umumiy mamlakat riski doirasida notijorat yoki siyosiy va tijorat risklari ajratiladi. Ikkinchisi, ta'sir darajasiga qarab, quyidagilar bo'lishi mumkin:

- hukumat darajasida xorijiy hukumatlarga kredit berish bilan bog'liq to'lovga layoqatsizlik riski;

- kompaniya darajasida transfer tavakkalchiligi, iqtisodiy siyosatni olib borishda yagona davlat tomonidan xorijiy kreditorlar va investorlarga kapital, dividendlar va foizlarni o'tkazishga cheklovlar qo'yishi mumkin bo'lgan risk.

Xorijiy davlatdagi biznes operatsiyalarining muvaffaqiyati, siyosiy omillar bilan belgilanadigan darajada, faqat insonning umidlarini yo'q qiladigan yoki jiddiy zarar etkazadigan xavflarga bog'liq emas. Katta biznes muvaffaqiyatlariga nafaqat oldindan ko'ra bilish va tavakkalchilikdan qochish, balki siyosiy imkoniyatlarni oldindan ko'ra bilish va foydalanish orqali ham erishiladi (masalan, N. Rotshild London fond birjasida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun Vaterloo jangi haqidagi ma'lumotlardan foydalangan). Mamlakatga sarmoya kiritish yoki qilmaslik to'g'risida qaror qabul qilayotgan investorlar uchun iqtisodiy o'sishga yordam beradigan siyosiy barqarorlik istiqboli, investitsiyalarni juda foydasiz qilishi mumkin bo'lgan siyosiy beqarorlik ehtimoli kabi muhimdir.

Siyosiy risklar bo'yicha mutaxassislarning muhim qismi siyosiy voqealar biznes uchun xavf tug'dirmaydi, balki yangi imkoniyatlarni ham anglatishi

mumkin, degan fikrda. Ular “siyosiy risk” atamasini bozordan tashqari barcha kuchlar faoliyat yuritadigan muhitning noaniqligi sifatida tushunishni taklif qiladilar. Bu shuni anglatadiki, ushbu xavfni bashorat qilishda nafaqat salbiy o‘zgarishlarni, balki qo‘shimcha biznes imkoniyatlarini ifodalovchi ijobiy o‘zgarishlarni ham hisobga olish kerak. Shu bilan birga, moliyaviy tahlilda asosiy xavf neytral bo‘lib, salbiy va ijobiy og‘ishlarni nazarda tutadi.

Siyosiy riskning ayrim tadqiqotchilari (S.Robok, S.Korbin, J.Simon) makro va mikro risklarni ular tegishli bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar darajasiga qarab ajratib ko‘rsatadilar. Makro risk qabul qiluvchi mamlakatdagi barcha xorijiy subyektlarga ta’sir qiladigan siyosiy voqealar ehtimoli bilan bog‘liq. Mikro risklar sohaga, firmaga xos xavflarni o‘z ichiga oladi.

Siyosiy risklarni tasniflash davlat siyosatini amalga oshirish jarayonida davlat tuzilmalarining harakatlari yoki hukumat nazorati ostida bo‘lmagan kuchlar tomonidan yuzaga keladigan hodisalarni taqsimlash asosida amalga oshiriladi. Bu tamoyilga muvofiq Ch.Kennedi siyosiy riskni ekstralegal va legal-hokimiyatli turlarga bo‘lishni taklif qildi. Ekstralegal risk deganda manbasi mamlakatning mavjud qonuniy tuzilmalaridan tashqarida bo‘lgan har qanday hodisa tushuniladi: terrorizm, sabotaj, harbiy to‘ntarish, inqilob. Qonunchilik-hukumat riski joriy siyosiy jarayonning bevosita mahsulidir va yangi hukumatga olib keladigan demokratik saylovlar va savdo, mehnat, qo‘shma korxonalar va pul-kredit siyosati bilan bog‘liq qonunchilikdagi o‘zgarishlar kabi voqealarni o‘z ichiga oladi.

Siyosiy risklar xo‘jalik yurituvchi subyektga bevosita bog‘liq bo‘lmagan ishlab chiqarish va savdo jarayonining shartlarini buzish natijasida yuzaga keladi.

Siyosiy risklarga quyidagilar olib keladi:

- harbiy harakatlar, inqilob, mamlakatdagi siyosiy vaziyatning keskinlashuvi, milliy lashtirish, tovar va korxonalarni musodara qilish, yangi hukumat o‘z majburiyatlarini bajarishdan bosh tortganligi sababli embargo joriy etilishi sababli iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishning mumkin emasligi;

- favqulodda vaziyatlar (ish tashlash, urush) boshlanishi munosabati bilan ma’lum muddatga tashqi to‘lovlarni kechiktirish (moratoriy) joriy etish;

- soliq qonunchiligidagi noqulay o‘zgarishlar;

- milliy valyutani to‘lov valyutasiga konvertatsiya qilishni taqiqlash yoki cheklash (bu holda mamlakatlar eksportchilari oldidagi majburiyatlar amal qilishning cheklangan shakliga ega bo‘lgan milliy valyutada bajarilishi mumkin).

Ukrainaning xalqaro maydondagi mavqeini mustahkamlash va jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvining eng muhim shartlaridan biri siyosiy vaziyatning normallashtirishidir. Xorijiy siyosatchilar va ishbilarmonlar uchun mamlakat qiziqarli va istiqbolli, ammo juda riskli hamkordir. Bundan tashqari, siyosiy omil iqtisodiyotni barqarorlashtirish uchun potensial xavf tug‘diradi: iqtisodiy tiklanishning zarur sharti bo‘lgan Ukraina iqtisodiyotiga uzoq muddatli

investitsiyalar siyosiy muhit tomonidan yaratilgan yuqori darajadagi xavf tufayli qiyinlashadi.

Siyosiy jihatdan beqaror mamlakatda faoliyat yuritayotgan investor talab qilinadigan daromad stavkasini oshirish orqali qo'shimcha siyosiy risk mukofotini talab qiladi. Berilgan risk uchun mukofotning kamayishi va kerakli daromad darajasi investorga davlat kafolatlarini taqdim etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Har qanday risk, jumladan, siyosiy risk o'z-o'zidan paydo bo'lishi mumkin emas. Ushbu turdagi xavfga bevosita yoki bilvosita ta'sir qiluvchi ma'lum omillar mavjud (1-jadval).

Risk darajasiga ta'sir qiluvchi omillar

To'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi omillar Bilvosita ta'sir etuvchi omillar

- qonunchilik - siyosiy vaziyat
- davlat va mahalliy hokimiyatlarning kutilmagan harakatlari - faoliyat yuritayotgan mamlakatdagi iqtisodiy vaziyat
- soliq tizimi - xalqaro hodisalar

Barcha rivojlangan mamlakatlarda qonun hujjatlarida tadbirkorlarning daromadlariga nisbatan marjinal soliq stavkalari belgilangan. Shunday qilib, AQSHda ular 34%, Angliyada - 35, Yaponiyada - 42, Fransiyada - 42, Shvetsiyada - 52, Germaniyada - 53% ni tashkil qiladi. Rossiyada soliqlarning umumiy miqdori, turli hisob-kitoblarga ko'ra, korxona daromadining 70-90% ni tashkil qiladi, buning natijasida ichki iqtisodiyotda ishlab chiqarishning pasayishi kuzatilmoqda, tadbirkorlarning to'liq qiziqishi yo'q. nafaqat uning kengayishida, balki umuman olganda, u bilan shug'ullanish uchun. Bu holat kapitalning ishlab chiqarish sektoridan savdo va vositachilik sohasiga oshib ketishiga olib keladi. Soliq to'lashdan bo'yin tovlash misli ko'rilmagan darajaga yetdi (barcha soliqlarning 30-40 foizi), bu jinoiy xavfning kuchayishiga olib keladi.

Ko'p miqdordagi soliqlar har qanday tadbirkor uchun og'ir yuk, lekin kichik firmalar uchun bu ayniqsa chidab bo'lmazdir. Soliqlar deyarli barcha foydani yutib yuboradi, jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliqlarni olib qo'yishning mutlaq chegarasi kritik darajadan oshmasligi kerak.

Amaldagi qonun hujjatlariga doimiy ravishda kiritilayotgan o'zgartish va qo'shimchalar tadbirkorlarning o'z faoliyati ishonchliligiga ishonchini yo'qotmoqda. Shunday qilib, tadbirkorlik xavfi darajasi nafaqat yuqori soliq stavkalari, balki soliq qonunchiligining beqarorligi bilan ham ortadi. Soliq to'lovlarini tejash va yuqori darajadagi tavakkalchilikdan qochish uchun tobora ko'proq tadbirkorlar chet elda kompaniya ochishga qaror qilmoqdalar.

Siyosiy risk darajasiga qonunchilik va davlat organlari ham ta'sir qiladi. Bir tomondan, ular firmalar faoliyatini tartibga soladi, chunki bozor iqtisodiyoti sharoitida xaridorlar va sotuvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ko'plab qonuniy cheklovlariga duchor bo'ladi. Tadbirkor uchun soliq va moliyaviy munosabatlarni tartibga soluvchi akt va normalar alohida ahamiyatga ega. Soliq

va moliya huquqi normalarini bilmasdan turib, tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish va muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin emas. Boshqa tomondan, qonunchilik ravonlik va ba'zan noaniqlik bilan tavsiflanadi, bu o'zini biznes sharoitida kutilmagan, siyosiy sabablarga ko'ra o'zgarishlar shaklida namoyon qiladi, bu esa korxonalar uchun noqulay muhitni yaratadi, bu esa xavf darajasini oshiradi.

Bilvosita ta'sir omillari odatda xavf darajasiga sezilmaydigan darajada ta'sir qiladi, ammo ularning ta'siri sezilarli bo'lishi mumkin va tadbirkor buni o'z faoliyati davomida hisobga olishi kerak. Keling, siyosiy riskni belgilovchi omillarni ko'rib chiqaylik.

1. Iqtisodiyotning holati. Tadbirkorlik faoliyati natijalariga ishlab chiqarish mamlakatidagi iqtisodiy vaziyat ham, sanoatning iqtisodiy holati ham ta'sir qiladi. Bozor iqtisodiyoti kon'yunkturasi tushkunlik davrlariga moyil bo'lib, tadbirkor uchun ishlab chiqarilgan mahsulotni maqbul narxlarda sotish qiyinlashadi. Ko'pgina firmalar ko'tarilish va pasayishlarga juda sezgir, chunki ortiqcha ishlab chiqarish inqirozi doimo tadbirkorlik xavfi darajasining oshishiga olib keladi.

So'nggi o'n yillikda turli mamlakatlardagi notekis inflyatsiya jarayonlari, energiya narxlarining o'zgarishi natijasida xalqaro savdoning beqarorligi xarakterlidir. Bunday sharoitda alohida mamlakatlar o'zini moliyalashtirish va rejalashtirish zaif korxonalarga o'xshatadi. Ular kredit oladi, ko'pincha o'z ishlab chiqarishining samarasiz tuzilmasini saqlab qoladi. Qarz majburiyatlarining o'sishi bilan kreditlar shartlari qattiqlashadi, o'z sanoati va savdosini himoya qilish qobiliyati zaiflashadi, ichki narxlarni jahon narxlariga yaqinlashtiradigan narx zarbasi korxonani ishlab chiqarish xarajatlarining keskin o'sishi oldiga qo'yadi. Yakka tartibdagi firmalar inqirozlarga qarshi kurashishga qodir emas, lekin ular moslashuvchan siyosat olib borishga qodir va umumiy tanazzulning salbiy oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Mamlakatdagi inflyatsiya darajasi sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Inflyatsion jarayonlar iqtisodiy o'sish rag'batlarini susaytiradi, fan-texnika taraqqiyoti asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, chunki yangi texnikani joriy etish tobora qimmatlashib bormoqda; eskirgan, ammo nisbatan arzon uskunalarni, eski mehnat talab qiladigan texnologiyani saqlash foydali bo'ladi. Bundan tashqari, inflyatsiya firmalarning amortizatsiya fondlari resurslarini qadrsizlantiradi va shuning uchun qonunga ko'ra, eskirgan uskunalar mablag' etishmasligi tufayli jihozlanmagan. Inflyatsiya barcha iqtisodiy hisob-kitoblarni buzadi, rivojlanish istiqbollarini noaniq qiladi va yangi investitsiyalar bilan bog'liq xavfni oshiradi.

2. Siyosiy sharoitlar. Siyosiy beqarorlik tadbirkorning nafaqat faoliyat natijalari muvaffaqiyatida, balki biznes yuritish imkoniyatida ham noaniqlikni kuchaytiradi. Bu sheriklar bilan ishonchli va uzoq muddatli munosabatlar o'rnatishga imkon bermaydi, bu biznes muvaffaqiyatining eng muhim shartidir. Bir vaqtlar umumiy iqtisodiy makonni, respublikalararo va mintaqalararo aloqalarni yo'q qilish bilan mustahkamlangan shartnomaviy intizomning

yomonligi shartnomalarning bajarilmasligi, yetkazib berish muddatining buzilishi xavfiga olib keladi, bu esa resurslarning yetishmasligi sharoitida ishlab chiqarish siklining buzilishiga olib keladi. va boshqa xavflar.

Shunday qilib, siyosiy beqarorlik mahalliy tadbirkorlar uchun ham, chet eldagi hamkorlar uchun ham tadbirkorlik riskining umumiy darajasini oshiradi.

Kutilmagan siyosiy omillar ta'siri ostidagi yo'qotishlar iqtisodiy faoliyat sharoitlarining kutilmagan o'zgarishi shaklida namoyon bo'ladi, bu esa tadbirkor uchun noqulay sharoit yaratadi va shu bilan resurs xarajatlarining oshishiga va foydaning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bunday xavfning tipik manbalari:

- soliq stavkalarini oshirish, majburiy chegirmalarni joriy etish, shartnoma shartlarini o'zgartirish, siyosiy sabablarga ko'ra mulk va mablag'larni begonalashtirish;

- biznes-rejani tuzuvchi, foyda va daromadlarni hisoblab chiquvchi shaxslarning uslublari nomukammalligi va malakasizligi natijasida etkazilgan zararlar;

- noto'g'ri niyat yoki tarkibiy qismlarning to'lovga layoqatsizligi sababli tadbirkorning yo'qotishlari.

3. Mintaqaviy ziddiyatlar. Ular umumiy siyosiy vaziyatga ham to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi, ham boshqa mintaqalardagi vaziyatga bilvosita ta'sir qiladi, chunki mintaqaviy muammolarni hal qilish qo'shimcha subsidiyalarni talab qiladi, bu federal budget taqchilligining oshishiga, soliq qonunchiligidagi o'zgarishlarga olib keladi. ijtimoiy xarajatlarning qisqarishi (shuning uchun, ijtimoiy keskinlikning kuchayishi).), davlat qarzi hajmining oshishi, foiz stavkalari va valyuta kursining o'zgarishi, ya'ni mamlakatdagi siyosiy va investitsiya muhitining yomonlashishi.

Siyosiy risk boshqa risklar bilan birga odatda salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Ko'pincha undan quyidagi hodisalar kelib chiqadi:

- ish tashlashlar va mehnat tartibsizliklari;
- transport tariflari va bojlarining o'sishi;
- energiya narxining oshishi;
- soliq tizimidagi o'zgarishlar;
- kapital harakatining rasmiy ruxsati yoki taqiqlanishi;
- hokimiyat organlari bilan munosabatlar.

Davlat bir necha daqiqada yuzaga kelgan muammolarni tadbirkor kabi hal qila olmaydi. To'g'ri qaror qabul qilish va har qanday yo'qotishlarva hatto nizolarning oldini olish uchun ma'lum vaqt kerak.

1970-yillarning oxirigacha ko'pchilik xalqaro firmalar mamlakatdagi siyosiy iqlim tahlilini "eski tanishlar" va "katta sayohatlar" usullaridan foydalangan holda sifatli baholash bilan cheklab qo'ygan. Tahlil muntazam ravishda emas, balki faqat yangi investitsiyalar masalasi hal qilingan hollarda amalga oshirildi. Agar siyosiy tavakkalchilik juda yuqori deb topilgan bo'lsa, u holda investitsiyalar joylashtirilmagan yoki yo'qotishlarning yuqori ehtimolini

hisobga olish uchun loyiha qiymatiga "risk mukofoti" qo'shilgan. Katta falokat bo'lmas ekan, mamlakatning siyosiy reytingi qayta baholanmadi.

"Eski tanishlar" usuliga asoslangan siyosiy xavflarni baholash - bu tegishli mamlakat haqida ma'lumotga ega bo'lgan va nufuzli va yaxshi ma'lumotga ega shaxslar - olimlar, diplomatlar, jurnalistlar, biznesmenlar bilan aloqada bo'lgan mutaxassislar tomonidan tuzilgan an'anaviy hisobotlar. Ushbu usulning asosiy kamchiligi shundaki, kompaniya ko'proq begonalarning hukmiga tayanishi kerak.

"Katta sayohatlar" usuli o'rganilayotgan mamlakatga bir guruh ekspertlarga tashrif buyurish va u yerda mahalliy rahbarlar, hukumat amaldorlari va tadbirkorlar bilan aloqa o'rnatishni o'z ichiga oladi. Ushbu usulning salbiy xususiyati to'plangan ma'lumotlarning mumkin bo'lgan bezaklari va haddan tashqari optimistik prognozdir.

Eng sifatli tizimli usul Delfi usuli bo'lib, unga ko'ra, birinchi bosqichda kompaniya tahlilchilari ma'lum bir holat uchun o'zgaruvchilar tizimini ishlab chiqadilar, so'ngra mamlakat bo'yicha har bir o'zgaruvchining vaznini aniqlaydigan keng doiradagi mutaxassislarni jalb qiladilar. Sifatli yondashuv har bir aniq vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini baholashga imkon beradi. Ba'zi hollarda vaziyatni aniqlaydigan turli xil o'ziga xos elementlarni sinchkovlik bilan tekshirish tizimli miqdoriy baholashdan ko'ra muhimroq bo'lishi mumkin. Ushbu usulning katta kamchiliklari hisob-kitoblarning haddan tashqari subyektivligidir. Qaror qabul qilishda xorijiy jamiyatning eski stereotiplari halokatli rol o'ynashi mumkin. J.Simon bu yondashuvni "tanalab, nazoratsiz idrok yoki mafkuraviy va shaxsiy moyilliklarga asoslangan sporadik" deb baholagan.

R.Rummel va D.Xenen mamlakat riski haqida umumiy tasavvurni shakllantirish uchun xorijiy muhitni subyektiv idrok etishni obyektiv ma'lumotlarning miqdoriy tahlili bilan birlashtirishga imkon beradigan kombinatsiyalangan yondashuv zarurligini asosladilar. Hozirgi vaqtda ko'pchilik firmalar tomonidan mamlakat riskini baholashning kombinatsiyalangan usuli qo'llaniladi.

Makrosiyosiy va iqtisodiy risklarni rasmiylashtirish va modellashtirish 1970yillarning o'rtalarida keng rivojlana boshladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda qarzning o'sishi to'lovga layoqatsizlik xavfi deb ataladigan narsaga qiziqishning oshishiga olib keldi. Bunday risklarning o'ziga xos xususiyati makroiqtisodiy ma'lumotlarni tizimli tahlil qilish zaruratini keltirib chiqardi, garchi miqdoriy tahlilda ba'zi subyektiv elementlarni jalb qilish kerakligi e'tirof etilgan bo'lsa ham.

Mamlakat riskini baholashning miqdoriy yondashuvi turli xil siyosiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar orqali ma'lum miqdordagi ijtimoiy-siyosiy omillarning nisbiy ta'sirini umumlashtiruvchi yagona raqamli xavf omilidan foydalangan holda turli mamlakatlarni xavf darajasi bo'yicha taqqoslash imkonini beradi. Miqdoriy usullarning asosiy kamchiligi siyosiy riskning tor ta'rifidan foydalanish va siyosiy beqarorlik, valyuta nazorati va ekspropriatsiya kabi

riskning cheklangan miqdordagi kichik turlariga e'tibor qaratishdir. Chet el investitsiyalariga turli darajadagi potensial ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan xavflarning to'liq ro'yxati ancha kengroq bo'lib, bir necha yuzlab siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy omillarni o'z ichiga oladi. Omillarni tanlash va ularning nisbiy og'irliklarini aniqlash miqdoriy usulning asosiy muammosi bo'lib qolmoqda.

Yana bir muammo shundaki, xalqaro taqqoslash uchun risklarning miqdoriy shkalasidan foydalanishga urinish ko'pchilik mamlakat risklarining tarmoq (loyiha) yo'nalishiga to'g'ri keladi. Shunday qilib, qazib oluvchi sanoat yuqori texnologiyali ishlab chiqarish tarmoqlariga qaraganda ko'proq ekspropriatsiyaga uchraydi. Bundan tashqari, ko'pgina tarmoqlar uchun risk omili sifatida ko'rilgan narsa (siyosiy beqarorlik) boshqa tarmoqlar (masalan, harbiy-sanoat kompleksi) uchun qo'shimcha imkoniyat omili bo'lishi mumkin. Turli mamlakatlarda turli investorlar uchun turli xil nisbiy risk darajalari mavjud bo'lganligi sababli, mamlakat riskining miqdoriy shkalasi doirasi torayadi.

Bu usullarning subyektivizm va sporadizm kabi zaif tomonlari boshidanoq yaqqol ko'rinib turardi. Ularning uchinchi dunyo inqiloblari (ayniqsa 1979 yilgi Eron inqilobi, buning natijasida Amerika kompaniyalari, ba'zi hisob-kitoblarga ko'ra, bir milliard dollardan ko'proq mablag' yo'qotgan) va undan keyingi milliylashtirishlar to'lqini bilan bog'liq asosiy siyosiy risklarni aniqlay olmagan e'tiborsiz qolmadi¹⁶.

Mamlakatdagi ijobiy yoki noqulay tendensiyalarni erta aniqlash uchun umumlashtirilgan statistik ma'lumotlar usuli qo'llaniladi. Shu asosda 70-yillarda aniq sabab-oqibat munosabatlariga asoslangan va ekonometrik va boshqa obyektiv ma'lumotlarga asoslanganikita model ishlab chiqildi –PSSI va Ecological Approach.

Ikkita moliyaviy yo'naltirilgan reyting tizimini eslatib o'tish kerak: Institutional Investor's Country Credit va Euromoney's Country Risk Index reytingi mos ravishda 109 va 116 mamlakatni qamrab oladi. Oxirgi tizimda sug'urta risklari reytingi London banklararo taklif stavkasi (LIBOR), birlamchi narxlar, banklararo kreditlar va boshqalar kabi ko'rsatkichlar to'plamini birlashtirish orqali tuziladi. Umumiy iqtisodiy va siyosiy tendensiyalarni tavsiflash uchun, masalan, milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari ustidan nazorat, siyosiy beqarorlik, mamlakatning xalqaro holati, hukumat va firmalarning savdo balansidagi o'zgarishlar, o'zgaruvchilarning butun guruhlarini qo'llaniladi.

Amaldagi ko'rsatkichlarning miqdoriy parametrlari odatda ekspert xulosalari bilan birlashtiriladi va milliy va xalqaro iqtisodiyotning rivojlanishini bashorat qilish imkonini beradigan murakkab dinamik modelni tashkil qiladi. Ko'rsatkichlarning afzalligi - ularning obyektivligi va (ko'p hollarda) o'zgaruvchanligi, bu sizga hodisalarning aniq hisobotlarini tezda yaratishga imkon beradi. Biroq, asosiy muammo ko'rsatkichlarning nazariy asosliligi bo'lib

¹⁶ Charles R. Kennedy. Junior Political Risk Management. New York: Quorum, 1987. P. 82.

qolmoqda. Yana bir muammo shundaki, reytinglar ta'rifi bo'yicha statikdir: ular o'tmishdagi voqealar va kelajakka aloqasi bo'lmagan sharoitlarga qaraydilar.

Ekspert baholari bilan bir qatorda, siyosiy riskning asosiy omili sifatida ichki siyosiy beqarorlikni o'rganish uchun ekonometrik modellashirish qo'llaniladi. Sirakuza universiteti professorlari V. Koplin va M. O'Liri tomonidan ishlab chiqilgan eng mashhur ekonometrik model ko'p regressiya tenglamalariga asoslangan. Ularning modelida siyosiy beqarorlik ma'lum bir mamlakat siyosiy hayotining hodisasi sifatida qaralib, hukumatga qarshi fitnalar, davlat to'ntarishi, fuqarolar urushlari, etnik nizolar va boshqalar shaklida zo'ravonlikning keng qo'llanilishi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, hukmron qatlam ichidagi hokimiyat uchun kurash bilan bog'liq bo'lgan hukmron elitadagi beqarorlik va muxolifatdagi ijtimoiy-siyosiy kuchlarning qizg'in faoliyati natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy beqarorlik ajralib turadi.

Korporativ darajada, mamlakatdagi xavf darajasi haqidagi xulosalar ko'pincha investitsiya taklifiga kiritilgan siyosiy muhitning miqdoriy tavsifidan boshqa narsa emas.

Lotin Amerikasidagi faoliyati uchun Dow Chemical tomonidan ishlab chiqilgan Iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tizim (ESP) keng qamrovli o'rnatilgan modelga misol bo'la oladi. Ushbu modeldan foydalanish ma'lum bir mamlakat bo'yicha dastlabki ma'lumotlarni to'plashni, mutaxassislarining ushbu mamlakatga tashriflarini, kompaniya xodimlari va mahalliy rahbarlar bilan suhbatlar orqali ma'lumotlarni tekshirishni, ma'lumotlarning ekspertlar guruhi tomonidan yakuniy tahlilini va mumkin bo'lgan o'zgarishlarssenariylarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u kompaniyaning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lib, tahlilga korxonaning oddiy xodimlari va uning yuqori rahbariyatini jalb qiladi va shu orqali baholash natijalariga jiddiy yondashishni ta'minlaydi. Biroq bu usul ancha qimmat va vaqt talab etadi.

Siyosiy riskni tahlil qilish va baholashning yana bir usuli - tuzilgan va standartlashtirilgan savollar ro'yxati asosida mamlakatlarni risk darajasiga ko'ra tartiblashdir.

1980-yillarga qadar tashqi muhitni skanerlashning keng kontekstida iqtisodiy va texnologik sohalar siyosiy va ijtimoiy sohalarga qaraganda muhimroq va biznesga ko'proq ta'sir ko'rsatadigan sohalar sifatida ko'rilgan, ular nafaqat murakkabroq va tuzilmagan, balki noaniqroq va kamroq hisoblangan. bashorat qilinadigan, ijtimoiy-siyosiy rivojlanishni nazorat qilib bo'lmaydigan va harakatlar allaqachon ko'rinib turgandagina munosabat bildirish mumkin bo'lgan oldindan belgilab qo'yish harakati sifatida qarash tendensiyasi bu sohada tahliliy vositalarning etarli darajada rivojlanmaganligini aniqladi.

Ushbu tendensiya yalpi ichki mahsulot (YAIM) va iste'mol narxlar indeksi kabi keng qo'llaniladigan iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda qo'llanilishi mumkin bo'lgan mos ijtimoiy ko'rsatkichlarni ishlab chiqish bo'yicha faol tadqiqotlar orqali qayta ko'rib chiqildi. Ijtimoiy ko'rsatkichlar, masalan, statistik

ma'lum bo'lgan demografik siljishlar yoki xalqaro taqqoslash uchun qayta ishlangan va standartlashtirilgan mehnatga munosabatning pertseptiv (xulq-atvor) turlari kabi obyektiv ko'rsatkichlar, shubhasiz, siyosiy xavfni baholashning miqdoriy va sifat usullarining muhim tarkibiy qismiga aylanadi. Mamlakat riskini baholashning ba'zi metodologiyalarida siyosiy barqarorlik ko'rsatkichlari sifatida tanlangan ijtimoiy-siyosiy ko'rsatkichlar qo'llaniladi. R.Rummel va D.Xenen avtoritarizm darajasi, iqtisodiyotning o'tish bosqichlari, ishsizlik bilan bog'liq ta'lim darajasi, harbiy va fuqarolik hokimiyatlari o'rtasidagi kuchlar muvozanati kabi ko'rsatkichlardan foydalanadilar.

Siyosiy riskni tahlil qilishda shaxs omilini baholash uchun M.O'Liri va V.Koplinlar Primce modeli deb nomlangan modelni ishlab chiqdilar. Muayyan shaxsning ijobiy, neytral yoki salbiy pozitsiyalarining qat'iyligini, uning ta'sir darajasi va bu masalaning u uchun ahamiyatini tahlil qilish (har bir mezon besh balli shkala bo'yicha baholanadi, so'ngra barcha ishtirokchilar bo'yicha ko'paytiriladi va umumlashtiriladi), ushbu model hukumatning qaror qabul qilish ehtimolini hisoblash uchun miqdoriy (umumiy sondagi ijobiy ball ulushi) imkonini beradi.

B.Livi barcha noiqtisodiy omillar bilan birga ijtimoiy-madaniy o'zgaruvchilarni mamlakat riskini baholashning miqdoriy tizimli yondashuviga birlashtiradigan analitik tarmoqni ishlab chiqdi.

Mamlakatdagi tavakkalchilik darajasini belgilovchi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillarning o'zaro ta'sirining umumiy sxemasi Ch.Kennedi tomonidan "Siyosiy risklarni boshqarish" kitobida keltirilgan.

Ijtimoiy heterojenlik deganda turli etnik, qabilaviy, diniy va mintaqaviy guruhlarining soni va soni tushuniladi. Jamiyatning tabaqalanishi bu guruhlar asosan quyi yoki eng kambag'al sinfni ifodalaganida yuzaga keladi, bu esa siyosiy beqarorlikni keskin oshiradi. Daromad taqsimoti jamiyatdagi iqtisodiy guruhlarining tengsizligi darajasini ko'rsatadi. Bu tengsizlik qanchalik yuqori bo'lsa, siyosiy beqarorlik ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi.

Ch.Kennedi siyosiy tizimlarning to'rtta asosiy turini ajratib ko'rsatadi:

- ☐ avtoritar-an'anaviy tuzum (monarxiya yoki harbiy diktatura);
- ☐ avtoritar-mobilizatsiya (totalitarizm);
- ☐ liberal-demokratik (parlament yoki prezidentlik);
- ☐ yangi mustaqil (sobiq koloniyalar).

U ikkinchi va uchinchi tizimlarni eng barqaror, birinchisini nisbatan barqaror, to'rtinchisini esa eng past barqaror deb hisoblaydi. Harbiylar hukumatni o'zgartirish qobiliyatiga va xohishiga ega bo'lsa, siyosiy tizim o'ta beqaror hisoblanadi.

Mamlakatning yaqin o'tmishida "so'nggi ichki urush" ko'rsatkichiga kiritilgan fuqarolar urushi, inqilob, harbiy to'ntarishlarning mavjudligi kelajakdagi mojarolarni mumkin bo'lgan hal qilish uchun pretsedent hisoblanadi. Hukmron elitaning qonuniyligi aholining ko'pchiligi davlat buyruqlarini bajarishini anglatadi. Qarama-qarshi tendensiyalarning paydo bo'lishi, shuningdek, fuqarolarga nisbatan davlat zo'ravonligining yuqori

darajasi (repressiya), siyosiy beqarorlik ehtimolini oshiradi. Asosan agrar jamiyatdan sanoat jamiyatiga barqaror o'tish uchun ilg'or er islohoti dasturlari zarur.

Yuqorida tavsiflangan risklarni tahlil qilish yondashuvlari majmuasi siyosiy risklarni tahlil qilish va baholash muammosining murakkabligi va ko'p qirraliligini ochib beradi. Ko'rib chiqilgan barcha modellar ma'lum afzalliklarga va kamchiliklarga ega. Ekspert tizimlari har doim ham sabab-oqibat munosabatlarini aniq kuzata olmagan uchun tanqid qilinadi. Ekonometrik modellar ko'pincha joriy ma'lumotlar manbalarini tahlil qilish uchun zarur bo'lgan tushuntirish o'zgaruvchilari bilan ta'minlash qiyinligidan aziyat chekadi. O'rnatilgan modellar qimmat, ko'p vaqt talab qiladigan va geografik jihatdan cheklangan bo'lishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, optimal yondashuv usullarning har birining eng yaxshi tomonlarini birlashtirishi va makro risklarni o'lchash va ularni loyihaning o'ziga xos shartlariga nisbatan izohlash imkonini berishi kerak.

Ukrainadagi siyosiy risk tahlili o'ziga xos xususiyatlarga ega. Avvalo, siyosiy an'analar, demokratik institutlarning nomukammalligi va tarixiy rivojlanishdagi burilish davri siyosiy xavfni baholashda qo'shimcha e'tibor berishni talab qiladigan shaxsiy omilning muhim rolini belgilab berdi.

Qoidaga ko'ra, siyosiy riskdan qochish deyarli mumkin emas (ayniqsa, Ukrainada, jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarida beqarorlik mavjud bo'lgan mamlakatda) va buni oldindan aytish qiyin, chunki hamma narsa davlat barqarorligi va iqtisodiyotga bog'liq. Bunday sharoitda tadbirkor yo'qotishlarning oldini olishga intilib, ularning tahdidini kamaytirishga va salbiy omillar ta'sirini kamaytirishga, shuningdek, o'z faoliyatini nazorat qilishga va "quloqlarini ochiq tutishga" harakat qiladi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Siyosiy risk nima?
2. Siyosiy riskning ayrim tadqiqotchilari (S.Robok, S.Korbin, J.Simon) ular tegishli bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlar darajasiga qarab qanday risklarni ajratib ko'rsatadilar?
3. Ekstralegal risk deganda nima tushuniladi?
4. Nimalar siyosiy risklarga sababchi bo'ladi?
5. Siyosiy riskni belgilovchi omillarni sanang.

8-mavzu: Siyosiy bashorat: turlari va usullari.

Reja:

1. Siyosiy bashoratning mohiyati
2. Siyosiy bashoratni o'tkazish algoritmi
3. Siyosiy prognozlashning umumiy tushunchalari va asosiy turlari
4. Rim klubi va uning kelajak muammolarini o'rganishdagi roli

Tayanch tushunchalar: prognoz, siyosiy prognoz, qidiruv va me'yoriy prognoz; operativ, qisqa muddatli, o'rta va uzoq muddatli prognozlar; siyosiy

prognoz tamoyillari; siyosiy prognoz usullari: modellash, Delfi usuli, ekstrapolyatsiya, breynstorming; siyosiy prognoz bosqichlari; “Rim klubi”.

Nazariy jihatdan prognoz deganda obyektning kelajakdagi mumkin bo‘lgan holatlari, ularni amalga oshirishning muqobil usullari va muddatlari to‘g‘risida ilmiy asoslangan mulohazalar tushuniladi. Prognozlash - bu muayyan jarayonlar, hodisalar, hodisalarni maxsus ilmiy o‘rganish, buning natijasida o‘tmish va hozirgi haqida allaqachon ma‘lum bo‘lgan ma‘lumotlardan bashorat qilingan obyektning mumkin bo‘lgan holatlari haqida tasavvurga ega bo‘ladi, ya‘ni. boshqa bilimlarni olish. Siyosiy prognozlash - siyosiy hodisalarning ehtimollik rivojlanishi, uni amalga oshirish yo‘llari to‘g‘risida ilmiy asoslangan mulohazani ishlab chiqish jarayoni.

Prognozlash bugungi kunda ham alohida sohalar (meteorologiyada ob-havo prognozi, iqtisodiyotda valyuta kursi dinamikasi va boshqalar) va fanlararo sohalar doirasida rivojlanmoqda. Rivojlanishning ikkinchi vektori ilmiy bilimlarning turli sohalarida prognozlarni ishlab chiqishga yondashuvlarning muhim uslubiy va uslubiy umumiyligi bilan bog‘liq. Shu bilan birga, har bir alohida sohada prognozlash prognozlash ob‘ektining xususiyatlari bilan belgilanadigan muhim o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Siyosatshunoslikda bashorat qilishning asosiy ob‘ektlari siyosiy tizim va siyosiy jarayon hamda ularning alohida tarkibiy qismlari va sub‘ektlari hisoblanadi. Shunga ko‘ra, siyosiy prognoz - bu kelajakdagi siyosiy tizimlar, jarayonlar va sub‘ektlarning mumkin bo‘lgan holatlari, ularning rivojlanish tendentsiyalari to‘g‘risidagi ehtimolli, ilmiy asoslangan hukmdir. Shu o‘rinda savolga javob beramiz: o‘rganilayotgan siyosiy hodisa, jarayon hozirgi paytdan boshlab ma‘lum vaqt oralig‘ida qanday rivojlanadi? Prognozlashda bu davr boshlanish vaqti deb ataladi¹⁷.

Prognozlashning ikkita jihati mavjud: bashorat qilish, mumkin bo‘lgan yoki orzu qilingan istiqbollar, holatlar, qarorlar tavsifini nazarda tutuvchi va bashorat qilish, bu muammolarni haqiqiy hal qilishni ta‘minlash, kelajak haqidagi ma‘lumotlardan maqsadli faoliyatda foydalanish. Bundan kelib chiqqan holda, prognozlash muammosida ikki tomon ham ajralib turadi: gnoseologik va boshqaruv, prognostik bilimlar asosida qaror qabul qilish imkoniyati bilan bog‘liq.

Ma‘lumki, ichki va tashqi siyosat mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Shuning uchun siyosat sohasida prognozlash ikki shaklda bo‘ladi: ichki siyosiy va tashqi siyosat. Ichki siyosatning butun mazmuni ichki siyosiy prognozlash sohasiga kiritilganligi sababli, uni prognozlash sohasida ikki jihat ajratiladi. Ulardan biri aniq siyosiy voqealarni bashoratli baholash bilan bog‘liq. Prognozning yana bir jihati jamiyatning siyosiy institutlari faoliyati va unda kechayotgan siyosiy jarayonlarni qamrab

¹⁷ Ахременко А.С. Политический анализ и прогнозирование: учеб. пособие / А. С. Ахременко. — М.: Гардарики, 2006. — Стр. 23.

oladi. Tashqi-siyosiy bo'lmagan prognozlash - bu xalqaro munosabatlar va tashqi siyosat sohasidagi prognozlar.

Siyosiy prognozlar tipologiyasi maqsad, vazifalar, obyektlar, o'tkazish vaqtining xususiyati, usullari va boshqa omillarga qarab turli mezonlarga asoslanadi.

Muammo-maqsad mezoni asosida, ya'ni. Prognoz nima uchun ishlab chiqilayotganiga qarab, qidiruv prognozlari va me'yoriy prognozlar mavjud.

Qidiruv prognozi - bu tendensiyalarni o'zgartirishi mumkin bo'lgan qarorlardan shartli mavhumlik bilan kuzatilgan tendensiyalarni ekstrapolyatsiya qilish orqali muayyan siyosiy hodisa, jarayon, hodisaning kelajakdagi mumkin bo'lgan holatlarini aniqlash. Maqsad siyosiy boshqaruv yordamida hal qilinishi kerak bo'lgan istiqbolli muammolarni aniqlash va oydinlashtirishdir. Bunday prognoz: "Mavjud ijtimoiy-siyosiy tendensiyalar davom etsa, jamiyatda nima sodir bo'lishi mumkin?" degan savolga javob beradi.

Normativ prognoz - siyosiy prognozlash obyektining mumkin bo'lgan holatlariga erishish yo'llari va muddatlarini aniqlash. Maqsad - oldindan belgilangan me'yorlar, ideallar, rag'batlantirishlar va maqsadlarga asoslanib, istalgan holatlarga erishishni bashorat qilishdir. Bunday prognoz "Istalgan narsaga erishishning qanday yo'llari bor?" degan savolga javob beradi.

Yetakchilik davriga ko'ra - prognoz hisoblangan vaqt davri - operativ (1 oygacha), qisqa muddatli (1 yilgacha), o'rta muddatli (odatda 5 yilgacha), uzoq muddatli. muddatli (15-20 yilgacha) va o'ta uzoq muddatli siyosiy prognozlar.

Siyosiy prognozlash menejmentning eng muhim elementi bo'lib, siyosatni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berganligi sababli, siyosiy hayotning turli sohalari o'rtasidagi murakkab tashqi va ichki munosabatlar hamda bog'liqliklarning yig'indisini aks ettirganligi sababli, u quyidagi tamoyillarga asoslanadi: muqobillik, tizimli prognozlash, uzluksizlik, tekshirish (tekshirish mumkinligi):

muqobillik tamoyili siyosiy hayotni va uning alohida bo'g'inlarini turli trayektoriyalar bo'ylab, turli o'zaro bog'liqlik va tizimli munosabatlar bilan rivojlantirish imkoniyati bilan bog'liq;

izchillik tamoyili, bir tomondan, siyosatning yagona obyekt sifatida, ikkinchi tomondan, prognozlashning nisbatan mustaqil yo'nalishlari (bloklari) yig'indisi sifatida qaralishini anglatadi;

uzluksizlik prinsipi prognozni ishlab chiquvchi subyektdan yangi ma'lumotlar paydo bo'lishi bilan prognoz ishlanmalarini doimiy ravishda tuzatishni talab qiladi;

tekshirish (tekshirish) tamoyili ishlab chiqilgan prognozning ishonchliligini aniqlashga qaratilgan.

Prognozlash tamoyillari ilmiy va prognozli tadqiqotning aniq usullari orqali amalga oshiriladi. Siyosatshunoslikda siyosiy prognozlash usullarining turli tipologiyalari mavjud. Xususan, ular siyosiy prognozlash usullarini obyektiv va spekulativga ajratadilar:

obyektiv - bu tajriba asosida o'rnatilgan mavjud tendensiyalarga asoslangan usullar (ekstrapolyatsiya, modellash, ekspertiza va boshqalar);

spekulyativ - bular intuitiv fikrlashga, fan va madaniyat asoslarini tushunishga asoslangan usullardir («aqliy hujum», ssenariy yozish, bashoratli grafiklar va boshqalar).

Keling, siyosiy prognozlashning asosiy usullarini ko'rib chiqaylik.

Modellashtirish. Bu bilim obyektlarini ularning modellari bo'yicha o'rganish usuli. Modellashtirish, modelni qurish va o'rganish jarayonida olingan natijalarni asl nusxaga o'tkazish imkoniyati modelning ma'lum ma'noda uning ayrim tomonlarini ko'rsatishi, takrorlashi, modellashtirishi bilan asoslanadi. Modellashtirish orqali bashorat qilish modelning nazariy asosga ega ekanligiga asoslanadi.

Modellashtirish yuqori darajadagi murakkablikdagi siyosiy muammolarni hal qilishning samarali usullaridan biri bo'lib, miqdoriy va sifat usullarining kombinatsiyasiga asoslangan. Modellashtirishning amaliy vazifasi siyosiy munosabatlarni tizimli tahlil qilish va siyosiy vaziyatlarning rivojlanishini prognozlash orqali ekspert qarorlarini qo'llab-quvvatlashdir¹⁸.

Kollektiv ekspert baholash usuli. Uning mohiyati avvaldan alohida mutaxassislar tomonidan shakllantirilgan ichki yoki tashqi siyosatni yoki uning alohida yo'nalishlarini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari bo'yicha ekspertlar fikrining izchilligini aniqlashda, shuningdek, siyosiy munosabatlarni rivojlantirishning aniqlab bo'lmaydigan jihatlarini baholashdadir. boshqa usullar (masalan, tajriba) bilan. Yakuniy ball yoki o'rtacha baho sifatida yoki barcha ekspertlar ballarining o'rtacha arifmetik qiymati sifatida yoki ballning normallashtirilgan o'rtacha o'rtacha qiymati sifatida aniqlanadi.

Delfi usuli. U mutaxassislarning guruh o'zaro ta'sirining odatiy usullaridan ajralib turadigan uchta xususiyat bilan tavsiflanadi. Bu xususiyatlarga quyidagilar kiradi: mutaxassislarning anonimligi; so'rovlarning oldingi bosqichi natijalaridan foydalanish; guruh javobining statistik xarakteristikasi.

Ssenariylarni yaratish. Ssenariy yozish - bu mavjud (yoki boshqa berilgan) vaziyatni hisobga olgan holda, kelajakdagi holat bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatish uchun voqealarning mantiqiy ketma-ketligini o'rnatish usulini anglatadi.

Ekstrapolyatsiya usuli. Ushbu usulning mohiyati ma'lum bir hodisani muayyan vazifa uchun ruxsat etilgan ma'lum bir prognoz xatosidan oshmasdan o'z vaqtida ekstrapolyatsiya qilish imkoniyatidir.

“Breynstorming” - bu “aqliy hujum” usuli. Uning mohiyati muammoli vaziyatni "aqliy hujum" paytida mutaxassislarning ijodiy salohiyatini faollashtirishda, birinchi navbatda g'oyalarning paydo bo'lishini va keyinchalik yo'q qilinishini, bu g'oyalarni qarshi g'oyalarni shakllantirish bilan tanqid qilishni amalga oshiradi.

¹⁸ Ожиганов Э.Н. Моделирование и анализ политических процессов: Учеб. пособие. – Москва: РУДН, 2009. – Стр. 6.

Shunday qilib, siyosiy prognozlar qabul qilingan qarorlarning samaradorligi va samaradorligini oshirish, siyosiy hayotning turli sohalarida va siyosatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalariga ta'sir ko'rsatish sohalarida istalmagan hodisalarning oldini olish maqsadida ishlab chiqiladi.

Siyosiy prognozni o'tkazish algoritmi o'zaro bog'liq bo'lgan bir qator ketma-ket bosqichlarga bo'linadi. Ushbu bosqichlarning mohiyati va mazmunini ko'rib chiqing.

Birinchi bosqich - prognozdan oldingi yo'nalishni belgilash. Ushbu bosqichda bashorat qilish uchun vazifa aniqlanadi (tabiat, masshtab, obyekt, vaqt, asoslar, istiqbollar). Keyinchalik, maqsad va vazifalar, muammolar shakllantiriladi, dastlabki farazlar taklif etiladi, usullar aniqlanadi, tadqiqotni tashkil etish belgilanadi, prognostik guruhning tuzilishi va uning ish tartibi ko'rsatiladi.

Ikkinchi bosqich - bashorat qilingan obyektning dastlabki modelini qurish. Ushbu bosqichda hech bo'lmaganda ba'zi asosiy parametrlar bo'yicha nafaqat sifatli, balki raqamli ko'rsatkichlarga ega miqdoriy modelni yaratishga harakat qilinadi.

Uchinchi bosqich - mavjud adabiyotlar va ma'lumotlarni o'rganish orqali prognostik fon bo'yicha ma'lumotlarni to'plash, shuningdek, obyektiv ma'lumotlarni olish mumkin bo'lmagan masalalar bo'yicha ba'zi postulatlarini (ya'ni taxminlarni) shakllantirish.

To'rtinchi bosqich - ko'rsatkichlarning dinamik qatorlarini qurish - ekstrapolyatsiya usullari bilan kelajakdagi bashoratli modellarning asosi, yadrosi.

Beshinchi bosqich - profil va fon ko'rsatkichlarini qidirish tahlili usullaridan foydalangan holda minimal, maksimal va eng ehtimoliy qiymatni aniqlagan holda bir qator gipotetik (dastlabki) qidiruv modellarini qurish.

Oltinchi bosqich - maxsus prognozlash usullari ("maqsadlar daraxti" va "trendlar daraxti", grafiklar, matritsalar, ssenariylar va boshqalar) yordamida obyektning bir qator gipotetik normativ modellarini qurish. Ushbu bosqichda mutlaq variantlarni (ya'ni, fondan chalg'ituvchi) va nisbiy variantni (fonga qarab) spetsifikatsiya qilish, berilgan me'yorlar, maqsadlar, ideallar bilan bog'liq oldindan belgilangan mezonlar bo'yicha optimal variantni ishlab chiqish. shuningdek, mezonlarning o'zlarini takomillashtirish ularning realligi, amalga oshirilishi mumkinligi va "narxi" nuqtai nazaridanamalga oshiriladi.

Yettinchi bosqich - bu prognozning ishonchligi va to'g'riligini baholash, shuningdek, prognozning haqiqiylikini (tekshirish) - ekspertlar bilan suhbatlashish usullari bilan gipotetik modellarni takomillashtirish.

Sakkizinchi bosqich - qidiruv va me'yoriy modellarni taqqoslash asosida boshqaruv sohasida qarorlar qabul qilish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

To'qqizinchi bosqich - tayyorlangan prognoz va tavsiyalarni tahlil qilish (ekspertiza qilish), muhokama qilish va mijozga etkazib berishni hisobga olgan holda ularni qayta ko'rib chiqish.

O'ninchi bosqich - bu allaqachon ishlab chiqilgan prognoz materiallarini prognoz fonining yangi ma'lumotlari va tadqiqotning yangi sikli bilan taqqoslashga asoslangan prognozdan oldingi yo'nalish (prognozlash maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, umuman boshqaruv kabi doimiy bo'lishi kerak, u xizmat ko'rsatish uchun mo'ljallangan samaradorligini oshirish).

Shunday qilib, yuqoridagi faoliyat algoritmi siyosiy prognozlash imkoniyatlarining ba'zi obyektiv cheklovlarini engib o'tishga, nafaqat bugungi kunda juda ehtimoliy ko'rinadigan hodisalarni, balki tez-tez sodir bo'lishi mumkin bo'lmagan voqealarni ham bashorat qilish imkonini beradi.

Ta'rifiy tahlil nazariy farazlarni, o'zgaruvchilar va ko'rsatkichlarni, modellarni, grafiklarni va tavsifiy fanning boshqa atributlarini amaliy ahamiyatga ega bo'lgan, atrofdagi voqelikka real ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan narsaga - siyosiy tavsiyaga aylantirish qobiliyatini anglatadi.

Tavsiya taklif etilayotgan siyosiy qarorni mumkin bo'lgan natija bilan bog'lovchi oddiy bayonot bo'lishi mumkin: "A" qonun loyihasining qabul qilinishi B oqibatlariga olib keladi"; tavsiya yanada murakkab va kengaytirilgan shaklda bo'lishi mumkin: "S strategiyasi orqali yuqori ehtimollik bilan erishish mumkin bo'lgan A qonun loyihasini qabul qilish nomutanosib taqsimot bilan umumiy ijtimoiy xarajatlar C va yig'ma ijtimoiy nafaqalar B ni keltirib chiqaradi. X guruhi uchun xarajatlar va U guruhi uchun imtiyozlar. Chuqurligi va ko'lam qanday bo'lishidan qat'iy nazar, siyosiy tahlil ba'zi qarorlarni bilvosita (A ni B natijaga olib keladi) yoki aniq (A ni qo'llab-quvvatlash, chunki bu B natijaga olib keladi, bu sizga, saylovchilaringizga, mamlakatingizga foyda keltiradi) ma'lumot berishga qaratilgan.

U yoki bu shaklda har qanday tavsiya kelajakni bizdan yashiradigan pardani ko'tarish qobiliyatini nazarda tutadi. Shunday qilib, siyosiy tahlilchini kreslodagi mutafakkirdan siyosiy qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish jarayoni ishtirokchisiga aylantirishning birinchi bosqichi prognozdir.

Prognozlash (forecasting) bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir qator tushunchalarga ega. Xususan, bashorat qilish (predicting) kengroq ma'noga ega bo'lgan tahliliy faoliyat turi bo'lib, kelajakdagi, hozirgi yoki o'tmishdagi har qanday noma'lum vaziyatni bilishdir. Prognozlash bashorat qilishdan kelajakdagi voqealarga torroq e'tibor qaratishda farqlanadi. Kelajakdagi hodisalarni nazorat qilib bo'lmaydigan hollarda (ayniqsa, tabiiy fanlarda), kutilgan vaziyatga moslashish uchun shartsiz bashorat amalga oshiriladi. Amaliy siyosiy tahlilda bashorat qilishning mohiyati va funksiyasini tushunish uchun asosiy narsa shundan iboratki, bashorat qilish shakllaridan biri sifatida maqsadni belgilash, rejalashtirish, dasturlash, loyihalash va boshqarish bilan o'zaro bog'liqdir.

Prognozlash va rejalashtirish tushunchalarini ham ajratish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Prognozlash ko'proq kelajak nima bo'lishini aniqlash bilan bog'liq, rejalashtirish esa kelajak qanday bo'lishi kerakligini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, prognoz rejalashtirish jarayoniga kirish hisoblanadi. Ikki konseptsianing bunday bo'linishi ham konseptual, ham

amaliy ta'sirga ega. Shu bilan birga, ba'zi mualliflar rejalashtirish elementini prognozlash konsepsiyasiga kiritishga moyildirlar, buning natijasida ikkinchisi qidiruv va normativga bo'linadi (ikkinchisi faqat rejalashtirish konsepsiyasi bilan bog'liq).

Prognozlash har qanday qarorni ishlab chiqish va qabul qilish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, uning oqibatlari uni qabul qilgan shaxs uchun muhimdir. Tashkilotlar resurslarni taqsimlash, infratuzilmani joylashtirish, ishga yollash, etkazib beruvchilar va mijozlar bilan shartnomalar tuzish va hokazolarni o'z ichiga olgan qarorlar qabul qiladi. Shaxslar o'z kelajagiga sarmoya kiritish, martaba turini tanlash, saylangan lavozimga nomzod bo'lish, dushmanlarga qarshi turish va ittifoqchilarni jalb qilish va hokazolar bilan bog'liq qarorlar qabul qiladilar. Har safar bunday qarorlarning mumkin bo'lgan oqibatlarining tabiatini tasavvur qilish foydalidir.

Insoniyatning kelajak muammolarini tushunishda turli yo'nalishlarni birlashtirishga urinishlar 1968 yilda A. Pechcei tomonidan yaratilgan Rim klubida tashkiliy rasmiylashtirishga ega bo'ldi. Uning fikricha, bu tashkilot qaysidir davlat, millat yoki siyosiy partiyaning emas, balki butun insoniyat manfaatlariga xizmat qilishi kerak edi. Rim klubi insoniyatning uzoq muddatli manfaatlarini o'rganish va tushunishga hissa qo'shgan holda, siyosatchilarga xalq manfaatlari yo'lida eng muhim siyosiy qarorlarni qabul qilishda yordam berish va shu bilan birga o'zi bog'liq bo'lganlarni itarish vazifasini o'z zimmasiga oldi.

"Rim klubi" o'z faoliyatining dastlabki yillarida "Insoniyatning og'ir ahvoli" loyihasini asosiy konsepsiya sifatida qabul qilib, uni jahon muammolariga kompleks yondashish va klubning kelajakka insonparvarlik intilishlarining ifodasi sifatida qaradi. Rim klubining analitik prognozlari chiziqli tendensiya kontsepsiyasining inqiroz holatini va moddiy ehtiyojlarni qondirish g'oyasini aks ettirdi, shuning uchun Rim klubining asosiy yo'nalishi hukumatlarga ta'sir qilishdir, shuning uchun ular shunday xulosaga kelishdi: global muammolarni jahon hukumati hal qilishi kerak.

Global muammolar haqidagi savolning dastlabki shakllantirilishi D. Medous boshchiligidagi xalqaro tadqiqotchilar guruhi tomonidan tayyorlangan Rim klubining birinchi hisobotida o'z aksini topgan. "O'sish chegaralari" hisoboti 1972 yilda nashr etilgan va nafaqat keng ma'lum bo'lgan, balki zamonaviy jamiyatlarda haqiqiy zarbaga ham sabab bo'lgan. Prognoz shuni ko'rsatdiki, 75 yildan keyin sayyoradagi xom ashyo tugaydi, oziq-ovqat taqchilligi halokatli bo'ladi. Ushbu modelga ko'ra, 2100 yilga kelib, ochlik va kasallik tufayli Yer aholisining keskin kamayishi mumkin. Medous guruhi insoniyatning asosiy moddiy ehtiyojlarini qondiradigan, barqarorlikni ta'minlaydigan va to'satdan falokat tahdidining oldini oladigan choralarni taklif qildi.

Medous hisobotining barcha kamchiliklariga qaramay, u kelajakka eksperimental tadqiqotlar o'tkazishga urinishlarni aks ettirdi. Klub ilgari kun tartibida ham bo'lmagan muammolar haqida butun dunyoga e'lon qildi va

insoniyatning global muammolarini o'rganish bo'yicha qator tadqiqotlarga asos soldi.

Amerikalik matematik M.Messarovich va Germaniyadan kelgan umumiy tizimlar nazariyasi bo'yicha mutaxassis E.Pestelning "Insoniyat burilish nuqtasida" (1974) ikkinchi ma'ruzasi "organik o'sish" tushunchasini asoslab berdi. Mualliflarning fikricha, dunyoning har bir mintaqasi tirik organizmning hujayrasi kabi o'ziga xos maxsus funksiyani bajaradi. Bunday holda, umumiy rivojlanish tizimli va o'zaro bog'liqdir, chunki hech qanday quyi tizim boshqasiga zarar etkaza olmaydi. ulardan birida taraqqiyot. jahon tizimining boshqa sohalarida ham xuddi shunday jarayonlar sodir bo'lgandagina mumkin. Bundan tashqari, tizim mobil va moslashuvchan bo'lishi kerak va uning tarkibiy qismlarining rivojlanishi butun organizmning asosiy funksiyalariga ta'sir qilmaydigan biron bir alohida omillarning ta'siriga bog'liq bo'lmasligi kerak.

Rim klubi faoliyatini tahlil qilish ikki bosqichni ajratib ko'rsatishga imkon beradi: "shok terapiyasi" (biz texnokratik illyuziyalarni yo'q qilgan va rivojlanishning zamonaviy yo'nalishining shafqatsizligini ko'rsatgan birinchi ikkita hisobot haqida gapiramiz) va o'tish davri. global muammolarni tahlil qilishdan tortib, 60-70-yillarda Yevropada paydo bo'lgan va rivojlanayotgan "yangi insonparvarlik" kontsepsiyasigacha. Kontsepsiyada asosiy e'tibor "tabiat – inson – jamiyat – insoniyat" tizimiga kiritilgan shaxsga qaratilgan. Klub a'zolari insonni dastlab axloqli va odobli deb hisoblagan holda, uning salbiy fazilatlarini, buzg'unchi moyilliklari jamiyatdagi illatlar, insonning dunyodagi mavqei va o'rnini noto'g'ri tushunish natijasida yuzaga kelishiga ishonch hosil qiladi.

Amerikalik ta'lim sohasidagi mutaxassis D.Botkin, marokashlik olim M.Elmanjr va professor Mircha Malika rahbarligida tayyorlangan "Rim klubi"ning yettinchi ma'ruzasi gumanistik nuqtai nazardan alohida ahamiyatga ega. Buxarest universiteti. Ular insoniyatning asosiy maqsadlarini omon qolish va inson qadr-qimmatini ta'minlash deb atashgan. O'zlarining "O'rganish uchun chegara yo'q" (1979) ma'ruzasida ular odamlarni yangi vaziyatlarda, kelajakni ko'rishda va uni shakllantirishda faol ishtirok etishda, qarorlar oqibatlarini baholashda adekvat xatti-harakatlarga o'rgatish zarurligini asoslaydilar.

Rim klubi faoliyatiga baho berib, shuni ham ta'kidlash kerakki, u bir qator aniq muhim voqealarni (hatto 1970-yillardagi neft inqirozi) oldindan aytib bera olmagan. Uning ko'pgina bashoratlari samaradorlik nuqtai nazaridan ahamiyatsiz bo'lib chiqdi, chunki dunyodagi vaziyat yomonlashishda davom etmoqda. Avvalgidek, dunyo qarama-qarshiliklar, to'qnashuvlar, AQSH gegemonligi ostida global tartib o'rnatish uchun kuch ishlatish tahdidlari bilan yuklangan.

Haqiqiy siyosiy hayotning o'ta murakkabligi mamlakatlar va odamlarni kelajakka emas, balki kundalik tashvishlarga e'tibor berishga majbur qiladi. Mamlakatlar va xalqlarning real rivojlanishi na iqtisodiy, na ijtimoiy, na madaniy sohalarida chiziqli yo'ldan bormadi. Aksincha, tadqiqotchilar tomonidan dunyoda "teskari harakat", "yetarsizlik", "inqiroz" kabi hodisalar

bilan xarakterlanadigan jarayonlar sodir bo'la boshlaganligi ta'kidlandi. Ijtimoiy nazariyada "katastrofizm" yo'nalishi shakllandi, uning maqsadi muvozanatni izlash edi (I. Illich, Rim klubi tadqiqotlari). Bu "yaxshiroq", "boshqa" jamiyatning gumanistik nazariyalarida inqirozga qarshi izlanishlar bilan ajralib turadigan "ekologik" o'n yillik edi.

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi yangi imkoniyatlarni ochib berdi: mo'l-ko'pchilik g'oyasi qayta tiklandi, ammo boshqa darajada - samaradorlik tamoyiliga asoslangan.

20-asrning ushbu o'n yilligi mahsulot innovatsiyalari sur'atida ham, ijtimoiy aloqalar va g'oyalar almashinuvi dinamikasida ham tezlashdi. Ushbu tendensiya .0 tomonidan ushlandi. Toffler o'zining dastlabki asarlarida "Futuroshock" (1970) va "Ecospazm" (1975) katastrofizm elementlarini tahlil qiladi, inqirozning barcha darajadagi rivojlanish tendensiyalarini qayd etadi - ijtimoiydan tortib, shaxslararo. U qoloq va kam rivojlangan mamlakatlar ulushining keskin o'sishini, nazoratsiz demografik o'sishni, ekologik inqirozni, milliy davlat inqirozini, ijtimoiy qo'zg'olonlarni, zo'ravonlikni, ijtimoiy heterojenlikning kuchayishini, qadriyatlar yo'nalishining o'zgarishini, turmush tarzining o'zgarishini qayd etadi.

Inqirozning zahirida rivojlanish sur'atlarining tezlashishi va tizimning murakkablashishi yotadi. O.Toffler keyingi asarlarida ijtimoiy evolyutsiyaning sifat jihatidan yangi – superindustrial bosqichiga o'tish sodir bo'lganligi sababli, inqiroz hodisalari eskirib borayotgan sanoat jamiyati tuzilmalariga ta'sir etishini ko'rsatadi. "Uchinchi to'lqin" (1980), "Binolar va prognozlar" (1984), "Hokimiyat almashinuvi" (1990) asarlarida O.Toffler sanoat jamiyatining inqirozini tahlil qilishni davom ettiradi, lekin asosiy e'tibor sanoat jamiyatining shakllanishiga qaratilgan. yangi ijtimoiy tuzum va uning o'ziga xos xususiyatlarini ijobiy va salbiy sifatida o'rganish. O. Tofflarning metodologik Rejadagi kontsepsiyasi ham marksizmni, ham veberizmni inkor etishga asoslangan. U ijtimoiy voqelikni tahlil qilishning o'ziga xos usulini yaratadi: hozirgi zamonni kelajak prizmasi orqali o'rganish.

O.Tofflarning asosiy e'tibori butun jamiyat va har bir shaxs hayotiga kirib kelayotgan o'zgarishlarni o'rganishga qaratilgan. O. Toffler o'zining "Hokimiyat almashinuvi" (1990) nomli so'nggi kitobida dunyoda barcha darajalarda mavjud bo'lgan kuch tuzilmalarining yemirilishi va tubdan yangilarining paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan kuch tizimining transformatsiyasini bayon qiladi. "Zilzila paytida tektonik qatlamlarning siljishiga o'xshash kuch munosabatlarini kuchli qayta qurish chuqurligida insoniyat tarixidagi eng kam uchraydigan hodisalardan biri tug'iladi: hokimiyat tabiatining tub o'zgarishi." O.Toffler hokimiyat tuzilmasidagi o'zgarishlarni boshqa fundamental o'zgarishlar bilan bir qatarga qo'yadi: ijtimoiy boylik yaratishning yangi usulining paydo bo'lishi, ijtimoiy institutlar funksiyalarining o'zgarishi, yangi turmush tarzining o'rnatilishi. U sanoat jamiyati siyosiy institutlarining inqirozini 60-yillarda yuzaga kelgan "vakillik demokratiyasi", siyosiy hokimiyat inqirozi sifatida tavsiflaydi. chuqur tarkibiy muammolarni aks

ettirdi. Bu muammolarni hech bir hukumat yoki G'arb jamiyatining prezidenti mavjud tartib doirasida hal qila olmaydi.

Biroq hukmron elitaning voqealar rivoji ustidan nazoratni yo'qotishi hokimiyatning boshqa ijtimoiy guruhlariga o'tganligini anglatmaydi. Hokimiyat tobora ko'proq tasodifan boshqariladi va shuning uchun bashorat qilish va tahliliy faoliyat hali ham hukumat institutlari tomonidan kam talab qilinadi. Ko'p jihatdan, prognozlash va tahliliy faoliyat bugungi kunda yangi taraqqiyot yo'liga o'tgan O'zbekiston uchun ham zarur.

Prognozlash har qanday qarorni ishlab chiqish va qabul qilish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, uning oqibatlari uni qabul qilgan shaxs uchun muhimdir. Tashkilotlar resurslarni taqsimlash, infratuzilmani joylashtirish, ishga yollash, etkazib beruvchilar va mijozlar bilan shartnomalar tuzish va hokazolarni o'z ichiga olgan qarorlar qabul qiladi. Shaxslar o'z kelajagiga sarmoya kiritish, martaba turini tanlash, saylangan lavozimga nomzod bo'lish, dushmanlarga qarshi turish va ittifoqchilarni jalb qilish va hokazolar bilan bog'liq qarorlar qabul qiladilar. Har safar bunday qarorlarning mumkin bo'lgan oqibatlarining mohiyatini bilish foydalidir¹⁹.

Global muammolarni o'rganishning uslubiy vositalarini ishlab chiqish (ijtimoiy o'zgarishlar, qurolsizlanish; rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning rivojlanish darajasidagi tafovut; insoniyatning hayotiy resurslarining kamayishi; ekologik va demografik muvozanatning buzilishi; hal qilish muammolari, madaniyat muammolari), sog'liqni saqlash; g'ayriijtimoiy hodisalar, xalqaro tashkilotlar samaradorligi muammolari) mahalliy fan uchun muhim vazifadir.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Siyosiy prognozlashga ta'rif bering.
2. Siyosiy bashoratlashning qanday usullari mavjud?
3. Siyosiy prognoz algoritmining nechta bosqichi mavjud?
4. Jahon prognostika fanining rivojlanishida Rim klubining roli qanday?
5. Rim klubining birinchi va ikkinchi hisobotlarining bashoratli xulosalari o'rtasidagi farq nima?
6. Rim klubining ijtimoiy prognozlari 20-asr realliklari bilan qanday o'zaro bog'liq?

9-mavzu: Siyosiy qarorlarni qabul qilish: mohiyat va protsedura.

Reja:

1. Siyosiy qarorlarning mohiyati
2. Siyosiy qarorlarni qabul qilish jarayoni
3. Siyosiy qarorlar qabul qilish tartiblari va tamoyillari
4. Guruhiy fikrlash

¹⁹ Турлыбекова А.М. Политический анализ и прогнозирование: учебное пособие для магистрантов специальности 6М050200 «Политология» / А. М. Турлыбекова. - Павлодар: Кереку, 2018. – Стр. 63.

5. Siyosiy boshqaruvda qaror qabul qilish jarayonida chegaralangan ratsionallik muammosi

Tayanch tushunchalar: qaror, siyosiy qaror, siyosiy qarorlar qabul qilish algoritmi va uning asosiy bosqichlari, siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining beshta zaruriy xususiyatlari, “guruhiy fikrlash”, “Iblis advokati”, byurokratik siyosiy jarayon.

Uchinchi ming yillik bo'sag'asida davlat tashkiloti o'zgarishi, ixtisoslashuvi va murakkablashuvi davom etmoqda. Globallashuv, markazsizlashtirish va bozor munosabatlari ta'sirining kuchayishi buning o'ziga xos fonidir. Bugungi kunda dunyoning istalgan davlatida davlat boshqaruvining zamonaviy dinamikasi bundan bir asr avval, ko'plab boshqaruv mexanizmlari, vositalari va tartiblari mavjud bo'lmagan vaqtga qaraganda ancha xilma-xil va serqirra ko'rinadi. Bu o'zgaruvchan boshqaruv jarayonini tavsiflovchi va tushuntiruvchi olimlar uchun ham, boshqaruvning yangi usullari va usullari, strategiyalari va texnologiyalarini o'zlashtirishga majbur bo'lgan davlat apparati amaliyotchilari uchun ham ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi²⁰.

“Siyosiy qaror” tushunchasi siyosiy boshqaruv nazariyasida ham, amaliyotida ham markaziy o'rin tutadi. Ko'pgina mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar bu mavzuga u yoki bu tarzda murojaat qilishadi, ba'zilar hatto bu tushunchani siyosatshunoslikda markaziy deb bilishadi.

Siyosiy qarorlar yig'indisi mohiyatan siyosiy jarayondir, chunki “... siyosatning predmeti inson qarorlaridir, siyosatshunoslik esa bunday qarorlarni o'rganadi”.

Har qanday yechim kamida ikkita muqobilni talab qiladi. Mumkin bo'lgan variantlardan birini tanlash natijasida tizim parametrlarini o'zgartirishda kerakli natijaga erishish kerak bo'lgan ma'lum harakatlar ketma-ketligi shakllanadi.

“Qaror qabul qilish” atamasini ikki ma'noda tushunish mumkin: bir tomondan, u yoki bu harakat, xulq-atvor modeli va boshqalar foydasiga tanlov; boshqa tomondan, bu tanlovdan oldingi va o'z ichiga olgan bosqichma-bosqich jarayon (va ko'pincha allaqachon qilingan tanlov bilan birga bo'lgan bosqichlar, masalan, nazorat qilish, qarorlarni tuzatish va boshqalar).

"Qaror qabul qilish" atamasining o'zi XX asr30-yillarida amerikalik olimlarning asarlaridapaydo bo'lgan va ilmiy nutqqa kirgan. Ch.Bernard o'z asarlarini tashkiliy tizimlar, yetakchilik, motivatsiya sohasidagi tadqiqotlarga bag'ishlagan. O'shandan beri Eski va Yangi Dunyoning ko'plab olimlari metodologiya, turli usullar va qarorlar qabul qilish algoritmlarini ishlab chiqishga hissa qo'shdilar. Ushbu atama va uning doirasidagi ilmiy nazariyalar va amaliyotlarning talqinlari doirasi sezilarli darajada kengaydi.

Psixologiya va sotsiologiya sohasidagi tadqiqotchilar qaror qabul qilishga alohida e'tibor qaratdilar, ular xatti-harakatlarning motivlarini oldindan belgilab beradigan ushbu jarayonning ildizlarini topishga harakat qildilar.

²⁰ Дегтярев А.А. Принятие политических решений: Учебное пособие.- М.: КДУ, 2004. – Стр. 10-11.

Siyosatshunoslik ushbu fanlardan ko'plab yondashuv va uslublarni o'zlashtirgan.

“Siyosiy qarorlar qabul qilish” tushunchasi qachon va kim tufayli paydo bo'lganligini aniq aytish qiyin. 50-yillarda D.Iston o'z asarlarida siyosat obyektidan “kiruvchi” axborotni qayta ishlash natijasida siyosiy tizimning “chiqishi”da bo'lgan narsalarga nisbatan qo'llagan. Ushbu yondashuvning o'ziga xos xususiyati shundaki, tizimning "kirish" va "chiqishi" doimiy ravishda axborot va qarorlar oqimi bilan o'zaro bog'liq bo'lib, bu fikr-mulohazalarni keltirib chiqaradi²¹. Siyosiy tizimning strukturaviy-funksional modelini ishlab chiqqan uning nazariyasi davomchisi G.Almond tizim, aslida, qonuniy majburlashni ta'minlovchi siyosiy qarorlarni qabul qilish bilan bog'liq harakatlar majmui, deb hisoblagan.

Hukumat qarorlari davlatning rasmiy va vakolatli vakillaridan tashkil topgan, aksariyat hollarda yuqori lavozimlarni egallagan maxsus qarorlar qabul qiluvchi byurokratik organ yordamida qabul qilinadi. Zamonaviy davlat siyosatini rejalashtirish va amalga oshirish siyosiy jarayonlar va xalqaro munosabatlar tizimining evolyutsiyasi bilan bog'liq.

Siyosiy qarorlarni prognoz qilish muammosi noaniq bo'lib qoladi. Siyosiy qarorlar prognozlari siyosiy voqelikning rivojlanishi bilan bog'liq holda tuzilishi mumkin. Shu bilan birga, davlat institutlari siyosiy faoliyatining umumiy prognozi ishlab chiqilishi kerak.

Bixevioristik yondashuv tarafdorlari siyosat qarorlarini tadqiq qilishning murakkabligi va qiyinchiliklarini tan olishdan bosh tortdilar. Ular Vashington universiteti professori Jeyms Rozenauning tadqiqotini asos qilib olishni afzal ko'rdilar, u siyosat shakllantiriladigan "qora quti"ni bekor qilishga va tadqiqotchilarning e'lon qilingan siyosati va davlat siyosati o'rtasidagi bog'liqlikni topishga yordam berishga chaqirdi. Biroq bu yondashuv noto'g'ri, chunki siyosiy qarorlarni qabul qilish mexanizmi quyidagilarni o'z ichiga oladi: paydo bo'lgan siyosiy muammolarni aniqlash va hal qilish; qabul qilingan qarorlar va siyosiy hamkorlikning barcha subyektlarining manfaatlarini muvofiqlashtirish; doimiy strategik maqsadlarni hisobga olgan holda siyosiy qarorlar bajarilishini monitoring qilish va o'zgartirish.

Umumiy amaliyotning bir qismi sifatida xususiy bashorat qilinadigan siyosiy qarorlar bo'limlar ishining dolzarb masalalariga, masalan, muassasalar va tashkilotlar faoliyatidagi ayrim kamchiliklarni bartaraf etishga taalluqlidir. Shunday qilib, Germaniya Bundestagi qonun chiqaruvchi vakolatlarni ayrim vazirlarga berish huquqiga ega. Umumiy bashorat qilinadigan siyosiy qarorlar, qoida tariqasida, siyosiy tizim institutlari - hukumat, parlament oldiga vazifalar sifatida qo'yiladi.

Shu bilan birga, byurokratiya xolislik bilan ajralib turmaydi. Siyosiy jihatdan betaraf bo'lmagan mutasaddilarning siyosiy faoliyati, xususan, davlat

²¹ Истон Д. Категории системного анализа политики; Антология мировой по-литической мысли: В 5 т. М., 1997. Т. II. С. 630–642.

aroblari va fuqarolarning siyosiy ongi va mafkurasiga, shuningdek, siyosiy madaniyati va xulq-atvoriga bog'liq.

Siyosiy maqsadlarni shakllantirish va ularga erishish, shuningdek, davlatning barcha vazifalarini muvofiqlashtirish uchun siyosiy qaror qabul qilish kerak. Qarorlarni qabul qilish jarayonini tahlil qilish davlatning ko'plab mumkin bo'lgan siyosiy yo'nalishlaridan to'g'ri alternativani tanlashning kalitiga aylanishi mumkin. Siyosiy qarorlarni tahlil qilish orqaligina bugungi o'zgaruvchan va beqaror siyosiy muhitda davlat siyosatini rejalashtirish va amalga oshirishda yaqqol xatolarga yo'l qo'yimaslik mumkin.

Siyosiy qarorlar qabul qilishning u yoki bu metodologiyasi doirasida siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonini boshqarishning muayyan usullari va o'ziga xos texnologiyalari mavjud. Shunday qilib, siyosiy qarorlar qabul qilish algoritmining asosini tashkil etuvchi besh bosqichni ajratib ko'rsatish kerak:

- Birinchidan, siyosiy vaziyatni tahlil qilish va siyosiy muammolarni aniqlashni amalga oshirish. Shuni ta'kidlash kerakki, siyosiy muammoning o'zini tahlil qilmasdan yoki to'g'ri tashxis qilmasdan turib, uni hal qilish mumkin emas. Binobarin, siyosiy muammoning kelib chiqishi va sabablarini sifat jihatidan aniqlash uni to'g'ri hal etishning kalitidir;

- ikkinchidan, siyosiy ustuvorliklarni taqsimlash va siyosiy qarorni tayyorlash. Demak, G.Saymon davlat idoralari va vazirliklarining ustuvorliklari maqsad va vositalar zanjiriga mos kelishi kerak, qaror qabul qiluvchilar esa oraliq va yakuniy ustuvorlikni farqlashlari kerak, deb hisoblagan. Masalan, oqilona siyosiy rahbar uchun zamonaviy armiya yaratish milliy xavfsizlikni ta'minlashning oraliq ustuvor yo'nalishi bo'lishi kerak, ultimatum maqsad emas;

- uchinchidan, siyosiy qarorlar qabul qilish. Siyosiy qaror qabul qilish bosqichida siyosatchi mavjud siyosiy muammoni hal qilishga qaratilgan real siyosiy harakat yo'nalishini tanlash uchun mumkin bo'lgan muqobil variantlarni aniqlashi kerak;

- to'rtinchidan, siyosiy qarorlarni amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish. Ushbu tartib siyosiy qarorlarni amalga oshirishning o'ziga xos texnologiyalari va usullari tizimini o'z ichiga oladi;

- Beshinchidan, siyosiy kursning samaradorligini baholash, zarurat tug'ilganda qabul qilingan siyosiy qarorlarni tuzatish va o'zgartirish.

Qarorlar qabul qilish metodologiyasi, usullari va texnologiyalarini hisobga olgan holda siyosiy qarorlar qabul qilishning asosiy yo'nalishlarini qurish, turli sohalarda ta'limot va konseptsionalarni yaratish, o'rta muddatli va uzoq muddatli prognozlarni ishlab chiqish mumkin. Misol uchun, qaror qabul qilish jarayonlari bo'yicha amerikalik tadqiqotchi, Stenford universitetining siyosatshunoslik professori A. Jorj har qanday samarali siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonining beshta zaruriy xususiyatlarini sanab o'tdi:

- ☐ to'plangan ma'lumotlar sifat jihatidan tahlil qilinishi kerak;
- ☐ qabul qilingan siyosat ta'sir qilishi mumkin bo'lgan barcha milliy manfaatlar va qadriyatlarni hisobga olish kerak;

□ barcha mumkin bo'lgan muqobillarni tortish va baholash va har bir muqobilning barcha kutilgan oqibatlarini hisobga olish kerak. Buning uchun mumkin bo'lgan muqobil variantlar va ularning oqibatlarini aniqlash va baholash bilan shug'ullanadigan davlat vazirliklari va idoralaridan mustaqil tashkilot tashkil etish zarur;

□ muqobil variantlarni tahlil qilishda yuzaga keladigan barcha muammolarni diqqat bilan o'rganish kerak;

□ qabul qilingan siyosat bilan bog'liq muammolarni ko'rsatadigan belgilarni e'tiborsiz qoldirmang.

Bugungi kunda siz turli sabablarga ko'ra siyosiy qarorlarning ko'plab turli tasniflarini va ularni qabul qilish usullarini topishingiz mumkin. Jarayonning vaqt bo'yicha yo'nalishi bo'yicha qarorlar strategik va taktik²² yoki fundamental va inkremental²³ turlarga bo'linadi. Kelishuv usuliga ko'ra ular murosasiz va konsensusga bo'linadi²⁴. Psixologiyadan qarorlarni intuitiv va mantiqiy asosli, oqilona qarorlarga bo'lish paydo bo'ldi. Shuningdek, hokimiyat va aholi o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatiga qarab qarorlarni amalga oshirishning ayrim turlari mavjud: elitizm, populizm, konservatizm, radikalizm, demokratiya²⁵.

Siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida bu jarayon uchun mas'ul shaxslar turli disfunktsional psixologik alomatlarni boshdan kechirishi mumkin. Berkli universiteti professori I.Yanis ta'kidlaganidek, inqiroz davrida siyosiy qaror qabul qiluvchilar guruhi "guruhli fikrlash" (Groupthink) fenomenini rivojlantiradi. Ushbu hodisaning paydo bo'lishiga guruhning yuqori darajadagi birdamligi (birlashuv) yordam beradi. Siyosiy qarorlar qabul qilish uchun mas'ul shaxslar guruhi orasida daxlsizlik illyuziyasi, yuqori nekbinlik hissi, guruhning boshqa a'zolarining yuksak axloqiy va ruhiy fazilatlariga ishonch mavjud.

Guruhiy fikrlash voqelikni yoki strategik dushmani stereotipik (yunoncha stereos va typos - qattiq va izziz) idrok etishga, xavfli va hatto sarguzashtli qarorlar qabul qilish tendensiyasiga olib keladi. Guruhiy fikrlash tashqi ekspertlar va tahlilchilarning tavsiyalarini rad etishga, guruhni tashqi bezovta qiluvchi omillardan, masalan, jamoatchilik fikrining ta'siridan o'zini-o'zi izolyatsiya qilishga, shuningdek, o'z-o'zini senzura olib keladi va guruh a'zolariga jamoaviy bosimni kuchaytiradi. ko'pchilikning tanlovining to'g'riligiga shubha. SSSR bir guruh rahbarlarining (L.I.Brejnev, D.F.Ustinov va A.A.Gromiko) 1979-yilda Afg'onistonga Sovet qo'shinlarining cheklangan kontingentini yuborish to'g'risidagi qarori guruhli fikrlashning yorqin misolidir.

Guruhdagi fikrlash hodisasini bartaraf etishning eng samarali protseduralari guruhda qaror qabul qilish jarayonini rasmiylashtirish, shuningdek, guruhga "shaytonning himoyachisi"ni kiritishdir. Ushbu protsedura Rim-katolik cherkovi

²² Чуланов Ю. Г. Политология: учебник. СПб.: Бизнес-пресса, 2001. С. 99.

²³ Etzioni A. Mixed Scanning: A Third Approach to Decision-Making // Public Administration Review. 1967. № 27. P. 387.

²⁴ Политология: учебник / Отв. ред. В. С. Комаровский. М.: РАГС, 2002. С. 248–249.

²⁵ Каранг: Уткин Э. А., Денисов А. Ф. Государственное и муниципальное управление. М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем»; Издательство «ЭКМОС», 2001. 304 с.

tomonidan keyingi avliyoni kanonizatsiya qilish to'g'risida qaror qabul qilish jarayonida qo'llaniladi. "Iblis advokati"ning funksional vazifasi ko'rib chiqilayotgan nomzodning hayotidagi noxush hodisalarni izlash va e'lon qilish, kengroq ma'noda qaror qabul qilishga mas'ul bo'lgan guruhning ko'pchilik a'zolari tomonidan ma'qullangan muqobilning kamchiliklari va salbiy tomonlarini aniqlashdan iborat.

Siyosiy qarorlar qabul qilish siyosiy rahbarlik funksiyasining ajralmas qismi sifatida qaralishi kerak, siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonini samarali va sifatli boshqarish zarurati davlatning siyosiy institut sifatida faoliyat yuritishi uchun hayotiy ahamiyatga ega. Biroq Merilend universiteti professori Irving Destler byurokratik siyosiy jarayonning tabiati hukumatni oqilona, izchil va maqsadga muvofiq siyosat deb da'vo qiladigan institut sifatidagi g'oyaga zid deb hisoblaydi. Siyosatchilar va ekspertlarning qarorlar qabul qilishda oqilona ekanligi haqidagi asos ham me'yoriy (lotincha *normatio* – tartibga solish; norma o'rnatish, qoidalarni belgilash), odamlar qanday harakat qilish kerakligini ko'rsatuvchi, ham tavsiflovchi (lotincha *descriptio* – tavsif; tavsiflovchi), tahlil qiluvchi bo'lishi mumkin. odamlarning haqiqiy xatti-harakati.

Ingliz utilitar faylasufi (lotincha *utilitas* – foyda, samara) Jeremi Bentam (1748-1832) izdoshlari, davlat siyosatini tushuntirishda oqilona tanlash yondashuvi tarafdorlari hukumat idoralari, siyosatchilar va qaror qabul qiluvchilarni oqilona aktyorlar deb hisoblashadi - ya'ni, ular kutilgan foydani maksimal darajada oshirishga (ko'paytirishga) va kutilgan yo'qotishlarni minimallashtirishga (kamaytirishga) harakat qiladilar. Shunday qilib, Chikago universiteti professori Entoni Daunsning ta'kidlashicha, "odam o'z xatti-harakatlarida doimo xudbin va oqilona". Dauns "neytral siyosiy yondashuv" va "o'ziga xizmat qiladigan iqtisodiy hisob-kitob" o'rtasidagi farqdan voz kechib, siyosatni o'ziga xizmat qiladigan korxona sifatida ko'rdi. Shunday qilib, siyosatchilar o'z ambitsiyalarini ro'yobga chiqarish uchun saylanishga intiladilar, saylovchilar esa siyosatchilar o'z manfaatlarini himoya qilishlari uchun ovoz berishadi. Ushbu o'zaro ta'sirning natijasi ma'lum siyosatlarni ovozlar uchun almashishdir. Siyosatchilar saylovchilarning ovozini maksimal darajada oshiradigan siyosatni va'da qiladilar va amalga oshiradilar. Shunday qilib, Daunsning fikriga ko'ra, jamiyatning siyosiy hayoti iqtisodiy sohadan sezilarli darajada farq qilishi mumkin emas, chunki ikkalasining ham faoliyati oqilona individual qarorlarga bog'liq.

Shu sababli, siyosiy qarorlar qabul qilishning oqilona va keng qamrovli modelida maqsadlar bilan bog'liq qadriyatlar ro'yxatda tartiblanadi va keyin ularning ahamiyatiga ko'ra tartiblanadi. Siyosatchilar barcha mumkin bo'lgan alternativalarining afzalliklari va kamchiliklarini muntazam ravishda taqqoslab, o'zlari uchun eng maqbulini tanlaydilar. Shunday qilib, ratsional tanlash nazariyasiga ko'ra, shaxslarning aksariyat siyosiy qarorlari tasodifiy bo'lmagan ma'lumotni tanlash asosida qabul qilinadi; bu qarorlar ba'zi maqsadlarni qondiradi, ular uchun super-ratsional qarorlar qabul qilishning hojati yo'q.

Amerikalik sotsiolog, Karnegi Mellon universitetining hisoblash fanlari va psixologiyasi kafedrası professori Gerbert Saymon (1916-2001) shu munosabat bilan ta'kidlaganidek: "To'liq aniqlangan vaziyatda oqilona xulq-atvorni hisoblash, aniq ta'rifga kelishdan ko'ra osonroqdir. vaziyat. Va empirik tadqiqotlarsiz shaxsning xatti-harakatlarining son-sanoqsiz imkoniyatlarini bashorat qilishning iloji yo'q". G. Saymon shaxslar va odamlarning ijtimoiy jamoalari klassik ma'noda oqilona emasligini ta'kidladi. Odamlar hech qachon mukammal ma'lumotni qidirmaydilar, chunki inson qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlashga qodir emas. Bundan tashqari, odamlar bir vaqtning o'zida ikkita yoki uchtdan ortiq alternativani tahlil qila olmaydi va stress ostida ma'lumotni qayta ishlay olmaydi. Guruh kelishuviga bo'lgan ehtiyoj kutilayotgan xarajat va foydaning oqilona hisoblanishiga putur etkazadi, hissiy va mafkuraviy turtkilar esa qaror qabul qilish jarayonida har bir muqobilning foyda va xarajatlarini oqilona tahlil qilishga to'sqinlik qiladi.

Saymon ta'kidlaganidek, "o'z qobiliyatlari cheklangan va o'z davri va joylashuvining mahsuli bo'lgan odamlar atrof-muhitdan o'zlari va o'rtoqlari uchun yanada qoniqarli hayotni ta'minlay oladigan elementlarni olib tashlashga intiladilar". Binobarin, siyosiy qarorlar oqilona asosda, lekin atrof-muhitning xususiyatlarini hisobga olgan holda va qabul qilingan qarorlarni tushunish bilan qabul qilinadi. Shunday qilib, ko'pchilik foydani maksimal darajada oshirish o'rniga, eng maqbul natijadan mamnun. Saymon bu hodisani siyosiy muammoning maqbul echimini topishga qaratilgan qoniqish xatti-harakati (satisficing) deb atadi. Shu sababli, siyosiy qarorlar qabul qilish uchun mas'ul bo'lgan ko'pchilik siyosatchilar, agar ular o'z faoliyatidan subyektiv ravishda qoniqsalar, olingan natijalarni optimallashtirishga moyil emaslar.

Yuqorida aytib o'tilgan I.Destler ham siyosiy qarorlar qabul qilishda ratsionallik haqida o'z nuqtai nazarini taqdim etadi. Uning fikricha, byurokratik siyosat oqilona ma'noda siyosat bo'lishi shart emas, u diqqat bilan ko'rib chiqilgan qarorlar qabul qilish va harakatni o'zida mujassam etgan. Aksincha, byurokratik siyosat deganda koalitsiyalar yoki antikoalitsiyalar qurish siyosiy jarayoni, yuqori mansabdor shaxslarning qarorlari va ular o'rtasidagi murosa natijasida kelib chiqadigan hukumat tashabbuslari va harakatlarining natijasi yoki vektori tushunilishi kerak. Muayyan siyosat yoki harakatni ma'qullash yoki ma'qullamamoqchi bo'lgan amaldorlar o'z nuqtai nazarini o'rnatish uchun manevr qilishga majbur bo'lishadi. Shunday qilib, Destlarning fikriga ko'ra, byurokratik siyosatning mohiyatini turli siyosiy tashkilotlar muayyan (xususiy) manfaatlarni ko'zlaydigan "qarama-qarshi siyosat" sifatida shakllantirish kerak. Bundan tashqari, byurokratik siyosat, odatda, turli siyosiy subyektlar o'rtasidagi bir nechta alohida "janglar" va to'qnashuvlar natijasi emas, balki uzoq vaqt davomida yuzaga keladigan raqobat oqibatlarining yig'indisidir. Davlat budjetini tasdiqlash va qabul qilish jarayonining cho'zilishi byurokratik siyosatning yorqin namunasidir.

Destler byurokratik siyosat paradigmasi (yunoncha paradeigma - misol, model; kontseptual sxema, muammolarni qo'yish va ularni hal qilish modeli) doirasida oqilona siyosatni amalga oshirish mumkinmi degan savolga javob berar ekan, Destler bunday jarayonni amalga oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. agar u konsensus, munozara, o'zaro kelishuv va kelishuv asosida qurilgan bo'lsa. Bunday jarayon, uning fikricha, mavjud siyosiy muqobillarni baholashda samarali bo'lishi mumkin .

Biroq byurokratik siyosat ijtimoiy-siyosiy hodisa sifatida bir qancha xavf-xatarlarga to'la. Birinchidan, byurokratik siyosat qarorlar qabul qilish jarayoni sifatida milliy (davlat) manfaatlariga asoslangan siyosatni e'tiborsiz qoldirishga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, bo'lim boshliqlari o'z bo'limlari manfaatlarini davlat manfaatlari va milliy farovonlik bilan aniqlashga kelishlari va "General Motors uchun nima yaxshi bo'lsa, Amerika uchun ham yaxshi" tamoyili bo'yicha ishlay boshlashlari mumkin. Ikkinchidan, amaldorlar byurokratik siyosat doirasida faoliyat yuritib, shaxsiy manfaat, hokimiyat va obro'-e'tiborni o'zlariga olishlari mumkin. Ba'zan ular ikkilanmasdan, faqat o'z manfaatlarini tan olgan holda, bu maqsadlarga intilishadi. Uchinchidan, K.Lindblyumning fikricha, "inkrementalizm" (inglizchadan incremental – ortib boruvchi) qarorlar qabul qilish dinamikasini amalga oshirishda gradusli siyosatni (lotincha gradus - qadam, harakat) "kichik qadamlar", sinovlar va xatolar byurokratik siyosat paradigmasi doirasida olib borish yanada oqilona strategiya bo'lib, xavfsizlik darajasini maksimal darajada o'zgarishlarni amalga oshirish va haddan tashqari xavflardan qochish jarayonida oshirish imkonini beradi.

Shunday qilib, Lindblum "Oxirga ko'chirish fani" asarida G'arbiy Yevropada ijtimoiy va bandlik siyosati kabi davlat siyosati yo'nalishidagi o'zgarishlar inqilobiy emas, balki evolyutsion tarzda sodir bo'lishini ta'kidlaydi. Binobarin, byurokratik siyosat vazirlik va idoralar mansabdor shaxslarining radikal (lotincha radex — ildiz; fundamental), tizimli o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatishining asosiy sababidir, chunki byurokrat bugungi hukumatda samarali bo'lishga harakat qiladi va bu strategiya islohot va modernizatsiya uchun motivatsiyani blokirovka qilib, siyosiy opportunizmga olib keladi.

Biroq davlat rahbari siyosatining maqsad va vositalari jamiyatda keng qo'llab-quvvatlansa, davlat rahbarining o'zi va uning yuqori mansabdor shaxslari milliy va xalqaro maydonda samarali arboblardan bo'lsa, hodisa sifatida byurokratik siyosatni yengish mumkin. Qolaversa, davlat rahbari vazirlik va idoralar rahbarlari bilan "byurokratik savdolashish" jarayonida "tenglar orasida birinchi" (lotincha primus inter pares) emas, balki umume'tirof etilgan milliy yetakchi bo'lishi kerak. O'zaro ta'sirning bu tabiati, davlat rahbarining ultimatum qarori barcha quyi mansabdor shaxslar uchun shubhasiz vakolat bo'lgan kelishmovchiliklar sonini kamaytiradi, masalan, V. Cherchill kabinetini. Cherchillning o'zi ham "Hatto maktab o'qituvchilari ham Bosh vazirlar faqat orzu qilishi mumkin bo'lgan hokimiyatga ega", deb noligan edi.

Shuning uchun ham siyosiy tarqoqlikka moyil bo'lgan parlament tuzumlari orasida byurokratik siyosat hukmron bo'lib, ular parlamentdagi partiyalar sonining ko'payishi va bosh vazirning hukmron koalitsiya vazirlariga, shuningdek, prezidentlik rejimlarida zaif ta'siri bilan tavsiflanadi. muhim vakolatlarga va ta'sirga ega bo'lmagan davlat rahbari bilan. vazirlik va idoralar rahbarlariga (masalan, 1994-1995 yillarda Italiya Bosh vaziri Silvio Berluskoni koalitsion hukumati va V. V. Putinning prezidentlik muddatining birinchi davri 2000 – 2004-yillar). Boshqa tomondan, davlat rahbari tomonidan ta'sir va hokimiyat kabi resurslarning haddan tashqari to'planishi parlament yoki prezidentlik rejimining diktaturaga (lotincha dictatura - bir shaxs yoki shaxslar guruhining cheksiz hokimiyati) yoki avtokratiyaga (grekcha avtokrateia - cheksiz hokimiyatga ega bo'lgan bir shaxsning vakolatlari boshqaruv shakli) aylanishiga olib kelishi mumkin.

Boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonining xususiyatlarini o'rganishni yakunlar ekan, shuni ta'kidlash kerakki, davlat boshqaruvi va xo'jalik yurituvchi subyektlarda qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish jarayoni shartli ravishda oqilona qarorlar qabul qilishning bir xil usullariga asoslanadi. Biroq tadbirkorlik tashkilotlaridan farqli o'laroq, davlat boshqaruvi tizimidagi siyosiy qarorlar davlat instituti foydasiga emas, balki umumiy farovonlikka erishishga qaratilgan. Davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tadbirkorlik tashkilotlaridagi hamkasblariga qaraganda ko'proq mas'uliyatni belgilaydi. Shuning uchun ham davlat boshqaruvi tizimida qarorlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoni inert va byurokratik deb tavsiflanishi kerak. Davlat boshqaruvi tizimida qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish jarayonining asoslari loyihalar va rejalashtirish konseptsiyasini ishlab chiqishning ilmiy va oqilona metodologiyasini qo'llashni belgilaydi; loyiha hujjatlarini tayyorlash; va loyiha boshqaruvi.

Shuni ta'kidlash kerakki, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirishning faqat uslubiy jihatlarini bo'rttirib ko'rsatish va bu jarayonning ijtimoiy-psixologik jihatlarini e'tiborsiz qoldirish qarorlar qabul qilish jarayonining o'zini buzishga olib kelishi va uni kvaziratsional jarayonga aylantirishi mumkin. Shu sababli, davlat boshqaruvi tizimida qarorlarni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonini amalga oshirishda ijtimoiy-siyosiy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olish kerak, chunki bu xususiyatlarni e'tiborsiz qoldirish sezilarli disfunktsiyaviy hodisalarga olib kelishi mumkin.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, jamiyat rivojlanishining postindustrial davrida boshqaruv qarorlarini qabul qilishning zamonaviy jarayoni bundan yarim asr oldin byurokratik tashkil etish tamoyillariga asoslanishi mumkin emas. Shuning uchun ham siyosatshunoslar, ham boshqa gumanitar va ijtimoiy fanlar vakillari tomonidan siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni bo'yicha keyingi tadqiqotlar olib borish zarur.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Zamonaviy davlat siyosatini rejalashtirish va amalga oshirish nimalar bilan bog'liq?
2. Nima orqali bugungi o'zgaruvchan va beqaror siyosiy muhitda davlat siyosatini rejalashtirish va amalga oshirishda yaqqol xatolarga yo'l qo'ymaslik mumkin?
3. Guruhiy fikrlash qanday oqibatlariga olib keladi?
4. "Iblis advokati"dan biror yuqori lavozimga saylanish jarayonida qaysi davlat tomonidan foydalaniladi?
5. Davlat budjetini tasdiqlash va qabul qilish jarayonining cho'zilishini nimaning yorqin namunasi deb hisoblash mumkin?

10-mavzu: Siyosiy konsalting.

Reja:

1. Siyosiy konsaltingning mohiyati va funksiyalari
2. Siyosiy konsaltingning kelib chiqishi
3. Siyosiy konsaltingning subyektlari va tipologiyasi
4. Siyosiy konsalting turlari va usullari

Tayanch tushunchalar: konsalting, siyosiy konsalting, konsalting nazariyalarining funksiyalari, konsalting kompaniyalari, siyosiy konsultantlar, siyosiy konsalting elementlarini takrorlashturlari, ta'sir yo'nalishidagi siyosiy konsalting turlari, ijtimoiy-siyosiy vaziyatning xususiyatlari bo'yicha siyosiy konsalting turlari.

Siyosiy konsalting (siyosiy konsultatsiya) hali ham mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyatni yo'naltirilgan o'zgartirish maqsadlariga erishishda jamiyat, tanlangan guruhlar va shaxslarning ehtiyojlarini qondiradigan faoliyatni o'rganadigan juda yangi ilmiy yo'nalishdir.

Siyosiy konsalting AQShda XVIII asr oxirida paydo bo'lgan, u yerda mustaqillik urushi tugagandan so'ng siyosiy hayotning faollashuvi kuzatilgan. AQSHdagi birinchi siyosiy kompaniya mamlakat Konstitutsiyasini ratifikatsiya qilish kampaniyasi hisoblanadi (1787). O'shandan beri deyarli barcha amerikalik siyosatchilar siyosiy konsultantlar xizmatidan foydalana boshladilar²⁶.

Umuman olganda, aytish kerakki, jamoatchilik fikri avvaliga siyosat bilan bog'liq bo'lgan hamma narsaga bir tarafdin qaraydi. Qaysidir ma'noda, "siyosat - iflos ish" iborasi allaqachon ahamiyatsiz bo'lib bormoqda. Ko'pgina boshqa kasblardan kam bo'lmagan darajada ijtimoiy zarur bo'lgan siyosiy maslahatchi kasbi bugungi kunda biroz obro'sizlangan. Bu, asosan, siyosiy konsaltingga yondashuvda, ayniqsa saylov texnologiyalari sohasida keng tarqalgan texnologiya kulti tufayli sodir bo'ldi.

So'nggi yillarda siyosiy konsalting jarayoni oddiy texnologik sxemalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladigan ko'plab kitoblar nashr etildi. Shunday qilib, ko'pincha siyosiy maslahatchi kasbining vositalarini o'zlashtirish oson va

²⁶ Березкина О.П. Политический консалтинг: учебник. 3-е изд. М., 2012. – Стр. 17.

shuning uchun u harom qilingan degan xayol paydo bo'ladi. Bundan tashqari, siyosiy texnologiyalarning siyosiy jarayon mazmunidan ajralishi kasbni uning axloqiy tartibga soluvchilardan ma'lum darajada ajratilishini keltirib chiqardi. Siyosiy maslahat amaliyoti ham ichki mantiq, ham o'ziga xos axloqiy mazmunga ega degan nuqtai nazar eng ishonchli va asoslidir.

Bugun biz siyosiy konsaltingning yangi avlodi bilan shug'ullanmoqdamiz. 1990-yillarning boshlarida siyosiy konsalting amaliyoti havaskorlik davrini boshdan kechirdi. Siyosatchining muvaffaqiyati odatda uning g'ayrati va do'stlari va qarindoshlarining ishtiyoqi bilan belgilanadi. Keyin saylovoldi tashviqotlarini o'tkazishda siyosiy maslahatlar berish bo'yicha xorijiy tajribani o'zlashtirish – shtab, tashviqot tarmog'ini tashkil etish, ko'rgazmali tashviqotni loyihalashtirish bilan bog'liq shogirdlik davri keldi. 1990-yillarning o'rtalarida. keyingi bosqich boshlandi - texnologik yondashuvlarning jadal rivojlanishi bilan birga eksperiment davri. Shuning uchun 1990-yillarning oxiridasaylovoldi tashviqotlari sohasidagi topilmalar bilan bir qatorda "iflos" deb ataluvchi texnologiyalar ham keng tarqaldi.

So'nggi paytlarda siyosiy maslahat sohasida boshqa tartibdagi texnologiyalar paydo bo'layotganini aytish joiz. Oldingi avlod texnologiyalari asosan saylovchilarga keladigan ma'lumotlarni idrok etishni boshqarish bilan shug'ullangan. Endi biz haqiqatda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni boshqarish bilan bog'liq metatexnologiyalarning shakllanishi haqida gapiramiz. Ushbu darajada tarkibni "qaytarib" qilish kerak, ya'ni. siyosiy kompaniyalar jarayonida energiya sarflanadigan ijtimoiy jarayonlarning mohiyatini anglash uchun o'zining uslubiy bazasiga ehtiyoj ortib bormoqda.

Aytishimiz mumkinki, siyosiy kompaniyalar ishtirokchilari o'z-o'zini tashkil etuvchi tizimning elementlari, ular ushbu tizimning ichida. Bu tizimda ijtimoiy boshqaruvning bevosita direktiv usullari samarasizdir. Ishtirokchilar faoliyatining samaradorligi tizimning o'zi harakati mantiqiga moslashish, u bilan rezonansga kirish qobiliyati bilan bog'liq. Siyosatning mohiyati (albatta, birinchi taxminda) turli siyosiy kuchlarning hokimiyat uchun kurashi ekanligini hisobga olsak, siyosiy konsalting sohasi siyosiy va ijtimoiy ziddiyat sohasi ekanligini e'tirof etish joiz. Bu konfliktni "boshqariladigan" konflikt deb ta'riflash mumkin. Bir tomondan, jamiyat hokimiyat uchun kurashning keskinlashuviga olib keladigan navbatdagi va muqobil saylovlarda ishtirok etish orqali ushbu mojaro zarurligini tan oladi. Boshqa tomondan, jamiyat siyosiy konfliktning tabiati va namoyon bo'lish usullariga cheklovlar qo'yadi, siyosiy kompaniyalarni o'tkazish shakllari va usullarini tartibga soladi.

Siyosiy konsalting muammosi ma'lum darajada ijtimoiy ziddiyatlarni boshqarish muammosidir. Bundan tashqari, siyosiy yoki ijtimoiy ziddiyat haqida gap ketganda, bu siyosatchilar shaxsiyatlarining to'qnashuvini emas, balki turli ijtimoiy guruhlar (jins, yosh, kasbiy, milliy, mulkiy va boshqalar) o'rtasidagi ziddiyatlarni anglatadi. Ushbu qarama-qarshiliklarning keskinlashishi muqarrar, shuning uchun siyosatchi va uning maslahatchisining qo'llanilgan usullarning oqibatlarini uchun javobgarligi muammosi muhim jihatdir. Bundan tashqari, bu

muammo dalillarni buzish, raqiblarga tuhmat qilish va boshqalar kabi "iflos" usullarni qo'llashni cheklashdan ko'ra kengroqdir. Bu qarama-qarshiliklarda o'ynaganlarning o'z harakatlarining oqibatlari uchun javobgarligini anglashni o'z ichiga oladi. shaxsiy yoki ijtimoiy mojarolar "nazorat qilib bo'lmaydigan" bo'lib, madaniyatsiz shakllarga aylanib qoladigan chegarani kesib o'tmaslik.

Agar siyosiy kampaniyalarni ijtimoiy subyektning tuzilishiga mohiyatan ta'sir qilmaydigan o'ziga xos jarayon deb hisoblasak, unda ta'sir qilish metodologiyasini qabul qilish muqarrar bo'ladi. Uning mohiyati ijtimoiy subyektga tashqaridan (masalan, siyosiy maslahatchilar tomonidan) ma'lum bir xatti-harakatni, ijtimoiy subyektning o'zida tabiiy jarayonlar va harakatlar bilan bevosita bog'liq bo'lmagan tanlovni qo'yishda yotadi, bu esa uni amalda o'zini past darajaga tushiradi. Boshqariladigan obyektning darajasi va tanlovning qo'llanilishi dastlab manipulyatsiya usullaridan foydalanishni oldindan belgilaydi. Siyosiy maslahatchining o'zi katta guruhlarining xatti-harakatlarini aniqlashga qodir boshqaruvchi subyekt lavozimiga ko'tariladi. Bu holda ijtimoiy subyektning xatti-harakatlarini nazorat qilish vazifasi bir vaqtning o'zida ko'plab odamlarda bir xil turdagi reaksiyalarni keltirib chiqarishdir. Umuman olganda, siyosiy maslahatchining bunday ta'sir metodologiyasi, bir tomondan, illyuziya, ikkinchi tomondan, ijtimoiy xavfli deb aytishimiz mumkin. Haqiqiy amaliyot shuni ko'rsatadiki, boshqaruv ijtimoiy subyekt harakatining tabiiy mantiqiga zid bo'lmagan darajada va qanchalik samarali bo'lsa. Aks holda, bunday boshqaruv faqat qisqa muddatli ta'sirni ta'minlaydi.

Shuni tushunish kerakki, siyosiy jarayon tarkibiy o'zgarishlargacha ijtimoiy subyektga juda chuqur ta'sir qiladi. Bu jarayon o'z-o'zini tashkil qilish nuqtai nazaridan tavsiflanadi va ijtimoiy subyektning ichki energiyasi bilan belgilanadigan o'ziga xos, ammo tabiiy harakat shakllaridan biridir. Siyosiy jarayonning boshqarilishi juda nisbiydir, bu erda vazifa, aksincha, bu oqimning harakat yo'nalishini aniqlash va uning energiyasidan samarali foydalanishdir. Biz "ijtimoiy jarayonlarning energiyasini oshirish", "uning ma'lum bir yo'nalishda konsentratsiyasi" haqida gapirishimiz mumkin. Agar biz ushbu pozitsiyalardan siyosiy konsaltingni ko'rib chiqsak, unda bir chiziqli, bir tomonlama aloqada qo'llaniladigan soddalashtirilgan "rag'batlantirish-javob" tamoyilidan tashqariga chiqadigan texnologiyalardan foydalanish zarurati tug'iladi. Bunday yondashuv ijtimoiy jarayonlarning mohiyati va mohiyatini chuqur tahlil qilish va tushunishni taqozo etadi.

Ijtimoiy hayotning borishi bir qancha jarayonlar, tendensiyalar va qarama-qarshiliklarning kechikishini nazarda tutadi. Ularning maxfiyligi, tushkunligi ijtimoiy barqarorlikning shartidir. Shu bilan birga, yashirin qarama-qarshiliklarning to'planishi xavflidir, chunki u ijtimoiy keskinlik va ijtimoiy tajovuzning kuchayishiga yordam beradi. Jamiyatning u yoki bu asosda katta ijtimoiy guruhlariga bo'linishi deyarli har doim o'z-o'zidan aniq yoki yashirin shaklda qandaydir qarama-qarshilik va, demak, shu asosda bog'liq bo'lgan ekstremal guruhlar o'rtasida potentsial ziddiyatni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, bunday qutbli guruhlarining bir-birini to'ldirishi va jamiyat tomonidan

ularning manfaatlarining nisbiy muvozanatini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan muayyan mexanizmlar pirovard natijada ijtimoiy barqarorlikni vujudga keltiradi.

Qutbli guruhlar o'rtasida oraliq pozitsiyani egallagan juda ko'p sonli odamlar mavjudligi ham muhimdir. Aynan ular o'ziga xos "barqarorlik" guruhini tashkil qiladi. Bunday "barqarorlik" guruhiga misol sifatida siyosatshunoslar tomonidan ijtimoiy barqarorlikning asosi sifatida qaraladigan o'rta sinfdir. Shunday qilib, ko'plab ochiq va yashirin qarama-qarshiliklar bilan singib ketgan ijtimoiy subyekt yirik ijtimoiy guruhlarining murakkab tuzilgan to'plamidir. Ularning ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlovchi doimiy divergensiya va yaqinlashuvi ayni paytda ijtimoiy barqarorlikka tahdid soladi. Oraliq guruhlar kabi qutblanish uchun bir-biriga bog'langan ko'plab asoslarning mavjudligi jamiyatning bo'linishiga to'sqinlik qiladi. Siyosiy kurash natijasida to'plangan tajovuzning "tashlanishi", ta'sir doiralarining ma'lum bir tarzda qayta taqsimlanishi va qarama-qarshiliklarning qisman hal qilinishi mavjud. Siyosiy konsalting aslida har qanday "boshqaruvchi subyekt"ning energiyasidan ancha yuqori bo'lgan kuchli ijtimoiy kuchlar bilan shug'ullanadi. Siyosiy maslahatlashuvda mutlaqo boshqacha yo'naltirilgan yondashuvlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq: "o'zaro ta'sir" emas, balki "ta'sir" emas, "majburlash" emas, balki "rag'batlantirish", "shaxsiy yo'naltirilgan" emas, balki "yo'naltirilgan". ijtimoiy guruhlar, texnologiyalar va boshqalar.

Siyosiy kompaniya jarayonida ijtimoiy guruhlarining qutblanishining haqiqiy o'qlarini belgilab beruvchi ustuvor qarama-qarshiliklarni aniqlash bu kontekstda muhim omil hisoblanadi. Ushbu o'qlar o'ziga xos koordinatalar tarmog'ini tashkil qiladi, ular ichida kompaniyaning strategiyasi va taktikasi, nomzodning qiyofasi va boshqalar quriladi. Rahbarning ijobiy fazilatlari, texnologik harakatlar, bu o'qlar bilan bog'liq bo'lmagan va ijtimoiy muhitda aks-sado berishga mo'ljallanmagan tashviqot materiallari saylovchilar tomonidan talab qilinmay qoladi.

So'nggi paytlarda psixologlar nafaqat inson shaxsiyatining "soya" tomonlarini, balki inson psixikasining kuchli asosiy tuzilmalarini ham tushunishga muvaffaq bo'lishdi. Gap, xususan, K.Yung tomonidan tasvirlangan "kollektiv ongsizlik" tuzilmalari haqida bormoqda. Ushbu asosiy qatlamlarga tayanib, nafaqat shaxsning situatsion reaksiyalariga tayanish, asosan, siyosiy maslahatlashuvda dialog aloqalarida barqaror va uzoq muddatli ta'sirga erishishning asosiy imkoniyatlarini belgilaydi.

Ta'sir qilish texnologiyalari emas, balki o'zaro ta'sir qilish texnologiyalari kamroq tez, ammo barqarorroq ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki yangi mafkuralar "o'rnatilgan" emas, balki "o'sib bormoqda". "O'sish" qarama-qarshi moslashuvni nazarda tutadi: natijada paydo bo'lgan mafkuraviy sxemalar siyosatchilar va ijtimoiy guruhlarining birgalikda yaratilishi mahsuliga aylanadi, ya'ni. uning saylovchilari. Erishilgan mansublik ular orasidagi begonalashuvni yengib chiqadi. Ijtimoiy tizimning energiyasini to'plash va mustahkamlash qobiliyatini rivojlantirish uchun siyosatchining shaxsiy resursi, o'z energiyasi alohida ahamiyatga ega. Siyosiy va ijtimoiy qarama-qarshilik sharoitida

siyosatchining adekvat xulq-atvor yo‘nalishini tanlash qobiliyati uning etakchi sifatidagi salohiyatidan dalolat beradi, siyosiy muvaffaqiyatga erishishning eng muhim shartlaridan biridir.

Sivilizatsion konsultatsiyadan maqsad siyosiy jarayonlarni demokratlashtirish, siyosatchilar va saylovchilar o‘rtasidagi masofani qisqartirish, fuqarolarning haqiqiy tanlovini amalga oshirishga to‘sqinlik qilmaydigan, balki osonlashtiradigan yuqori samarali texnologiyalarni o‘zlashtirishdan iborat²⁷.

Hozirgi bosqichda siyosiy konsalting ta‘rifi bir qancha xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bu, birinchi navbatda, psixologik adabiyotlarda konsaltingning batafsil ko‘rib chiqilishi bilan bog‘liq. Maslahat sohasidagi nazariyotchilardan biri R. Nelson Djonsning fikricha, maslahat yordam berish munosabatlarining alohida turi, mumkin bo‘lgan ta’sirlarning o‘ziga xos repertuari sifatida, psixologik jarayon sifatida qarash mumkin. Maslahat nazariyalari kuzatilishi mumkin bo‘lgan individual hodisalar bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy, ma’lum darajada tasdiqlangan tamoyillarni shakllantiradi. Konsalting nazariyasining uchta asosiy vazifasi:

- 1) konseptual tuzilmalarni ta‘minlash;
- 2) terminologiyani ishlab chiqish;
- 3) tadqiqot ishlarini olib borish.

Iqtisodiyot va menejment bo‘yicha konsalting iqtisodiy va boshqaruv bilimlarini qo‘llashning alohida sohasi bo‘lib, bizga ushbu turdagi maslahatlarni ko‘proq iqtisodiy va biznes fanlari bilan bog‘lash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, A.P. Posadskiyning fikriga ko‘ra, konsalting mijozga maslahat shaklida professional yordam olish jarayonidir. Maslahat berish jarayoni - bu maslahatchi mijoz tashkilotida ijobiy o‘zgarishlarga erishish uchun mijozning tashkilotida amalga oshiradigan ketma-ket harakatlar, qadamlar va tashkillashtirilgan tadbirlardir.

Konsaltingni o‘rganishning asosiy yondoshuvlaridan biri uning "menejment" deb tushunilishi bo‘lib, bu, birinchi navbatda, iqtisodiyot va tadbirkorlik sohasidagi menejmentni anglatadi. "Menejment" tushunchasida biznes-jarayonlar boshqaruv obyekti sifatida ishlaydi va aynan ular konsaltingning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, siyosiy konsaltingni biznes intizomi sifatida ham tasniflash mumkin, chunki bozor iqtisodiyoti va demokratik tizimli mamlakatlardagi siyosiy martaba ham tadbirkorlik sohasi sifatida qaralishi mumkin.

Siyosiy maslahat - mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyatni yo‘naltirilgan o‘zgartirish maqsadlariga erishishda jamiyat, tanlangan guruhlar va shaxslarning ehtiyojlarini qondiradigan faoliyatni o‘rganadigan yangi ilmiy yo‘nalish. Oddiy qilib aytganda, siyosiy maslahat - bu mijozga o‘z siyosiy maqsadlariga erishish uchun maslahat berish faoliyati.

Siyosiy konsaltingning funksiyalarini quyidagicha belgilash mumkin:

²⁷ Новиков Д.В. Политическое консультирование: учеб. пособие. Комсомольск н/А., 2013. – Стр. 24.

- siyosiy vaziyatni o'rganish (uning namoyon bo'lish toifalariga ko'ra: siyosiy vaziyatning alohida subyekti qiyofasini o'rganishdan tortib, jamiyatning saylov tarixini o'rganishgacha);
- siyosiy vaziyatni bashorat qilish (uning namoyon bo'lish toifalariga ko'ra);
- marketing jihatini amalga oshirish (siyosiy vaziyatda pozitsiyani aniqlash, strategik reja va dasturlarni ishlab chiqish, imidjni shakllantirish va boshqalar);
- siyosiy vaziyatning subyekti bo'lgan yoki unga ta'sir etuvchi tuzilmalarni yaratish va o'zgartirish;
- mavjud siyosiy vaziyatga ta'sir qilish uchun u yoki bu tarzda ishlab chiqilgan loyiha va tadbirlar samaradorligini baholash;
- siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatishning strategik va taktik rejalarini amalga oshirish;
- siyosiy vaziyatdagi o'zgarishlarga tezkor munosabat bildirish (strategik va taktik).

Konsalting kompaniyalari bu funksiyalarni ta'minlash uchun xizmatlar ko'rsatadigan kompaniyalar sifatida belgilanishi mumkin.

Siyosiy maslahatchilar siyosiy konsultatsiya funksiyalarini ta'minlash bo'yicha xizmatlar ko'rsatadigan siyosiy vaziyatning subyektlari hisoblanadi.

Siyosiy konsaltingning ilmiy fan sifatida shakllanishi mamlakatimizda siyosiy konsaltingning faoliyat sohasi sifatida keng tarixiy amaliyot va asosga ega bo'lishiga qaramay, keyingi yillardagina ro'y bermoqda.

Siyosiy konsultatsiya terminologiyasi ishlab chiqilgunga qadar siyosiy maslahatchilarning vazifalari o'z faoliyati davomida to'liq yoki qisman hokimiyatdagi ko'plab yaqin shaxslar – kotiblar, shaxsiy konfessorlar, donishmandlar, maslahatchilar va boshqalar tomonidan bajarilgan. Ularning faoliyati yashirin xarakterga ega edi. (qo'llanilmagan) xarakterga ega bo'lib, uni amalga oshirishda subyektlar siyosiy vaziyatga ta'sir qilishning aniq (aniq) tavsiflangan texnologiyalariga emas, balki asosan vatanparvarlik, sog'lom fikr va shaxsiy xudbinlik motivlariga asoslanadi.

Qadimgi Xitoy siyosiy falsafasining namunalarini siyosiy konsaltingning dastlabki namunalariga kiritish mumkin. Xitoyning qadimiy strategiyalari o'z davrining eng yuqori yutug'i bo'lib, hozirda faol o'rganilmoqda. Ularning bilimsiz zamonaviy siyosatshunoslik ta'limi to'liq bo'lmaydi.

Yevropa madaniyati uchun siyosiy konsaltingning amaliy texnologiyalarini tavsiflashga birinchi urinishlar Platon va Aristotel davriga to'g'ri keladi. Aflotunning "davlat", "siyosatchi", "qonunlar" va "post-qonun"i va Aristotelning "politikasi" siyosatning mohiyati va ushbu sohadagi va unga aloqador sohalardagi jahon tendensiyalari haqida tushuncha beradi, shuningdek, birinchi o'sha davr uchun juda muvaffaqiyatli bo'lgan tahlil va tahlil usullari. siyosiy vaziyatni bashorat qilish, zamonaviy ma'muriy resurslarning analogi kabi omillarni boshqarish qobiliyati.

Soʻzning tor maʼnosida saylov texnologiyalari jahon siyosiy amaliyotiga ancha oldin kirib kelgan. Pompeydagi qazishmalar paytida, kul ostida saqlanib qolgan shahar binolari devorlarida yozuvlar topildi: "Vatiusga ovoz bering - xotinini kaltaklagan har bir kishi unga ovoz beradi!", "Vatiusga ovoz bering - barcha ichkilikbozlar unga ovoz beradi!"

Oʻrta asrlarning "siyosiy konsultantlari" orasida Nikkolo Makiavelli ajralib turadi. Uning "Hukmdor" asari dunyoning koʻplab siyosatchilari uchun maʼlumotnomaga aylandi. Yangi hukmdor, Makiavelli fikricha, hukmdorlar amal qilishi kerak boʻlgan ideal obraz emas. Yangi hukmdor, eng avvalo, borliqning barcha shakllariga muqobil, feodal ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyani anglashdir. Siyosiy qonunlarning tabiati hukmdorning oʻziga xos faoliyatida namoyon boʻladigan fazilatlar va xususiyatlariga, natijada davlat va unda yashovchi odamlarning taqdiriga bogʻliq. Makiavelli hukmdorning saxiyli va tejamkorligi, shafqatsizligi va rahm-shafqati, murosasizligi va ehtiyotkorligi kabi xususiyatlarni batafsil koʻrib chiqadi. Makiavelli hukmdorni siyosatda ishqiy va utopik emas, balki hozirgi vaziyatni hisobga olgan holda realist boʻlishga, oʻzining asosiy vazifasini - qudratli yagona milliy davlatni yaratishga chaqiradi.

Siyosiy konsultantlarning amaliy yoʻl-yoʻriqlarini yangi davr nemis faylasuflari va sotsiologlarining (F. Nitsshe va M. Xaydegger, T. Xobbs, E. Dyurkgeym, I.Kant kabi) tanlangan asarlari deb atash mumkin, ularning asarlarida siyosiy faoliyatni strategik va taktik rejalashtirishborasida uslubiy yondashuvlar mavjud.. Bunda atoqli nemis olimi M.Veberning asarlari alohida oʻrin tutadi. Uning siyosat haqidagi maʼruzasini har qanday siyosatshunos oʻqishi shart.

Qadimgi Xitoy strategiyalari, Lao Szining taʼlimoti, klassik faylasuflar va sotsiologlarning asarlari zamonaviy dunyoqarash gʻoyalari va siyosiy maslahat texnologiyalarining shakllanishiga shubhasiz taʼsir koʻrsatadi, oʻz-oʻzini takomillashtirishning qaysi yoʻnalishi tanlangan boʻlishidan qatʼi nazar - funksiyalarni amaliy bajarish. siyosatchi yoki siyosiy maslahatchi faoliyati. Siyosiy vaziyatda oʻz taqdirini oʻzi belgilash, tanlangan falsafiy asoslarga murojaat qilganda, muqarrar ravishda strategik jihatdan yanada oqilona va shuning uchun amalda samaraliroq boʻladi.

Koʻproq zamonaviy faylasuflarning (J. Xabermas, J. Derrida, J. Bodriyar, M. Fuko, E. Toffler) hozirgi asarlari siyosiy va siyosiy konsultantning dunyoqarashiga ham taʼsir koʻrsatadi, bunda siyosiy va siyosatning hozirgi voqeliklari hisobga olinadi. ijtimoiy holat.

Faylasuf va sotsiologlarning asarlari bilan tanishish zarurati nafaqat siyosiy maslahatchining siyosiy dunyoqarashini shakllantirish va tuzatish vazifalari bilan ham oqlanadi. Ularning tajribasini oʻrganish va talqin qilish jarayoni zaruriy fikrlash texnologiyalarini va taniqli tarixiy modellar va oʻzlashtirilgan fikrlash texnologiyalari asosida vaziyatni prognoz qilish koʻnikmalarini shakllantiradi.

Siyosiy maslahatlar tarixini badiiy adabiyotda ham topish mumkin. Adabiy asarlarda siyosiy maslahatlashuvning ko‘plab usullari va uning mavzulari, ham real, ham xayoliy, tanib olinadi. Adabiy asarlarni o‘rganishda siyosiy konsalting elementlarini amalga oshirishning quyidagi turlarini ajratib ko‘rsatish kerak:

- to‘g‘ridan-to‘g‘ri (hujjatli) – real tarixiy asosga ega bo‘lgan (to‘liq yoki qisman) siyosiy konsalting subyektlari va ularning siyosiy vaziyatga ta‘sirini eslatib o‘tish;

- bilvosita (metaforik) - siyosiy maslahatlashuvning tanlangan texnologiyalari sifatida talqin qilinishi mumkin bo‘lgan harakatlar yoki xulosalarning tavsifi, shuningdek strategiya va taktikaning dunyoqarash toifalarini shakllantirishga ta‘sir qiluvchi harakatlar yoki xulosalarni eslatib o‘tish.

- aralash (mifologik) - siyosiy maslahat subyektlari va ularning siyosiy vaziyatga ta‘siri, ehtimol haqiqiy tarixiy asossiz.

Siyosiy konsaltingning fan sohalaridan biri sifatida rivojlanishi tarix, siyosatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya va qisman iqtisodiy va siyosiy geografiyaga yaqinligiasoslanadi, ular siyosiy vaziyatni yanada amaliy jihatdan har tomonlama belgilab beradi, shuning uchun ular u yoki bu mintaqaning saylov tarixi bilan birgalikda ko‘rib chiqiladi.

Keling, chet ellik va rus mutaxassislarining siyosiy konsaltingning rivojlanish tarixi bo‘yicha turli nuqtai nazarlarini ko‘rib chiqaylik.

Mayami universitetining aloqa professori, mashhur “Siyosiy kampaniyalarda muloqot: tamoyil va amaliyot” darsligi muallifi Robert V. Fridenberg Zigmund Freydning jiyani Eduard Bernaysni zamonaviy amerikalik siyosiy maslahatchilarning peshqadami deb biladi. Mamlakatdagi birinchi publitsistlardan biri bo‘lgan Bernaysni prezident Vudro Vilson Amerikaning Birinchi jahon urushidagi ishtirokini qo‘llab-quvvatlash uchun jamoatchilik fikrini safarbar qilish uchun olib kelgan. Bernays jamoatchilik bilan aloqalar tashkilotiga ilmiy tamoyillarni kiritishga harakat qildi. Kalvin Kulijdan tortib Duayt Eyzenxauergacha bo‘lgan barcha mamlakat prezidentlari maslahat uchun unga murojaat qilishdi. Bernays o‘zining “Rozilik muhandisligi” («The Engineering of Consent») kitobida siyosiy konsalting haqidagi fikrlarini jamlagan. Kitob sarlavhasida muallifning pozitsiyasi, hukumat va siyosiy yetakchilarning oqilona, ilmiy asoslangan, to‘g‘ri harakat usullaridan foydalangan holda bir to‘xtamga kelishi mumkinligiga ishonchi haqida so‘z boradi. XX asr boshlarida allaqachon. Bernays ijtimoiy so‘rovlar o‘tkazish, shuningdek, zamonaviy siyosiy kampaniyalarda faol foydalaniladigan boshqa texnologiyalardan foydalanishni faol targ‘ib qildi.

Freydenberg birinchi siyosiy maslahatchi kim ekanligini aniqlay olmadi. Ehtimol, u 1758 yilda Virjiniya mustamlaka assambleyasiga nomzodlardan biriga o‘z saylovchilari uchun alkogolsiz ichimliklar sotib olishni taklif qilgan odam edi. Aynan mana shu nomzod o‘z tarafdorlariga saylanishini nishonlash uchun 39 funt sterlinglik 160 gallon ichimlik sotib olib, psevdovoqea pretsedentini o‘rnatdi. U saylovlarda g‘alaba qozondi. Uning ismi Jorj

Vashington edi. Garchi biz birinchi konsultantning ismini hech qachon bila olmasak ham, taxmin qilishimiz mumkinki, nomzodning do'stlari yoki qarindoshlaridan biri unga maslahat, vaqt va kuchini taklif qilgan va birinchi saylovlarda allaqachon ishlagan.

Fridenbergning ta'kidlashicha, siyosiy konsalting texnologiyasi birinchi marta Kaliforniyada 1933 yilda, Klem Uitaker va Leona Baxter referendumda Pacific Gas & Electric Co kompaniyasini mag'lub etish uchun kuchlarni birlashtirganda ishlatilgan. Referendumdan so'ng Uitaker va Baxter o'zlarining firmalarini yaratdilar, ular birinchi bo'lib hozir odatiy holga aylangan tartiblarni qo'llashdi.

Amerika Siyosiy Maslahatchilar Uyushmasi asoschisi Jozef Napolitan birinchilardan bo'lib o'zini siyosiy maslahatchi deb tanitdi. Uning ta'kidlashicha, siyosiy konsalting - bu bugungi kunda biz bilganimizdek, ko'plab mutaxassislar va millionlab dollarlik kompaniya budjetlari bilan 1960-yillarning boshlariga qadar mavjud bo'lmagan biznesdir.

Rossiyalik siyosiy maslahatchi tadqiqotchi I.R. Yankovskiy 20-asrda Rossiyada saylov texnologiyalarining ildizlariga oydinlik kiritib, ular 1930-yillarda paydo bo'lganligini aniqlaydi. AQSHda jurnalist K. Uitaker va reklama agenti L. Bakster saylov kompaniyalarini o'tkazish bo'yicha birinchi ixtisoslashgan xizmatni yaratganlarida - Campaign Incorporated harbiy bayramlar, diniy mash'alalar yurishlari va boshqalarni o'tkazish texnologiyasini moslashtirgan. saylov jarayoniga. Uning fikricha, 1936 yilda Gallup xizmati birinchi marta jamoatchilik fikrini keng ko'lamli o'rganishni amalga oshirdi va prezident F. Ruzveltning qayta saylanishini ishonch bilan bashorat qildi.

Siyosiy konsalting faoliyat sohasi sifatida an'anaviy ravishda ommaviy axborot vositalari (OAV) va jamoatchilik vakillarining e'tiborini tortadi. Afsuski, bunday e'tiborning natijasi ko'pincha mijozlarni va eng muhimi, saylovchilarni yo'naltira oladigan ishonchli ma'lumotlardan ko'ra ko'plab afsonalardir. Bu haqda Amerika siyosiy maslahatchilar uyushmasi prezidenti Reymond Strater yozadi. Uning fikricha, 1980-yillarning o'rtalarida ommaviy axborot vositalarining e'tiborini tortdi. nomzodlarga siyosiy muloqotni amalga oshirish, saylovlarni o'tkazish va ularda muvaffaqiyatga erishishda yordam bergan kichik professionallar guruhi. Filmlar, kitoblar, gazeta tahririyatlari - matbuot va televideniadagi chiqishlarning haqiqiy ko'chkisi shu paytgacha tushunarsiz bo'lgan bu ishchilarning boshiga tushib, ularni haqiqiy xalq qahramonlariga aylantirdi. Biroq, maslahatchilar nomzodlarni tayyorlash darajasini pasaytirganlikda va saylovoldi tashviqotlari qimmatligida ayblana boshladi. Va bu tanqid asosan oqlandi.

Siyosiy maslahatchi kasbining mashhurligi o'zini siyosiy maslahatchi deb ataydigan va ommaviy axborot vositalari tomonidan shon-shuhrat va boylik talab qiladigan sezilarli miqdordagi odamlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Asta-sekin nomzodlardan ko'ra maslahatchilar ko'proq bo'ldi va kasbga yangi kelganlar shtat qonun chiqaruvchi va mahalliy sud organlariga saylovlar uchun tashviqot darajasiga tushishlari kerak edi. Aholisi mingdan sal ko'proq bo'lgan

shaharlarda hokim sayloviga maslahatchilar jalb qilina boshlagani bugun hech kimni ajablantirmaydi.

Kampaniyalarning texnologik murakkabligi maslahatchilarning professional ixtisoslashuvini rivojlantirdi. Hozirda Qo'shma Shtatlarda mablag' yig'ish (fundraising), to'g'ridan-to'g'ri pochta (directmail), tadqiqot, kompyuter yordami va kompaniyani rejalashtirish, matbuot bilan aloqalar, ritorika o'rgatish, media ishlab chiqarish va saylovlarni boshqarish bo'yicha ixtisoslashtirilgan xizmatlar taqdim etiladi. Siyosiy maslahatchilar orasida saylovchilar ro'yxatini va fokus-guruh rahbarlarini sotuvchi yoki saylovchilarning bunday arziyas narsalarga munosabatini tahlil qiluvchi odamlarni uchratish mumkinki, hatto Jon Kennedi davrida ham e'tibordan chetda qolardi. Ba'zi ekspertlar maslahatchilar davri - "barcha hunarmandlar" o'tmishda qoldi, deb hisoblashadi.

Zamonaviy siyosiy konsaltingda eslatib o'tilgan tendensiyalarning aksariyati Amerika saylov kompaniyalariga xos emas.

Umuman olganda, siyosiy jarayonlar asosan maslahatchilar tomonidan nazorat qilinadi, endi ular bir vaqtlar partiya boshliqlari hukmronlik qilgan joyda boshqariladi. Siyosiy maslahatchilar ko'pincha saylovlar va saylov kompaniyalari strategiyasini belgilaydi, shuningdek, davlat siyosatini shakllantirishga ta'sir qiladi. Bu hodisa deyarli yangi emas. Ramzes II, Yuliy Sesar, Buyuk Karl va Yelizaveta I sudlari xalqning roziligini qozonish va mavqegini mustahkamlash yo'lini taklif qilgan maslahatchilar bilan to'la edi. Hozirgi zamon o'tmishdagidan farq qiladi, chunki soyaning ishonchli vakillari siyosiy maslahatchilar bilan almashtirildi, ular ommaviy, hatto ba'zilar mustaqil o'yinchilar deyishadi. AQSHda vizit kartochkalarida "siyosiy maslahatchi" unvoni bo'lishini kutayotgan yigit-qizlar soni dahshatli sur'atlar bilan o'sib bormoqda.

Siyosiy konsalting turidan qat'i nazar, siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatishni boshlash uchun mo'ljallangan uning asosiy subyektlari siyosiy maslahatchi yoki siyosiy maslahatchilar guruhi (konsalting kompaniyasi) bo'lib, ular belgilangan maqsadlarga muvofiq siyosiy maslahat funksiyalarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Siyosiy konsultant har doim ta'sir etuvchi tomon hisoblanadi.

Ushbu ta'sir qo'llaniladigan tomon - jamiyat, uning tanlangan guruhlar va mavjud siyosiy vaziyatga ma'lum ta'sir ko'rsatishga muhtoj bo'lgan shaxslar - siyosiy maslahatlashuvning yana bir predmeti. Shu bilan birga, siyosatchilarni konsalting subyektlari (mijozlari) sifatida siyosiy maslahatlashuvning ta'sir qiluvchi tomoni sifatida ham tasniflash mumkin, ammo bu holda ularning ta'siri bilvosita ikkinchi darajali, siyosiy maslahatchining ta'siri esa asosiy bo'ladi.

Siyosiy konsalting tipologiyasi masalalari xorijiy va mahalliy ekspertlarning qator ishlarida yoritilgan. Siyosiy maslahatlashuvning turlari, janrlari turli sabablarga ko'ra farqlanadi. Shunday qilib, konsalting subyektlariga, xususan, maslahatchilarning roliga qarab, siyosiy maslahatlashuvning ikki turini ajratish mumkin:

1) siyosat apparati tarkibida "ichkaridan" amalga oshiriladigan siyosiy maslahat - yordamchilar, maslahatchilar, maslahatchilar;

2) "tashqaridan" olib boriladigan siyosiy maslahatlashuv, ya'ni ilmiy muassasalar yoki konsalting firmalaridan mijozdan mustaqil maslahatchilar - "frilanserlar".

Birinchi holda, siyosiy maslahat subyektlari o'rtasidagi munosabatlar "bo'ysunuvchi - bo'ysunuvchi", ikkinchisida - "mijoz - ijrochi" tamoyili bo'yicha quriladi. Ushbu tipologiyaga muvofiq, konsalting va siyosiy maslahatchilar mijozning ichki korporativ faoliyatidagi ishtirokiga qarab ichki va tashqi bo'linishi mumkin.

"Konsultatsiya asoslari" asarida A.P. Posadskiy maslahatchilarni tashqi va ichki qismlarga ajratib, ularning xususiyatlarini tavsifladi. Tashqi u mustaqil konsalting firmalari va tegishli shartnoma asosida mijozlarga xizmat ko'rsatadigan individual maslahatchilarni chaqirdi. Ichki - bu ma'lum bir tashkilot xodimlarida ishlaydigan iqtisod va menejment bo'yicha mutaxassislar (ular tashkilotning tahliliy, "shtab-kvartirasi", ilmiy va innovatsion quyi tizimlarini tashkil qiladi).

Ichki maslahatchilarning afzalligi shundaki, ular o'z tashkilotini yaxshi bilishadi. Biroq, bir nechta salbiy tomonlar mavjud:

1) ular muntazam ish haqi to'lashlari va o'qishlari uchun pul sarflashlari kerak;

2) ichki maslahatchilar tashqi tanqidga duchor bo'lmaydilar va ular yo'l qo'ygan xatolar kamdan-kam hollarda aniqlanadi;

3) ichki maslahatchilar boshqa tarmoqlar yoki firmalarda doimiy ravishda yangilanib turuvchi ish tajribasiga ega bo'lmasa;

4) ularning holati tashabbuskorlik va ijodkorlik etishmasligiga olib kelishi mumkin;

5) Ichki xodimlarda boshqaruv qobiliyatlari va qiyin loyihani amalga oshirish uchun innovatsion munosabat yo'qligi mumkin.

Qoida tariqasida, tashqi maslahatchilar katta ish tajribasiga ega, ular tashkilotning barcha darajalarida ishlashdan qo'rqmaydilar va ular bilan eng murakkab muammolarni muhokama qilish mumkin. Ularga faqat ma'lum bir loyiha uchun haq to'lanadi, bu esa mutaxassislarni tayyorlash va rivojlantirish xarajatlarini kamaytiradi. Tashqi maslahatchilar ko'plab aloqa va aloqalarga ega, bu esa hamkorlarni samarali qidirishga yordam beradi.

Rasmiylik, subyektlarning o'zaro ta'sirining rasmiyligi, siyosiy maslahatlashuvlar norasmiy, rasmiy va aralashga bo'linadi.

Norasmiy maslahat so'rash va maslahat va tavsiyalar berishning mavzulari, manbalari, mazmuni, shakli va uslubi bo'yicha baholanadi. Maslahatning ushbu turi siyosiy arbobning maslahatchilari rolini (uning iltimosiga binoan yoki o'z tashabbusi bilan) uning oila a'zolari, qarindoshlari, do'stlari, hozirgi paytda ushbu siyosatchi bilan xizmatda aloqasi bo'lmagan odamlar (lekin) o'z ichiga oladi, o'tmishda bunday munosabatlar bo'lishi mumkin); ko'chada, mitingda,

turli xil yig'ilishlarda va hokazolarda unga biror narsa aytishi mumkin bo'lgan tasodifiy va notanish odamlar.

Norasmiy maslahatlashuv bilan siyosatchi uchun maslahatlashuv mazmunini qabul qilish, ayniqsa, agar u ilgari ma'lum bo'lgan faktlar, ma'lumotlar, o'z qarashlari bilan mos kelmasa yoki hatto bularning barchasiga zid bo'lsa, odatda osonroq va osonroq bo'ladi. Bunday maslahat unga har qanday nostandart ma'lumotni etkazish va uni tinglashga undash ehtimoli ko'proq. Norasmiy maslahatlashuv paytida siyosatchi, agar kerak bo'lsa, tavsiyalarni rad etishi, ular bilan hisoblanmasligi kerak. Bundan tashqari, norasmiy maslahatlashuvlar kasbiy va ayniqsa siyosiy kompetensiyaning pastligi, shuningdek, siyosatchining rasmiy faoliyatida bunday maslahatlashuvlarning mazmuni va natijalaridan bevosita foydalanishning mumkin emasligi bilan tavsiflanadi (masalan, minbardan shunday deyish mumkin emas: "Xotinim menga bir narsani maslahat berdi ...").

Rasmiy maslahat barcha turdagi tegishli kasbiy, rasmiy va siyosiy ma'lumotlarga, barcha maxsus ommaviy axborot vositalariga murojaatlarni, shuningdek, siyosatchining unga shaxsan yoki barcha potensial iste'molchilarga bunday maslahat berishi mumkin bo'lgan shaxslarga maslahat so'rab maxsus murojaatlarini o'z ichiga oladi. mansabdor va (yoki) kasbiy lavozim: uning yordamchisiga, boshqa xodimga yoki maxsus maslahat xizmati xodimiga.

Rasmiy, so'zning qat'iy ma'nosida, konsalting ko'pincha maslahat manbai (maslahatchi) va maslahat oluvchi (mijoz) o'rtasidagi munosabatlar sifatida tushuniladi, agar ikkala subyekt bir-biri bilan bevosita rasmiy aloqada bo'lsa, oluvchi esa Maslahatchi sezilarli darajada yuqori lavozimni egallaydi va maslahat manbai uchun bevosita yoki bilvosita ustun bo'lishi mumkin.

Aralash konsultatsiyada bir tomon rasmiy rolni, ikkinchisi esa norasmiy rolni bajaradi. Tomonlardan biri (ko'pincha siyosatchi, davlat arbobi) o'zi bilan qandaydir rasmiy munosabatlarga ega bo'lgan (rasmiy, hukumat, siyosiy va boshqalar) maslahatchidan maslahat so'raydi, lekin uning norasmiy fikrini olishni xohlaydi. Bunday fikrdan ma'lum sharoitlarda ushbu rahbar siyosiy vosita sifatida foydalanishi mumkin (prezident, partiya yetakchisi va boshqalar o'z yordamchilari, maslahatchilari, ekspertlari, vazirlari fikriga ochiq havola qilish huquqiga ega). Bunday vaziyatda siyosatchining o'z muhiti va maslahatchilari tomonidan manipulyatsiya qilish xavfi, shuningdek maslahatchining maslahat uchun u bilan bog'lanish faktidan, maslahat mazmuni va o'z talqinidan aniq yoki bilvosita foydalanish xavfi mavjud. shaxsiy siyosiy yoki boshqa maqsadlar uchun.

Ushbu uch turdagi maslahatning har biri mijoz uchun turli kognitiv, axborot, amaliy yoki siyosiy ahamiyatga ega. Amalda siyosatchi maslahatlashuvning barcha uch turidan bir vaqtning o'zida foydalanadi, ularning nisbatlarini o'z xarakterining xususiyatlariga, umumiy siyosiy vaziyatga, ushbu maslahatlashuv zaruriyatini keltirib chiqaradigan muammoga, shuningdek, o'zining aniq maqsadlari va maqsadlariga qarab o'zgartiradi. maqsadlar. Turli siyosatchilar ushbu maslahat turlarining haqiqiy nisbati qanday ekanligini turli

yo'llar bilan tushunishadi. Buni eng katta darajada "kulrang kardinallar" kabi siyosatchilar (va nafaqat tushunadilar, balki o'zlarining xabardorligi va ufqlarini kengaytirish va aniq siyosiy maqsadlar uchun maslahatlashuvlardan faol foydalanadilar), eng kam darajada - siyosatchilar va o'ta davlat rahbarlari. avtoritar va radikal siyosiy ishontirish, maslahatchilar tomonidan yashirin manipulyatsiyaga moyil.

Rasmiylik belgisi siyosiy konsalting bilan bog'liq bo'lgan hamma narsada alohida ahamiyatga ega:

- maslahatlashuv taraflarining bir-biriga nisbatan pozitsiyasida - maslahat so'rash motivlari va faktlari;
- uni taqdim etish yoki undan voz kechish imkoniyati bo'yicha;
- maslahatlashuv mazmuni va yo'nalishi bo'yicha;
- o'zining aniq, yashirin va potensial motivlarida;
- maslahat berish, uning mazmunini ifodalash shakli, uslubi, jarayoni, mexanizmlarida;
- maslahatlashuv fakti va mazmunidan ongli ravishda va (yoki) qasddan foydalanmaslikda;
- ushbu siyosatning yuqoridagi barcha mumkin bo'lgan "plyuslari" bilan bog'liq, u uchun xavf va xarajatlar va boshqalar.

Siyosiy maslahatchining ishi mintaqaning amaldagi qonunchiligi bilan tartibga solinadi, unda siyosiy vaziyatga ta'sir qilish rejalashtirilgan, bir qator kollegial va sanoat shartnomalari (shu jumladan, PR kabi tegishli faoliyat sohalari), shaxsiy professional va maslahatchining axloqiy munosabati.

Qayta tiklash huquqi yuqori darajada rivojlangan bo'lsa, har bir kasb uchun kasbiy axloq mavjud. Bitta ishchilar guruhida bu yopiq organizm bo'ylab tarqalgan fikr mavjud bo'lib, u hech qanday qonuniy jazoga ega bo'lmasa ham, odamni o'ziga bo'ysunishga majbur qiladi. Xuddi shu turdagi xodimlar guruhi uchun umumiy axloq va urf-odatlar mavjud bo'lib, ularning hech biri ushbu korporatsiyaning tanqidiga duchor bo'lmasdan buzolmaydi.

Aksariyat maslahatchilar bir partiyaning nomzodlari uchun, birinchi navbatda, o'zlarining qarashlari baham ko'rgan nomzodlar uchun ishlashni afzal ko'radilar. Shuning uchun, saylov kampaniyalari ular uchun katta to'lovlarni olishning oson yo'li emas, chunki haqiqatan ham yaxshi siyosiy maslahatchilar tijorat marketingi yoki biznes orqali ko'proq pul topishlari mumkin.

Siyosiy maslahatchining mas'uliyati me'yoriy hujjatlar, uning kasbiy va shaxsiy pozitsiyasi bilan belgilanadi, lekin asosan quyidagi alternativadan iborat: vaziyatga ta'sir qilish natijasida ishtirok etish, lekin ayni paytda bu natijadan qisman chetlanish.

Siyosiy maslahatchining saylovoldi tashviqotiga jalb etilishi uning ijtimoiy-siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatish natijasi uchun to'liq javobgarligini anglatadi. Kampaniya natijasi muqarrar ravishda maslahatchining kasbiy faoliyatiga ta'sir qiladi va uning professionalligi va axloqiy mas'uliyatining ko'rsatkichi bo'ladi.

Siyosiy konsultantni siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatish natijalaridan chetlashtirish uning faqat maslahatlar sifati uchun mas'uliyatini anglatadi, ularni

amalga oshirishni hisobga olmagan holda. Bunday mas'uliyat bilan yakuniy natija, nima bo'lishidan qat'i nazar, maslahatchining professional obro'siga ta'sir qilmaydi va bu holatda qo'shimcha motivatsiya yo'q.

Ishtirok etish darajasini tanlash, birinchi navbatda, mijoz va siyosiy maslahatchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tamoyillariga bog'liq. Mijozning tizimli xatolari, siyosiy maslahatchi bilan ishlab chiqilgan va kelishilgan strategiyasi va taktikasini ko'plab ruxsatsiz buzish holatlarida, ikkinchisining javobgarligini cheklashni oqlash mumkin.

Gap shundaki, har qanday kompaniyada haqiqiy kuch maslahatchida emas, nomzodda. Kampaniya mijoz (nomzod) kompaniyasi bo'lganligi sababli, maslahatchi faqat o'zi nima qilishni tavsiya qilishi mumkin. Nomzod maslahatchining maslahatini e'tiborsiz qoldirishga haqli. Bu uning puli, karerasi haqida, u qaror qiladi. Agar maslahatchi va nomzod ko'pincha muhim masalalarda kelishmasa, masalan, ularning kampaniya qanday o'tishi kerakligi haqidagi g'oyalari juda boshqacha bo'lsa, ular yo'llarini ajratishlari kerak.

Matbuotda tez-tez ta'kidlanishicha, siyosiy kampaniyalar endi oliy instinktlarga emas, balki tuban insoniy instinktlarga murojaat qiladi, ular axloqiy me'yorlarni yo'q qiladi va siyosiy kurashning axloqiy qoidalarini chetlab o'tish uchun juda ko'p harakat qiladi. Aslida, barcha yaxshi maslahatchilar axloqiy buzilishlar haqida qayg'uradilar. Bundan tashqari, siyosiy maslahatchi o'z faoliyati davomida foydalanadigan texnologiyalarning "atrof-muhitga mosligi" uchun to'liq javobgar bo'ladi, uning darajasi uning kasbiy darajasi bilan belgilanadi. Siyosiy konsalting bilan bog'liq holda, qo'llaniladigan texnologiyalarning "ekologik tozaligi" murakkab psixologik, siyosiy va ijtimoiy xavfsizlik sifatida belgilanishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy siyosiy konsalting biznes konsalting texnologiyalaridan foydalanadi, afsuski, shaxsiy o'zaro ta'sir kabi muhim tarkibiy qism mavjud emas. Ya'ni, ushbu komponent maslahat berishda axloqiy me'yorlar va qoidalarga rioya qilishning kalitiga aylanadi va shunga mos ravishda ushbu "ekologik" yondashuvdan foydalanishni belgilaydi.

Konsalting subyektlari to'g'risida suhbatni yakunlab, biz siyosiy maslahatning yana bir turini ta'kidlaymiz, bunda maslahatchi o'z funksiyalarini mijozlar munosabatlaridan qat'i nazar, jamoat va (yoki) sukut koalitsiyalari to'g'risidagi shartnomalar bilan bog'lanmagan ikki yoki undan ortiq mijozlar uchun bajaradi. bir-biri bilan va boshqa murakkablashtiruvchi omillarning mavjudligi yoki yo'qligi.

Ta'sir yo'nalishi bo'yicha siyosiy maslahatlashuvning ikki turi mavjud:

1) siyosiy vaziyat subyektlarini ichki o'zgartirishga va siyosiy vaziyatning o'zini o'zgartirishga qaratilgan siyosiy konsalting. Bunga quyidagilar kiradi:

- siyosiy maslahat subyekti (shu jumladan siyosiy maslahatchining o'zi) imidjini tadqiq etish, tahlil qilish, shakllantirish va tuzatish;
- siyosiy konsalting subyekti resurslarini tadqiq etish, tahlil qilish va optimallashtirish;

- siyosiy konsultatsiya subyekti bo'lgan tuzilmalarga tashkiliy maslahat berish;

2) siyosiy vaziyat haqidagi jamoatchilik fikrini o'zgartirishga qaratilgansiyosiy konsalting. Bunga quyidagilar kiradi:

- resurslarni tadqiq qilish, tahlil qilish, prognozlash va optimallashtirish (moliyaviy, axborot, ijtimoiy, kontekstual va boshqalar);
- foydalanish uchun tavsiya etilgan strategiya va taktikalarni tadqiq qilish, tahlil qilish, prognozlash va optimallashtirish;
- ta'sir etuvchi omillarni tadqiq qilish, tahlil qilish, prognozlash va optimallashtirish.

Omil (lotincha "factor" – bajaruvchi, ishlab chiqaruvchi) – jarayonning parametrlarini belgilovchi muhim holat. Bunda jarayon siyosiy maslahatlashuvning borishini, siyosiy vaziyatning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, masalan, ularning ayrim tarkibiy qismlarga ta'sirini bildiradi. Matematik illyustratsiyada omil ma'lum bir ko'paytiruvchi sifatida ifodalanishi mumkin.

Ta'sir etuvchi omillar yoki ta'sir etuvchi omillar bu jarayonda muqarrar ravishda ma'lum o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Tadqiqot - jarayonni yaxlit yoki uning tarkibiy qismlarini adekvat usullardan foydalangan holda o'rganish.

Tahlil (tadqiqot usuli sifatida) mavjud siyosiy vaziyatni va uning tarkibiy qismlarini o'rganishda ko'zda tutilgan ta'sirning aniq maqsadiga muvofiq miqdoriy va sifat usullaridan foydalanish jarayoni va natijalarini chuqur o'rganishni nazarda tutadi. kontekstni, vaziyatning rivojlanishidagi ustun tendensiyalarni va unga ta'sir qiluvchi boshqarib bo'lmaydigan omillarning mavjudligini aniqlash.

Prognozlash tadqiqot jarayonida aniqlangan kontekst va siyosiy vaziyatga ta'sir qilish maqsadlari asosida siyosiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismlarining maksimal sonini modellashtirishni o'z ichiga oladi.

Siyosiy maslahatlashuvning ko'rib chiqilgan usullaridan qo'shimcha foydalanish maqbuldir. Ulardan birini qo'llashni asosli yoki asossiz rad etish siyosiy vaziyatga ta'sir qilish samaradorligini muqarrar ravishda kamaytiradi.

Ta'sir ko'lamiga ko'ra, siyosiy konsaltingni ham ikkita asosiy turga bo'lish mumkin - mahalliy va global. Ushbu tasnif siyosiy konsalting maqsadlarini tahlil qilish orqali aniqlanadi.

Mahalliy siyosiy maslahatlar ma'lum bir mintaqadagi siyosiy vaziyatga ta'sir qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu tur tanlangan ijtimoiy-siyosiy vaziyatga nuqta ta'siri va mahalliy va mintaqaviy darajada ushbu vaziyatga ta'sir qilish usullarini o'z ichiga oladi.

Nuqtaviy, mahalliy va mintaqaviy ta'sirlar ko'lamini, shuningdek, qo'llaniladigan siyosiy maslahat texnologiyalari darajasi, ularni qo'llash intensivligi va davomiyligi bilan farqlanadi.

Global siyosiy konsalting, ya'ni davlat, bir qancha davlatlar va butun jamiyat miqyosidagi siyosiy maslahatlar dunyoqarash tushunchasi bilan uzviy

bog'liqdir, chunki siyosiy maslahatlashuvning bu turi bilan jamiyatning mafkuraviy qadriyatlarining tarixiy asoslab berilgan va asoslantirilgan tizimidir. ta'sir obyektiga aylanadi (tadqiqot, tahlil va tuzatish), jamiyatning undagi mavjud vaziyatga munosabati va subyektlarning joylashishi.

Dunyoqarash - bu shaxsning va tanlangan guruhlarining atrofdagi dunyoga ijtimoiy, siyosiy, falsafiy, ilmiy, diniy va boshqa munosabatlari, ularning undagi mavqei va jamiyatning boshqa a'zolari, bunda jamiyatning subyektlari. siyosiy maslahat.

Dunyoqarashni shakllantirishning asosini shaxslar va ularning baholovchi kategoriyalarining shaxsiy va ijtimoiy tajriba natijasida olingan bilimlari tashkil etadi. Dunyoqarash jamiyat va alohida tanlab olingan guruhlarining tarixiy rivojlanishi jarayonida tabiiy ravishda o'zgarishga moyil bo'ladi. Aynan shu tendensiya siyosiy maslahatchiga soxta axloqiy rejaning cheklovlariga murojaat qilmasdan, shaxsning dunyoqarashiga ta'sir o'tkazish imkonini beradi.

Ta'sir ko'lami bo'yicha tasniflashda siyosiy maslahatlashuvning bir qator oraliq va aralash turlari mavjudligini ta'kidlash kerak, bu bosqichda qo'llaniladigan usullar va texnologiyalarning o'xshashligi tufayli ularni ko'rib chiqish oqlanmaydi.

Ijtimoiy-siyosiy vaziyatning xususiyatlarini inobatga olgan holda, siyosiy konsaltingning quyidagi uch turi ajratiladi:

1) ixtiyoriy – siyosiy maslahatning ko'lami bo'yicha turidan qat'i nazar, mijozning saylovlarda samarali ishtirok etishiga yo'naltirilgan. ta'sir qilish;

2) inqiroz - siyosiy vaziyatda har qanday darajadagi inqirozning namoyon bo'lishiga samarali ta'sir ko'rsatishga qaratilgan;

3) hamrohlik - inqiroz belgilarining mavjudligi bilan tavsiflanmagan saylovdan tashqari siyosiy vaziyat doirasida siyosiy maslahat subyektlari munosabatlarini tartibga solish.

Siyosiy maslahatlashuvning yuqorida ko'rsatilgan turlarining kesishishi va o'zaro bog'liqligi holatlarini ta'kidlash kerak. Tanlov elementi, masalan, siyosiy vaziyatda ham mavjud bo'lib, u muayyan lavozimga da'vogarlarining eng munosibini aniqlashda uning rivojlanishini nazarda tutadi. Ammo qabul qilingan tasnifga ko'ra, bu variantni tanlab olingan emas, balki siyosiy maslahatlashuvning hamrohlik qiladigan turiga bog'lash to'g'riroq bo'ladi.

Siyosiy maslahat turlari o'rtasidagi munosabatlar bir xil yoki o'xshash ta'sir texnologiyalaridan foydalanishga ham urg'u beradi.

Siyosiy vaziyatning xususiyatlariga ko'ra tasniflash ta'sir muddati bo'yicha tasniflash bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u bilan birga keladigan siyosiy maslahat turini vaqt bo'yicha eng uzoq, tanlangan va inqirozli - cheklangan vaqt sifatida belgilaydi. ushbu turdagi siyosiy maslahatlar funksiyalarini amalga oshirishning to'liqligi.

Siyosiy maslahatchining ta'sir doirasiga mansubligiga qarab siyosiy konsalting tasnifi ikki turga bo'linadi:

1) statsionar, unda asosiy funksiyalar siyosiy maslahatchining doimiy ta'siri ostida amalga oshiriladi;

2) siyosiy maslahatchining doimiy ta'sir doirasi bo'lmagan hududda siyosiy maslahat funksiyalari amalga oshiriladigan sayohat.

Bunday tasnifdagi asosiy savol: siyosiy maslahatchi omillar kombinatsiyasi nuqtai nazaridan mintaqadagi siyosiy vaziyatda ishtirok etadimi?

Siyosiy konsalting orqali siyosiy maslahatchi mavjud vaziyatni xolisona tahlil qiladi, biroq mintaqa saylovlari tarixining muhim jihatlarini hisobga olmaslik xavfi mavjud. Ushbu turdagi siyosiy konsaltingda obyektivlik omilining ta'siri resurslar guruhlarini, mijozning shaxsiyati, uning raqobatchilari, shuningdek, siyosiy vaziyatning boshqa tarkibiy qismlarini tahlil qilish jarayonida kuchayadi.

Yana bir tasnifni dala siyosiy konsaltingiga qo'llash mumkin, uning asosiy prinsipi siyosiy maslahatchining ta'sir doirasiga bo'lgan munosabatlarning tabiatiga ko'ra bo'linishidir. Ushbu tasnif ushbu munosabatlarning vertikal yoki gorizontal modeliga asoslanadi.

Maslahatchi va ta'sir doirasi o'rtasidagi munosabatlarning vertikal modeli murojaatlar yo'nalishi bo'yicha o'zining afzalliklariga ega, ammo markaz va mintaqalar o'rtasidagi munosabatlar muammosi muqarrar ravishda yuzaga keladi.

Statsionar turdagi siyosiy maslahat bilan siyosiy maslahatchi mavjud resurslarni, shu jumladan nomoddiy resurslarni, hattoki ularning kampaniyada ishtirok etayotganlar orasida ulushi hal qiluvchi bo'lsa ham, samarali taqsimlash va optimallashtirish uchun ko'proq imkoniyatga ega.

Aholining jamoaviy hayoti tashkil etilgan tizimli me'yoriy tartib tizim sifatida jamiyatning o'zagidir. U qadriyatlarni, aniqlangan va tabaqalashtirilgan normalar va qoidalarni o'z ichiga oladi, ularning ahamiyati ularning madaniy tizim bilan o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi. Ushbu tartib alohida shaxslarning ham butun jamiyatga, ham uning alohida qatlamlariga, shu jumladan mintaqaviy qatlamlarga tegishlilik mezonlarini belgilaydi. Bu tartibning ko'rinishlari jamiyat a'zolarining mentalitetida namoyon bo'ladi.

Bunda mentalitet deganda, odatda, rasmiy va norasmiy me'yorlar, ong, xulq-atvor va muloqot stereotiplari, shaxsning tafakkur tarzi va o'z-o'zini anglashi, qadriyatlar, an'ana va odatlar tizimini, milliy va aholi yoki hudud aholisining ma'lum bir ijtimoiy-demografik guruhiga xos bo'lgan boshqa xususiyatlar.

Mohiyatan, mentalitet – bu atrofdagi voqelikni idrok etishning muntazam takrorlanib turuvchi va ichki izchil usuli bo'lib, u aholining u yoki bu qismi o'rtasida shakllangan va aholining bu qismi tomonidan haqiqat, to'g'ri deb qabul qilinadi.

Ma'lumki, bitta va bir xil hodisa, masalan, Rossiyada, shimol yoki janubda yashovchi, Ryazan yoki Kavkaz aholisida butunlay boshqacha reaksiyalarga sabab bo'lishi mumkin.

Siyosiy konsaltingning qo'llaniladigan texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlariga qarab turlarga bo'linishi qat'iy belgilanmagan va siyosiy

vaziyatga ta'sirning vaqt o'tishi bilan asosan bosqichlarga bo'linishini ifodalaydi.

Birinchi, tahliliy bosqich yoki bu holda siyosiy maslahatlashuv turi siyosiy vaziyatlarni tahlil qilish va prognozlash, shuningdek, vaziyatga ta'sir qilish uchun mavjud va zarur resurslarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Siyosiy maslahatlashuvning tashkiliy bosqichi (turi) strategik va taktik maqsadlarni hisobga olgan holda o'rganilayotgan resurslarni optimallashtirish, ta'sir qilish holatlarini modellashtirish, ushbu modellarni taqdim etish va amalga oshirishga qaratilgan.

Uchinchi bosqich (tur) siyosiy konsaltingning maxsus (amaliy) texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi, oldingi ikki bosqich jarayonida qurilgan ta'sir modellarini samarali amalga oshirish, maxsus ta'sir jarayonlarini modellashtirish va ularning samarali amalga oshirilishini ta'minlashga qaratilgan.

Siyosiy vaziyatga ta'sir ko'rsatishning belgilangan strategik va taktik maqsadlariga erishilgandan so'ng darhol boshlanadigan barqarorlashtirish bosqichida siyosiy maslahat subyektlari o'rtasidagi keyingi o'zaro hamkorlik modeli shakllantiriladi va amalga oshiriladi.

Tanlangan bosqichlar bir-biri bilan ma'lum bir sxema bo'yicha o'zaro ta'sir qiladi, bu yangi bosqich boshlanganda, barcha oldingilarning funksiyalari asosiylaridan yordamchi, hamroh bo'lganlarga o'tadi, barqarorlashtirish bosqichi bundan mustasno, bu asosan maxsus tashkiliy yordamni talab qilmaydi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. MDH mamlakatlarida qaysi davrda siyosiy konsalting amaliyoti havaskorlik davrini boshdan kechirdi?
2. Konsalting nazariyasining uchta asosiy vazifasini sanab bering.
3. Siyosiy konsaltingning funksiyalarini ko'rsatib bering.
4. Konsalting kompaniyalariga ta'rif bering.
5. Siyosiy maslahatchilar kimlar?
6. Siyosiy konsalting fan sohalaridan biri sifatida qaysi fanlarga yaqin hisoblanadi?

11-mavzu: Ijtimoiy-siyosiy faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari.

Reja:

1. Yoshlar huquq erkinliklari xalqaro huquqiy asoslarini shakllanishi va rivojlanishi.
2. Mustaqillik davrida davlatning yoshlarga oid siyosatini rivojlanishi va uni amalga oshirilishi.
3. Mamlakatda barkamol avlodni shakllantirishning yangi bosqichi.

Tayanch tushunchalar: yoshlar, bola huquqi, yoshlar huquqi, yoshlar siyosati, davlatning yoshlarga oid siyosati, yoshlarning mustaqil pozitsiyasi, barkamol avlod, yoshlar, yoshlar tashkiloti, yoshlar bandligi, yoshlar siyosati

obyekti va subyekti, O'zbekiston yoshlar ittifoqi, yosh tadbirkorlar, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish.

Jamiyatimizda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilayotgan bugungi kunda fuqarolarning jamiyat taraqqiyoti, davlat boshqaruvini amalga oshirishdagi faol ishtirokini ta'minlash, buning uchun uning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy asoslarini yaratish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Zero, fuqarolar, xususan, har bir shaxsning jamiyatdagi o'ziga xos o'rni, ularning huquq va erkinliklarini ta'minlash biz maqsad qilgan fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim shartidir²⁸.

Insoniyati tarixi bir necha ming yilliklar ichida yoshlarni alohida ijtimoiy qatlam, jamiyatining barcha bilan teng a'zosi sifatida o'rniga unchalik ahamiyat bermay keldi. Va nihoyat, fuqarolik jamiyati kurtaklari va unsurlari paydo bo'lganidan keyin yoshlarning jamiyatdagi o'rni masalalari ko'tarila boshlandi. AQSHda 1776 yilda, Fransiya 1849 yilda inson huquqlarini himoyalash masalalari ko'tarilib, uning tarkibiy qismi sifatida yoshlar va bolalar huquqlarini himoyalash g'oyalari ilgari surila boshlandi. Dastlab, 1833 yilda Angliyada 9 yoshgacha bo'lgan bolalarni fibrikalarda ishlatish ta'qiqlandi. 1896 yilda Germaniyada o'z bolalariga tazyiq qiladigan ularni tahqirleydigan, yoki ularga g'amxo'rlik qilmaydigan ota-onalarni jazolashga doir qonun qabul qilindi. 1899 yilda AQSHda dastlabki yuvenal sudlar tashkil topdi.

1919 yilda jahon xalqaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida tuzilgan Millatlar Ligasi Bolalar ravnaqi qo'mitasini ta'sis etdi. U o'z e'tiborini qarovsiz qolgan bolalar, yetimlar va qullikka tushib qolgan bolalarga qaratdi. Bu paytda bolalar himoyasiga doir nodavlat tashkilotlar shakllana boshladi. Bolalarni qutqarish xalqaro ittifoq (Save the Children International Union) birinchi jahon urushidan keyin tuzildi. 1924 yil 24 sentabrda Millatlar Ligasining Bosh Assambleyasi Bola huquqlari Jeneva deklaratsiyasini qabul qildi.

1959 yil 20 noyabrda BMTning Bosh Assambleyasi Bola huquqlari deklaratsiyasini qabul qildi. Shu davrdan boshlab 20 noyabr Bola huquqlari kuni sifatida nishonlanib kelinmoqda. 1995 yilda BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan "Yoshlar bo'yicha umumjahon harakatlar dasturi" qabul qilindi. Ushbu dastur har bir mamlakat miqyosida tegishli chora-tadbirlar ko'rilishi, butun dunyoda yoshlar sharoiti, holatini yaxshilashga qaratilgan xalqaro loyiha va dasturlarning amalga oshirilishi uchun mustahkam zamin va yo'l-yo'riqlarni ta'minlab berdi.

Mazkur dasturni hayotga tatbiq qilish uchun, avvalambor, yoshlar orasida asosiy inson huquqlari va erkinliklarining to'liq bajarilishi, amalga oshirilishini ta'minlash, hamda barcha mamlakatlar bunday huquq va erkinliklarning buzilishiga qarshi aniq choralarning ko'rishi, kamsitmaslik, bag'rikenglik, xilma-xillikka hurmat, turli diniy va etnik qadriyatlarga, madaniy, falsafiy qarashlarga hurmat tamoyilini ilgari surishi, barcha ayol va erkaklar uchun

²⁸ Пирназаров Ф.Н. Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашда ҳукукий тарбиянинг ўрни. // ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2016, №3. 4-бет.

imkoniyatlar tengligi, hamnafaslik, xavfsizlik, jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyatlarini yaratishi, kafolatlashi talab qilinadi.

BMT tizimi barcha mamlakatlarni bolalar va yoshlarga sarmoya ajratishga chorlaydi. Qolaversa, BMT mamlakat hukumatlariga tegishli siyosat, loyiha va dasturlarni ishlab chiqishga va amalga oshirishga yordam beradi. Dunyoning har bir mamlakatida BMT agentliklari bolalar va yoshlar holatini tahlil qilib boradi, muayan sohalarga mablag‘ ajratilishi lozimligi haqida jamoatchilikni xabardor qilib boradi, barcha mamlakatlar qo‘llashi mumkin bo‘lgan samarali strategiyalarni yig‘ib, ularni targ‘ib qilishga intiladi.

Hozirgi kunga kelib dunyo aholisining 18%ini yoshlar tashkil etmoqda. Bu nisbiy ko‘rsatkich albatta. Ma’lumki, bugungi kunda jahon mamlakatlarida «yoshlar» tushunchasi turlicha tasnif qilinadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida aholining 16 yoshdan 30 yoshgacha (ba’zan 35 yoshgacha) bo‘lgan vakillariga yoshlar sifatida qaraladi. YUNESKO esa 17 yoshdan 25 yoshgacha bo‘lgan yigit-qizlarni yoshlar sirasiga kiritadi. Aksariyat MDH davlatlarida esa (jumladan, O‘zbekiston Respublikasida ham) 14 yoshdan 30 yoshgacha bo‘lganlar yoshlar hisoblanadi. Bugungi kunga kelib yoshlarga oid siyosat yuritish, bu borada muayyan siyosiy institutlar, jamoat tashkilotlarining faoliyat olib borishi ko‘plab rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar qonunchiligida salmoqli o‘rin tutadi.

Hozirgi davrdagi yoshlarga oid davlat shakllanishi va tarixi XX asrning 60-80 yillarida BMT tomonidan yoshlar ijtimoiy qatlamiga bo‘lgan munosabatning yangicha prinsiplarini belgilab berilgan qator hujjatlar qabul qilinishi bilan uzviy bog‘liqdir. 1965 yilda BMT Bosh Assambleyasining “Yoshlar o‘rtasida tinchlik g‘oyalari, millatlararo o‘zaro hurmat va tushunishni targ‘ib etish to‘g‘risidagi Deklaratsiya”si e‘lon qilinishi bilan yoshlarning ijtimoiy muammolari tashkilot e‘tibor markazidagi vazifaga aylandi. YUNESKO yo‘nalishida yoshlar muammolariga daxldor yuzdan ortiq hujjatlar qabul qilindi. Aynan YUNESKO tashabbusi bilan 1985 yildan Yoshlar masalalari butunjahon kongressi faoliyat ko‘rsata boshladi va shu yil BMT tomonidan “Xalqaro yoshlar yili” deb e‘lon qilindi.

Xalqaro huquqiy aktlar asosida 2008 yil 7 yanvarda O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi. Mazkur qonunning 10-moddasida bolalarning erkinlik va daxlsizlik huquqini himoyalashga doir quyidagi huquqiy asoslar belgilandi:

Har bir bola erkinlik, shaxsiy daxlsizlik, turar joyi daxlsizligi va xat-xabarlarini sir tutish huquqiga ega.

Har bir bola o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga g‘ayriqonuniy aralashuvlardan himoyalalanish huquqiga ega.

Bola qonunga asoslanmagan holda ushlab turilishi, hibsga olinishi, qamoqqa olinishi mumkin emas.

Davlat bolaning shaxsi, turar joyi daxlsizligini, xat-xabarlari sir tutilishini ta’minlaydi hamda bolani ekspluatatsiyaning barcha shakl-laridan, shu jumladan jismoniy, ruhiy va jinsiy zo‘ravonlikdan, qiynoqqa solishlardan yoki

shafqatsiz, qo‘pol yoxud inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa shakldagi muomaladan, shahvoniy shilqimliklardan, jinoiy faoliyatga, fohishalik bilan shug‘ullanishga jalb etilishdan himoya qilishni amalga oshiradi .

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab bolalar huquqini himoya qilish huqiy asoslarini rivojlanishi asnosida bolalar va yoshlar huquqlarini kafolatlash davri boshlandi. Bu davrdan boshlab qator rivojlangan davlatlarda yoshlar huquqini himoyalash, yoshlarga doir davlat siyosatlari rivojlanib, ular hayotda qo‘llana boshladi. Xususan, Fransiyada yoshlar siyosati Yoshlar, sport va ijtimoiy tashkilotlar bilan ishlash vazirligi tomonidan amalga oshirilib, unga ta‘lim, madaniyat va kommunikatsiya hamda bandlik bo‘yicha tegishli vazirliklar ko‘maklashadi. Fransiyada ishsiz aholining ko‘pchiligini yoshlar tashkil etganligi bois, ushbu muammolarni hal etish maqsadida “Yangi xizmatlar, yangi ish o‘rinlari” davlat dasturi joriy qilingan. Shuningdek, yoshlarning huquqlarini himoya qilish uchun “Imkoniyatlar tengligi to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan bo‘lib, ushbu qonun mamlakatdagi xususiy korxona va tashkilotlarga yoshlarni ishga qabul qilish bo‘yicha qo‘shimcha vazifalar yuklaydi. Bundan tashqari, Fransiyada madaniyat sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish borasida ham ko‘pgina ishlar qilinmoqda.

AQSHning yoshlar borasidagi davlat siyosati o‘ziga xosligi, ya‘ni, mazkur siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishda bevosita yoshlarning o‘zlari ishtirok etishi bilan boshqa mamlakatlardan ajralib turadi. Hozirgi kunda Amerika yoshlari orasida narkotik moddalar iste‘moli, jinoyatchilik va irqchilik bilan bog‘liq muammolar avj olgan. Shundan kelib chiqib, ushbu muammolarni hal etishga qaratilgan ko‘pgina qonunlar qabul qilinib, amalga tatbiq qilingan. Ayni paytda AQSHda yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va himoya qilish yuzasidan 400 dan ortiq dasturlar ishlab chiqilgan. Shundan eng ko‘p a‘zolarga ega bo‘lganlari “Yoshlarni himoyalash ligasi”, “Talabalar ocharchilikka qarshi”, “Tashqariga nazar”, “Yordam” (“Xelp”) hamda Qutqaruv armiyasi kabilar hisoblanadi. Mazkur harakatlar AQSHning barcha kasb-hunar o‘quv muassasalaridagi yoshlarni qamrab olgan. AQSHda “Yoshlar siyosati konseptsiyasi”ni amalga oshirishda davlatning roli birmuncha oz bo‘lib, bu jarayonga, asosan, xususiy tashkilotlar keng jalb qilingan. Davlat yordami ijtimoiy himoyaga o‘ta muhtoj bo‘lgan yoshlarga qat’iy chegaralangan miqdorda ko‘rsatiladi. AQSHda yoshlar siyosati davlat idoralarining alohida bir faoliyat sohasi hisoblanmaydi, yoshlar muammolari yuzasidan bir necha vazirliklar ish olib borishadi. Jumladan, Mehnat vazirligi yoshlarning bandligi, Adliya vazirligi jinoyatchilik, Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy ta‘minot vazirligi esa yoshlar hamda o‘smirlarning sog‘ligi borasidagi muammolar bilan shug‘ullanishadi. Yoshlar bilan ishlashda siyosiy tashkilotlar, sport muassasalari hamda diniy tashkilotlarning o‘rni ham baland. “Yosh respublikachilar” milliy federatsiyasi hamda “Amerikaning yosh demokratlari” AQSHdagi eng katta yoshlar siyosiy birlashmalari hisoblanishib, ular mamlakatdagi ikki yirik siyosiy partiyaning yoshlar bo‘yicha rasmiy tashkilotlaridir. Yoshlar siyosiy tashkilotlarining asosiy

maqsadlaridan biri yoshlarni siyosiy hayotga jalb qilish, ularning davlat siyosatidagi o'rnini rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, AQSHda "Lyuteranlik ligasi" va "Katolik yoshlarning milliy federatsiyasi" kabi diniy, milliy yoshlar tashkilotlari ham faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Buyuk Britaniya davlatining yoshlar bo'yicha olib borayotgan siyosati misolida davom ettiradigan bo'lsak, bu mamlakat ushbu sohada uzoq tarixga ega bo'lib, o'zining ko'p qirraliligi bilan Yevropaning boshqa davlatlaridan ajralib turadi. Jumladan, Angliya davlatidagi siyosat yoshlar bilan bog'liq barcha jabhalarni qamrab olgan bo'lib, ular orasida ta'lim sohasi eng yuqori o'ringa qo'yilgan. Ingliz yoshlarining aksariyat qismi turli tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan "yoshlar klub"lariga a'zo bo'lib, ularning yoshlar borasidagi tadbirlariga keng jalb qilingan. Shuningdek, ushbu davlatda yoshlarning "ko'ngilli harakatlari" o'ta rivojlangan bo'lib, kichik shahar va tumanlar miqyosida davlat siyosatini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur harakatlarni moliyalashtirish davlat tomonidan amalga oshirilib, faoliyati davomida, asosan, qiyin vaziyatlarda qolgan tarafdorlarining muammolarini hal etishga harakat qilinadi. Shu bilan birga, yoshlar madaniy va ijtimoiy sohalarda o'z faolliklari bilan aholining boshqa qatlamlariga nisbatan ajralib turadi. Angliya davlatidagi yoshlar tashkilotining kamchiliklaridan biri ularning davlat boshqaruvidagi roli qat'iy emasligidir. Ushbu holat davlat boshqaruvi tizimi konservativ tamoyillarga asoslanganligi bilan xarakterlanadi.

Yevropa davlatlari orasida Germaniyaning yoshlar borasidagi davlat siyosati o'ziga xos xususiyatga ega. Nemis yoshlar siyosatining mohiyati shundaki, unda asosiy e'tibor 18-27 yoshdagi aholining ijtimoiy bandligiga qaratilgan. Bundan tashqari, ushbu siyosat fuqarolarning qonuniy himoyasi hamda ularning ijtimoiy va individual rivojlanishini ham ko'zda tutadi. Mamlakatning deyarli barcha katta shaharlarida yoshlarga tegishli bo'lgan ko'pgina kompaniyalarga qarashli maxsus markazlarni uchratish mumkin. Ushbu markazlar faoliyati yosh fuqarolarning ishga joylashishi bilan bog'liq muammolarni hal etishga qaratilgan, bu esa davlatning ishsizlik borasidagi siyosati samarali amalga oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mazkur ishlarning mas'uliyati Oila va yoshlar vazirligiga yuklatilgan bo'lib, ushbu vazirlik qoshidagi yoshlar masalalari bo'limi bevosita mazkur sohada turli loyihalarni amalda qo'llash bo'yicha o'z faoliyatini olib boradi. Shu bilan birga, Germaniyada yoshlarning axloqiy qarashlari va ularning madaniy savodxonligini oshirish ishlari bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar tuzilgan bo'lib, ularning harakatlari jamiyatning yetuk shaxslarini kamol toptirishga qaratilgan.

Yaponiyada yoshlar siyosati muhimligi inobatga olinib, mazkur sohada olib borilayotgan ishlar milliy siyosat darajasiga olib chiqildi. Yaponiyada BMTning "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasiga asoslanib yoshlar borasidagi davlat siyosatini amalga oshirish uchun Milliy assambleya tashkil etildi. Mazkur tashkilot asosan 4 ta dastur asosida ish olib boradi. Birinchisi, "Milliy harakat" dasturi bo'lib, u asosan kuch va vositalarini Assambleya faoliyatini qo'llab-quvvatlashga yo'naltiradi. Ikkinchisi, "Hayot yo'lini tanlashga ko'maklashish"

dasturi 2007 yilda tasdiqlangan bo‘lib, uning faoliyati yoshlarni kasb tanlashga yo‘naltirish, ularning turli iqtidorlarini o‘rganishga qaratilgan. Uchinchi, “O‘smirlar orasida huquqbuzarlikning oldini olish choralari” dasturi bo‘lib, uning asosiy maqsadi yoshlar orasidagi jinoyatchilikka qarshi kurashishda davlat organlariga yaqindan yordam berish hamda yoshlarning jinoiy xatti-harakatlarini o‘rganish markazlari bilan hamkorlikni amalga oshirishdan iborat. So‘nggi, “OITSga qarshi kurash” dasturi o‘z ichiga yoshlar orasida ushbu kasallikning kelib chiqish sabablarini o‘rganishga qaratilgan turli maslahatlar berish va boshqa tadbirlar o‘tkazishni nazarda tutadi.

Hozirgi davrda yoshlarga oid davlat siyosati davlatning yoshlarga, yoshlar tashkilotlariga munosabatida, shuningdek qonun chiqaruvchi, ijroiya, sud hokimiyati sohalarida yoshlarni huquq va erkinliklarini ta‘minlashga doir chora-tadbirlarni amalga oshirishda o‘z ifodasini topadi. Bu siyosatning mazmun-mohiyati yosh avlodning ijtimoiy jihatdan rivojlanishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, tashkiliy shart-sharoit yaratib berish, ularning hayotda o‘z yo‘lini tanlab olishlari, intellektual, ma‘naviy va jismoniy jihatdan kamol topishini ta‘minlash, yoshlarning ijodiy iqtidori va salohiyatini shaxsiy va mamlakat manfaatlari yo‘lida ro‘yobga chiqarish demakdir. Shuningdek, yoshlar siyosati yoshlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bilan bir vaqtda, yosh avlodning mehnat va ijodiy faoliyati uchun muhim va zarur bo‘lgan innovatsiyaviy va ishlab chiqarishga doir jihatlarni ham o‘ziga qamrab oladi. Bu yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda yoshlarni jamiyatni rivojlantirishning asosiy va muhim resurslaridan biri sifatida e‘tirof etiladi.

O‘zbekistonda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab amalga oshirilayotgan farovon demokratik davlat va jamiyatni barpo etishga yo‘naltirilgan tub islohotlar siyosatining o‘ziga xos xususiyati – bu uning aniq ijtimoiy yo‘naltirilganligi bo‘ldi. Hozirgi davrda O‘zbekiston aholisining 60 foizdan ortig‘ini yoshlar tashkil etadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha ijobiy o‘zgarishlar zahirida har tomonlama barkamol – jismonan sog‘lom, aqlan yetuk, nafaqat ko‘plab bilimlarni, hozirgi davrda talab katta bo‘lgan kasb-hunarlarni egallagan, ayni paytda, mustaqil va ijodiy fikrlashga qodir, intellektual salohiyati yuksak yosh avlod to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishdek ustuvor maqsad mujassam ekani tabiiydir.

Mamlakatda yuritilayotgan kuchli yoshlar siyosati o‘zining mustahkam huquqiy asoslariga egadir. Bu siyosat O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qoidalarida, ushbu sohaga tegishli 22 qonunda o‘z ifodasini topgan. Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so‘ng qabul qilingan dastlabki qonun hujjatlaridan biri – bu 1991 yil 20 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi qonundir. Ayni paytda, bu davrda ko‘plab maqsadli davlat dasturlari ham hayotga muvaffaqiyatli tatbiq etildi. Bu boradagi ishlarning yuqori samaradorligi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda jamoat tuzilmalari, shu jumladan, o‘z saflarida 5,5 million yigit-qizni birlashtirgan “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakati, “Mahalla” xayriya jamoat fondi va boshqa

tashkilotlar o'rtasida tobora kengayib borayotgan ijtimoiy hamkorligi natijasida ta'minlanmoqda.

Mamlakatda o'sib kelayotgan yosh avlodning har tomonlama rivojlanishi uchun barcha qulay shart-sharoitlarni yaratib berish borasida olib borilayotgan kompleks chora-tadbirlar xalqimizga xos xususiyat bo'lib, milliy tabiatimizning uzviy qismiga aylandi. Har bir oilada, har bir mahallada, eng avvalo, yoshlarning salomatligini ta'minlash, ularga yaxshi bilim berish, ayni paytda yuksak ma'naviy va ahloqiy fazilatlarga ega munosib shaxslar etib voyaga yetkazish azaldan muhim masala bo'lib kelgan. Mustaqillik yillarida ushbu vazifalar O'zbekistonda davlat siyosati darajasiga ko'tarildi va bu esa barcha sohalarida yuksak yutuqlarga erishish imkonini bera boshladi.

Salomatlikni ta'minlash, uzluksiz ta'lim va barkamol yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha mamlakatimizda yaratilgan milliy modellar butun dunyoda yuksak baholanmoqda. Jumladan, 2011 yilning noyabrida "O'zbekistonda ona va bola salomatligini muhofaza qilishning milliy modeli: "Sog'lom ona – sog'lom bola" mavzuida Toshkentda bo'lib o'tgan xalqaro simpoziumda nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan bu borada amalga oshirilgan ishlarga yuqori baho berildi va ular boshqa mamlakatlar uchun namuna sifatida e'tirof etildi. 2012 yilning fevralida poytaxtimizda o'tgan "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" xalqaro konferensiyasida O'zbekistonda yaratilgan uzluksiz ta'lim va tarbiya milliy tizimi boshqa davlatlar uchun namuna deb e'lon qilindi.

Mustaqillik yillarida demokratik va bozor o'zgarishlari talablariga mos ravishda ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimida tub islohotlar amalga oshirildi. Ushbu nihoyatda muhim sohadagi chuqur islohotlar 1997 yil 29 avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, ayni paytda ko'lamli, qamrovi va maqsadlariga ko'ra o'ta noyob Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida amalga oshirildi. Mamlakatimizda ta'lim shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnik va madaniy ehtiyojlarini ta'minlaydigan ustuvor soha, deb e'lon qilindi. Mavjud ta'lim muassasalarini davr talablarini hisobga olgan holda isloh qilishdan tashqari MDH davlatlarida o'xshashi yo'q yangi turdagi o'quv yurtlari – kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar tashkil etildi. Shu tarzda iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning barcha tarmoqlari uchun yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga, yoshlarni ma'naviy-ahloqiy va har tomonlama ijodiy rivojlantirishga yo'naltirilgan uzluksiz o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish ta'limining noyob yaxlit tizimi shakllantirildi.

2003 yil 1 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining istiqbolli yosh pedagog va ilmiy kadrlar malakasini oshirish "Iste'dod" jamg'armasi tuzilib, u keng ko'lamli ishlarni amalga oshirib kelmoqda. Uning faoliyati mamlakatimizda ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga, barcha hududlarda o'quv jarayoniga zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni joriy etish, yosh pedagoglar va olimlarning kasbiy bilimlari va ko'nikmalarini oshirishga yo'naltirildi. Oliy, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari va maktablar

xodimlari uchun o'nlab kunduzgi va masofaviy ta'lim dasturlari ishlab chiqildi. Hozirgi paytgacha jamg'armaning faqat kunduzgi kurslarida 10 mingdan ziyod pedagog va ilmiy kadrlar o'z malakasini oshirdi.

Mamlakatimizning jahon maydonidagi nufuzi va raqobatbardoshligini oshirish ko'p jihatdan yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini yuksaltirishga bog'liqdir. Shu sababli iqtidorli yoshlarni aniqlash va rag'batlantirishga, yosh avlodning zamonaviy dunyoqarashini, ijodiy va shaxsiy xususiyatlarini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti ta'sis etildi, unga o'qishda, ijodiy va jamoat ishlarida katta yutuqlarga erishayotgan qizlar munosib ko'riladi. San'at sohasidagi yutuqlari uchun eng iqtidorli yosh raqqosalar, musiqachilar va xonandalarga "Nihol" mukofoti berish an'anaga aylandi.

O'zbekistondagi yoshlar siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri iqtidorli yoshlarni ilm-fanga keng jalb etishdir. Hozirgi davrga kelib o'quv yurtlari, birinchi navbatda kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Muayyan ishlab chiqarish korxonalari va tarmoqlar uchun maqsadli ravishda kadrlar tayyorlash keng qo'llanilmoqda, o'quv yurtlari, korxonalar va o'quvchilar o'rtasida uch tomonlama shartnomalar imzolanmoqda va bu bitiruvchilarning kelgusida ish bilan ta'minlanishini kafolatlaydi. Shu maqsadda kasb-hunar kollejlarining ish beruvchi korxonalar bilan kooperatsiya aloqalarining boshqa shakllaridan ham foydalanilmoqda. Mamlakatimizda har yili minglab ish o'rinlari tashkil qilinadi, bunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi muhim o'rin tutadi.

Mamlakatda mustaqillik yillarida yoshlarning har tomonlama rivojlanishi uchun yanada qulay shart-sharoit va imkoniyatlar yaratib borildi. Jumladan, mustaqil hayotga qadam qo'yayotgan yosh oilalarga zarur yordam ko'rsatish, amaliy rag'bat va barqaror daromad manbalarini shakllantirish mexanizmini yaratish, ularning turar-joy va maishiy shart-sharoitlarini yaxshilash maqsadida 2007 yil 17 mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yosh oilalarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni qabul qilindi. Har bir hududda yangi ish o'rinlari tashkil etish, yoshlarni kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka faol jalb qilish, yosh oilalarga o'z biznesini tashkil etishi uchun mikrokreditlar ajratish ishlari kuchaydi. Bugun O'zbekistonda yosh oilalarga ipoteka va iste'mol kreditlari ajratish orqali uy-joy sotib olish yoki qurishda, ro'zg'orini butlashda har tomonlama yordam ko'rsatilmoqda.

Mamlakatdagi yoshlarga oid davlat siyosati muhim siyosiy yo'nalish sifatida izchil jarayon bo'lib, u yoshlar mavqei va hayoti bilan bog'liq bo'lgan voqelikning bosh xususiyatlarini o'zida mujassam etadi. Shu nuqtai nazardan, yoshlarga oid davlat siyosati siyosiy yo'nalish sifatida O'zbekistonning mustaqillik yillari tarixida yuz bergan hamda davlat tomonidan maqsadli amalga oshirilgan yoshlarga oid barcha ijtimoiy o'zgarishlar, tub islohotlar, transformatsiya jarayonlarini bosib o'tdi. Ya'ni yoshlarga oid davlat siyosati

yoshlar hayotini demokratik tamoyillar asosida ijtimoiy tashkillashtirish, yoshlar va davlat o'rtasidagi munosabatlarni pozitiv asosda qurish, yoshlar manfaatlari va qadriyatlarining davlat manfaatlari bilan muvofiqligini ta'minlash uchun olib borilgan sa'y-harakatlar va maqsadlar majmuini tashkil qiladi.

Yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iboratdir:

- yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash;
- yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish;
- yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash;
- yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash;
- yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish;
- yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish;
- iqtidorli va iste'dodli yoshlarni qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish;
- yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yoshlarda sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantirish, shuningdek yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish va yoshlar sportini ommaviy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yosh oilalarni ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar tizimini amalga oshirish;
- yoshlarning huquqlari va erkinliklarini ro'yobga chiqarish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosati borasida olib borilayotgan tadbirlarning barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yoshlarga oid davlat siyosatining yo'nalishlarini aniqlashtirib olishni talab etadi. Bular quyidagilarni qamrab oladi:

1. "Barkamol avlod" yo'nalishi;
2. "O'zbekiston Respublikasi fuqarosi" yo'nalishi;
3. "Yoshlar va ijtimoiy himoya" yo'nalishi;
4. "Yosh oila" yo'nalishi;
5. "Yoshlar professionalizmi" yo'nalishi;
6. "Yoshlar axborot makonida" yo'nalishishi .

Birinchi yo‘nalish - «Barkamol avlod yo‘nalishi», aytish mumkinki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yoshlarga oid davlat siyosatining negizini tashkil etadi. Bu yo‘nalishda ishlab chiqilgan Davlat dasturlarining amalga tatbiq etilishi aholi, ayniqsa bolalar va yoshlar salomatligiga e‘tiborning ortishi bilan birga kechmoqda. Bu yo‘nalishdagi chora-tadbirlar yillar davomida takomillashtirib borildi. Bir qator nufuzli xalqaro institutlarning baholashicha, O‘zbekiston dunyoning 125 davlati orasida xotin-qizlar uchun qulay sharoitlar yaratish va onalikni muhofaza qilish borasida yetakchi o‘rinlardan birini egallab turibdi. Buni YUNISEFning Sharqiy Yevropa, Boltiqbo‘yi va Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlari bo‘yicha ofisi tomonidan onalik va bolalikni muhofaza qilish borasidagi dasturlarni joriy qilishda O‘zbekistonning mintaqadagi namunaviy model sifatida e‘tirof etilgani ham isbotlaydi.

Yoshlarni huquqbuzarliklar, zararli illatlar, ekstremistik g‘oyalar va “ommaviy madaniyat” ta’siridan himoya qilish bugungi globalizatsiya sharoitida yanada muhim ahamiyat kasb etadi. 2010 yilda O‘zbekiston Respublikasining “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni va 2011 yil 5 oktabrda “Alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqalishi hamda iste’mol qilinishini cheklash to‘g‘risida”gi Qonunining qabul qilinishi ham muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va maktab ta’limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturining amalga oshirilishi natijasida o‘tgan yillar mobaynida ta’lim tizimini tubdan yangilash va isloh etish bo‘yicha miqyosi va ko‘lamiga ko‘ra ulkan ishlar amalga oshirildi. Qariyb 9,5 ming yoki mamlakatimizda faoliyat ko‘rsatayotgan maktablarning deyarli barchasi yangitdan qurildi, kapital rekonstruksiya qilindi va zamonaviy o‘quv-laboratoriya asbob-uskunalari bilan ta’minlandi. Mamlakatimizda 1500 dan ortiq yangi kasb-hunar kolleji va akademik litseylar barpo etildi.

Ikkinchi yo‘nalish - Respublikamizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar”. Imtiyozlar faqat qonun bilan belgilanib qo‘yiladi hamda ijtimoiy adolat tamoyillariga mos bo‘lishi shart deb belgilab qo‘yilgan. Bugun huquq va burchlarini chuqur anglab yetgan, yangicha fikrlaydigan, o‘z kelajagini jamiyatda demokratik qadriyatlarni mustahkamlash bilan, mamlakatimizning kelajagini jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi bilan bog‘liq holda ko‘radigan yangi avlod vakillari hayotga dadil kirib kelmoqda.

Uchinchi yo‘nalish - «Yoshlar va ijtimoiy himoya» yo‘nalishi, avval boshdanoq, respublikamiz yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib kelmoqda. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ijtimoiy himoyaning huquqiy asoslari yaratildi, sohaga doir qariyb 90 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Davlat tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy siyosatni qo'llab-quvvatlashda boshqa nodavlat tashkilotlari ham munosib o'rin tutadi. Respublikamizda yoshlar uchun:

- bepul tibbiy xizmat;
- bepul ta'lim olish;
- sog'lomlashtirish va madaniy-ma'rifiy muassasalarga imtiyozli shartlarda qatnash;
- uy-joy qurish uchun imtiyozli kreditlar berish;
- dastlabki mehnat faoliyati uchun ish joyi bilan ta'minlanish yoki amaldagi qonunlarga muvofiq moddiy kompensatsiya olish huquqi;
- ijtimoiy infrastruktura obyektlarini loyihalash va qurish chog'ida yoshlarning talab-ehtiyojlarini hisobga olish;
- o'quvchilar, talaba yoshlar va voyaga yetmagan fuqarolar uchun transportda yurish imtiyozlari;
- voyaga yetmaganlarga kompensatsiya to'lovlarini kafolatlovchi ijtimoiy ta'minlanish minimumi belgilanadi.

To'rtinchi yo'nalish - «Yosh oila» yo'nalishi. Oila xalqimizda muqaddas dargoh sanaladi. 2012 yilni mamlakatimizda "Mustahkam oila yili" deb nomlanishi, unga muvofiq qabul qilingan davlat dasturini amalga oshirish o'z samarasini berdi. Hozirgi kunda O'zbekistonda salkam 7 mln. oila yashaydi, shundan 995 mingdan ortig'i yosh oilalar hisoblanadi. Ya'ni, respublikamizda yosh oilalar jami oilalarning 16% ini tashkil etadi. Barkamol yosh avlod, avvalo oilada ulg'ayadi. Umuman, bu borada amalga oshirilayotgan kompleks chora-tadbirlar turli yillarning nomlanishida ham o'z aksini topib kelmoqda. Xususan, 1998 yil - Oila yiliga bag'ishlab ishlab chiqilgan Davlat dasturida belgilangan chora-tadbirlarning ijrosi orqali oilani ijtimoiy himoya qilish ko'lamlarini yanada kengaytirish va kuchaytirishga erishildi. "Yoshlar yili" deb nomlangan 2008 yilda yosh oilalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida 30 mlrd. so'mdan ziyod imtiyozli kreditlar ajratildi.

Beshinchi yo'nalish – "Yoshlar professionalizmi" yo'nalishi. Bu shuni anglatadiki, yosh avlodga zamon talabi darajasida ta'lim-tarbiya va kasbga ko'nikma bergan holda uning jamiyatdagi mehnat bozoriga kirib borishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturiga muvofiq, mamlakatimizda «9+3» sxemasi bo'yicha 12 yillik umumiy majburiy bepul ta'lim tizimi joriy etildi. Umumta'lim maktabidagi 9 yillik o'qishdan so'ng o'quvchilar keyingi 3 yil davomida ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda ta'lim olib, ularning har biri umumta'lim fanlari bilan birga mehnat bozorida talab qilinadigan mutaxassislik bo'yicha kasb-hunarlarini egallamoqda. O'tgan yillar davomida 1573 ta yangi turdagi akademik litsey va kasb-hunar kollejlari barpo etildi. Bugungi kunda mavjud 143 ta akademik litsey va 1430 ta kasb-hunar kollejida 1 million 700 mingga yaqin o'g'il-qizlar ta'lim olishmoqda. Kasb-hunar sirlarini egallagan yoshlar xalq xo'jaligining turli sohalarida faoliyat yuritmoqdalar. Umumta'lim maktablari, akademik litsey va

kasb-hunar kollejlari o'quvchilarining xalqaro fan olimpiadalaridagi ishtiroki ham yildan-yilga kengayib bormoqda.

Oliy ta'lim tizimini rivojlantirish konseptsiyasi asosida mamlakatimizda ikki bosqichli bakalavriat va magistratura tizimiga o'tildi. Bugungi kunda yoshlarimiz 75 ta oliy o'quv yurtida xalqaro andozalarga mos shart-sharoitlarda ta'lim olmoqda. Jahondagi nufuzli universitetlar bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatildi. Jumladan, Toshkentda Buyuk Britaniyaning xalqaro Vestminster universiteti, Italiyaning Turin politexnika universiteti, Singapur menejmentni rivojlantirish instituti, Koreyaning Inxa universiteti, Gubkin nomidagi Rossiya neft va gaz davlat universiteti, Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti, Lomonosov nomidagi Rossiya davlat universitetlari filiallari tashkil etildi. Iqtidorli talabalarni har tomonlama rag'batlantirish, ularga o'z iste'dodlarini namoyon etishlari uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti stipendiyasi, Alisher Navoiy, Ulug'bek, Beruniy, Ibn Sino nomidagi davlat stipendiyalari ta'sis etildi.

Oltinchi yo'nalish – «Yoshlar axborot makonida» yo'nalishi bugungi murakkab globallashuv davrida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Butunjahon axborot tarmog'i orqali "ommaviy madaniyat" niqobi ostida milliy manfaatlarimiz, mafkuramiz, ma'naviy-axloqiy qarashlarimizga yot zararli g'oyalarni yoshlar ongiga singdirishga urinishlar ham kuzatilmoqda. Shuning uchun ham davlatimiz hozirgi davrga kelib axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jadallik bilan rivojlantirishga muhim ahamiyat bermoqda, "elektron hukumat" tizimiga jamiyatning barcha tarmoqlari ulanmoqda.

2016 yil 14 sentabrda yangi O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinib (mazkur qonun asosida O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 20 noyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonuni bekor qilindi), u 4 ta bob, 33 ta moddada mujassamlashdi. U oldingi qonundan fuqarolik jamiyati talablariga javlb berishi, yoshlarni ijtimoiy himoyalashga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Qonunda ishlatilgan tushunchalarga quyidagi ta'riflar berildi:

yoshlarga oid davlat siyosati – davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa

yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi;

yoshlar (yosh fuqarolar) – 14 yoshga to'lgan va 30 yoshdan oshmagan shaxslar;

yosh oila – er-xotinning ikkisi ham o'ttiz yoshdan oshmagan oila yoxud farzand (bola) tarbiyalab voyaga yetkazayotgan 30 yoshdan oshmagan yolg'iz otadan yoki yolg'iz onadan iborat bo'lgan oila, shu jumladan nikohdan ajralgan, beva erkak (beva ayol);

yosh mutaxassis – oliy yoki o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasini bitirgan, ta'lim muassasasini bitirganidan so'ng olgan ixtisosligi bo'yicha 3 yil ichida ishga kirgan va ma'lumoti to'g'risidagi hujjatda ko'rsatilgan ixtisosligi bo'yicha ishlayotganiga 3 yildan ko'p bo'lmagan 30 yoshdan oshmagan xodim;

yoshlar tadbirkorligi – yuridik shaxs tashkil etmagan holda yosh fuqarolar tomonidan, shuningdek ta'sischilari yosh fuqarolar bo'lgan yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyati.

Qonunning 5-moddasida yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari o'zida insoniy va demokratik jihatlar mujassamlashtirgani bilan ajralib turadi:

- yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash;
- yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish;

- yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash;
- yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish;

- yoshlarni vatan parvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash;

- yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish;

- yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish;
- iqtdorli va iste'dodli yoshlarni qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish;
- yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;
- yoshlarda sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantirish, shuningdek yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish va yoshlar sportini ommaviy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- yosh oilalarni ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar tizimini amalga oshirish;

- yoshlarning huquqlari va erkinliklarini ro'yobga chiqarish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish

Qonunning fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan muhim jihatlaridan biri — bu yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda mahallalar, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalarining o'rnini aniq belgilab qo'yilganligidir. Ayniqsa, mazkur tuzilmalar huquqlarida yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi qonun hujjatlarining ijro etilishi, davlat dasturlarining va hududiy dasturlarning ro'yobga chiqarilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish belgilangani mamlakatimizning kuchli fuqarolik jamiyati sari intilayotganligini anglatadi.

Shuningdek, qonunda yoshlarning huquqiy va ijtimoiy himoyasiga alohida ahamiyat berilib, unda yosh fuqarolarning huquqlari va erkinliklari qonunda belgilangan hollardan tashqari cheklanishi mumkin emasligi qayd etildi: ya'ni qonunosti hujjatlari bilan yoshlarning huquq va erkinliklari cheklanishi mumkin emas. Qonunda ta'lim muassasalarida o'qish uchun imtiyozli kreditlar berish, yetim bolalarni va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni turar-joylar bilan ta'minlash, o'rta maxsus, kasb-hunar yoki oliy ta'lim muassasasini bitirganidan keyin bandlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish kabi yoshlarni ijtimoiy himoya qilishning oldinlari qonunda bo'lmagan davlat kafolatlari belgilandi.

Mustaqillik davrida yoshlar tarbiyasi, ular orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, jinoyatchilikning oldini olishda, bandlikni ta'minlashda Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida", "Ta'lim to'g'risida", "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida", "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida", "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida", "Vasiylik va homiylik to'g'risida"gi kabi bir necha qonun va dasturlarning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi.

2016 yilning so'nggi choragida Sh.M.Mirziyoyevning davlat rahbari sifatigi faoliyati boshlanganidan keyin davlatimizning yoshlar siyosatida rivojlangan mamlakatlar tajribasi va fuqarolik jamiyati talablariga xos bo'lgan jihatlarni shakllana boshladi. 2017 yil 30 iyun kuni "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining Yoshlar ittifoqiga aylantirilishi, ana shu ishlarning mantiqiy davomi bo'lib, davlat tomonidan yoshlar borasida olib borilayotgan siyosatni yana bir pog'ona yuqoriga olib chiqdi. Shuningdek, yangi nizom va uslubda ish olib borilishi ko'zda tutilgan mazkur Ittifoq oldiga yoshlar orasiga tobora chuqurroq kirib borish, jamiyat ravnaqi yo'lida faol ishtirok etish kabi dolzarb vazifalar yuklandi.

O'zbekistonda Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan mamlakatda fuqarolik jamiyati qurishning "Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan g'oyasi asosida boshlangan islohotlar natijasida yoshlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatlardan himoyalash, ularni salohiyatini ro'yobga chiqarishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, ularni fuqarolik jamiyati qurish islohotlaridagi ishtiroklarini faollashtirish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishi sifatida e'lon qilindi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev yoshlar qurultoyidagi (30 iyun 2017 y.) nutqida mamlakat yoshlari vakillariga qarata quyidagi fikrlar bilan murojaat etdi: "O'zbekiston yoshlari rasmiyatchilikdan, kompaniyabozlikdan xoli, navqiron avlod manfaatlarining haqiqiy himoyachisibo'la oladigan demokratik yoshlar tashkilotini tuzish haqida o'z xohish-istaklarini bildirmoqda. Bunda ilgariidek barcha yoshlarni bir tashkilotga «ixtiyoriy-majburiy» asosda birlashtirish emas, aksincha, ularning orzu-intilishlari, hayotiy va kasbiy qiziqish doirasi, ijtimoiy maqsadlari bo'yicha uyushtirish to'g'ri bo'ladi, degan takliflar ilgari surilmoqda Mening nazarimda, bunday fikrlarda chuqur asos va mantiq

bor. Bu taklifning afzalligi shundaki, u mamlakat yoshlarining barcha toifa va guruhlarini qamrab oladi, eng muhimi, ularni demokratik prinsiplar asosida birlashtiradi. Bu, o'z navbatida, bugun O'zbekistonda olib borilayotgan demokratik islohotlar jarayoni bilan hamohang ekani ayniqsa e'tiborlidir. Ana shularning barchasini hisobga olib, mamlakatimizda yoshlarning chinakam suyanchi va tayanchi bo'la oladigan mutlaqo yangi tashkilot – O'zbekiston yoshlar ittifoqini tashkil etsak, nima deysizlar?" . Mazkur purhikmat so'zlardan ko'rinib turibdiki, davlatimizning yoshlarga oid siyosati hozirgi davrda o'zining insonga, uning sha'niga, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlagan holda fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan insoniy birlikni shakllantirishga qaratilgandir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyulda qabul qilgan "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmoni mamlakatda yoshlarni ijtimoiy qilish, ularni o'z salohiyatlarini ro'yobga chiqarishi uchun imkoniyatlar yaratishda tarixiy o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgani bilan ajralib turadi.

Farmonga muvofiq, yoshlarga oid davlat siyosatini izchil va samarali amalga oshirish, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini tubdan isloh etish maqsadida O'zbekiston "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati negizida O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi. O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil topgan kun – 30 iyun sanasi mamlakatimizda "Yoshlar kuni" sifatida nishonlanadi. Shuningdek, O'zbekiston yoshlar ittifoqiga 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasidagi islohotlarda yoshlar faolligini oshirish bilan bog'liq bir qator yangi va muhim vazifalar qo'yildi.

Farmonga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devonida Yoshlar siyosati masalalari xizmati tashkil etilib, unga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati masalalari bo'yicha Davlat maslahatchisi – O'zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashi raisi rahbarlik qilishi belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosati masalalari bo'yicha Davlat maslahatchisi – O'zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashi raisi o'z lavozimiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining a'zosi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashiga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirishda yaqindan ko'maklashish, yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda ishtirok etuvchi vakolatli idoralar faoliyatini muvofiqlashtirish, O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni talablarini hayotga to'laqonli joriy etish va nazorat o'rnatish maqsadida Yoshlar masalalari bo'yicha respublika idoralararo kengashi tashkil etildi. Ayni paytda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi raisi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar hokimlari raisligida Yoshlar masalalari bo'yicha hududiy idoralararo kengashlar faoliyat yuritadi.

Shu bilan birga, 2017-2018 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "katta yetakchi" va "to'garak rahbari" shtat birliklarini tugatish hisobiga lavozim maoshi yuqori sinf o'qituvchisiga tenglashtirilgan "yoshlar yetakchisi" shtat birligi joriy etildi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida "yoshlar yetakchisi" vazifasi yuklatilgan xodimga o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining direktor jamg'armasi mablag'lari hisobidan oliy ma'lumotli o'qituvchi bazaviy tarif stavkasining 50 foizi miqdorida har oylik ustama belgilanadi.

O'zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashi qoshida yoshlarning xohish va intilishlaridan kelib chiqib, yoshlar uyushmalari hamda yoshlarga ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish markazlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi qoshida Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti tashkil etilishi Farmonda belgilab berilgan.

Ta'lim muassasasini tamomlaganiga uch yil bo'lmagan, birinchi marta ishga qabul qilingan yoshlarga daromad solig'ini birinchi yil uchun 50 foiz, ikkinchi va uchinchi yillar uchun esa 25 foizga kamaytirish, shuningdek, O'zbekiston yoshlar ittifoqi qoshida turli fanlar, jumladan, chet tillarni o'rgatish, kompyuter dasturlarini tuzish va tadbirkorlik asoslarini o'qitish maqsadida tashkil etiladigan sho'ba korxonalarini 2027 yil 1 avgustga qadar barcha soliqlardan ozod etish, bunda korxona ixtiyorida qoladigan summaning 20 foizini O'zbekiston yoshlar ittifoqining rivojlantirish jamg'armasiga o'tkazish amaliyoti joriy etiladi.

O'zbekiston yoshlar ittifoqining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar kengashlari raislari tegishliligi bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar hokimlarining yoshlar siyosati masalalari bo'yicha maslahatchisi hisoblanadi va maqomi bo'yicha ularning birinchi o'rinbosarlariga tenglashtirildi. Respublikamizning tuman markazlari va shaharlarda Yoshlar tadbirkorlik klasterlari tashkil etiladi. Foydalanilmayotgan davlat obyektlarini, shuningdek, erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalaridagi obyektlarni O'zbekiston yoshlar ittifoqining a'zosi bo'lgan yosh tadbirkorlarga to'lovsiz ijaraga berish tartibi joriy etiladi.

2017 yilning ikkinchi yarmida O'zbekiston yoshlar ittifoqi Markaziy Kengashi davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan o'zaro hamkorlik aloqalarini o'rnatish yo'lida katta amaliy sa'y-harakatlarni amalga oshirdi. Xususan, "Taraqqiyot strategiyasi" markazi, Kinematografiyani rivojlantirishga ko'maklashish markazi, O'zbekiston Fermerlari kengashi, Kasaba uyushmalari federatsiyasi, Savdo-sanoat palatasi, Xotin-qizlar qo'mitasi, Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Fan va texnologiyalar agentligi bilan hamkorlik bitimlari imzolandi. Ushbu hujjatlar asosida ta'lim muassasalarida 11 ming 266 ta, madaniyat, sport va sog'liqni saqlash sohalarida 3 ming 200 ta, tadbirkorlik subyektlari va fermer xo'jaliklarida 3 ming 755 ta,

jamoat tashkilotlarida 2 ming 365 ta hamda vazirlik, idora va tashkilotlarning respublika boshqaruv organlarida 50 ta Yetakchilar kengashi tuzilib, faoliyat olib bormoqda.

Yoshlarning xohish va intilishlaridan kelib chiqib tashkilot qoshida mustaqil huquqiy maqomga ega yigirmaga yaqin yangi tuzilma: Respublika yosh olimlar kengashi; Yosh ijodkorlar kengashi; Yoshlar turizmi agentligi; Yoshlar nashriyot uyi, Yosh kinoijodkorlar uyushmasi, O'zbekiston yosh fermerlari assotsiatsiyasi, Yoshlarga ijtimoiy-psixologik xizmat ko'rsatish markazi, Imkoniyati cheklangan yoshlar va bolalar markazi, O'zbekiston yosh tadbirkorlar assotsiatsiyasi, "Yoshlar ovozi" radiosi va boshqalar faoliyati yo'lga qo'yildi. Shu bilan birga, Ittifoqning Markaziy Kengashi qoshida Yoshlar press-klubi tashkil etildi.

Yosh oilalarni yanada qo'llab-quvvatlash, uy-joy va maishiy sharoitlarini yaxshilash maqsadida 2018-2021 yillarga mo'ljallangan Yoshlar uylarini barpo etish dasturi ishlab chiqildi. Uning ijrosi doirasida barcha yirik shaharlarda ko'p qavatli, qishloqlarda esa, bir-ikki qavatli namunaviy loyihalar asosida 420 ta arzon uy qurilib, 5 ming 200 dan ziyod namunaviy yosh oilaga imtiyozli kredit asosida taqdim etilishi rejalashtirilgan.

Mamlakatimizda jadal amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va demokratik o'zgarishlarning mazmun-mohiyatini yoshlarga to'laqonli tushuntirish, yoshlarni, jumladan, uyushmagan yoshlarni o'ylantirayotgan muammolarni aniqlash, ularni hal etishga ko'maklashish, takliflarini qo'llab-quvvatlash va intilishlarini ro'yobga chiqarish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida tashkil etilgan "Fidoying bo'lgaymiz seni, O'zbekiston!" shiori ostidagi "Yoshlar poyezdi" targ'ibot aksiyasi Yoshlar ittifoqining eng yirik loyihalaridan biriga aylandi.

Qisqa muddat ichida 47 vazirlik va idora, 10 mingga yaqin ta'lim muassasasi hamda 3 ming 25 ta korxona va tashkilotda O'zbekiston yoshlar ittifoqi boshlang'ich tashkilotlari tuzildi, shuningdek, o'n bir yillik ta'lim tizimiga o'tish munosabati bilan bo'shab qolgan 46 ta tuman va shahardagi kollejlarda bazasida Yoshlar markazlarining tantanali ochilish marosimlari bo'lib o'tdi.

Respublikaning barcha tuman va shaharlarida O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashabbusi bilan tashkil etilgan mehnat yarmarkalari natijasida ikki ming nafardan ortiq uyushmagan yoshning ishga joylasha olgani ham tahsinga loyiq jihatdir. Bundan tashqari, Ittifoqning tuman va shahar kengashlari qoshida tashkil etilgan yosh tadbirkorlar konsultativ markazlari 580 nafar yigit-qizga tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yishda ko'mak bergan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahrida ichki ishlar idoralarida profilaktik hisobda turuvchi voyaga yetmagan yoshlar uchun hududlarda tarbiya va sport sog'lomlashtirish oromgohlari tashkil etildi. Loyihaga 3 ming 561 nafar yosh jalb qilinib, shundan 2 ming 523 nafarini ichki ishlar idoralarida profilaktik hisobda turuvchi voyaga yetmaganlar, 1 ming 38 nafarini kam ta'minlangan, boquvchisini yo'qotgan oila farzandlari tashkil etdi.

2017 yilning iyul-avgust oylari mobaynida 6 ming 665 nafar yosh tadbirkor, 3 ming nafardan ziyod yosh fermer hamda 5 ming nafardan ortiq uyushmagan yoshni qamrab olgan holda joylarda yosh tadbirkorlarning muammolari hamda taklif-istaklarini o'rganishga qaratilgan ochiq muloqotlar tashkil etildi. Ishtirokchilar tomonidan tilga olingan 653 ta muammo jamlanib, ularni bartaraf etish yuzasidan alohida chora-tadbirlar dasturi ishlab chiqildi va ijroga qaratildi. Shu bilan birga, muloqotlarda qatnashgan yoshlar uchun kichik iqtisodiy va sanoat zonalarini hamda ishlab chiqarish korxonalariga biznes-sayohatlar tashkil etildi. 17-20 sentabr kunlari Orol dengizining bugungi kundagi holatini o'rganish hamda bu fojiga keng jamoatchilik e'tiborini yana bir bora qaratish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasining Mo'ynoq tumaniga yoshlar ekspeditsiyasi uyushtirildi. Unda yosh olimlar, gid-ekskursovodlar, fotosuratshilar, bloger va jurnalistlar ishtirok etdi. 25 nafar kishidan iborat ekspeditsiya a'zolari uch kun mobaynida Orolbo'yi mintaqasida istiqomat qilib, u yerdagi haqiqiy holat bilan yaqindan tanishdi. Ekspeditsiya davomida "#SaveAral" ("Orolni asra") guruhi tashkil etilib, Orol dengizi sohilida istiqomat qiluvchi aholi hamda sayyohlar tibbiy ko'rikdan o'tkazildi.

Yoshlarni foydali mehnat bilan band qilish, ularni moddiy qo'llab-quvvatlash maqsadida O'zbekiston yoshlar ittifoqi paxta yig'im-terimi mavsumida jonkuyar fermerlarimizga yelka tutishga oshiqdi. Shu niyatda respublika bo'ylab ko'ngilli, shu jumladan, uyushmagan yoshlardan iborat "Fidoyi yoshlar" otryadlari tuzildi. Ayni vaqtda "Fidoyi yoshlar" mamlakatimiz paxta xirmonini to'ldirishga munosib hissa qo'shdi.

O'zbekiston yoshlar ittifoqi va mamlakat yoshlarning xalqaro maydondagi faoiyati ham beqiyos darajada o'sdi. Jumladan, O'zbekistonda BMTning Aholishunoslik jamg'armasi (YUNFPA) mamlakat Hukumati, joylardagi hukumat idoralari bilan hamkorlikda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarni ishlab chiqishda qo'llanadigan demografik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish bo'yicha keng ko'lamli tadbirlarni amalga oshirdi. Sog'liqni saqlash vazirligi bilan esa, YUNFPA butun O'zbekiston bo'ylab bolalar va yoshlar sifatli birlamchi tibbiy-sanitariya yordamidan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilashga qaratilgan tashabbuslarini hayotga tadbiq etib kelmoqda. BMT yordamida Sog'liqni saqlash vazirligi yoshlarga yanada sifatliroq va aynan yoshlarga mo'ljallangan tibbiy xizmatlarni ko'rsatishga erishmoqda. BMTning Taraqqiyot dasturi esa, Savdo-sanoat palatasi bilan hamkorlikda yoshlar orasida tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, tadbirkor yoshlarga keng yo'l ochib berishni ko'zlab, bir qator keng ko'lamdagi tashabbuslarni amalga oshirib kelmoqda. Xotin-qizlar qo'mitasi bilan hamkorlikda olib borilayotgan ishlar doirasida yosh ayol va qizlarda yetakchilik qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ham amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, yoshlarga sarmoya ajratish masalasiga BMT alohida urg'u bermoqda. Ayniqsa, yoshlar uchun sog'liqni saqlash va ta'lim tizimini takomillashtirishga va shuning hisobiga kelajakda sog'lom va yuqori toifali

mutaxassislarni tayyorlashga katta e'tibor qaratmoqda. Sog'liqni saqlash va ta'lim tizimini yanada takomillashtirish dasturlarining amalga oshirilishi tufayli, endilikda barcha bolalar va yoshlar aynan ularning manfaatlari va ehtiyojlarini inobatga oluvchi xizmatlardan foydalanish imkoniga ega bo'lib, kelajakda o'z yurtining iqtisodiy taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shishga qodir bo'lgan sog'lom, bilimli, dono insonlarga aylanishi uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Ushbu maqsadlarga yo'naltirilgan sarmoyalar tufayli, endilikda mamlakatlar o'zining odam resurslari, ya'ni "demografik dividendi", yetuk mutaxassislari sonini ko'paytirib, yangi yutuqlarga erishmoqda.

Fuqaroviylikni faollik nuqtai nazaridan shartli ravishda darajalarga ham ajratish mumkin. Fuqaro mas'uliyatli, ongli va vijdonli bo'lsa u dastlabki pog'onada, ya'ni fuqaroviy xususiyatlarga ega bo'lgan shaxslar qatoriga kiritish mumkin. Agar fuqaroda atrofda bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan ma'lum bir munosabati shakllangan bo'lsa uni fuqaroviy pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida e'tirof etish mumkin. Agar fuqaroda o'z haq-huquqlari hamda burchi uchun amaliy harakatni bajarish ko'nikmasi mavjud bo'lsa uni faol fuqaro sirasiga kiritish mumkin.

Aynan ana shu so'nggi pog'onaning o'zi bir necha jihatlar bilan ajralib turadi. Faol fuqaro guruhiga mansub kishilar siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilim olishga tayyor bo'lgan kishilardan iborat bo'ladi. Bundan tashqari ularda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjud bo'ladi. Bundan tashqari, ularda ana shu bilimlarni joriy qilish uchun ko'nikmalar mavjud bo'ladi²⁹.

Fuqaroviylikning tugal yoki to'kis ekanligini quyidagi mezonlar vositasida talqin qilish mumkin. Agar fuqaroviy pozitsiya hali shakllanmagan, fuqaroviy xususiyatlar, o'z haq-huquqlari uchun kurashish istagi to'liq namoyon bo'lmasa fuqaroviylikning eng quyi darajasi namoyon bo'ladi. Fuqaro o'z haq-huquqlari uchun kurashishga moyil bo'lsa, u haqda o'z bilim va qobiliyatini namoyon qilishga tayyor bo'lsa, bunda fuqaroviylikning o'rta darajasi namoyon bo'ladi. Agar fuqaroda fuqaroviy xususiyatlar hamda faol fuqarolik pozitsiyasi to'liq shakllangan, o'z haq-huquqlari uchun amaliy harakatga kirish ishtiyoqi yaqqol namoyon bo'ladigan bo'lsa uni yuqori darajada fuqaroviylik sifatida talqin etish mumkin³⁰.

BMTning O'zbekistondagi Doimiy vakili Xelena Freyzerning yoshlar masalasiga bag'ishlangan ma'ruzasidagi quyidagi fikrlar uning chin e'tirofini ifodalaydi: "O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev BMTning Bosh Assambleyasida so'zga chiqib "ertangi kunimiz, sayyoramizning farovonligi bolalarimiz qanday inson bo'lib ulg'ayishiga bog'liq", deb ta'kidladi. Uning so'zlari amalda aniq ishlarda mujassam bo'ldi, zero joriy yilning 30 iyun kuni "Yoshlar kuni" deb ye'lon qilinib, shu kunning o'zida "Harakatlar strategiyasi

²⁹ Карпова Н.В. Политическая культура в процессе становления гражданского общества// Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2006. – №1. – Стр. 65.

³⁰ Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. — Тошкент, 2015. 86-бет.

2017-2021”ga muvofiq O‘zbekiston yoshlar ittifoqi vujudga keldi. Mazkur tashkilotga yoshlar irodasini izhor yetish, ularning jamiyat hayotidagi ishtirokini ta’minlash, yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish kabi vazifalar yuklatildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat yoshlar siyosatining samaradorligini oshirish va O‘zbekiston Yoshlar ittifoqining faoliyatini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni bilan “Yoshlar bo‘yicha umumjahon harakatlar dasturi”ga muvofiq bo‘lgan 12 ta asosiy vazifalar belgilandi. Bundan tashqari, o‘tgan haftada Vazirlar Mahkamasining “Yoshlar tadbirkorligi klasterlarini yaratish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Konstitutsiyangiz bilan kafolatlangan huquqlaringizni biling, O‘zbekiston imzolagan bitimlar va BMT konvensiyalaridan xabardor bo‘ling, hukumat tomonidan siz uchun yaratilayotgan imkoniyatlardan xabardor bo‘ling. Oilangiz, jamiyatingiz, yoshlar hamjamiyati, hukumatingiz hayotida faol ishtirok yeting. Hayotda unchalik katta imkoniyatlarga yega bo‘lmagan insonlarni qo‘llab-quvvatlang, ularga yordam bering. Mavjud bo‘lgan barcha imkoniyatlardan foydalanib, o‘z yurtigiz taraqqiyotiga hissa qo‘shing!”

Fuqarolik jamiyati qurish islohotlarining hozirgi bosqichida O‘zbekiston yoshlari alohida ijtimoiy qatlam, faol ijtimoiy-siyosiy kuch, hozirgi avlod davomchilari sifatida namoyon bo‘lmoqda. Davlatimizning yoshlarga oid siyosati amalda o‘zini namoyon qilish davrining boshlanishi natijasi o‘laroq yoshlarda o‘z atrofida kechayotgan hodisalarni mustaqil baholaydigan, har qanday shart-sharoitlarda o‘zining pozitsiyasiga ega bo‘lgan yangi sifatlar va fazilatlar shakllanmoqda. Yoshlar o‘rtasida jonlanish, ijtimoiy va siyosiy voqeliklarga befarqlik bilan qaramaslik, o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishga intilishlar ko‘zga tashlanmoqda. Zero, bu hozirgi fuqarolik jamiyati qurish islohotlarining o‘zining qizg‘in pallasiga kirganligi bilan izohlanadi.

2019 yil 19 mart kuni davlatimiz rahbari tomonidan yoshlarimizga bo‘lgan e’tiborni yanada kuchaytirish, ularni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari o‘rtasida kitobxonlikni targ‘ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga alohida e’tibor berilib, ushbu yo‘nalishlarda aholi va yoshlarni qo‘llab-quvvatlash uchun 5 ta muhim tashabbus ilgari surildi. Ular quydagilar:

Birinchi tashabbus yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste’dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Ikkinchi tashabbus yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo‘naltirilgan.

Uchinchi tashabbus aholi va yoshlar o‘rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

To‘rtinchi tashabbus yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Beshinchi tashabbus xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi.

Ushbu tashabbusning amaliy ifodasi sifatida Prezidentning 2019 yilda Sirdaryo hamda Namangan viloyatlariga qilgan amaliy tashrifi davomida mazkur hududlardagi tuman va shahar kutubxonalariga bir necha yuz ming nusxada badiiy adabiyotlar yetkazib berildi. "Ma'rifat karvoni" tashkil etildi. Yoshlar uchun 25 ming dona kitob, 80 turdagi sport jihozlari va musiqa asboblari yetkazib berildi.

Mazkur 5 tashabbus keng jamoatchilik tomonidan katta qiziqish bilan kutib olindi. Bugungi kunda ushbu tajribani yurtimizning barcha hududlarida keng joriy qilish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Madaniyat vazirligi va Xalq ta'limi vazirligiga hokimliklar bilan birgalikda tuman va shaharlarda madaniyat markazlari va umumta'lim maktablarida yoshlarning qiziqishidan kelib chiqib, qo'shimcha 1,5 mingta to'garak tashkil etish vazifasi qo'yildi.

Tashabbuskor iste'dodli yoshlar va mahalliy homiylarni jalb etgan holda, madaniyat markazlarida badiiy-havaskorlik jamoalari, yoshlar teatr-studiyalari va "Yoshlar klublari" tashkil qilish zarurligiga alohida ahamiyat berilmoqda.

Taniqli san'atkor va iste'dodli ijodkorlarni tumanlardagi madaniy ishlarga ko'makchi sifatida biriktirish yaxshi natija berayotganini inobatga olib, bu tajribani butun mamlakatga yoyish bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Unga muvofiq, taniqli artistlar tuman va shaharlarga ijodiy maslahatchi sifatida biriktirilib, o'sha joylarda madaniyat va san'atni rivojlantirishga mas'ul bo'ladi, tuman va shaharlar hokimlari esa ushbu ishlarga moddiy va tashkiliy jihatdan yordam beradi.

Musiqa va san'at sohasida oliy ma'lumotli kadrlarni ko'paytirish masalasiga ham e'tibor qaratildi.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim hamda Xalq ta'limi vazirliklariga muayyan mavzular bo'yicha tarix darslarini muzeylar, tarixiy obidalar, qadamjo va teatrlarda sayyor o'tkazilishini tashkil qilinmoqda.

Ikkinchi tashabbusga doir masalalar muhokama qilinar ekan, yurtimizda 12 mingdan ziyod sport inshootlari borligi, lekin yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sportga qamrab olish darajasi yetarli emasligini qayd etish lozim. Umumta'lim maktablarining sport anjomlari bilan jihozlanish ko'rsatkichi mamlakat bo'yicha 56 foizni, jumladan, Surxondaryo viloyatida 12 foizni, Xorazmda 14 foizni, Qoraqalpog'istonda 15 foizni tashkil etadi, xolos.

Tuman va shaharlar hokimlarining yoshlar masalalari bo'yicha o'rinbosarlariga mutaxassislar bilan birgalikda yoshlarning sport turlariga qiziqishi hamda sport inshootlarining jihozlanish darajasini o'rganib, shu asosda amaliy yechimlar qilindi. Xususan, "Yoshlar – kelajagimiz" dasturi doirasida imtiyozli kreditlar asosida olis va chekka qishloqlarda yengil konstruksiyali sendvich panellardan kichik sport zallari va sun'iy qoplamali maydonlar qurish, tashabbuskor tadbirkorlarga sport inshootlari tashkil etish uchun yerlar ajratilib berilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Joylardagi sport maktablariga xalqaro musobaqalarda g'olib bo'lgan taniqli sportchilarni rahbar etib tayinlash, shuningdek, sportchilarni oliy o'quv yurtlarining maxsus sirtqi bo'limlarida maqsadli o'qitish yaxshi natija berishini hisobga olib, 2019-2020 o'quv yilida OTMLariga sport yo'nalishida qabul kvotalari alohida hududlar bo'yicha sezilarli oshirildi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Fuqarolik pozitsiyasi tushunchasiga izoh bering?
2. Fuqarolik madaniyati va mas'uliyatining o'zaro aloqadorligini qanday tushunish kerak?
3. O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qanday ustuvor yo'nalishlarni bilasiz?
4. Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari nimalardan iborat?
5. Prezident Sh.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan beshta tashabbus haqida nimalarni bilasiz?

12-mavzu: Amaliy siyosatshonoslikda davlat xizmati sohasidagi islohotlar: nazariya va amaliyot.

Reja:

1. Davlat xizmati tushunchasi va uning mazmun-mohiyati
2. Davlat xizmati sohasida kadrlar tayyorlashning jahon tajribasi tahlili
3. O'zbekistonda davlat xizmati kadrlari faoliyati samaradorligini oshirish jarayoni va uning istiqboli

Tayanch tushunchalar: davlat xizmati, kadar, rahbar kadr, davlat xizmati kadrlari, davlat xizmatchisi,

Hozirgi davrga kelib mamlakatda kadrlar tayyorlashda turli vazirliklar, mahalliy davlat hokimiyati, o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat tashkilotlar va boshqa turli tarmoqlar bo'yicha, shuningdek, rahbarlik darajalari bo'yicha kadrlar tayyorlash turli ta'lim tizimini shakllantirishga zaruriyat tug'ildi. Masalan, aksariyat rivojlangan mamlakatlar universitetlarida davlat ma'muriyati yoki boshqaruvi fakultetlari faoliyat yuritadi. Shuningdek, kollejlarning ma'lum bir qismi ham davlat xizmati uchun kadrlar tayyorlashga moslashganlar. Niderlandiya Qirolligida bir necha munitsipalitet akademiyalarida o'zini o'zi boshqaruv sohasi uchun kadrlar tayyorlanadi. Fransiyada esa davlat xizmatchilarini oliy ta'limdan keyingi davrlarda qayta o'qitish, ularning malakasini oshirish, kasbiy jihatdan qayta tayyorlash ishlari bilan sohalar bo'yicha boshqaruv nazariyasi va amaliyotini o'rgatishga maxsus ixtisoslashgan 240 dan ortiq ta'lim maskanlari shug'ullanadi.

Davlat xizmatida faoliyat ko'rsatuvchi boshqaruv xodimlarini qayta tayyorlash tizimi masalasi ma'lum bir davlat, jamiyatda hukmronlik qiluvchi ijtimoiy-siyosiy tizim, qolaversa, amaldagi davlat xizmati sohasiga oid tizim

tomonidan belgilab beriladi. Bu o'rinda faoliyat maqsadi ma'lum talablar asosida bajarilishi lozim bo'lgan aniq vazifalar shaklida ifodalanadi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev asoslab bergan yondashuvga ko'ra davlat xizmatidagi rahbarning o'z ishiga shaxsiy javobgarligi, davlat va jamiyat oldida mas'ulligining oshirilishi davlat kadrlar siyosatining asosiy talablari darajasiga ko'tarildi. Bunda davlat xizmati kadrlarini tayyorlash, malakasini oshirish va zamonaviylik nuqtai nazaridan tizimi faoliyatini rivojlanish darajasini loyihalashtirish asosida faoliyat maqsadlarini belgilab olish, tashkiliy ish jarayonlarini puxta rejalashtirish, masalaga mutlaqo yangicha nazar bilan qarash asosiy talablardan hisoblanadi.

Bu borada yaqin istiqbolda ilmiy va innovatsion yo'nalishlar bo'yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi: davlat tuzilmalarida faoliyat ko'rsatuvchi kadrlarning barqaror ish bilan bandligini ta'minlash; ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatlari, shart-sharoitlari ta'minotini yaxshilash; mehnatini rag'batlantirish, kadrlarning ta'lim, mehnat, maishiy shart-sharoitlari bilan bog'liq huquqiy erkinlik va burchlari, faoliyatda ro'y beradigan huquqiy cheklanishlar me'yor buzilishlar uchun jazolash tizimini modernizatsiyalash; kadrlarning tadbirkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash.

Davlat xizmatida faoliyat ko'rsatayotgan boshqaruv kadrlari faoliyati va mamlakat kadrlari potensialini boshqarishda ularning rolini oshirish masalalari yuzasidan yaqin istiqbolda quyidagi masalalar yechimini ko'zda tutuvchi qarorlar qabul qilish muhim hisoblanadi: davlat xizmati va lavozimlar reyestrini belgilash to'g'risida qonun qabul qilish; kadrlar siyosatida davlat xizmati va tarmoqlar bo'yicha boshqaruv kadrlari ta'minoti tizimini modernizatsiyalash; kadrlar bilan ishlash bo'limlari faoliyatini tor doiradagi texnologik funktsiya deb talqin etish holatlariga barham berish; davlat xizmati sohasida kadrlarni kasbiy, ishbilarmonlik va shaxsiy xususiyatlari nuqtai nazaridan baholashning yagona mezonlarini ishlab chiqish; turli xildagi kasb-korlar o'rtasidagi aloqadorlikni modellashtirish; kadrlar siyosatida ko'zda tutilgan ma'naviy-axloqiy talab va tamoyillarni rasmiy hujjat tarzida qabul qilish; kadrlar bo'yicha mavjud ehtiyoj va talablar, ularni qondirish mexanizmini shakllantirish; turli daraja va sohada kadrlar tayyorlash muassasalarini ko'paytirish, o'quv dasturlari xilma-xilligini ta'minlash; kadrlar siyosatining integrativ va innovatsion funksiyalari samaradorligini oshirish; boshqaruv tizimi uchun talab etiladigan kadrlarni muntazam tayyorlashning uch bosqichli, ya'ni, kollej, oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi bosqichni qamrab oluvchi tizimini shakllantirish; ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotdagi, ilm-fan va ishlab chiqarish, davlat boshqaruvi sohalaridagi barqaror rivojlanish jarayonlariga mos ravishda yuqori salohiyatli kadrlar tarkibini va ularning bilim va ko'nikmalarini yangilanib turishini ta'minlash; rahbar kadrlarning ilm-fan, maorif, amaliy faoliyat sohalaridagi o'zgarishlarni, yutuqlarni e'tiborga olib yuksak taraqqiyot tendensiyalariga integratsiyalanishiga yordam berish; kadrlar siyosatini amalga oshirishda mehnat faoliyatining ongli tus olishi hamda maqsadli harakatga

aylanishi jarayoniga erishish; davlat, jamiyat va shaxs maqsadlarining yuqori darajada o‘zaro mos tushishiga erishish.

Davlat xizmati huquqiy institutining mazmunini davlatda o‘rnatilgan qonun hujjatlari belgilab beradi. Agarda, davlat xizmatiga taalluqli qoidalar turli qonun hujjatlarida joylashgan bo‘lsa, uni kompleks institut sifatida; davlat xizmati sohasidagi aksariyat normalar ma‘muriy qonunchilikda o‘z ifodasini topgan bo‘lsa, ma‘muriy-huquqiy institut sifatida; agarda, davlat xizmatiga taalluqli qoidalar yagona qonun hujjati doirasida tizimlashtirilgan bo‘lsa, mustaqil soha sifatida ko‘rsatib o‘tish mumkin³¹.

Davlat xizmati kadrlarini tanlashda ular o‘zlari boshqarayotgan sohalari va vakolatlarini yaxshi bilishlariga yuksak darajada e‘tibor qaratish rahbar kadrlar tanlashning bosh tamoyillaridan biri sanaladi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Eng muhim vazifamiz – mamlakatimizda tinchlik va farovonlikni mustahkamlash, odamlarni, xalqimizni hayotdan rozi qilishdan iborat. Buning uchun el-yurtimiz avvalo biz – rahbarlarning faoliyatidan rozi bo‘lishi kerak. Buning uchun har bir rahbar o‘z aravasini o‘zi tortishi, o‘z sohasidagi ishlarning ahvoli uchun o‘zi shaxsan javob berishi kerak. Shundan keyin jamiyatimizda o‘zgarish bo‘ladi, rivojlanish bo‘ladi”.

Davlat xizmatidagi kadrlarni tayyorlash xolatini o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarimiz natijalariga ko‘ra, amaldagi oliy o‘quv yurtlari, malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari o‘quv qo‘llanmalari, davlat xizmatidagi axloqiylik muammolariga tegishli mavzular bilan yetarli darajada boyitilmagan. Bundan tashqari, ta’lim jarayonida turli kasb-korlar o‘rtasidagi aloqadorlikni tushunib yetishga yordamlashuvchi modellashtirish prinsiplariga yetarlicha e‘tibor berilmayapti.

Bugungi kundagi davlat xizmati kadrlari o‘z ishiga faqat kasbiy nuqtai nazardan e‘tibor qaratishi, uning boshqaruvdagi ishtirokiga ham, bugungi kun davlat xizmati kadrlariga qo‘yiladigan talablarga ham javob bermaydi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev mazkur masalaga alohida e‘tibor qaratib, masalaga izchil va tizimli yondashish zarurligini ta’kidlab, bu o‘rinda asosiy muammo sifatida quyidagilarni keltirib o‘tadilar:

Birinchidan, ayrim idoralar va ularning rahbarlari real hayotdan va xalq ehtiyojlaridan ma’lum darajada uzilib qolmoqda.

Ikkinchidan, tarmoq va hududlarni rivojlantirish konseptsialari va dasturlarini ishlab chiqishda yuzaki yondashuvga yo‘l qo‘yilmoqda.

Va nihoyat, uchinchi asosiy kamchilik – ko‘pchilik rahbarlarning murakkab muammolarni kabinetdan chiqmasdan, iqtisodiyot tarmoqlari, har bir korxonadagi, shahar va tumanlardagi, ayniqsa, qishloq joylardagi ishlar qanday ahvolda ekanini chuqur o‘rganmasdan hal etishga odatlanib qolgani bilan bog‘liq. Zero, bugungi jadal taraqqiyot va yangilanishlar ruhiga monand bo‘lish bu jarayonlarning faol harakatlantiruvchisiga aylanish, boshqaruvni demokratiyalash rahbar oldiga alohida talablar qo‘yayotganligi shubhasiz.

³¹ Давлат хизмати : ўқув қўлланма / Э. Т. Хожиев, Г. С. Исмаилова, М. А. Рахимова. – Тошкент: Baktria press, 2015. 12-бет.

Davlat xizmati kadrlari faoliyatining samaradorligi nafaqat uning kasbiy, balki, ma'naviy va umumiy tayyorgarlik darajasiga ko'p jihatlarga ko'ra bog'liqdir. Shu boisdan ham davlat xizmati kadri uchun muhim bo'lgan quyidagi jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim deb hisoblaymiz:

Birinchidan, o'zgarayotgan davlat va faollashayotgan jamiyat ruhini anglab, rahbar hamda davlat xizmatidagi kadrlar dunyoqarashining yangicha tafakkur asosida shakllanayotganligi;

Ikkinchidan, boshqaruv tizimi kadrlari va rahbar faoliyatida rahbar va xodim o'rtasidagi subordinatsiya va koordinatsiya, manfaat hamda qiziqishlar uyg'unligining ta'minlanayotganligi;

Uchinchidan, rahbar faoliyatida demokratik tamoyillar xalq tashabbusi va ijodkorligi qonuniyatlari hamda boshqaruv tizimidagi ma'naviy axloqiy xususiyatlar hisobga olingan xoldagi faoliyat yo'lga qo'yilayotganligi.

To'rtinchidan, bugungi kunda rahbarning tashabbuskorlik va izlanuvchanlik xususiyatlari uning hamda davlat xizmatidagi kadrlarning zamonaviy boshqaruv, jumladan xorijiy tajribani o'zlashtirish asosidagi faoliyat yo'lga qo'yilayotganligida.

Davlat va jamiyat taraqqiyoti hamda uning strategik maqsadlarini amalga oshirishda rahbar faoliyati va uning o'rni juda muhim ahamiyatga ega. Bu haqda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Odamlar orasida yashash, ularning dardiga quloq soish, alohida ehtiyojlari va qonuniy talablarini amalga oshirish uchun tezkor choralar ko'rish – har bir rahbarning asosiy vazifasi, deb hisoblayman". Shunday ekan bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda rahbar faoliyatining o'ziga xos xususiyati, tamoyil va talablari ish samaradorligi odamlar turmush-tarzidagi real va pozitiv o'zgarishlar negizida o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida turli sohalar bo'yicha zarur mutaxassislar tayyorlash maqsadida yangi oliy ta'lim muassasalari va viloyatlarda ularning filiallari ochildi, ta'lim olishning maxsus sirtqi bosqichi faoliyati ham yo'lga qo'yildi. Rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish asosida oliy ta'limdan keyingi ikki bosqichli tizim asosida ilmiy darajalar berish tartibi amaliyotga joriy qilindi. Mazkur jarayonda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi tinglovchilarini rivojlangan davlatlardagi turdosh akademiyalarda malakasi oshirilib, zamonaviy davlat xizmati kadrlarini tayyorlashda samarali boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish va yuksaltirish asosidagi mexanizmi ishlab chiqildi va xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish bo'yicha o'zaro hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yildi. Xususan, Rossiya xalq xo'jaligi va davlat xizmati akademiyasi bilan hamkorlikda loyihaviy boshqaruv sohasida mutaxassislar malakasini oshirish markazi, rahbarlarni liderlik xususiyatlarini baholash bo'yicha "Assessment markazi" faoliyati yo'lga qo'yilib, innovatsion menejment yo'nalishi bo'yicha qisqa muddatli o'quvlar tashkil etilmoqda. Ayniqsa, davlat xizmati kadrlari faoliyatini yanada takomillashishida bugungi kun talablaridan kelib chiqib, boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini

oshirishning samarali tizimi amaliyotga joriy qilinib, ularni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari bo'yicha muhim tashkiliy-huquqiy hujjatlar asosidagi faoliyat yo'lga qo'yildi.

Davlat xizmatlarini ko'rsatish yangicha asosda tashkil etilib, tashkilot va tuzilmalar bevosita joylarga, mahallalarga chiqib, aholining real muammolarini chuqur o'rganish, tasniflash asosidagi davlat xizmatlarini ko'rsatish tizimi yo'lga qo'yildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev topshirig'iga muvofiq, 2018 yil 1 iyulga qadar "Davlat xizmati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish hamda davlat xizmati kadrlarini muvaffaqiyatga erishishida "har bir davlat xizmatchisi har kuni o'zining mehnati bilan egallab turgan lavozimiga loyqligini isbotlashi shart" ligi bugungi kunda davlat xizmati sohasidagi kadrlarning asosiy vazifasiga aylangan. Ayniqsa, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi birinchi ustuvor yo'nalishida "Elektron hukumat" tizimini takomillashtirishga oid vazifalar ijrosini ta'minlashga kirishilgani va joylarda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Xalq qabulxonalarini tashkil etilishi o'ziga xos institut sifatida eng muhim yangiliklardan biri bo'ldi. Natijada davlat hokimiyatining aholi bilan samarali muloqoti tashkil etilib, fuqarolar murojaatlarini ko'rib chiqishning sifat jihatidan yangi tizimi yo'lga qo'yildi va "Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi" tamoyiliga ko'ra, davlat xizmatlari ko'rsatishning yangi tizimi shakllantirildi. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzurida Davlat xizmatlari agentligi tashkil etildi va faoliyati yo'lga qo'yildi. 2018-2020 yillarda joriy etilishiga qarab Davlat xizmatlari markazlarida "yagona darcha" tamoyili bo'yicha ko'rsatiladigan 58 ta davlat xizmatining ro'yxati tasdiqlandi. Muvaffaqiyatli boshqarish uchun davlat xizmatchisi siyosiy korrektlik tamoyillariga amal qilishi, hozirgi jamiyatning ma'naviy-axloqiy holati xususiyatlarini yaxshi bilishi zarur. Aholining sabr darajasini ham bir ma'noda ta'riflab bo'lmaydi. Kishilarning ijtimoiy sabr darajasi ularning moddiy holati bilan qat'iy va bir tomonlama bog'liq emas. Ijtimoiy tajriba va maxsus tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aholining sifat qiyofasiga iqtisodiy vaziyatdan tashqari jiddiy ta'sirni avvalambor axloqiy omil ko'rsatadi va ularning eng asosiysi davlat boshqaruvi hamda davlat rahbariga bo'lgan ishonch darajasi, ularni axloqiy jihatdan baholanishi xolatidir. Davlat boshqaruvida 2017 yildan boshlab kadrlar masalasiga yondashuvda yangi davr boshlandi. Bunda boshqaruv apparati xodimlarini qisqartirish va ixcham, mahoratli boshqaruv kadrlariga ega bo'lish bosh maqsad sifatida belgilandi. Davlat hokimiyati organlarida kadrlar masalasi zamonaviy darajada tashkil qilinmoqda. Bu o'z navbatida mahalliy boshqaruvni zamon talablari darajasida olib borish imkonini bermoqda.

Давлат-хизмат муносабатларининг мазмунини – ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, жавобгарлиги, тақиқлар, чекловлар ташкил этади. Ҳуқуқшунос олим Д.Н.Бахрах, ҳуқуқий муносабатларнинг мазмунига юқоридагилардан ташқари, уларни амалга

ошириш, ижро этиш, уларга риоя этиш ва ҳимоя қилишнинг *процессуал-ҳуқуқий тартибини* ҳам киритади³².

О‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlaridan kelib chiqqan holda davlat xizmatining asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ko‘rsatib o‘tish mumkin:

- О‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish, fuqarolik jamiyati qurish uchun shart-sharoitlar yaratib berish, ishlab chiqarish, shaxsning erkin hayot kechirishini ta‘minlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

- davlat organlari oldida turgan vazifalarning amalga oshirilishini ta‘minlash uchun ijtimoiy-siyosiy va huquqiy shart-sharoitlarni tashkil etish;

- davlat organlariga berilgan vakolatlar doirasidan kelib chiqqan holda ularning samarali faoliyatini ta‘minlash;

- davlat xizmati va davlat xizmatchilarining professional faoliyati sharoitlarini takomillashtirish;

- davlat organlari va davlat xizmatchilari faoliyatida oshkoralik tamoyilining amalga bo‘lishini ta‘minlash, qonuniylikka rioya etish, davlat xizmatida ma‘muriy-buyruqbozlik, korrupsiya va boshqa salbiy holatlarga barham berish;

- davlat organlarida xizmatchilarning qobiliyatini, muomalasini yaxshilash, boshqaruv ishining samaradorligini oshirish;

- davlat xizmatchilari malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash tizimini tashkil etish va ta‘minlash;

- davlat organlarini davlat xizmatiga yaroqli bo‘lgan hamda o‘zining mansab majburiyatlarini bajara oladigan yuqori malakali xizmatchilar bilan to‘ldirish;

- davlat organlari xizmatchilari faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy, axborot, moddiy-moliyaviy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlarni tashkil etish;

- kadrlarni tanlash, xizmat bo‘yicha harakatlanish tartibini, malakali sinovlarni, attestatsiyalarni o‘tkazish, malaka toifalarini berish, muvozanat va javobgarlik choralari belgilash va h.k.lar .

Davlat xizmatida xolislik, adolat va lavozim barqarorligini ta‘minlash borasida samaradorlikni oshirishda ma‘muriy axloq masalasi ham muhim hisoblanadi. Bu o‘rinda ma‘muriy axloqqa kiritiladigan aniq axloqiy tamoyillar, me‘yorlarni umumlashtirgan tarzda ularning asosiy qismlarini ko‘rsatib o‘tamiz:

- davlat xizmatchisi kasbiy faoliyatining yuksak va pirovard maqsadi bo‘lgan davlat va jamiyat manfaatlarini anglashi;

- har bir inson va fuqaroning qonuniy erkinligi va qadr-qimmatini tan olishi va huquqlarini himoya qilishi;

- qonuniylik - o‘z faoliyati davomida qonunga rioya qilish, lavozim ko‘rsatmalari talablariga muvofiq ish yuritishi;

³² Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право. – М.: Норма, 2004. – Стр. 108.

- hokimiyatning barcha tarmoqlariga, davlat organlari va tashkilotlariga, saylovchilar istagiga, muxolifat va hokimiyat raqiblariga nisbatan loyal munosabatda bo'lish;

- o'z xizmat harakatlari (yoki harakatsizligi) uchun davlat, jamiyat va fuqarolar oldida javobgarlik;

- siyosiy neytrallik, ijtimoiy adolat har qanday mafkuraviy, siyosiy, milliy, diniy hayrihohlikka asoslangan, moddiy yoki ijtimoiy mavqeiga ko'ra, biror kimsaga ustunlik yaratishni, yordam berishni istisno qilish.

Davlat xizmatchisiga xos me'yorlar: boadablik, xushfe'llik; davlat organiga u yoki bu xizmat uchun kelgan har bir fuqaroga nisbatan hurmat; o'zining ba'zi fuqaroviy huquqlarini ongli va ko'ngilli ravishda cheklash (masalan, davlat siyosatini ko'pchilik oldida tanqid qilish, hokimiyat organlari va davlat arboblarni muhokama qilish; u yoki bu masalani hal qilishda shaxsan o'z nomidan va'da berish va hokazolar); xizmat sirini saqlash va boshqalar.

Davlat xizmatchilariga ma'muriy axloq subyektlari tomonidan qo'yilayotgan umumiy axloqiy tamoyillar, sifatlar va xulq me'yorlari asosida ular qadriyatlarining individual tizimi quriladi. Umuman, ma'muriy axloqning axloqiy qadriyatlariga qat'iy rioya etish majburlanmaydi, xizmatchi hatti-xarakatlarini qat'iy determinatsiya qilib, uning shaxsiga tazyiq o'tkazuvchi qoidalar g'oyaviy ko'rsatmalar sifatida chiqmaydi. Har bir aniq vaziyatda xizmatchi o'zi mustaqil qaror chiqaradi va buning uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Binobarin, bu javobgarlikka bilvosita davlat ham daxldor, chunki davlat xizmatining yuqori axloqiyligiga davlat xizmatchilarining shunday ishlashlariga erishish uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgandagina umid qilish mumkin: bunda davlat siyosati axloq me'yorlarini buzgan barchaga qat'iy talablar bilan yondashish, davlat xizmatchilarini ishonchli ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy himoya qilish masalalari ham nazarda tutiladi.

Ma'muriy axloq davlat xizmatchisi zaruriy axloqining shunday me'yorlariga egaki, ularning bajarilishi yoki bajarilmasligi, bir tomondan, odamning davlat xizmati tizimida yaroqlilik darajasini aniqlasa, ikkinchi tomondan, amaldorni ma'muriy, ustiga ustak, jinoiy javobgarligiga asos bo'la olmaydi. Huquqiy me'yorlarni buzish esa, birinchi navbatda, aynan shunday sanksiyalar bilan jazolanadi. Ma'muriy axloq va davlat xizmatchisining ishini tartibga soluvchi tegishli me'yoriy hujjatlar orasida yengilmas to'siq bo'lmasada, qo'p hollarda u yoki bu qonunga asos bo'lib, aniq bir vaziyatning aynan axloqiy ta'rifini yuzaga keltiradi.

Ma'muriy axloq obykti davlat xizmati xodimlari hamda mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlaridagi kasbiy faoliyatning alohida sohasidan iboratdir. Shunday qilib, ma'muriy axloq "tashuvchilari" nafaqat alohida davlat xizmatchilari, balki muayyan ijtimoiy institut sifatidagi mahalliy hokimiyat apparati hamdir.

Ma'muriy axloqning bunday ta'riflanishi uning predmeti va subyektini ham asoslab beradi. Ma'muriy axloq predmeti davlat xizmatchisining xizmat xulqi va ongining axloqiy ko'rinishlarini o'z ichiga oladi; apparat ichidagi ma'naviy –

axloqiy munosabatlar va davlat organlari, tashkilotlar va boshqa ijtimoiy institutlar, alohida fuqarolar orasida shakllanayotgan munosabatlar ham shu jumladandir.

Ma'muriy axloqning subyekti davlat xizmatchilari egallashi zarur bo'lgan axloqiy tamoyillarni, me'yor va sifatlarni belgilaydi va davlat, ijtimoiy-siyosiy organlar tizimi mexanizmi orqali ularni haqiqatda shakllantirishni ifoda etadi.

Davlat va jamiyatga xizmat qilishning yana bir muhim talabi – aniq bir davlat organi, rahbarlik lavozimini egallab turgan shaxs, o'z korporativ guruhiga emas, faqat qonunga, davlatga va u orqali xalqqa xizmat qilishdir. Aynan shunday talqin davlat xizmatini tashkil qilish va kadrlar bilan ta'minlashning korporativ bo'lmagan, shaxsga aloqasiz, yuqori axloqiy yondashuvidir. Davlat xizmatchisi uchun axloqiy sifatlari orasida eng muhimlari ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar bo'lib, ular fuqarolik hissi, vatanparvarlik, kasbiy burch, qadr-qimmat, qat'iyatlik, adolatparvarlik, beg'arazlik kabi sifatlardir. Shunday qilib, davlat va jamiyatga xizmat qilishning axloqiy tamoyili davlat xizmatchilaridan davlat va uning organlari vakolatlarini jamiyat ravnaqi yo'lida halol, sidqidildan, yuqori kasbiy darajada va samarali ado etishni talab qiladi.

Boshqaruv talablariga ko'ra, davlat xizmatiga ishga tanlanayotgan, o'z ixtiyori bilan kelayotgan yoki tavsiya etilayotgan nomzoddan, avvalo, uning ushbu lavozimda qanday ish ko'rsata olish imkoniyatlari, muhimlik darajasidagi qanday rejalar va bu rejalar kelajakda tashkilot faoliyatini qay darajada rivojlantira olishi mumkinligi, buning uchun qancha vaqt talab etilishi va hokozo kabi masalalarga tayyorgarligi holatini o'rganishi, ana shu savollarga javob beradigan yozma bayonnoma (ma'lumotnoma)ni so'rab olishi (bayonnoma bir vaqtning o'zida bir necha kishidan olinsa, tanlash (saralash) imkoniyati paydo bo'ladi. Bayonnoma olingach, rahbar yoki tanlov komissiyasi uni tashkilot imkoniyatlari (huquqiy, siyosiy, iqtisodiy va h.k.) bilan qiyosiy o'rganib chiqishi va xodim bayon etayotgan rejalarining tashkilotga yoki tashkilot rejalarining xodim manfaatlariga qay darajada muvofiq kelish-kelmasligini tahlil etishi kerak. Aks holda, kadr tanlashda tartibsizlik holati yuzaga keladi. Kadrlar rejalarini bilish, to'g'ri baholay olish, shuningdek, bilimlari va hatti harakatlarini ham kuzatish birinchidan tashkilotning kuchlilikini ta'minlashga katta yordam beradi, ikkinchidan rahbarga nomunosib illatlarning yuzaga kelishiga chek qo'yib, boshqarishni ham osonlashtiradi. Tanlangan xodimning rejalarini bilgandan so'ng, rahbar yoki komissiya ikkinchi bir muhim masalaga e'tibor qaratishi lozim. U ham bo'lsa, o'sha kadrning tashkilotga yoki undagi o'zi da'vogar bo'layotgan lavozimga qo'yadigan ish hamda shaxsiy hayoti bilan bog'liq talablardir. Ba'zan reja mukammal, mutaxassis kuchli bo'lib, ish xodimning talablari, ehtiyojlariga muvofiq kelmasligi mumkin.

Davlat xizmatiga qabul qilishda kuzatib borish kerak bo'lgan yana muhim jihatlardan biri kadrlarning intiluvchanligi masalasidir. Xizmatchilarning ish-faoliyati tashkilot rejalarining amalga oshuvi uchun xizmat qilmog'i, xizmatchining bajargan ishi tashkilotda ma'lum bir yangilik sifatida aks etishi kerak. Bunday vaziyatda tashkilotda doimiy ravishda tadriijiy rivojlanish

jarayoni yuzaga keladi. Ana shuni e'tiborda tutib rahbar ixtisosliklar, lavozimlar doirasida to'garaklar, uyushmalar tashkil etishi kerak. Bu to'garak yoki uyushmalarda ko'riladigan masala o'sha doirada faoliyat ko'rsatayotgan har bir xizmatchining tashkilot taraqqiyotidagi roli, kashfiyotchilik darajasi va hakazolarga qaratiladi. Yaponiya o'zining bugungi taraqqiyot startini maktablarda, tashkilot, korxonalarda tashkil etilgan ana shunday to'garak uyushmalardan olgani hammamizga ma'lum. Bu to'garak va uyushmalarda kashfiyotchilik munosib rag'batlantirilishi odamlarga yaxshi ma'lum bo'lgach, tez orada kashf etish, yangilik yaratish, odamlar orasida musobaqa tusini oldi. Endi nafaqat yashash balki, yaxshi yashash uchun kurash vujudga keldi va bu holat har bir kishining ilmiy qobiliyati, kuchini to'la namoyon qilishiga imkoniyat hozirladi. Har bir shaxsning u qaysi ishda faoliyat ko'rsatmasin, yangilik yaratib borishga intilishini kundalik ehtiyojga aylantirdi.

Tabiiyki, har bir xizmatchining o'z xizmat burchlariga sadoqati va bilim darajasi tashkilot rahbariyati tizimiga muvofiq ravishda shakllanadi. Ammo talabchanlikni ko'r-ko'rona oshirish, imkonsiz natijalarni talab qilish xizmatchining o'z burchiga salbiy munosabatlarini yuzaga keltiradi. Aksincha, talablar sust va unga nistaban loqayd munosabatda bo'linsa, rahbarning bu kayfiyati xizmatchiga ham ta'sir ko'rsatib, intizom pasayadi, tashkilotga sadoqat, muhabbati so'nadi va kashfiyotchilik xislati butunlay yo'qoladi. Xizmatchining bilim darajasi turg'un holga kelib qoladi. Turg'unlik esa, tashkilot taraqqiyotining ashaddiy kushandasidir. Bu kamchiliklarni bartaraf etish uchun rahbariyat o'sha tashkilot bilan aloqador jahonning eng ilg'or yutuqlarini xizmatchi tomonidan o'zlashtirilishini, uni tashkilotning kerakli tarmoqlari bo'ylab tarqalishini ta'minlashi talab etiladi. Buning uchun davlat xizmatchilarini tanlash va tayyorlash texnologiyasiga ega bo'lmog'i lozim. Bu texnologiya taxminan quyidagi umumiy tamoyillarga asoslanishi kerak: tashabbuskorlik; rejalashtirish; qaror qabul qilish; tashkillashtirish; muvofiqlashtirish; ijro etish; boshqarish; nazorat qilish; baholash; taftish qilish.

Ushbu tamoyillarga javob bera oladigan davlat xizmatchilari faoliyati va mehnat natijalari tez ko'zga tashlanadi va rivojlanish kuchaygan sari raqobatbardoshligi oshaveradi.

Davlat xizmatchisida faoliyat samaradorligiga erishish uchun kasbiy va axloqiy fazilatlarining uyg'un tarzda amal qilishi uning jamoa tomonidan e'tirof etilib, davlat xizmatchisi obro'sini ko'taradi, tashkilot taraqqiyotini barqarorlashtiradi, yosh avlod tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, mehnat intizomini yuksaltiradi, jamoa yakdilligini hosil qiladi. Davlat xizmatchisi faoliyati samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiluvchi quyidagi xususiyatlarga nisbatan ijtimoiy e'tiborni ko'paytirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- tashabbuskorlikka nisbatan pozitiv munosabatni shakllantirish;
- xodimlarni o'zlarini tashkilot uchun ahamiyatli shaxs, jamoaning haqli va arzirli a'zosi sifatida anglashlariga erishish;

- davlat xizmati tizimida xar qanday amalga oshirishi kerak bo'lgan vazifani jamoaning tashabbusiga aylantira olish;

- rejalashtirish borasida shakllangan faoliyatga mos ravishda axloqiy qadriyatlarning takomillashtirilishiga erishish;

- amalga oshirilayotgan ishning muhimligi, uning ustida olib borilgan harakatning bir necha bosqichdan keyingi holatini yaxshi tasavvur qila olish;

- xodimlarni ishni bajarishga ixtiyoriy yo'naltirish, bir vaqtning o'zida bir necha yo'nalishda rejalashtirilgan ishlardan yaxshi natijalar olish uchun uni to'g'ri taqsimlash;

- davlat xizmatida qaror qabul qilinishi amalga oshiriladigan ish holatiga va samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishni doimiy e'tibordan saqlay bilish.

Davlat xizmati kadrlarini tayyorlash jarayonida ishtirok etuvchi shaxsning voqea-hodisalar, turli tashkilotlar, tizimlar va boshqa tuzilmalar rahbar va rahbariyatining boshqaruvda tutgan o'rni, ularning o'ziga xos xususiyati va tartibi, qonunlarini bilishi, o'z tashkilotining boshqaruvdagi rolini yaxshi bilib olishiga erishish lozim. Mazkur bobda yoritib berilgan davlat xizmati kadrlari oldilaridagi mas'uliyatli masalalarni anglashlari va ularni amalda namoyon etishlari yuzasidan quyidagi jihatlar tahlil qilindi va mazmuni ochib berildi:

1. Davlat xizmatchisi boshqaruvning zamonaviy talablari, bugungi ijtimoiy hayotda mavjud guruh va tashkilotlarda ish yuritish uslubiyatini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi, topshiriqlar, vazifalar, qarorlar, shuningdek, ularga asos bo'lgan nazariy maqsadlarni amaliy jarayonlarga muvofiqlashtira va tatbiq eta bilishi zarur.

2. Davlat xizmatchisi turli jarayonlar, tuzilmalar va faoliyatni o'zaro taqqoslab mutanosib va muqobil xususiyatlarini ko'ra bilishi, o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra amalga oshirayotgan ishining iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy, ayniqsa, ma'naviy ahamiyatini tasavvur eta olishi kerak.

3. Davlat xizmatchisi o'z ishi va o'z boshqaruvdagi ishtirokini tavsifiy-tanqidiy kuzatishi, sohasiga xos xarakter, mentalitet, imij va boshqa shu kabi xususiyatlarning boshqaruv siyosati maqsadlariga muvofiqligi nuqtai nazaridan baholay olishi, tahlil va tadqiq eta bilishi kerak.

4. Davlat xizmatchisi o'z dunyoqarashining ruhiy-psixologik, nutq va mantiqqa, madaniyatga, ma'naviy qadriyatlar va an'analarga uyg'unligini boshqaruv jarayonida namoyon bo'lishini aniq tasavvur eta olishi shart.

5. O'zi faoliyat yuritayotgan tashkilot va unga aloqador boshqa tashkilotlar faoliyatidagi siyosiy jarayonlar bilan bog'liq jihatlarni mamlakat oldigan qo'yilgan rejalarini hal qilishda tutgan o'rni tasavvur eta olishi kerak.

6. Davlat xizmatchisi iqtisodiy masalalarga doir huquqiy me'yorlar, qonun-qoidalar va ularni joriy etish o'rni, davri bilan birga turli darajada katta-kichik va bir-biriga bo'ysunuvchi tashkilotlarning huquqiy munosabatlarini bilishi, me'yoriy normalari, amaliy faoliyatining mazmun-mohiyati bilan tanish bo'lishi zarur. Boshqa tashkilotlar bilan munosabatga kirishish zaruriyati sabablarini ham bilishi kerak.

7. Davlat xizmatchisi boshqaruvda bosqichma-bosqich, pog‘onaviy faoliyat ko‘rsatuvchi boshqaruv tuzilmalari va rahbarlik lavozimlarini bilishi, rahbariyatning tuzilishi, birining boshqasiga bo‘ysunuvlik darajasi va mustaqillik kabi funksiyalarini ajrata olishi lozim.

8. Davlat xizmatchisi boshqaruvga ma‘lum darajada aloqador shaxs bo‘lib, xizmat sohasida vaziyatlarni aniqlay, baholay olishi, rejalashtira va maslahat bera olishi zarur. Shu asosda faoliyatda kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turg‘unlik holatlarini bartaraf etishda buning ahamiyatini tushunishini kerak.

9. Davlat xizmati xodimi umumiy tamoyillari va qadriyatlari, uni amalga oshirish mexanizmi va metodologiyasi, turlarini bilishi, davr talablarini e‘tiborga olgan holda amaldagi uslublarga ijtimoiy jarayonlarga bog‘liq o‘zgartishlar kiritish, ish yuritish tamoyillari, tafakkur tarzi, axloqiy normalar, ijtimoiy an‘ana va maqsadlarni, boshqaruv munosabatlarini muvofiqlashtirishda soha zimmasiga yuklanadigan vazifalarni bilishi zarur

O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgach ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarining barcha yo‘nalishlarida ulkan islohot va o‘zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Eng muhimi ushbu sohalaridagi islohotlarni bevosita amalga oshirish, milliy taraqqiyotimiz modeliga mos holda uyg‘unlashtirishda davlatimiz tomonidan milliy kadrlar masalasiga ustuvor ahamiyat berilishi unga birlamchi vazifa sifatida yondashilishi muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Shu bois, bugun har bir sohada yetuk mutaxassislarini tayyorlash, ularni Vatanimizga sodiq qilib tarbiyalash, mamlakatimizning kelgusi taraqqiyoti uchun malakali va zarur mutaxassislar qilib shakllantirish hukumatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biriga aylandi.

Ta‘lim va tarbiya uzluksiz va chambarchas bog‘liq holda olib borilib, bunda turli sohalar bo‘yicha yetishib chiqayotgan mutaxassis kadrlarda o‘z kasbining ustasi bo‘lishdan tashqari ular ma‘naviy ongini shakllantirish masalasi muhim vazifa sifatida qarab kelinmoqda. Bular natijasida mutaxassis kadrlarda shakllanishi lozim bo‘lgan ayrim sifatlarni aytish mumkin. Masalan: shaxsiy mas‘uliyat, tashabbuskorlik, komil ishonch, ruhan poklanish, odam ichki dunyosining baquvvatligi, irodaning mustahkamligi, iymon-e‘tiqodning butunligi, vijdonning uyg‘oqligi, insoniy qarashlar va boshqalar.

Biror xalq hayotida tub burilish sodir bo‘layotgan davrda jamiyat yangi istiqbollar sari bormog‘i uchun, avvalo, jamiyat tafakkurida, dunyoqarashida, ma‘naviy olamida tub o‘zgarishlar bo‘lishi taqozo etiladi. O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlarni amalga oshirish bilan bir vaqtda ma‘naviy merosimizni, madaniy qadriyatlarimizni tiklash va ularni xalqimizga yetkazish borasida keng ko‘lamda ishlar olib borilmoqda. Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi jarayonida ma‘naviyat va ma‘rifat ishlariga g‘oyat katta e‘tibor berilishi, ta‘lim muassasalarida “Mustaqillik darsi”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy g‘oya”, “Ma‘naviyat asoslari”, “Oila ma‘naviyati”, “Shaxs va jamiyat”, “Madaniyatshunoslik”, “Etika”, “Estetika” kabi fanlarning o‘qitila boshlanishi jamiyatda nafaqat yoshlar, balki, yoshi katta insonlarning ham

ma'naviy ongi hamda tafakkuriga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Mamlakatimizda amalga oshirib kelinayotgan davlat xizmati sohasi uchun kadrlar tayyorlash siyosati natijasida quyidagi natijalarga erishildi:

- davlat xizmatini rivojlantirishda davlat, jamiyat va shaxs manfaatlarini hisobga olgan holda ustuvor strategik yo'nalishlar ishlab chiqildi;

- davlat xizmatini ishonchli, ma'naviyati yuksak, kasbiy jihatdan usta mutaxassislar bilan ta'minlash tizimi belgilandi. Bu mutaxassislar tomonidan nafaqat o'zining kundalik faoliyatidagi vazifalarni bajarishlari, balki, o'zlarining xulqi bilan davlat boshqaruvi organlari, umuman, davlat obro'-e'tiborining oshishiga xizmat qilishlari zaruratini anglashdan iborat nazariy qarash shakllantirildi;

- davlat xizmatchisi faoliyat yuritishining zarur ijtimoiy va moddiy shart-sharoitlari aniqlandi, shuningdek, qonunchilik me'yorlariga muvofiq tarzda xizmat shakllarini huquqiy tartibga solish, mehnat intizomini ta'minlash, lavozim, burch, vazifa va majburiyatlarining mohiyati oydinlashtirildi;

- davlat xizmati kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash, malakasini oshirish tizimi yaratildi va barqaror amal qilish yo'lga qo'yildi;

- "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari" yili doirasida davlat xizmati kadrining faoliyati, burch va vazifalari, majburiyat va intizomi yuzasidan amalga oshirilayotgan va rejalashtirilgan ishlar bo'yicha aholi vakillari bilan ochiq muloqotlar o'tkazish tizimi joriy etildi;

- Mamlakatimizda turli sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar, fuqarolar uchun yaratilgan shart-sharoit va mavjud kamchiliklarni o'rganish va belgilangan tartibda hal qilish maqsadida "Elektron murojaat" tizimi joriy etildi;

- yangi davr davlat xizmati va xizmat sohalari tartibining bugungi kun ehtiyojlariga javob beradigan tizimi yaratildi, davlat xizmatchisining mas'uliyati va faoliyatga kasbiy hamda fuqaroviy yondashuvning mezonlari mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlarida va 2017 yil

8 sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida ilmiy asoslab berildi.

Davlat xizmatida sohasidagi kadrlar faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha quyidagilar taklif etiladi:

1. Fan bo'yicha mutaxassis va davlat xizmati muayyan turi bo'yicha xizmatchi statuslari aniqlashtirilishi lozim;

2. Kelajakda mehnat faoliyati turlarini tanlovchi uchun, o'z mehnat amaliyotining davlat, xususiy yoki ijtimoiy xizmatlarga aloqadorligi bo'yicha bir xil ta'rifga ega bo'lgan mohiyati oydinlashtirilishi va huquqiy me'yorlar asosida mustahkamlab qo'yilishi zarur;

3. Davlat xizmati bo'yicha qonun qabul qilinishi, unda xizmatlar ta'rifi, vakolatlari, burchlari, majburiyatlari, vazifa maqsad va obyektlari, struktura va faoliyat yo'nalishlari yoritib berilishi, ijtimoiy-iqtisodiy mavqe va moliyaviy me'yorlar masalalariga aniqlik kiritilishi, xizmat lavozimlarida o'sish

ko'rsatkichlari – daraja, razryad, kategoriyalari aniqlashtirilishi va huquqiy me'yorlashtirilishi lozim;

4. Davlat xizmati masalalarini o'qitish, oliy ta'lim muassasalarida alohida fanlar bo'yicha yo'lga qo'yilishi, unda xizmat ko'rsatish va xizmatdan foydalanish, shuningdek, egallanayotgan kasb (fan emas) bo'yicha xizmat xususiyatlari, tizimlari, qonun-qoidalar, madaniyati va boshqalar bo'yicha keng ma'lumotlar qamrab olinishi muhim ahamiyat kasb etadi;

5. Davlat xizmati kadrlarini tayyorlashda, avvalo, shu soha ta'limini tashkil etuvchi pedagog kadrlarga, so'ng o'z navbatida soha bo'yicha o'quv manbalariga ehtiyoj seziladi. Mazkur muammoni e'tiborga olib, dastlabki bosqichda tayanch oliy ta'lim muassasalarida birinchi navbatda magistrlik mutaxassisliklari tashkil etish va ixtisoslashgan kafedralar faoliyatini yo'lga qo'yish talab etiladi;

6. Davlat xizmati, avvalo, mehnat faoliyatining majburiyatlari bilan bog'liq. Xizmat turlari bo'yicha majburiyat me'yorlari va ularning mezonlarini ishlab chiqish, har bir xizmat sohasida faoliyatning tartibli tashkil etilishida muhim rol o'ynaydi, bu o'z navbatida mehnat intizomiga ham katta ta'sir ko'rsatadi;

7. Davlat xizmati sohalari xizmatchilari mehnat faoliyati bo'yicha bugun birorta model mavjud emas. binobarin, shunday namuna yaratish va bu masalada tadqiqotlar olib borish muhim hisoblanadi.

Mazkur takliflar asosan qaror qabul qilishga vakolatli organlar tomonidan ko'rib chiqilishi mumkinligini e'tiborga olib, quyidagi tavsiyalarga e'tibor qaratish ham maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

1. Davlat xizmatida yangi kadrlarga bo'lgan ehtiyoj ortib borishining obyektiv hamda subyektiv ko'rinishlarini keng jamoatchilikka, ayniqsa, jamoadagi kadrlarning barcha bo'g'inlariga yetkazish va oshkoraviylikka erishish;

2. Davlat xizmati sohasi kadrlar tizimidagi yangilanish jarayonlarini ifoda etuvchi materiallar, adabiyotlarni ko'proq yoritish hamda keng targ'ib etish;

3. Mustaqillik yillarida erishilgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarni turli sohalarda faoliyat yuritayotgan kadrlar amaliy faoliyatida namoyon bo'lishiga yordam beradigan demokratik siyosiy dunyoqarash shakllanishiga xizmat qiladigan davlat va siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, ularning faolligini yanada oshirish;

4. Davlat xizmatchilari, boshqaruv bo'g'ini xodimlarining huquqlari, manfaat va talab-ehtiyojlarini kafolatlash, ular faoliyatining samaradorligini oshirish maqsadida "Davlat xizmati to'g'risida"gi Qonunni qabul qilish;

5. Mutaxassis kadrlardan xizmat turlari bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimiga bosqichma-bosqich o'tish jarayonini yanada takomillashtirish, buning uchun oliy o'quv yurtlarida turli boshqaruv sohalariga kadrlar tayyorlab beradigan maxsus ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklar ochish, ular uchun yetarli ilmiy pedagogik salohiyat va zarur ilmiy va o'quv adabiyotlari bazasini yaratish;

6. Zamonaviy davlat xizmati kadrlarini tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash ishlarini ilmiy asosga qo'yish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasining turli mintaqaviy filiallarini ochish, ularni salohiyatli olimlar va amaliyotchilar bilan ta'minlash;

7. Davlat xizmatidagi kadrlar faoliyatida uchraydigan ayrim salbiy holatlarning oldini olish uchun demokratiya, oshkoralik muhitini shakllantirishda jamoatchilik nazorati, ijtimoiy hamkorlik va OAV rolini yanada oshirish;

8. Davlat xizmati tizimi turli bo'g'inlaridagi amaliyotda kadrlarning faoliyatini, ular tomonidan amalga oshirilayotgan ishlarning yutuq va kamchiliklarini muntazam yoritib boradigan teleko'rsatuvlar tayyorlash, suhbatlar uyushtirish, shuningdek, fuqarolar bilan ularning bevosita muloqotlarini doimiy ravishda tashkil etish tajribasini ommalashtirish lozim.

Davlat xizmatchisi boshqaruv umumiy tamoyillari va qat'iyatlari, uni amalga oshirish texnikasi, mexanizmi va metodologiyasi, ularning turlarini bilishi, davr talablarini e'tiborga olgan holda amaldagi uslublarga ijtimoiy jarayonlarga bog'liq o'zgartishlar kiritishni, xizmatlar ish yuritish tamoyillarini, ruhiy taassurotlar, tafakkur tarzi, axloqiy normalar, ijtimoiy an'analar va maqsadlar, boshqaruv munosabatlarini muvofiqlashtirishda davlat xizmatchilari zimmasiga yuklanadigan vazifalarni bilishi zarur. Chunki, u o'z namunasida fuqarolarga sinovlarga bardosh berishni, tadbirkorlik, tashabbuskorlik, birdamlik, inoqlik, jamoaviylikni o'rgatadi. U ko'rsatgan ibrat odamlarga kuch-quvvat bag'ishlaydi, irodasini mustahkam qiladi, ham bir-birlariga, ham davlat siyosatiga mehru oqibatini oshiradi. Bu jihatlarga ko'ra davlat xizmatchisi jamiyatda tarbiyachilik rolini bajaradi. Shu ma'noda, ijodiy qobiliyatga ega har bir mutaxassis kadr, ayniqsa, iste'dodli kishilarning salohiyati, ularning amalga oshirgan ishlari - jamiyat va davlat xizmatiga, umuman shu zaminda yashayotgan xalqimiz kelajagi va orzu-niyatlarini ro'yobga chiqarishdek oliy maqsadimizni amalga oshirishga xizmat qilishi muqarrardir. Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosati darajasida qaralgani bois barcha sohalarda ijodiy qobiliyatga ega mutaxassis kadrlar shakllantirilib, ayniqsa, iste'dodli kishilarning ulkan salohiyatidan davlat, jamiyat va xalq hayotini yaxshilash hamda modernizatsiyalash ishiga samarali yo'naltirilib kelinmoqda. Ijodiy qobiliyat, iste'dodning o'rnini fanda ham, san'at va boshqaruvda ham almashtirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham davlat xizmatida iste'dodli, ijodiy-intellektual salohiyat egalarini qo'llab-quvvatlash davlat xokimiyatining alohida e'tiborini talab etadi. Mana shunday e'tiborning yuksakligi har bir insonda mutaxassis kadr sifatida hayotda o'ziga tegishli o'rinni egallash, mamlakat rivoji uchun munosib xissani tarbiyalaydi. Shunga ko'ra mamlakat va jamiyat rivoji, istiqbolini ta'minlashda har bir sohada yetuk mutaxassis kadrlarni shakllantirish masalasi doimo dolzarb masala bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi.

Yangi davr davlat xizmatchisi o'z faoliyatida voqea-hodisalar, turli xildagi tashkilotlar, tizimlarni teran tahlil eta bilishi, boshqaruv jarayonlarining o'ziga

xos xususiyatlari, tartibi, qonuniyatlarini puxta egallagan bo'lishi, o'z tashkiloti va rahbarligining boshqaruvdagi ijtimoiy rolini yaxshi bilib olishi lozim. Bu jihatdan davlat xizmati xodimlari bugun o'z oldilaridagi quyidagi mas'uliyatli masalalarni ham yaxshi anglashlari va ularni amalda namoyon etishlari lozim:

1. Davlat xizmati xodimlari egallab turgan lavozimi va faoliyatining miqdoriy natijadorligi emas, balki sifatli natijadorligiga erishish uchun intilishi, buning uchun esa o'zi egallab turgan maqomning qimmati uchun kurashish pozitsiyasiga o'tishi;

2. Davlat xizmatchisi, eng avvalo, o'zini "professional davlat xizmati"ning ijrochisi sifatida anglashi hamda o'z faoliyatida shaffoflik va ochiqlikni ta'minlay olishi;

3. Davlat xizmatchisi jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlay olish, muloqot o'rnatish, muloqotni pozitiv yo'nalishda olib borish, ijtimoiy maqbul qarorlar qabul qila olish malakasiga ega bo'lishi;

4. Har bir davlat xizmatchisi boshqaruv jarayonida strategik rejalashtirishning zamonaviy shakllari, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni joriy eta bilishi;

5. Davlat xizmatchisi amaliy jihatdan xizmat faoliyatining zamonaviy talablari, bugungi ijtimoiy hayotda mavjud guruh, tashkilot va jamiyatlarda bu faoliyatga oid ish yuritish uslubiyatini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi, topshiriq, vazifa, qarorlar, shuningdek, ularga asos bo'lgan nazariy maqsadlarni amaliy jarayonlarga muvofiqlashtira va tatbiq eta bilishi;

6. Davlat xizmatchisi turli jarayonlar, tuzilmalar va faoliyatni o'zaro taqqoslab, mutanosib va muqobil xususiyatlarini prognostik ko'ra bilishi, o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra amalga oshirayotgan ishining iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy, ayniqsa, ma'naviy ahamiyatini tasavvur eta olishi;

7. Davlat xizmatchisi o'z dunyoqarashining ruhiy-psixologik, nutq va mantiqqa, madaniyatga, ma'naviy qadriyatlar va an'analarga uyg'unligi, boshqaruv obyektlari bilan bog'liq ma'naviy xususiyatlar, fazilatlar va boshqa xatti-harakatlarga muvofiqligi, uning amaliyotda namoyon bo'lishini yorqin tasavvur eta olishi;

8. Davlat xizmatchisi millatning, o'zi birga ishlaydigan jamoa, o'zi birga yashaydigan mahallaning taraqqiyot jarayoni, zamonaviy rivojlanishi va boshqaruvga xos an'analarni salbiy va ijobiy jihatlarini aniq bilishi, ularni bartaraf qilish yoki an'analashtirishga doir mustaqil xulosalar chiqara olishi;

9. Davlat xizmatchisi o'zi, o'z tashkiloti va unga aloqador o'zga tashkilotlarning siyosat bilan bog'liq jihatlarini, ularning jamiyat hamda siyosiy tuzilmalarning ichki va tashqi muammolari hamda rejalarini hal qilishda tutgan o'rni, vazifalari va maqsadlarini bilishi;

10. Davlat xizmatchisi iqtisodiy masalalarda, uni to'g'ri tashkil etish va taqsimlay olish, faoliyatga doir huquqiy me'yorlar, qonun-qoidalar va ularni joriy etishi, turli darajada bir-biriga bo'ysunuvchi tashkilotlarning huquqiy munosabatlarini puxta bilishi, me'yoriy normalari, ma'muriy tartibining tuzilishi, amaliy faoliyatining mazmun-mohiyati bilan tanish bo'lishi;

11. Davlat xizmatchisi boshqaruvda bosqichma-bosqich, pog‘onaviy faoliyat ko‘rsatuvchi boshqaruv tuzilmalari va rahbarlik lavozimlarini bilishi, rahbariyatning tuzilishi, pog‘onasiga ko‘ra birining ikkinchisi taraqqiyotiga ko‘rsatuvchi ta’sir doirasi, tobelik darajasi va mustaqil amalga oshiradigan funksiyasi kabilarni ajrata olishi;

12. Davlat xizmati sohasida mutaxassis kadrlarni maqsadli tayyorlash hamda bu jarayonni tizimli yo‘naltirish uchun respublikamizning yetakchi oliy ta’lim muassasalarida maxsus bakalavriat ta’lim yo‘nalishlarini ochish va maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish;

13. Televideniye orqali davlat xizmatchisi, davlat xizmati sohasidagi kadrlar va rahbar kadrlar faoliyati va ularning siyosiy-huquqiy o‘rni va rolini yoritishga oid maxsus ko‘rsatuvlarni tashkil etish va doimiy berib borish va boshqalar.

14. Davlat xizmatchisi vaziyatlarni aniqlay, baholay olishi, rejalashtira, maslahat berib, bashorat qila olishi zarur. Shu asosda davlat xizmati faoliyatida kelajak bilan bog‘liq funksional mexanizmlar davrga muvofiqlashtirib boriladi. Boshqaruv tizimida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turg‘unlik holatlarini bartaraf etishda buning o‘rni juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Davlat xizmati tushunchasi va uning mazmun-mohiyati
2. Davlat xizmati sohasida kadrlar tayyorlashning jahon tajribasi haqida qanday ma’lumotga egasiz?
3. O‘zbekistonda davlat xizmati kadrlari faoliyati samaradorligini oshirish jarayoni va uning istiqboli
4. Mustaqillik davrida davlat xizmati kadrlarini tayyorlashda zamonaviy tizimning shakllanishi bo‘yicha nimalarni bilasiz?
5. Mamlakatimizda davlat xizmati sohasi kadrlarini tayyorlashning siyosiy-huquqiy asoslari haqida ma’lumot bering.

13-mavzu: Saylov kampaniyalarini o‘tkazish va siyosiy reklamalarni amalga oshirishning umumiy tavsifi va texnologiyalari.

Reja:

1. Saylov tushunchasi, mohiyati va tiplari.
2. Saylovlarning demokratik prinsiplari.
3. Saylov kampaniyalarini o‘tkazish va siyosiy reklamalarni amalga oshirish
4. O‘zbekistonda demokratik saylovlar tizimining qaror topishi va rivojlanishi.

Tayanch tushunchalar: saylov tushunchasi, erkin saylovlar, saylov huquqi, saylov prinsiplari, teng saylov huquqi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylash huquqi; yashirin ovoz berish huquqi, majoritar saylovlar, proporsional saylovlar, saylov oldi tashviqoti, saylov komissiyalari, ovoz berish, Saylov kodeksi.

Jamiyat a'zolari tomonidan davlat hokimiyatini shakllantirish maqsadlarida o'tkaziladigan saylovlar faqat demokratiyaning belgisi yoki ko'rinishi bo'lmasdan, shu bilan birga, uning zaruriy yashash sharti hamdir. BMT Bosh Assambleyasining 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan «Inson huquqlarining umumjahon Deklaratsiyasi»ning 21-moddasida demokratik prinsiplar asosidagi saylovlarning inson huquqi sifatidagi o'rni quyidagicha ta'riflanadi: «Har bir inson bevosita yoki erkin saylangan vakillari orqali o'z mamlakati boshqaruv ishida qatnashish huquqiga egadir. Xalq irodasi hukumat hokimiyatining asosi bo'lishi kerak; bu iroda yashirin ovoz berish yoki ovoz berish erkinligini ta'minlovchi boshqa shunga teng ahamiyatga ega bo'lgan umumiy va teng saylov huquqi asosida ifodalanishi lozim» .

BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan xalqaro saylov standartlari bir qator xalqaro hujjatlarda o'z ifodasini topdi. Ular asosan quyidagilardan iboratdir:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan);

2. 1950 yildagi Insn huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi (unga 1-bayonnoma ilova qilinadi);

3. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (BMT, 1966 yil 16 dekabr).

4. Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining (YEXHT) insoniylik mezonlari bo'yicha konferensiyasi Kopengagen Kengashining hujjati (Kopengagen, 1990 yil 29 iyun).

5. 1994 yilda qabul qilingan "Erkin va adolatli saylovlar mezonlari to'g'risida"gi Parij deklaratsiyasi.

BMT tomonidan saylov standartlariga yangi xalqaro me'yoriy norma 2005 yil 27 oktabrda kiritildi. U BMTning «Saylovlarni xalqaro kuzatish prinsiplari Deklaratsiyasi» deyiladi. Mazkur Deklaratsiyada haqiqiy demokratik saylovlar – bu mamlakat aholisining suveren huquqlarining ifodasi, hukumat vakolatlari va qonuniyligining asosi bo'lmish erkin xohish-irodasining bildirilishi, degan qoida bilan mustahkamlab qo'yildi. YEXHTning saylov prinsiplari eng muhim yettita: universallik, tenglik, erkinlik, adolatlilik, yashirinlik, shaffoflik va hisobot berish so'zlarida o'z ifodasini topgan. Bu har bir ovoz hisobga olinishini va har bir fuqaro davlat hokimiyatining vakolatli organlarini shakllantirishga ko'maklashishi mumkinligini anglatadi.

YEXHTning Kopengagen hujjatida ko'zda tutilgan majburiyatlar 1990 yilda Parij xartiyasiga muvofiq tashkil etilgan va dastavval YEXHTning «Erkin saylovlar bo'yicha byuro» deb ataladigan Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi (DIIHB) uchun saylovlar bilan bog'liq ishlar bo'yicha qo'llanma hisoblanadi. DIIHB o'z faoliyatini 1991 yilning may oyida boshladi va YEXHTga a'zo davlatlarga yordam ko'rsatish bo'yicha YEXHTning asosiy instituti hisoblanadi. U, jumladan, «inson huquqlari va asosiy erkinliklarining to'la hurmat qilinishini ta'minlash, qonuniylik asosida ish ko'rish, demokratiya prinsiplarini hayotga joriy etish va ... demokratik

institutlarni tashkil etish, mustahkamlash va himoya qilish, shuningdek butun jamiyat ko‘lamida murosaga kelish prinsiplarini rivojlantirish» ga da’vat etilgan.

DIIHB – Yevropada saylovlarni kuzatish sohasidayetakchi institutdir. U YEXHT mintaqasida o‘tkaziladigan saylovlarni muvofiqlashtiradi hamda ularning milliy qonunchilikka va xalqaro standartlarga muvofiqligini baholash uchun har yili minglab kuzatuvchilardan iborat guruhlarni tashkil etadi. DIIHB saylov jarayonining barcha bosqichlari monitoringi uslubiyotini ishlab chiqqan. DIIHB o‘z-o‘ziga ko‘maklashish loyihalari vositasida YEXHTga a’zo davlatlarga ularning saylov tizimlarini yaxshilashda yordam ko‘rsatadi.

Saylov tushunchasi o‘z mazmuniga ko‘ra biron-bir organni (davlat, jamoatchilik, xalqaro va hokozolar) ovoz berish yo‘li bilan shakllantirish demakdir. Saylov o‘zining mohiyatiga ko‘ra esa shunday demokratik jarayonki, unda xalq hamda uning vakllari qonunda belgilangan tartibda hokimiyatni boshqarishga kimni qo‘yish yoki chetlatish masalasini o‘zi mustaqil hal etadi.

Saylovlar tizimi – huquqiy me’yorlarda mustahkamlab qo‘yilgan, shuningdek, davlat va jamiyat institutlari faoliyatlari tajribasida shakllangan vakillik organlari yoki ayrim rahbarlik vakilini saylashni o‘tkazish va tashkil etishga doir tartibotdir. Saylovlar tizimi – siyosiy tizimning tarkibiy qismidir. Shu bilan birga, saylovlar tizimining o‘zi ham boshqa tizimlar kabi tizilmaviy qismlarga bo‘linadi: ularning ichida ikkitasi alohida ajralib turadi: birinchisi, fuqarolarning saylov huquqi – nazariy-huquqiy komponent; ikkinchisi esa saylov jarayonlari – amaliy-tashkiliy komponentdir.

Jamiyat a’zolarining davlat hokimiyati organlariga bo‘lgan saylovlardagi keng ishtiroki demokratik siyosiy jarayonning tarkibiy qismidir. Demokratik saylovlar davlat va jamiyatni va ularning takomillashgan modellarini shakllantirish maqsadlaridagi tarixiy rivojlanishning ziddiyatli izlanishlari natijasi o‘laroq paydo bo‘lgan institutdir. XX asrga kelib davlat hokimiyati organlarini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lgan demokratik saylovlar jahondagi aksariyat mamlakatlar siyosiy hayotidagi tabiiy bir jarayonga aylandi. Shu bilan birga, har qanday saylovlarni ham demokratik qadriyatlar qatoriga kiritish ham qiyin masaladir. Saylovlarni davlat va fuqarolik jamiyati o‘zaro muvozanatidagi holatlaridan kelib chiqib bir necha turlarga bo‘lish mumkin.

Partiya va nomzodning saylovoldi tashviqotini qurishda foydalaniladigan texnologiyalarni ko‘rib chiqishdan oldin asosiy tushunchalarni ko‘rib chiqish, aniqlashtirish va izohlash zarur. "Tushunchalarning empirik ma’nolarini izlash uning empirik talqini deb ataladi va ushbu tushunchani tegishli empirik xususiyatlarni belgilash qoidalarini ko‘rsatish orqali aniqlash operativ ta’rif deb ataladi"³³.

Umume’tirof etilgan xalqaro demokratik tamoyillardan biri quyidagicha ifodalanadi: »Demokratik idora etish erkin va adolatli saylovlar davomida muttasil ifodalanib boradigan xalq irodasiga asoslanad. Turli mamlakatlarda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining rivojlanishi darajasini saylov huquqi prinsiplariga muvofiq ravishda, ya’ni ularda o‘tkazilgan saylov tizimini ifoda

³³ Ядов В.А. Социологическое исследование: методология программа методы. М.: Наука, 1987. С. 33.

etuvchi saylovlarini tasniflash asosida belgilash mumkin. Saylovlariga doir quyidagi bir-biriga qarama-qarshi bo'lingan juftlik asosida qabul qilingan tushunchalar u yoki bu mamlakatning demokratik rivojlanish darajasini aniqlashga yordam beradi. Unga muvofiq saylovlar quyidagicha o'tkazilishi mumkin: umumiy – chegaralangan (senzli) ; teng – noteng; to'g'ri – bilvosita; yashirin – ochiq ovoz berish. Bu saylovlar tasniflangan har bir juftlikning chap tomonidagi tushunchalarga amal qilgan mamlakatlarda demokratik qadriyatlar asosidagi saylovlar o'tkazilishini bildiradi.

O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 18 noyabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi qonuni mamlakatimiz davlat boshlig'i – Prezidenti umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish orqali fuqarolar tomonidan saylanishini belgilaydi. Bular jahon saylov tajribasida eng ko'p qo'llaniladigan saylov tamoyillari bo'lib, xalqaro standartlarga va demokratiya talablariga to'la javob beradi va ular Konstitutsiyamizning 90-moddasida mustahkamlangan.

Umumiy saylov huquqi – mamlakatdagi mutlaq ko'pchilik fuqarolarning ovoz berishda bevosita ishtirokini ko'zda tutadi. Umumiy saylov huquqi mavjud mamlakatlarda ushbu tamoyil ma'lum yoshga yetgan va aqli raso barcha fuqarolarning ovoz berishda ishtirok etishini nazarda tutadi. Barcha demokratik mamlakatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham saylov huquqini belgilashda sun'iy va ortiqcha cheklashlarga yo'l qo'yilmagan.

Teng saylov huquqi – fuqarolar saylovlarda ovoz berish va saylanishda teng ishtirok etadi, har bir saylovchi bir ovozga ega bo'ladi va ovoz berishda shaxsan ishtirok etadi. Saylovchilarning teng ovoz berishi har bir saylovchining bir saylov uchastkasida ro'yxatga olinib, ovoz berishda ishtirok etishi bilan kafolatlanadi. Teng saylov huquqi faqat ovoz berishda tenglikni ta'minlamay, saylovning barcha jarayonlarida: masalan, nomzod ko'rsatish, matbuotda ishtirok etish kabilarda ham tenglikni ta'minlaydi. Teng saylov huquqi 18 yoshga barcha fuqarolarning saylovda teng sharoitlarda qatnashishlarini anglatadi. Saylov huquqining tenglik tamoyili har bir saylovchi faqatgina bittagina saylovchilar ro'yxatiga kiritilishi, faqat bitta ovozga ega bo'lib, saylovda teng asoslarda qatnashishi mumkinligida o'z ifodasini topgan.

To'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi – bu bevosita ovoz berish bo'lib, u asosida Prezident saylovida qatnashayotgan fuqarolar odatda nomzodlar uchun o'zlari yashab turgan joylarda ovoz beradilar. Ularning ovozi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayrim mamlakatlarda Prezident fuqarolar tomonidan to'g'ridan-to'g'ri saylanmasdan, balki saylovchilar tomonidan saylangan tanlovchilar (saylovchilarning vakillari) orqali (masalan, AQSHda) yoki maxsus tuzilgan organlarda (Germaniya) yoki parlamentda (Chexiya, Slavakiya) saylanadi.

Yashirin ovoz berish – ovoz berishning demokratik usuli. Sababi ovoz berayotgan shaxsga hech qanday tashqi ta'sir bo'lmaydi, u yashirin xonada yakka o'zi hohishiga ko'ra ovoz beradi. Uning kimga qanday ovoz berganini hech kim bila olmaydi, bu esa ovoz beruvchiga erkin harakat qilish imkonini beradi.

Fuqarolarning saylov huquqi ularning saylovlardagi ishtirokini, saylovchilar va saylanuvchi organlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtiruvchi, shuningdek, keyinchalik saylovchilar ishonchini oqlamagan vakillarni chaqirib oluvchi tartibotlarning huquqiy me'yorlari majmuasidir. Fuqarolarning saylov huquqi tushunchasi fuqarolarning saylovlarda ishtirok etish huquqi sifatida torroq ma'noda – saylovchi sifatida (faol saylov huquqi) yoki saylanuvchi sifatida (passiv saylov huquqi) qo'llaniladi.

Aktiv saylov huquqi, ya'ni saylash huquqi bevosita demokratiyaning bir ko'rinishi bo'lib, u har bir fuqaroning davlatni boshqarishda o'z vakillarini saylash orqali ishtirok etishini ko'zda tutadi. Bu huquqqa qonunda belgilangan ma'lum yoshga yetgan, muomalaga layoqatli mamlakat fuqarolari ega bo'ladilar .

Passiv saylov huquqi, ya'ni saylanish huquqiga ham ma'lum yoshga yetgan, muomalaga layoqatli fuqarolar ega bo'ladilar. Turli mamlakatlarda tegishli davlat organlariga saylanish uchun belgilangan yosh chegarasi turlicha bo'lishi mumkin. Passiv saylov huquqida yosh senzi nomzodning qaysi organga saylanayotganiga qarab turlicha belgilanishi mumkin .

Fuqarolik jamiyati davlat hokimiyatiga bo'ysundirilgan mamlakatlarda avtoritar rejimga xos saylovlar amal qiladi. Deputatlar tarkibi va saylovoldi dasturlar mazmuniga doir barcha asosiy qarorlar oldindan mamlakat siyosiy rahbariyati xohishiga mos ravishda shakllanadi. Bu kabi saylovlarda deputatlar nomzodlari oshkor etilmaydi, ularning shaxsi va dasturlari to'g'risida saylovchilar yaxshi tasavvurga ega bo'lmaydi. Deputatlikka nomzodlar saylovchilar vakili sifatida emas, balki idora etuvchi partiyaviy-davlat vakillari sifatida namoyon bo'ladilar.

Totalitar siyosiy tizim mafkuraviy niqoblar ostida o'zining haqiqiy mazmunini turli usullar bilan niqoblab, «xalq irodasini», shuningdek «oliy darajadagi demokratiyaga mansub ekanligini» ifodalashga da'vogarlik qiladi. Bu siyosiy tizim demokratiyaning nomuqobil shaklidan foydalanib, umumxalq qo'llab-quvvatlashi ko'rinishini shakllantirishga intiladi.

Saylovlarning ikkinchi turi davlat bilan fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zar muvozanat beqaror bo'lgan mamlakatlar uchun xosdir. Bu kabi mamlakatlarda saylovlar demokratik rejimlar chuqur ildiz otmagan, davlat yetakchilarining demokratik intilishlari antidemokratik kuchlar qarshiligiga uchraydigan mamlakatlarda uchrab turadi. Bu kabi mamlakatlarda ko'pincha xalq tomonidan saylangan hokimiyatning vakillik organlari turli kuchlar va bosimlar ostida o'zining yashash qobiliyatini yo'qotadi.

Jamiyatning avtoritarizmdan demokratiyaga o'tish muammolari quyidagi ikki noma'lumli tenglamani yechish bilan bog'liqdir: aholi qo'llab-quvvatlashini yo'qotish sharoitida oldingi rejimdan o'tish davrini bosqichma-bosqichlik asosida amalga oshirish. Bu murakkab vazifani hal etish o'tish davri qator bosqichlarini siyosiy texnologiyalar, jumladan, takrorlanib turuvchi saylov jarayonlari vositasida qulaylashtirishni talab etadi. Demokratiyaga bosqichma-

bosqich o'tish quyidagi turli darajalardagi davlat hokimiyati organlariga saylovlar bilan bog'liqdir: o'zini o'zi boshqarishning mahalliy tizimlarini saylash; mintaqaviy darajalarda siyosiy partiyalar va harakatlarni shakllantirish va ularning rahbar organlarini saylash yo'li bilan saylov oldi kurashlari uchun siyosiy kengliklarni shakllantirish; ijro hokimiyati rahbarlarini saylash;

Ko'rinib turibdiki, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish demokratik saylovlar vositasida ro'y beradi. Avtoritarizmdan demokratiyaga o'tish muddati esa o'n yilliklar, avlodlar almashinuvi va qator demokratik saylovlar bilan o'lchanadi. Ko'ppartiyaviylik amaliyoti tajribasining kamligi o'zaro siyosiy chidamlilikni (tolerantlikni) shakllanishiga imkon beruvchi ijtimoiy demokratik shart-sharoitlarning noqulay bo'lishiga sabab bo'ladi. Natijada, o'tish davri muddatlari cho'zilib boraveradi. Shuningdek, ba'zi mamlakatlarda shoshma-shosharlik bilan demokratiyaga tezlik bilan o'tishga intilishlar ko'pincha soxta demokratiya shaklidagi avtoritarizmni qayta tiklaydi.

Shuningdek, saylovlarga doir takomillashmagan qonunchilik, demokratik an'analar va saylovlarning borishi ustidan xalq nazoratining yetishmasligi davlat bilan fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro muvozanati beqaror bo'lgan mamlakatlar uchun xarakterlidir. Bu kabi holatlar saylovlar natijalarini soxtalashtirishlarga olib kelishi ham muqarrardir. Shuning uchun ham bu mamlakatlar uchun har bir o'tkazilgan haqiqiy demokratik saylovlar huquqiy davlat qurishning mashaqqatli yo'lidagi kichik, lekin shu bilan birga, eng zaruriy bo'lgan muhim qadamdir.

Saylovlarning uchinchi turi - demokratik rejimlardagi, ya'ni davlatlar fuqarolik jamiyatiga bo'ysungan mamlakatlar uchun xosdir. Fuqarolik jamiyati qurishni rivojlantirishning muhim sharti – davlat, jamiyat va shaxs o'rtasidagi o'zaro muvozanat, tenglik, bir maromdagi rivojlanishning mavjudligidir. Ular o'rtasida yuz berishi mumkin bo'lgan ziddiyatlar qo'rqitish intizomi va hukmronlik usullari bilan emas, balki qonun oldida mas'ul bo'lgan davlat hokimiyati, huquqiy va siyosiy vositalar bilan muvofiqlashtiriladi.

Turli mamlakatlardagi saylovlarda o'zaro siyosiy muxolifatdoshlikka asoslangan demokratiya tabiatiga xos saylovlarning bir qancha umumiy tomonlari mavjuddir. Bular: hokimiyatga da'vogarlik turli siyosiy kuchlar o'rtasidagi o'zaro ishonch, idora etuvchi elitani erkin demokratik saylovlar vositasida shakllantirishning an'anaviy qoidalarini hurmat qilishdir. Bu kabi rivojlangan mamlakatlardagi saylovchilar va deputatlikka nomzodlar xulqi avtonom va ratsional-maqsdlilik xarakteriga egadir. Bu mamlakatlar jamiyatlarida saylovlar siyosiy elitani shakllantirishning haqiqiy mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Bunda saylovlar aholiga rasmiy siyosat yo'nalishlariga ta'sir etish uchun imkoniyatlar yaratadi, ularni o'zining manfaatlariga monandlashtira oladi. Natijada, davlat hokimiyati organlariga bo'lgan saylovlar rasmiy va norasmiy subyektlarning o'zaro hamkorlik qilishi legitimligini ta'minlaydi, bu jarayonlarda ijtimoiy tartibotning saqlanishiga va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga erishiladi.

Saylovlar ko‘pincha o‘tkaziladigan hududga bog‘liq holda tasniflanib, quyidagi ko‘rinishlarga bo‘linadi:

- umummilliy saylovlar, bunda saylovlar butun mumlakat miqyosida o‘tkaziladi.

- mintaqaviy saylovlar, bunda saylovlar yirik ma‘muriy bo‘linmalar miqyosida o‘tkaziladi.

- mahalliy saylovlar, muayyan ma‘muriy-hududiy bo‘linma (viloyat, tuman, shahar, shaharcha) miqyosida o‘tkaziladigan saylovlar .

Fuqarolik jamiyati fuqarolarning o‘z irodalarini erkin ifodalashlariga, barcha markaziy organlarni xalq tomonidan saylanishi yo‘li bilan davlat hokimiyatida vakillik munosabatlarini shakllanishiga asoslangan liberal-demokratik yoki konstitutsion legitimlikning rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Legitimlikning bu kabi shakli g‘arb jamiyatlarining uzoq davrlar sotsioiqtsodiy va sotsiomadaniy evolyutsiyasi natijasi o‘laroq shakllanib, u hozirgi davrda jahon taraqqiyotining yetakchi tamoyiliga aylandi .

Dunyoning ko‘plab demokratik mamlakatlari o‘zlarining Konstitutsiyalari yoki maxsus saylovlarga doir qonunlarida fuqarolarni yashirin ovoz berish orqali umumiy va teng saylovlar huquqlarini e‘lon qilgan.

Demokratik jamiyatda saylovlardagi kurashlar siyosiy partiya faoliyatining asosiy kurashlar maydoni hisoblanadi. Har bir partiya o‘z elektoratini ko‘paytirishga intiladi. Elektorat saylovlarda u yoki bu partiya ovoz beradigan saylovchilardir. Masalan, sotsial-demokratik partiyalar elektorati asosan ishchilar, ziyolilar, xizmatchilar, mayda mulkdorlardan iboratdir. AQSH demokratik partiyasi elektoratini, odatda, ko‘proq mamlakatning rangli aholisi tashkil etadi. Bir saylovdan ke-yingi saylovgacha u yoki bu partiyaning elektorati soni va sifati jihatlaridan o‘zgarib turishi mumkin. Masalan, Buyuk Britaniyada Leyboristlar partiyasi Liberallar partiyasini ikkipartiyaviy tizimdan siqib chiqarganidan keyin leyboristlar elektorati liberallar hisobiga sezilarli darajada ko‘paydi.

Hozirgi zamon davlatlarida ovoz berish nafaqat fuqarolik huquqi, balki fuqarolik majburiyati hamdir. Ba’zi mamlakatlarda saylovda qatnashmaganlik uchun ham jazo choralari belgilangan. Masalan, Belgiya, Niderlandiya, Avstraliya kabi mamlakatlarda jarima to‘lanadi. Pokistonda esa hattoki qamoq jazosi ham qo‘llaniladi. Ayrim mamlakatlarda esa «to‘polonlarni oldini olish» maqsadlarida ovoz berish uchun har bir saylov okrugi bo‘yicha mavjud nomzodlar soni ancha chegaralangan.

Ovoz berish yakunlari bo‘yicha saylovlar natijalarini aniqlash asosan ikkita katta saylov tizimi asosida kechadi: majoritar va proporsional tizimlar. Majoritar tizimda nomzod yoki nomzodlar ro‘yxati qonunda belgilanganidek, eng ko‘p ovoz olgandagina u yoki bu saylanadigan vakillik organiga saylangan, deb hisoblanishi bilan tavsiflanadi. Ko‘pchilik ovoz olish ham har xil bo‘ladi. Mutlaq ko‘pchilikni (50%+1 ovoz) talab etuvchi saylov tizimlari ham uchraydi. Bunday tizim, jumladan, Avstraliyada amal qiladi. Majoritar tizimdagi saylovlarda muayyan ko‘pchilikning o‘z raqiblariga nisbatan ko‘proq ovoz

olishi ular nomzodining g'alaba qilganligini bildiradi. Bu kabi holat «marraga birinchi kelganlar tizimi», deb ham ataladi. Hozirgi vaqtda bunday tizim AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya kabi mamlakatlarda qo'llanilmoqda. Ba'zan birdaniga majoritar tizimning ikki xil ko'rinishi ham qo'llaniladi. Masalan, Fransiyada parlamentga deputatlar saylashning birinchi bosqichida mutlaq ko'pchilikning ovoz olish tizimiga amal qilinsa, ikkinchi bosqichda esa nisbatan ko'pchilikning ovoz olish tizimi qo'llaniladi.

Saylovning proporsional tizimida berilgan ovozlarning miqdoridan kelib chiqib, barcha mandatlarining ana shu berilgan ovozlar o'rtasida aniq proporsional taqsimlanishi ro'y beradi. Bu tizim hozirgi zamonda ancha keng tarqalgan. Masalan, G'arbiy Yevropa, Yaponiya, Lotin Amerikasi mamlakatlarida saylovlar ko'pincha proporsional tizimda o'tkaziladi. Shuningdek, bu tizim Belgiya, Shvetsiya va boshqa ko'p mamlakatlar uchun ham xosdir.

Proporsional tizim ikki xil ko'rinishga ega: birinchisi, umumdavlat darajasidagi proporsional saylov tizimi (saylovchilar butun mamlakat doirasida siyosiy partiyalar uchun ovoz beradilar, unda saylov okruglari belgilanmaydi); ikkinchisi, ko'p mandatli okruglarga asoslangan proporsional saylov tizimi (deputatlik mandatlarini partiyalarning saylov okruglariga nisbatan ta'siri asosida taqsimlanadi).

Majoritar va proporsional tizimlar o'zining ham yutuq, ham kamchiliklariga egadir. Majoritar tizimning ijobiy xususiyatlari shundaki, unda samarali faoliyat yurituvchi va barqaror hukumatni shakllantirish imkoniyati borligi bilan izohlash mumkin. Shuningdek, u katta va yaxshi uyushtirilgan siyosiy partiya-lar uchun saylovlarni muvaffaqiyatli o'tkazish imkoniyatlarini beradi.

Majoritar tizimning asosiy kamchiliklari quyidagilardir: mamlakat saylovchilarning ko'pchilik qismi (ba'zan 50 % ga yaqin) hokimiyat organlarida o'z vakillariga ega bo'lmay qoladi; saylovlarda o'z raqibiga nisbatan kam ovoz olgan partiya parlament-da ko'pchilik deputatlik o'rinlarga ega bo'lib qolishi mumkin; saylovlarda bir xil yoki bir-biriga yaqin miqdorda ovoz olgan ikkita partiya hokimiyat organida bir xil bo'lmagan miqdordagi nomzodlarni saylanishiga erishadilar (ba'zan, o'z raqibiga nisbatan ko'p ovoz olgan partiya bitta ham mandatga ega bo'lmashini kuzatish mumkin). Shunday qilib, majoritar tizim biron-bir partiya yoki blok uchun vakillik organlarini saylashda ko'pchilik ovozlarni va mandatlarini olishga yordam beradi.

Proporsional tizimning ustun tomonlari to'g'risida quyidagilarni keltirish mumkin: uning yordamida jamiyat siyosiy hayotidagi siyosiy kuchlarni joylashishining haqiqiy va aniq manzaralarini ko'rish mumkin. U fikrlar xilma-xilligi va ko'ppartiyaviylikning rivojlanishini, shuningdek, davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni ta'minlab beradi.

Proporsional tizimning asosiy kamchiliklari esa quyidagilardir: hukumatni shakllantirishda murakkabliklar yuzaga keladi (sababi: biron-bir ustunlik qiladigan partiyaning yo'qligi, har xil maqsad va muddaolardagi partiyalarning

ko'ppartiyaviylik asosidagi koalitsiyani tuzishga majbur bo'lishi, bu esa hukumat beqarorligini keltirib chiqarishi); ovozlarning aniq nomzodlarga emas, balki partiyalarga berilishi, partiyalar bilan deputatlar o'rtasidagi aloqaning sustligi; deputatlarning o'z partiyalariga ancha bog'liq bo'lib qolishlari (bu kabi erkinlikning chegaralanishi parlamentda qonunlar va muhim hujjatlar qabul qilish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin) .

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib saylov tizimi o'z taraqqiyoti va rivojlanish yo'lida katta jarayonlarni bosib o'tib, boy tajribalar to'pladi. Majoritar va proporsional tizimlarning yaxshi tomonlari bir-biri bilan uyg'unlasha boshladi. Aralash tizim doirasida ma'lum bir qism deputatlik mandatlari majoritar tamoyillar asosida taqsimlanishi, qolgan qism mandatlar esa proporsional tizim asosida taqsimlanishi rusumga kirdi. Saylov tizimini demokratlashtirish va takomillashtirishda bu aralash saylov tizimi siyosiy barqarorlikka erishish yo'lidagi eng samarali yo'l ekanligini rivojlangan mamlakatlar tajribalari isbotlab bermoqda.

Demokratik saylovlarni vakillik mexanizmi sifatida amal qilishini betakror qadriyatga aylantirgan, umume'tirof etgan qator prinsiplar mavjud. Bu prinsiplar saylov qonunchiligida o'z ifodasini topadi va ular muhim inson huquqlaridan biri bo'lgan – saylash huquqi yoki ovoz berish huquqini ta'minlaydi.

Parlament demokratiyasiga asoslangan konstitutsiyaviy mamlakatlarda avvalo vakillik organlarini saylanish prinsipi va ularni shakllantirishdagi xalqning hech bir bo'linmas huquqi har tomonlama mustahkamlanadi. Bu mamlakatlar konstitutsiya-larida, odatda, saylovlarning umumiyliги prinsipi mazmuni ochib beriladi. Umumiylik prinsipi barcha aholini saylovchi sifatidagi faol huquqi, hokimiyat organlariga saylanish uchun saylovlarda nomzod sifatidagi passiv saylov huquqini anglatadi .

Bundan mustasnolik bir qancha senzlar bilan chegaralangan: balog'atga yetmaganlarning yoshi, nomzodlarning yoshi sal kattaroq bo'lishi; sud qarori bilan mustahkamlangan saylovlarda ishtirok etish qobiliyatiga ega bo'lmagan ruhiy kasal fuqarolar. Shuningdek, ma'naviy senzlar ham mavjuddir: sud qarori bilan ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar huquqi ham cheklanadi. Umume'tirof etilgan qoidalardan tashqari boshqa senzlarini o'rnatish saylovlarning umumiylik prinsipini cheklaydi yoki uni to'g'ridan-to'g'ri buzadi.

Sobiq ittifoq qonunchiligiga binoan ma'lum sinflar va ijtimoiy tabaqalar saylov faolligini cheklovchi qator toifaviy – sinfiy senzlar mavjud edi. Ularning ro'yxati va mazmuni davlat rivojlanishining turli bosqichlarida tez-tez o'zgarib turdi.

Jinsiy senz uzoq davrlar ayollarning saylovlardagi ishtirokini cheklab keldi (ba'zi musulmon mamlakatlarida hozirga qadar bu kabi senz saqlanib qolmoqda). Mulkiy senz esa kambag'al fuqarolar faolligini hamon cheklamoqda. Qator mamlakatlarda o'troqlik senzi migrantlarning saylov okrugida saylash va saylanish huquqini bir necha yillar davomida cheklaydi.

Hozirgi davr demokratik saylovlar prinsiplaridan biri – teng saylov huquqi hisoblanadi. Uning amaldagi ifodasi shundan iboratki, qonun chiqaruvchi

organga har bir deputat deyarli teng miqdordagi fuqarolar vakili hisoblanadi, shuningdek, har bir saylovchi umumiy saylov qarorlariga bir xilda ta'sir etish darajalariga ega bo'ladi. Bu prinsipga amal qilishning o'ziga yarasha qiyinchiliklari mavjud. Mazkur prinsipga amal qilish saylov okruglari chegaralarini to'g'ri belgilash bilan bog'liq.

Teng saylov huquqi prinsipi yana bir qancha muhim talablarga itoat etishni taqozo etadi: nomzodlar ko'rsatish davrida ular uchun teng imkoniyatlar yaratish, nomzodlarni qo'llab-quvvatlash uchun yig'iladigan ovozlarni va saylovoldi targ'ibotlari imkoniyatlarining tengligi. Shuningdek, nomzodlarning moddiy imkoniyatlari turlicha ekanligi va ularning bu imkoniyatlaridan qanday darajada foydalanishlarini nazorat qilish mushkul ish ekanligiga e'tibor berilsa, bu yo'nalishda tenglikni ta'minlash ko'plab muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham aksariyat mamlakatlarda nomzodlar moddiy shart-sharoitlari tengligini ta'minlash uchun saylov kampaniyalarini davlat tomonidan moliyalashtirishga amal qilinadi.

Demokratik saylovlarning yana bir mezonlaridan biri – saylovlarni to'g'ridan-to'g'ri o'tkazish prinsipi hisoblanadi. Parlament demokratiyasi rivojlangan mamlakatlarning ko'pchiligida saylovchilar to'g'ridan-to'g'ri (delegatlar yoki vakillar vositasiz) prezident, parlament va boshqa siyosiy hokimiyat organlarini saylaydilar. Shu bilan birga, ba'zan oz sonli maxsus saylovchilar saylov okrugidagi yoki mamlakatdagi barcha saylovchilar irodasini ifoda etishi asosida saylaydigan shaklan bilvosita, mazmunan bevosita saylovlar ham amaliyotda uchrab turadi. Bu kabi shaklan to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan saylovlar AQSH prezidentini saylashda qo'llaniladi. Lekin bu saylovlar mamlakatdagi barcha saylovchilar qarorini ozchilik maxsus saylovchilar tomonidan hech bir o'zgarishlarsiz bajarish asosida ro'y berishi e'tiborga olinsa, u ham to'g'ridan-to'g'ri saylovlardan kam farq qiladi.

Ilgarilari bilvosita saylovlarni ko'plab qo'llash natijasida saylov jarayonlaridagi demokratik mazmun kamayib ketgan edi. Avvalo, bu kabi saylovlarni qo'llash saylovchilar sonini kamaytirib, har bir fuqaroni saylovlarda ishtirok etishiga imkoniyatlar qoldirmas edi. Shuningdek, bu saylovlarda ishtirok etishni istamaydigan saylovchilar soni ham yildan-yilga ko'payib bordi. Nomzodlar va ularning dasturlariga nisbatan e'tiborsizlik paydo bo'ldi. Shu bilan birga, bilvosita saylovlar siyosiy kuchlar o'rtasidagi kuchlar joylashuvini doimo soxtalashtirib, saylovchilarni erkin tanlash huquqlarini buzib keldi. To'g'ridan-to'g'ri saylovlar esa barcha saylovchilarni ovoz berishda ishtirok etishiga imkoniyatlar yaratib, saylov kampaniyasini legitimlik asosida kechishini ta'minlab kelmoqda.

Demokratik saylovlarning yana bir muhim prinsiplaridan biri musabaqadoshlik yoki o'zaro raqobatdoshlik hisoblanadi. Ya'ni u saylovlarda turli xil ijtimoiy guruhlar yoki qatlamlar manfaatlarini ifodalovchi turli partiyalar va nomzodlarni ishtirok etishini anglatadi. Siyosiy partiyalar turli xil mafkura va turli ijtimoiy qatlamlar siyosiy manfaatlari asosida saylovlarga barcha toifadagi fuqarolarni jalb qilish imkoniyatlariga egadir. Ko'ppartiyaviylik

asosidagi raqobatdoshlik demokratiya rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo‘lib, u turli ijtimoiy manfaatlarni tinch musabaqalashuv asosida ifodalashni ta‘minlab, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligiga katta hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, raqobatdoshlik asosidagi saylovlar turli o‘zaro ijtimoiy mojarolarning ham tinch yo‘l bilan barham topishiga imkoniyat yaratadi.

Barcha demokratik mamlakatlar tomonidan tan olingan prinsiplardan yana biri – yashirin ovoz berish hisoblanadi. Saylovlarda yashirin ovoz berish natijasida saylovchiga tashqaridan tazyiq yoki ta’sir o‘tkazishning oldi olinadi, har bir saylovchining erkin bo‘lishi, o‘z xohish-ixtiyorini amalga oshirishi uchun imkoniyatlar yaratiladi. Shuningdek, saylovlar o‘tkazishdagi yana bir demokratik prinsip – saylovlar ustidan xalq nazoratini amalga oshirish hisoblanadi. Shuningdek, saylovlar kampaniyalarida milliy va xorijiy kuzatuvchilarning ishtirok etishi saylov o‘tkazilayotgan davlatning obro‘-e’tiborini oshiradi.

Demokratik mamlakatlardagi saylovlar o‘tkazish prinsiplaridan biri – saylovlarning erkinligi va ularda fuqarolarning ishtirok etishining ixtiyoriyligi hisoblanadi. Bu prinsipning mohiyati shundaki, hech kim fuqaroning saylovda erkin o‘z xohishini bildirishiga yoki saylovda ishtirok etishi va etmasligiga ta’sir o‘tkaza olmaydi.

Demokratik saylovlarning yana bir prinsipi – nomzodlarning saylovoldi kurashi uchun teng imkoniyatlar yaratishdir. Bu prinsip nomzodlardagi turli moddiy yoki siyosiy imkoniyatlar ularning ba’zilariga ustunliklar va imtiyozlar yaratilishini oldini olib, barcha nomzodlar uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, yana bir prinsip – saylovlarni boshqa muddatlarga ko‘chirish yoki uni bekor qilishga yo‘l qo‘ymaslik maqsadidagi saylovlar muddatini cheklash prinsipi hisoblanadi. Chunki saylovlarni o‘tkazish muddati ayrim siyosiy kuchlar xohishiga bog‘liq bo‘lsa, saylovlar o‘z qadr-qimmatini yo‘qotishi turgan gap. Saylovlarni aniq bir xil muddatlarda o‘tkazilishi saylovchilarning o‘z manfaatlari asosida hokimiyat organlarini o‘zgartirib turishiga keng imkoniyatlar yaratib beradi .

O‘zbekiston saylov qonunchiligida xalqaro nomarlarga mos ravishda saylov huquqining asosiy konstitutsiyaviy prinsiplari bilan bir qatorda, quyidagi umumiy prinsiplari ham o‘z ifodasini topgan:

Ixtiyoriylik tamoyili – fuqarolarga o‘z saylov huquqini hech bir qarshiliksiz amalga oshirish imkoniyatini ta‘minlashga, shuningdek, ularning o‘zini namoyon etish, yig‘inlar va jamoat birlashmalarida qatnashish erkinligi kabi huquqlari butun saylov jarayoni davomida rioya etilishiga ishonchni ta‘minlashga qaratilgan. Bu prinsip O‘zbekistonning saylov to‘g‘risidagi barcha qonunlarida o‘z aksini topgan. Bundan tashqari, fuqarolar saylovlarida qatnashishlari yoki qatnashmasliklari ham mumkin. Saylovlarda qatnashmaslik uchun esa javobgarlik belgilanmagan. Bu esa boshqa ba’zi davlatlardan farq qiluvchi xususiyatlarimizdan biridir. Erkin saylov huquqining amalga oshirilishi fuqarolar ijtimoiy faolligining oshib borishiga xizmat qiladi. Bunday jamiyatda

fuqarolar turli sohalarda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlarga befarq bo'lmaydilar.

Oshkorolik tamoyili – saylovlar oshkorolik tamoyillariga asoslangan qonunlarga muvofiq o'tkazilishini ko'zda tutadi. Oshkoralik saylov jarayonida qonunga xilof harakatlarga chek qo'yadi. Shunday qilib, ovozlarni sanash saylov uchastkasi darajasidan tortib, to Markaziy saylov komissiyasi darajasigacha ham oshkora ko'rilib, tasdiqlangan bo'lishi shart. Ovozlarni sanab chiqishda nomzodlarning ishonchli vakillari, siyosiy partiyalar va jamoat birlashmalari vakillari, milliy va xorijiy kuzatuvchilar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari vakillari hozir bo'lilishi mumkin. Bu jarayonlar saylovlarning yashirin o'tkazish prinsipiga zid kelmaydi, balki haqqoniy asosda o'tishini ta'minlaydi. Saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishda oshkoralik prinsipi O'zbekistonning saylov to'g'risidagi hamma qonunlarida o'z aksini topgan.

Adodatlilik tamoyili – saylov jarayoni ishtirokchilari uchun teng sharoitlar hamda saylovchilarning barcha nomzodlar va ularning dasturlari hususidagi axborotga ega bo'lishlari ta'minlanishi lozim. Ushbu prinsip O'zbekistonning saylov to'g'risidagi qonunlarining mazmuniga singdirib yuborilgan.

Demokratik davlatlarda umume'tirof etilgan tamoyillar asosida shakllangan va amalda bo'lgan saylov o'tkazishning demokratik prinsiplari mazmun-mohiyatini quyidagi tartibda sanash mumkin:

1. Konstitutsiyaviy davlat tuzilishiga mos bo'lgan saylov tizimi va saylov huquqining zamonaviyligi tamoyili;
2. Saylovni tashkil etish va uni o'tkazishda qonun ustuvorligiga erishish tamoyili;
3. Saylovning xalqchilligi tamoyili;
4. Saylovning tejamkorligiga erishish tamoyili;
5. Saylovda barqarorlik, haqqoniylik, yuksak ma'naviyat va inson huquqlarining hurmat qilinishi tamoyili;
6. Saylovning uyushqoqligiga erishish tamoyili va boshqalar .

Ushbu prinsiplar jahon mamlakatlari hayotida, tarixiy rivojlanish tajribalari asosida tabiiy ravishda vujudga kelgan bo'lib, bu prinsiplarga to'liq amal qilgan jamiyatdagi demokratik huquqiy davlat qurish maqsadiga erishishi mumkin.

1992 yil 8 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qabul qilinishi milliy saylov tizimining yaratilishiga asos soldi. Jumladan, uning 7-moddasida "Xalq davlat hakimiyatining birdan-bir manbaidir", "O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar va vakolat bergan idoralar tomonidangina amalga oshiriladi" deyilgan muhim konstitutsiyaviy qoidalarning belginalishini konstitutsiyaviy tuzumning asosiy prinsiplari sifatida mustahkamlanadi.

Eng asosiysi, Konstitutsiyada saylov tizimi prinsiplariga bag'ishlangan maxsus bobning mavjudligi O'zbekistonning saylov qonunchiligini shakllantirishda muhim qadam bo'ldi. Uning XXIII bobi "Saylov tizimi" deb nomlanib, 117-moddada "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari davlat

hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o'z hohish irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi" deyilgan muhim konstitutsiyaviy tamoyillar o'z aksini topdi .

Ma'lumki, saylovlar fuqarolarning o'z hohish-irodasini ifoda etishlariga bog'liq holda, to'g'ri (bevosita) va pog'onali-bilvosita saylovlarga bo'linadi:

- bevosita saylovlar – aniq bir shaxsning muayyan bir lavozimga fuqarolar tomonidan bevosita saylab qo'yilishidir. Fransiya, Misr, O'zbekiston va boshqa davlatlarda Prezident bevosita saylovchilar tomonidan saylanadi.

- bilvosita saylovlar, ya'ni pog'onali saylovlarda, saylovchilarning hohish-irodasi bevosita o'zlari tomonidan emas, balki, saylovchilar guruhi yoki harakatdagi saylov organi orqali amalga oshiriladi. Bilvosita saylovlar, AQSHda mamlakat Prezidentini saylashda hozirga qadar rasman qo'llanib kelinmoqda .

Respublikada saylov tizimining huquqiy asoslari parlament va boshqa vakillik organlariga saylovlarda jamoatchilik fikrini har tomonlama aniqlash, nomzodlarning shaxsiy fazilatlarini bilish, saylovchilarning faqatgina ovoz berishgina emas, balki ularning saylov kampaniyasida bevosita ishtirok etishi uchun ham demokratik muhit yaratishga yo'naltirilgandir.

Saylov huquqi tamoyillari – bu saylov qonunchiligining shakllanish jarayoni, rivojlanishi va harakatlanishining rahbariy g'oyasi, yetakchi qoidasi va mezonidir. Xorijiy mamlakatlarda va respublikamizda bevosita Konstitutsiyada belgilangan umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri va yashirin ovoz berish saylov huquqining asosiy tamoyillari hisoblanadi. Mazkur tamoyillar qonunchiligimizda o'z aksini topgan bo'lib, ularning amalga oshirilishining huquqiy mexanizmlari mamlakatimizda fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita va o'z vakillari orqali ishtirok etish imkoniyatini yaratishga qaratilgandir .

O'zbekistonda shakllangan demokratik saylovlarning muhim demokratik tamoyillaridan biri shuki, mamlakat Prezidenti muqobillik asosida, bevosita saylovchilar tomonidan saylanadi. Shuningdek, Oliy Majlisning quyi palatasi – Qonunchilik palatasi deputatlari bevosita saylovchilar tomonidan saylanishi an'anaga aylandi. Shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyat, shahar va tuman xalq deputatlari ham to'g'ridan-to'g'ri xalq tomonidan saylanadi.

O'zbekistonda saylovlar xalq hokimiyatchiligini amalga oshirish zaruriyatidan kelib chiqib, unda xalq tomonidan davlat hokimiyatini shakllantirish va uning faoliyatini nazorat etishni xalqchilik asosida amalga oshirish maqsadlari mujassamlashgan. Shuningdek, saylovlar davrida «xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir» , degan demokratik tamoyilni amalga oshirish imkoniyatlari tug'iladi.

Fuqarolarning davlat va jamiyatni boshqarishdagi ishtiroklari saylovlar davrida aniq va ravshan namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasida «bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda

tashkil etish yo‘li bilan amalga oshiriladi» , deyiladi. Mazkur konstitutsiyaviy qoidadagi «davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish» so‘zining asl ma’nosi davlat organlarini xalq tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylanishini anglatadi.

O‘zbekistonda saylovlardagi tenglik huquqi tamoyili Konstitutsiyaning 117-moddasida quyidagicha mustahkamlangan: «O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari davlat hokimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish huquqiga egadirlar. Har bir saylovchi bir ovozga ega. Ovoz berish huquqi, o‘z xohish-irodasini bildirish tengligi va erkinligi qonun bilan kafolatlanadi. ...Saylovlar umumiy, teng va to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan o‘tkaziladi» .

Demokratik saylovlar tamoyillari va bu sohada shakllangan qadriyatlarni tahlil etish natijasida fuqarolik jamiyatining muhim jihatlaridan biri bo‘lgan – fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokining nechog‘li ahamiyat kasb etishiga doir xulosalar shakllanadi. BMTning «Inson huquqlarining umumjahon deklaratsiyasi»da ifodalangan «xalq irodasi hukumat hokimiyatining asosi bo‘lishi kerak», degan demokratik qoida asosan saylovlar vositasida amalga oshirilib, unda jamiyat a‘zolarining xohish-istaklari asosida siyosiy hokimiyatning shakllanishi ro‘y beradi. Ana shu qoidani amaliyotda qo‘llash natijasidagina fuqarolik jamiyatining hokimiyat organlari faoliyatini nazorat qilishlari uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Shuningdek, demokratik saylovlar fuqarolik jamiyati tarkibidagi ijtimoiy qatlamlar va guruhlarining manfaatlarini barq urishiga, bu manfaatlar qutqusi asosida siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishiga zamin tayyorlaydi. Umuman olganda, saylovlarning erkin va adolatli o‘tishi fuqarolik jamiyatining rivojlanish darajasini bildiradi va unga yashovchanlik qobiliyatini baxsh etadi.

3. O‘zbekistonda demokratik saylovlar tizimining qaror topishi va rivojlanishi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan saylovlar o‘tkazishning demokratik tamoyillari ham fuqarolik jamiyati yashovchanligini ta‘minlay olish qobiliyatini o‘zida ifodalaydi. Ayniqsa, u mamlakatda demokratik saylov tizimining shakllanishi uchun qulay huquqiy shart-sharoitlar yaratib berishi bilan ajralib turadi. Mamlakatda shakllangan saylov tizimiga doir huquqiy asoslar parlament, xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlarini shakllantirish tamoyillari va fuqarolarning saylovlarda qatnashish huquqini, mamlakatda xalq hokimiyatini amalga oshirish va davlatning umuminsoniy manfaatlar tamoyillari asosida tashkil etishning muhim demokratik poydevoridir.

O‘zbekistonda saylovlarning huquqiy asoslari rivojlangan mamlakatlarda keng yoyilgan demokratik tamoyillar asosida shakllandi. 2003 yil 29 avgustda Oliy Majlis tomonidan 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida»gi Qonunning yangi tahriri qabul qilinishi natijasida unga demokratik qadriyatlarga xos bo‘lgan yangi to‘ldirishlar va o‘zgartishlar kiritildi. 1994 yil 5 mayda parlament tomonidan O‘zbekiston

Respublikasining «Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni qabul qilindi. Shuningdek, 2003 yil 29 avgustda Oliy Majlis tomonidan O'zbekiston Respublikasining «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonuniga (1994 yil 5 may) ham o'zgartishlar va to'ldirishlar kiritildi. Mazkur qonunlar demokratik saylovlarni amalga oshirishning demokratik tamoyillari asosi sifatida katta sinovlardan o'tdi.

O'zbekistonda Senatni shakllantirishda mahalliy vakillik organlariga Senat a'zolariga nomzodlar ko'rsatish vakolatlari berilishi – hududiy manfaatlarning qonunlarda ifodalanishi uchun shart-sharoitlar yaratdi. Shu bilan birga, mahalliy xalq deputatlarining Senat a'zolarini saylashda bevosita ishtirok etishi vakillik demokratiyasining shakllanishiga, shuningdek, ularning umummilliy davlat boshqaruvi faoliyatlarida bevosita ishtirok etishlari uchun huquqiy imkoniyatlar yaratdi.

O'zbekiston Respublikasining «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonuniga binoan xalq deputatlari Kengashlariga «saylov kuni yigirma bir yoshga to'lgan hamda kamida besh yil O'zbekiston Respublikasi hududida muqim yashayotgan» fuqarolar saylanish huquqiga egadirlar. Oliy Majlis umumdavlat ahamiyatiga ega oliy qarorlar qabul qiluvchi organ bo'lgani uchun ham Konstitutsiyada (77-modda) uning har ikkala palatasi – Qonunchilik palatasiga deputat va Senatga a'zo bo'lib saylanish huquqini 25 yoshga to'lgan fuqarolarga berilishi mustahkamlandi.

O'zbekiston saylov tizimidagi teng saylov huquqi quyidagilarni anglatadi: «har bir fuqaro bir ovozga ega. Fuqarolar jinsi, irqiy va milliy mansubligi, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, ma'lumoti, mashg'ulotining turi va xususiyatidan qat'i nazar teng saylov huquqiga egadirlar».

To'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi hokimiyat vakillik organlariga saylov to'g'ridan-to'g'ri o'tkazilishini anglatadi: beistisno barcha Kengashlarning deputatlari fuqarolar tomonidan bevosita saylanadilar.

«O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi (yangi tahriri) Qonunning 5-moddasida saylovlarda yashirin ovoz berish qoidasi quyidagicha ifodalangan: «Qonunchilik palatasi deputatlari saylovida erkin va yashirin ovoz beriladi. Ovoz beruvchilarning xohish-irodasi nazorat qilinishiga yo'l qo'yilmaydi». O'zbekistonda boshqa quyi vakillik organlariga saylovlar to'g'risidagi qonunlarda ham yashirin ovoz berish tamoyili mustahkamlandi.

Milliy mustaqillik yillarida mahalliy vakillik organlariga saylovlarga doir huquqiy asoslar ham takomillashdi. O'zbekiston Respublikasining «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonunining (1994 y. 5 may) 1-moddasida O'zbekistonda mahalliy vakillik organlariga saylov o'tkazishning asosiy tamoyillari demokratik qadriyatlar talablari darajasida belgilab qo'yildi: «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov hududiy bir mandatli saylov okruglari bo'yicha ko'ppartiyaviylik asosida besh yil muddatga o'tkaziladi. Xalq deputatlari

viloyat, tuman va shahar Kengashlari deputatlari umumiy, teng va to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadilar» .

Demak, O'zbekistonda vakillik organlariga saylovlarning huquqiy asoslari huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati talablari darajasida ifodalanmoqda.

Vakillik organlari deputatligiga nomzodlar siyosiy partiya-lar tomonidan ko'rsatilishi bu organlarning quyidagi demokratik qadriyatlar asosida faoliyat ko'rsatishiga shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratadi:

- ularning nisbatan mustaqil qarorlar kabul qilishlari va mahalliy ijroiya hokimiyati faoliyatini xolisona baholashlari;

- jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlar va guruhlar manfaatlari va siyosiy irodalarini vakillik organlarida ifodalash, ular qarorlarida aks ettirish;

- vakillik organlaridagi turli partiyaviy fraksiyalar o'rtasidagi muloqotlar, bahs va munozaralar asosida pishiq va puxta qarorlar qabul qilish;

- saylovchilarning nomzodlar orasidan o'zlariga munosiblarini tanlash huquqini ro'yobga chiqarish;

- xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga siyosiy partiyalar faoliyatida ishtirok etgan, oldindan saylovchilar «tanlovi»dan o'tgan, tajribali va xalqchil nomzodlarni deputat bo'lib saylanishlariga imkoniyat yaratish.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi, «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi qonunlarga kiritilgan o'zgartishlar va to'ldirishlar, «Siyosiy partiyalarni davlat tomonidan moliyalashtirish to'g'risida»gi qonunning qabul qilinishi bilan mahalliy vakillik organlarini saylash jarayonlarini demokratik prinsiplar asosida tashkil etish shart-sharoitlari shakllandi. Mahalliy vakillik organlarini shakllantirishda siyosiy partiyalarning ishtirok etishi uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Mamlakatda amalga oshirilayotgan saylovlarga doir qonunchilikni takomillashtirish jarayonlari fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish, fuqarolar erkinligi va haq-huquqlarini ta'minlash bilan uzviy bog'liqlikdagi o'zgarishlardir. Mahalliy vakillik organlarini saylash kampaniyalarida siyosiy partiyalar, jamoat va nodavlat tashkilotlar, fuqarolar faolligini oshirish, bu jarayonlarning demokratik qadriyatlar asosida kechishini ta'minlash uchun saylov tizimini fuqarolar huquqlari va manfaatlarini himoya qilish bilan uyg'unlashtira olish qobiliyatiga ega bo'lgan huquqiy asoslarni rivojlantirilishi – fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan belgilardan biridir.

O'zbekiston parlamentiga demokratik tamoyillar asosidagi saylovlar ilk bor 1994 yil 25 dekabrda o'tkazildi. Mustaqillik davrida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga o'tkazilgan birinchi saylov mamlakatda tobora taraqqiy topayotgan demokratik jarayonlarning amaldagi ifodasi bo'ldi. Ko'ppartiyaviylik va muqobillik asosida o'tgan saylovlarda fuqarolarning huquqlari har jihatdan qadrlandi .

1999 yil 5 dekabrda bo'lib o'tgan demokratik qadriyatlar asosidagi saylovga tayyorgarlik ko'rishga doir tashkiliy-ommaviy ishlar natijasida mamlakatda 250 ta hududiy saylov okruglari tuzildi, 7723 ta saylov uchastkasi tashkil etildi. Okrug va uchastka saylov komissiyalari tarkibida 100 mingdan

ziyod mas'ul faollar faoliyat ko'rsatdilar. Saylov huquqiga ega bo'lgan 12,5 milliondan ortiq fuqarolarning ro'yxati tuzildi.

Saylov jarayonlari natijalariga binoan (2000 yanvardagi holat) O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan 48 ta, «Vatan taraqqiyoti» partiyasidan 20 ta, «Milliy tiklanish» demokratik partiyasidan 10 ta, «Adolat» sotsial-demokratik partiyasidan 11 ta, «Fidokorlar» milliy-demokratik partiyasidan 34 ta, saylovchilar tashabbuskor guruhlaridan 16 ta, hokimiyat vakillik organlaridan 110 ta deputatlar saylandilar. Ularning 18 tasi ayollardan iborat bo'ldi.

Shuningdek, 1999 yil 5 dekabrda bo'lib o'tgan xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar ham demokratik tamoyillar asosida o'tkazildi. Bu saylovlarda 5 ta siyosiy partiya, hokimiyat vakillik organlari, saylovchilar tashabbuskor guruhlaridan deputatlikka nomzodlar ko'rsatishning qonuniy asoslari o'rnatilib, unda turli xil ijtimoiy qatlam va guruhlar o'z vakillarining deputat bo'lib saylanishlari uchun kurashdilar.

2000 yil 9 yanvarda mamlakatimizda o'tkazilgan Prezidentlik saylovi ham demokratik tamoyillar - ko'ppartiyaviylik va muqobillik asosida o'tkazildi. Nomzodlarning saylovoldi tashviqotlari oshkoralik va teng huquqlilik asosida olib borildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovining yuksak darajada o'tishi uchun barcha zarur shart-sharoitlar yaratildi.

O'tkazilgan Prezidentlik saylovi natijalari quyidagicha bo'ldi: saylovda 12746.903 saylov huquqiga ega fuqarolardan 12123.199 ta saylovchilar ishtirok etdi. «Fidokorlar» milliy demokratik partiyasi nomzodi Islom Abdug'aniyevich Karimov uchun 11147.621 saylovchi, ya'ni saylovchilarning 91,90 foizi ovoz berdilar. O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi nomzodi Abdul-hafiz Marahimovich Jalolov uchun 505.161 saylovchi, ya'ni saylovchilarning 4,17 foizi ovoz berdi.

O'zbekistonda saylov qonunchiligining rivojlanishiga uyg'un ravishda fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati ham yuksalib bordi. Ayniqsa, mustaqillik yillarida fuqarolarning saylovlardagi ishtirokining faolligi, ularning saylovlarga nisbatan munosabatlarining o'zgarib borishi, xalqning demokratik qadriyatlarni o'z turmush tarziga singdirib borishi aniq sezildi.

2004 yil 26 dekabrda Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va mahalliy vakillik organlariga saylovlar bo'lib o'tdi. Saylovlar jarayonlari Konstitutsiya va qonunlar talablari darajasida o'tkazildi. Qonunlarga kiritilgan yangiliklar – viloyat, tuman va shahar xalq deputatlari Kengashlarining parlament quyi palatasiga deputatlikka nomzodlar ko'rsatish huquqining qonundan chiqarilishi, siyosiy partiyalar deputatlikka nomzodlari ro'yxatida xotin-qizlarning kamida 30 foiz bo'lishi shart etib qo'yilishi, shuningdek siyosiy partiyalar faoliyatini moliyalashtirishga doir maxsus qonunning qabul qilinishi saylovlarning demokratik mazmunini yanada boyitdi.

Saylovda Parlament Qonunchilik palatasidagi 120 ta deputatlik o'rinlariga 489 nomzod ko'rsatildi. Jumladan, siyosiy partiyalardan – 435 nomzod va saylovchilarning tashabbuskor guruhlaridan – 54 nomzod saylovlarda deputatlik

o‘rinlari uchun kurashdilar. Saylovda 12197159 (barcha saylovchilarning 85,1 foizi) saylovchilar qatnashdi.

O‘tkazilgan saylovlar natijasida O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi Qonunchilik palatasidagi 41 o‘rinni (34,2 %) egalladi. O‘zbekiston Xalq demokratik partiyasidan 28 ta deputat (23,3 %) saylandi. Shuningdek, «Fidokorlar» milliy demokratik partiyasining 18 ta nomzodi (15,0 %) , «Milliy tiklanish» demokratik partiyasining 11 ta nomzodi (9,2 %) , «Adolat» sotsial-demokratik partiyasining 10 ta nomzodi (8,3 %) Qonunchilik palatasi deputati etib saylandi .

Saylov okruglarining deyarli 77 foizida bir deputatlik mandati uchun 4-6 ta nomzodlar o‘zaro kurash olib bordi. Saylov kampaniyasidagi o‘zaro bahs-munozaralar, shuningdek ovoz berish natijalari shuni ko‘rsatdiki, saylovchilar ko‘proq saylovoldi dasturlari ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan, demokratik islohotlar tarafdori bo‘lgan nomzodlar uchun xayrixoh bo‘ldilar. Bu saylovda oldingi parlamentning faqat 18 ta sobiq deputati Qonunchilik palatasi deputati etib saylandi.

Saylovda siyosiy partiyalar va tashabbuskor guruhlarining 32 mingdan ortiq kuzatuvchilari saylov kampaniyasida faol ishtirok etdi. Ularning saylov qonunchiligiga qat’iy amal qilishni ta’minlashdagi hissasi katta bo‘ldi. Saylov qonunchiligiga yangi kiritilgan – siyosiy partiyalarning deputatlikka nomzodlarining kamida 30 foizi xotin-qizlar bo‘lishini shart qilib qo‘yilganligi o‘zining ijobiy natijasini berdi. Qonunchilik palatasiga 159 ta xotin-qizlarning nomzodlari qo‘yilib, ular o‘zlarining faolligini namoyish etdi. 21 ta ayol (17,5 %) Qonunchilik palatasi deputatligiga saylandi. 2004 yil 26 dekabrda, shuningdek, 2005 yil 9 yanvardagi takroriy saylovlarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi 120 deputatdan iborat tarkibda saylandi .

O‘zbekistonda mustaqillik davrida o‘tkazilgan saylovlar natijalarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, mamlakatda demokratik qadriyatlarni milliy an’analar bilan uyg‘unlashtirish asosidagi islohotlar tobora chuqurlashib bormoqda. Mamlakatdagi saylovlarga doir qonunchilik asoslariga Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari sonining 120 tadan 150 taga oshirilishi, jumladan, O‘zbekiston ekologiya harakatiga o‘zining 15 ta vakilini Qonunchilik palatasi tarkibiga deputat qilib kiritish huquqining berilishi, 2009 yil 27 dekabrda saylovda Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar ko‘rsatish huquqini faqat 4 ta siyosiy partiyalarga berilishi (bu saylovda tashabbuskorlar guruhlaridan Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar ko‘rsatish huquqining bekor qilinishi) Qonunchilik palatasining yangi tarkibini yanada sifatli bo‘lishini ta’minlash, shuningdek, siyosiy partiyalarning saylovchilar irodasini qonunlarda yanada ko‘proq ifodalay olishlari uchun huquqiy va siyosiy shart-sharoitlar yaratdi.

2009 yil 27 dekabrda Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga o‘tkazilgan saylovda bir deputatlik mandati uchun 99 ta saylov okrugida 4 nafardan nomzod, 36 ta saylov okrugida 3 nafardan nomzod kurash olib bordi. Mamlakat

bo'yicha ro'yxatga olingan 17 mln. 215700 nafar saylovchidan 15 mln. 108 mingdan ortiq yoki saylovchilarning 87,8 foizi qatnashdi. Ovoz berish natijalariga ko'ra, 96 ta saylov okrugida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari saylandi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylov bo'yicha 39 ta saylov okrugida nomzodlarning birortasi ham saylanish uchun zarur ovozni to'play olmaganligi uchun mazkur okruglarda takroriy ovoz berishni 2010 yil 10 yanvarda o'tkazildi. 2009 yil 27 dekabrda va 2010 yil 10 yanvardagi saylovlar natijalariga binoan saylangan deputatlarning 53 tasi – Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal demokratik partiyasidan, 31 tasi – O'zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasidan, 32 tasi – O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan va 19 tasi – O'zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi ko'rsatgan nomzodlardan iborat edi. Shuningdek, O'zbekiston Ekologik harakatining Konferensiyasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 15 nafar deputati saylandi. Hammasi bo'lib 150 ta deputat saylandi.

2009 yil 27 dekabrda Qoraqalpog'iston Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar, shahar va tumanlar xalq deputatlari Kengashlariga o'tkazilgan saylovlarda saylangan deputatlarning 2054 tasi (33,5 %) – Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal demokratik partiyasidan, 936 tasi (15,2 %) – O'zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasidan, 2575 tasi (41,9 %) – O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan, 443 tasi (7,2 %) – O'zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi ko'rsatgan nomzodlardan iborat edi. Shuningdek, fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari nomzodlaridan 131 tasi (2,1 %) deputatlik mandatini qo'lga kiritdi.

Mamlakat tarixida ikkinchi marta prarlamentning yuqori palatasi – Oliy Majlis Senatiga saylovlar o'tkazildi. 2009 yil yanvar oyida Oliy Majlis Senatiga vakillik organlari – Qoraqalpog'iston Jo'qorg'i Kengesi, viloyat, tuman va shahar xalq deputatlari ishtirokida yashirin ovoz berish yo'li bilan saylovlar bo'lib o'tdi. Bu saylovlar kampaniyasida mahalliy deputatlar orasidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati a'zolari – 84 ta senatorlar saylandi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga muvofiq Oliy Majlis Senatining 16 ta a'zosi tayinlandi.

Umuman, saylov qonunchiligidagi o'zgarishlar demokratik saylovlar institutini davlat organlarini shakllantirishning muhim vositasi sifatidagi o'rnini yanada mustahkamladi, jamiyat a'zolarining manfaatlari va irodasini siyosiy qararlarda ifodalanish jarayonlarini ta'minlab bera olish maqsadida huquqiy asoslarni yanada takomillashishiga imkoniyat yaratdi. Shuningdek, qonunchilikdagi o'zgarishlar fuqarolarning demokratik saylovlar vositasida oliy va mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini nazorat qila olishlari uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Mamlakatda saylovlarning fuqarolik jamiyati instituti sifatida shakllanishi, ularning xalq tomonidan e'tirof etilishi, shuningdek, saylovlar jarayonlariga zamonaviy demokratik tamoyillarning joriy etilishi natijasida fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolliklari, siyosiy jarayonlardagi ishtiroklari oshib bormoqda.

Rivojlangan demokratik mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, davlat hokimiyat organlariga saylovlar demokratik siyosiy jarayonning tarkibiy qismi hisoblanadi. Hozirgi davrda davlat hokimiyat organlarini shakllantirishga doir demokratik saylovlar jahondagi aksariyat mamlakatlar siyosiy hayotidagi tabiiy bir jarayoniga aylandi. Jahonda siyosiy hokimiyat organlariga saylovlar o'tkazilmaydigan biron-bir mamlakatni topish qiyin masala bo'lib qoldi.

Har qanday jamiyatning avtoritarizmdan demokratiyaga o'tish jarayoni saylovlar tizimini demokratlashtirish bilan uzviy ravishda bog'liqdir. Bu murakkab vazifani hal etish o'tish davrining qator bosqichlarini siyosiy texnologiyalar, jumladan, takrorlanib turuvchi saylov jarayonlari vositasida demokratlashtirishni talab etadi. Demokratiyaga, ayniqsa fuqarolik jamiyatiga bosqichma-bosqichlik asosida o'tish turli darajalardagi davlat hokimiyati organlariga bo'ladigan quyidagi saylovlar bilan bog'liqdir: o'zini o'zi boshqarishning mahalliy tizimlarini saylash; mintaqaviy darajalarda siyosiy partiyalar va harakatlarni shakllantirish va ularning rahbar organlarini saylash yo'li bilan saylov oldi kurashlari siyosiy kengliklarini shakllantirish; parlamentni saylash; davlat rahbarini saylash; ijro hokimiyati rahbariyatini saylash. Shu tariqa fuqarolik jamiyatini rivojlantirish demokratik saylovlar vositasida ro'y bera boshladi.

2010 yil 12 noyabrda qabul qilingan "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi"ning to'rtinchi qismi "O'zbekistonda saylov huquqi erkinligini ta'minlash va saylov qonunchiligini rivojlantirish" masalalariga bag'ishlandi. Unda quyidagi qonunchilik tashabbuslarini amalga oshirish maqsadi ilgari surildi:

- "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi Qonunning 27-moddasi hamda "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi Qonunning 25-moddasiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish, unda asosan partiyalararo raqobatning kuchayishi, saylovoldi tashviqotining shakl va usullari tobora turli-tuman va keng miqyosga ega bo'lib borayotgani bilan izohlanishi, shuning uchun saylov qonunchiligida saylov kampaniyasining ushbu muhim bosqichini amalga oshirish jarayonida deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalarga teng sharoitlar yaratish mexanizmlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan normalarni nazarda tutish lozim" ligi;

- "Saylovoldi tashviqoti" tushunchasining o'ziga aniq ta'rif berish, bunday tashviqotni olib borish shartlari, turlari, ruxsat etilgan shakl hamda usullarini qonunchilik yo'li bilan belgilab qo'yish zarurligi;

- "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi Qonunning 27-moddasiga saylovoldi tashviqotini nafaqat saylov kuni, balki ovoz berish boshlanishidan bir kun oldin ham olib borish mumkin emasligi to'g'risidagi normani kiritish;

- "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi Qonunning 41-moddasi hamda "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar

Kengashlariga saylov to'g'risida"gi Qonunning 38-moddasiga oldin ovoz berish tartib-qoidasi bilan bog'liq qo'shimchalar kiritish;

- "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi, "Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida"gi qonunlarga "ovoz berish kuniga qadar qolgan besh kun ichida, shuningdek, ovoz berish kuni jamoat fikri so'rovlari natijalarini, saylov natijalari prognozlarini va o'tkazilayotgan saylov bilan bog'liq boshqa tadqiqotlarni nashr etish (e'lon qilish), shuningdek, ularni umumiy foydalanishdagi axborot-telekommunikatsiya tarmoqlariga (shu jumladan, Internet tarmog'iga) joylashtirish taqiqlanadi" degan normani kiritish;

- O'zbekiston Ekologik harakatidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga deputatlar saylovining ochiqligi va oshkoraligini ta'minlash maqsadida "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi Qonunning 6-moddasiga O'zbekiston Ekologik harakatining Qonunchilik palatasi deputatlarini saylash bo'yicha konferensiyalarida kuzatuvchilarning ishtirok etish huquqini belgilab beradigan qo'shimcha kiritish.

Saylovlar qonunchiligiga mazkur o'zgarishlar va qo'shimchalarni kiritish mamlakatda fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish islohotlarini yanada chuqurlashtirish, davlat hokimiyatini shakllantirishda fuqarolarning siyosiy partiyalar vositasida ishtirok etishlarini huquqiy jihatlardan ta'minlash, insonning o'z siyosiy huquqlari va erkinliklarini hayotda amalga oshira olishlari uchun imkoniyatlar yaratish, hokimiyat organlari faoliyatini oshkoralik asosida kechishi kabi demokratik qadriyatlarni shakllantirishga qaratildi. Ayniqsa, saylovlar kampaniyasida deputatlikka nomzodlar va siyosiy partiyalar uchun teng sharoitlar yaratish mexanizmlarining samaradorligini oshirishga doir yangi huquqiy normalarni kiritish demokratik saylovlarning tenglik, oshkoralik, xalq irodasini ifodalash tamoyillari asosida o'tishini ta'minlab, fuqarolik jamiyati uchun xos bo'lgan ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratib berishiga muhim e'tibor qaratildi. Qolaversa, partiyalararo raqobatning kuchayishi uchun huquqiy asoslar yaratish konstruktiv muxolifat faoliyati uchun keng yo'l ochib berishiga keng imkoniyatlar yaratadi.

Mamlakatda 2014 yilning dekabr oyida o'tkazilgan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi, Senati va mahalliy vakilik organlariga saylovlar fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishni rivojlantirishning omili sifatida namoyon bo'ldi. Saylov kampaniyasini o'tkazishni Markaziy, 135 ta okrug va 9035 ta, shu jumladan xorijdagi 44 ta uchastka saylov komissiyalari ta'minladi. 2014 yilda Konstitutsiyaning 117-moddasiga kiritilgan tuzatishlarga asosan Markaziy saylov komissiyasiga doimiy faoliyat ko'rsatuvchi, mustaqil konstitutsiyaviy organ maqomi berildi. Uning faoliyati prinsiplari tasdiqlandi: mustaqillik, qonuniylik, kollegiallik, oshkoralik vaadatlilik.

Saylov kampaniyasining borishi haqida jamoatchilikni obyektiv va tezkor tarzda xabardor qilish maqsadida Markaziy saylov komissiyasi saylovlarni yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazini, viloyat saylov komissiyalari huzurida esa matbuot guruhlarini tuzdi. Saylovni o'tkazish bilan bog'liq

axborotlar Markaziy saylov komissiyasining veb-saytiga joylashtirildi va tezkor ravishda yangilab borildi

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining taklifiga binoan MDH va Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT) kuzatuvchilari missiyasi 2014 yilning 8 dekabridan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish yuzasidan monitoringni amalga oshirib bordi. Missiya tarkibida Ozarbayjon Respublikasi, Armaniston Respublikasi, Belarus Respublikasi, Qozog'iston Respublikasi, Qirg'iziston Respublikasi, Rossiya Federatsiyasi, Tojikiston Respublikasi, Turkmaniston, shuningdek MDH Ijroiya qo'mitasining vakillari bo'lgan 76 nafar kuzatuvchi akkreditatsiya qilingan edi. Missiya o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, Hamdo'stlik doirasida qabul qilingan hujjatlar, saylovlarni tashkil etish va o'tkazish sohasidagi xalqaro huquqning umume'tirof etilgan normalariga muvofiq, saylov jarayonining borishiga va davlatning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipiga rioya qilgan holda amalga oshirdi.

MDH, SHHT va YEXHTning Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi missiyasi (DIIHBB) missiyalari ochiq va oshkora ishladi, uning faoliyati matbuotda, teleko'rsatuv va radioeshittirishlarda yoritildi. Missiyalar shtablari tomonidan ikkita axborot, saylovga tayyorgarlikni kuzatish jarayoni haqida Missiyaning oraliq hisoboti chiqarildi, ommaviy axborot vositalari vakillariga intervyular berildi.

Markaziy saylov komissiyasi ma'lumotlariga qaraganda, deputatlikka nomzodlarning 26,5 foizini ta'lim sohasi, 20,2 foizini ishlab chiqarish sohasi vakillari, 20,8 foizini iqtisodchilar, 14,2 foizini huquqshunoslar,

10,1 foizini sog'liqni saqlash tizimi xodimlari tashkil etdi. Nomzodlarning 13,8 foizi avval ham deputatlikka saylangan. Har bir siyosiy partiya deputatlikka nomzodlar sonining 30 foizidan kam bo'lmagan xotin-qizlarni ko'rsatdi.

Markaziy saylov komissiyasining «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylov kampaniyasi davrida siyosiy partiyalar, deputatlikka nomzodlarning saylovoldi tashviqoti to'g'risida»gi qaroriga binoan har bir siyosiy partiya O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining («O'zbekiston» va «Yoshlar») kanallarida saylovoldi tashviqotini olib borish uchun haftasiga 238 daqiqadan efir vaqti ajratildi (shu jumladan, 5 daqiqadan – siyosiy partiyalar liderlari uchun). Bundan tashqari, tele va radiokanallarda har kuni kuniga ikki marotabadan siyosiy partiyalarning saylovoldi roliklari yagona blokda translyatsiya etib borildi.

Saylovchilarning ovozlari uchun kurash partiya gazetalarining sahifalarida ham yo'lga qo'yildi. Internet-ijtimoiy tarmoqlar, siyosiy partiyalarning veb-saytlari, shuningdek internet-nashrlarimkoniyatlaridan keng foydalanildi. Tuman va shaharlardagi ko'rgazmali reklama vositalarida saylovoldi tashviqoti materiallarini joylashtirish uchun siyosiy partiyalarga teng sharoitlar ta'minlandi. Ushbu maqsadlar uchun 1212 ta maxsus konstruksiya va

taxtalavhalar, shuningdek 25 ta elektron monitordan foydalanildi, ularda siyosiy partiyalarning 30 soniyalik rolklari yagona blokda translyatsiya qilindi. Siyosiy partiyalar saylovchilar bilan bevosita uchrashuvlarga alohida e'tibor qaratishdi. Saylovoldi tashviqoti davrida 10 mingdan ortiq ana shunday uchrashuvlar o'tkazildi.

Missiyalar a'zolari qayd etishicha, saylovchilar bilan uchrashuvlar ochiqlik va oshkoralik ruhida, batartib, milliy mentalitet va an'analarni hisobga olgan holda o'tkazildi. Missiyalar vakillari Qoraqalpog'iston Respublikasida, barcha viloyatlar va Toshkent shahrida kuzatuvni amalga oshirib, 85 ta saylov okrugidagi 707 ta saylov uchastkasiga tashrif buyurishdi. Saylov kuni ovoz berish va ovozlarni sanab chiqish jarayonini 70 mingdan ortiq milliy kuzatuvchilar va siyosiy partiyalarning vakolatli vakillari kuzatib turdi. Missiyalar a'zolari O'zbekiston ekologik harakati Konferensiyasida ishtirok etib, 15 nafar deputatning Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga O'zbekiston ekologik harakatidan saylanishi Qonunga muvofiq ekanligini tasdiqladi.

SHHT Kuzatuvchilari missiyasi va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi kuzatuvchilari missiyasi quyidagi xulosalarga keldi:

- 2014 yil 21 dekabrda bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, amaldagi saylov qonunchiligi va umume'tirof etilgan xalqaro demo kratik huquqiy normalar talablariga to'la muvofiq holda o'tkazildi;

- saylov ko'ppartiyaviylik asosida o'tdi va raqobatli, shaffof, ochiq bo'ldi hamda O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining o'z xohish- irodalarini erkin bildirishlari ta'minlandi .

Saylov to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq, siyosiy partiyalarga va deputatlikka nomzodlarga saylovoldi tashviqotini amalga oshirishda, saylovchilar bilan uchrashuvlar o'tkazishda, saylovoldi dasturlari mazmunmohiyatini saylovchilarga yetkazishda ommaviy axborot vositalaridan foydalanishda teng huquq va imkoniyatlar yaratildi. Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga saylov bo'yicha tuzilgan saylov okruglaridan 127 tasida bitta deputatlik mandati uchun 4 nafardan nomzod, 8 tasida 3 nafardan nomzod kurash olib bordi. Umuman, mamlakatimiz bo'yicha saylovchilar ro'yxatiga 20 million 789 ming 572 nafar saylovchining familiyasi kiritilib, saylovda 18 million 490 ming 245 nafar yoki ro'yxatga kiritilgan saylovchilarning 88,94 foizi qatnashdi.

2014 yil 21 dekabrda ovoz berish natijalariga ko'ra, 113 ta saylov okrugida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari saylandi. Shu bilan birga «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq 21 dekabr kuni O'zbekiston ekologik harakatining Konferensiyasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 15 nafar deputati saylandi. Siyosiy partiyalarning o'zaro raqobatlashuvi natijasida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylov bo'yicha 22 ta saylov okrugida nomzodlarning birortasi ham saylanish uchun zarur ovozlarni to'play olmadi.

Shu munosabat bilan 2015 yil 4 yanvar kuni ushbu okruglarda takroriy ovoz berish o'tkazildi. Saylov qonunchiligiga asosan takroriy ovoz berish 22 ta saylov okrugining har birida asosiy saylov natijalariga ko'ra saylovchilarning eng ko'p ovozi olgan ikki nafar deputatlikka nomzod bo'yicha o'tkazildi. Takroriy ovoz berishda saylovchilar ro'yxatiga familiyalari kiritilgan 3 million 434 ming 345 nafar saylovchidan 2 million 642 ming 63 nafar saylovchi ishtirok etdi va bu ro'yxatga kiritilgan saylovchilar umumiy sonining 76,9 foizini tashkil qiladi. Takroriy ovoz berish milliy saylov qonunchiligining barcha qoidalariga muvofiq umume'tirof etilgan xalqaro standartlar asosida ochiq va oshkora o'tkazildi. Takroriy ovoz berishda siyosiy partiyalarning 5700dan ortiq kuzatuvchilari va vakolatli vakillari ishtirok etdi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari saylovi natijalariga ko'ra, parlament quyi palatasiga 150 nafar deputat, shu jumladan, Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan 52 nafar; O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasidan 36 nafar, O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan 27 nafar, O'zbekiston «Adolat» sotsial-demokratik partiyasidan 20 nafar deputat saylandi. 15 nafar deputat O'zbekiston ekologik harakatining vakil laridir. Saylangan deputatlarning 24 nafari yoki 16 foizi xotin-qizlardan iborat bo'ldi. Saylangan 150 nafar deputatdan 40 nafari yoki 27 foizi ilgari Qonunchilik palatasi deputati bo'lgan. Bu saylangan deputatlarning nafaqat o'z saylovchilarining ishonchiga sazovor bo'lganligidan, qolaversa, parlament quyi palatasining professional faoliyatida ularning hayotiy tajribasi va qonunijodkorligi amaliy ko'nikmalaridan yanada samarali foydalanish imkoniniberadi. Quyi palata tarkibida jamiyatning deyarli barcha qatlamlari vakillari bo'lishiga erishili.

Saylov jarayoni ochiqligi va oshkoraligini ta'minlashga ko'p jihatdan ommaviy axborot vositalari, mahalliy va xorijiy kuzatuvchilarning faoliyati katta omil bo'lib xizmat qildi. Saylov jarayonini 550 dan ortiq milliy va 120 dan ziyod xorijiy ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, 180 dan ortiq internet-nashrlar yoritib bordi. Saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq 9 mingdan ortiq materiallar e'lon qilindi.

Saylovni kuzatishda 5 ta xalqaro tashkilot – Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi, Shanxay hamkorlik tashkiloti, Butunjahon saylov organlari assotsiatsiyasi va Islom hamkorligi tashkilotidan hamda 52 ta davlatdan 340 dan ortiq kuzatuvchilar, shuningdek, siyosiy partiyalarning 70 mingdan ziyod kuzatuvchilari va vakolatli vakillari ishtirok etdi. Saylovlarning demokratik prinsiplar asosida o'tkazilishi ushbu jarayonda qonun hujjatlariga amal qilinishi barcha bo'g'indagi saylov komissiyalarining uyushqoqlik bilan aniq bajargan, mustaqillik, qonuniylik, kollegiallik, oshkoralik va adolatlilik tamoyillariga asoslangan faoliyati orqali ta'minlandi.

2016 yil 2 sentabrda I.A.Karimovning vafot etishi munosabati bilan Markaziy saylov komissiyasi (MSK) 2016 yil 4 dekabrni Prezident saylovi kuni, deb e'lon qildi. Barcha siyosiy partiyalar saylovga o'z nomzodlarini ilgari surdi:

O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasidan S. Otamuratovni, Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan Sh. Mirziyoyevni, O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan X. Ketmonovni, O'zbekiston «Adolat» sotsial-demokratik partiyasidan N. Umarovni O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlar sifatida ro'yxatga olindi. 14 ta saylov okrugida 9382 ta saylov uchastkasi, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari huzurida 44 ta uchastka tashkil etildi. Okrug saylov komissiyalari tomonidan uchastka saylov komissiyalarining tarkiblari shakllantirildi, ularning faoliyatiga 98 mingdan ziyod kishilar jalb qilindi. Saylovlar amaliyotida birinchi marotaba 2016 yil 30 noyabridan 5 dekabrgacha «Press-klub: Saylov – 2016» ochildi.

Mazkur Prezident saylovida Markaziy saylov komissiyasi tomonidan akkreditatsiya qilingan 5 ta xalqaro tashkilot – Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi, Mustaqil davlatlar hamdo'stligi, Shanxay hamkorlik tashkiloti, Butunjahon saylov organlari assotsiatsiyasi va Islom hamkorlik tashkilotidan hamda 46 ta davlatdan 600 nafarga yaqin kuzatuvchilar ishtirok etdi. Xususan, saylovchilar ro'yxatiga kiritilgan 20 million 461 ming 805 nafar saylovchining 17 million 951 ming 667 nafari ovoz berishda ishtirok etdi. Bu saylovchilar umumiy sonining 87,73 foizini tashkil etadi.

2016 yil 4 dekabrda o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi natijalariga ko'ra, Sarvar Sadullayevich Otamuratovni yoqlab 421 ming 55 nafar saylovchi yoki ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilar umumiy sonining 2,35 foizi ovoz berdi, Shavkat Miromonovich Mirziyoyevni yoqlab 15 million 906 ming 724 nafar saylovchi yoki ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilar umumiy sonining 88,61 foizi ovoz berdi, Xatamjon Abduraxmonovich Ketmonovni yoqlab 669 ming 187 nafar saylovchi yoki 3,73 foizi, Narimon Majitovich Umarovni yoqlab 619 ming 972 nafar saylovchi yoki 3,46 foiz saylovchilar ovoz berdi. Saylov natijalariga asosan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan nomzod Shavkat Miromonovich Mirziyoyev g'olib chiqdi.

Mazkur saylovning ochiqligi va oshkoraligini ta'minlashda ommaviy axborot vositalari nihoyatda muhim o'rin tutadi. Prezident saylovini 615 milliy va 272 xorijiy ommaviy axborot vositalari, shu jumladan 315 ta xorijiy va milliy internet nashrlari yoritib bordi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini yoritish bo'yicha Respublika matbuot markazi va okrug saylov komissiyalarining matbuot markazlari tomonidan mamlakatimiz va chetelning 1 ming 400 nafardan ortiq jurnalistlari ishtirokida saylov kampaniyasining muhim bosqichlariga bag'ishlangan 180 ta matbuot anjumani va onlayn brifinglar o'tkazildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq 22 ming 700 dan ziyod maqola va axborot materiallari e'lon qilindi, ko'rsatuv hamda eshittirishlar efirga uzatildi.

Prezidentlikka saylovlar yakunlari shuni ko'rsatdiki, mamlakatda demokratik qadriyatlar taboro jamiyat hayotiga singib bormoqda, fuqarolar dunyoqarashi va ularning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtiroki mazmuni tubdan o'zgarmoqda. Bu holatni quyidagi misollar tasdiqlashi mumkin: bu saylovda birinchi marta Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti O'zbekistondagi saylovlarda to'la miqyosli kuzatish jarayonini amalga oshirdi; mamlaktimizdagi 2015 yildagi saylovda 43 davlatdan va beshta xalqaro tashkilotdan 299 ta kuzatuvchi ishtirok etgan bo'lsa, bu saylovda 46 davlat va beshta xalqaro tashkilotdan 600 ta kuzatuvchi ishtirok etdi; bu kuzatuvchilarning aksariyati mamlakatda bo'lib o'tgan saylov kampaniyasini ijobiy baholadi; saylovchilar va siyosiy partiyalar faolligini birmuncha oshganligi sezildi va hokazo.

Albatta, saylovchilarning nomzodlarga turli darajada va keskin farqlangan holda ovoz berishiga quyidagi jihatlar ta'sir etdi: xalq o'zining azaliy va an'anaviy mentelitetidan kelib chiqib nomzodlarning xalq farovonligi va yurt obodonchiligidagi shaxsiy ishtiroklari, davlat hokimiyatini boshqarish tajribasi va yetakchilik xususiyatlari, saylovchilar bilan muloqotlar olib borish mahorati, saylov oldi va dalarini amalga oshirish uchun nechog'liq insoniy va boshqa resurslarga ega ekanligi kabi omillar muhim rol o'ynadi yoki saylov natijalarini hal etdi. Saylovda ovoz berganlarning 88,61 foizini olishga erishgan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev yuksak g'oliblik darajasini egallaganligi fikrimizga dalildir.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev saylovgacha bo'lgan qisqa davr - besh oy ichida amalga oshirilgan xalqchil va rivojlanish jarayonlari tufayli mamlakatda fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishning qator asoslarini yaratish islohotlari benihoya avj oldi. Yangi saylangan davlat rahbarining yetakchilik va boshqaruv qobiliyati, yechimini kutayotgan muammolarni tezlik bilan ilg'ab olish hissiyotining kuchli ekanligi, uzoq yillardan buyon xalqning nazaridan tushmay kelayotganligi kabi ijobiy sifatlarining yanada yaqqolroq namoyon bo'lganligi uning xalq mehrini qozonishiga sabab bo'ldi. Uning qisqa muddatli ish faoliyatida kadrlarni o'rniga qo'yish masalasidagi adolat prinsiplarini tiklanish davrini boshlanishi, tadbirkorlar va fermerlar uchun faoliyat erkinliklari va huquqiy asoslarini rivojlantirilishi, xalq bilan muloqot qilishning zamonaviy demokratik turiga o'tishi (Bosh vazir virtual saytining ochilishi), atrofdagi davlatlar bilan iliq munosabatlarning boshlanishi, davlat hokimiyatini boshqaruv funksiyasiga nisbatan uning xalqqa xizmat qilish vazifasini ustuvorligini masalasini ilgari surish, jahondagi qudratli va rivojlangan mamlakatlar rahbarlarining umidli fikr-mulohazalar yo'llashi, mamlakatda hokimiyat almashuvining hech bir ijtimoiy-siyosiy larzalarsiz, silliq va yumshoq jarayonlar asosida amalga oshirilishi kabi omillarning paydo bo'lishi saylovchilar uchun muhim ahamiyat kasb etdi. Albatta, bu jarayonlar saylangan mamlakat rahbarining ilgari hech kim bilmagan yangi qirralarini ochdi, uning g'ayrat-shijoatga to'lgan, yurt uchun fidoyi inson ekanligini yanada ko'proq namoyon bo'ldi. Uning uzoq yillar davomida xalqningt sinchkov sinovidan

o'tganligi ham saylovlar natijalariga kuchli ta'sir etdi. Chunki, mustaqillikning yarmidan ko'proq davri ichida u boshchilik qilgan hukumat ulkan o'zgarishlarni amalga oshirdi: barcha qonunlar ijrosi va davlat qarorlari bekamu ko'st tarzda hayotda amaliyotini topdi.

O'zbekistonda saylov tizimini adolat prinsiplari asosida rivojlanishida 26 yil davomida xalq deputatlari kengashisiz faoliyat yuritgan Toshkent shahrining 11 tumanida Prezident Sh.M.Mirziyoyevning tashabbusi bilan mazkur tumanlar xalq deputatlari kengashlari tashkil etilib, ularga deputatlar saylash kuni e'lon qilindi. Toshkent shahar xalq deputatlari tuman Kengashlari saylovida 1,267 million kishi ishtirok etdi. 81,2 foiz saylovchi ovoz berdi. Tashkil etilgan barcha 330 saylov okruglaridagi deputatlarning hammasi saylov kuni – 2017 yil 24 dekabrda saylandi. Saylovda Toshkent shahrida ro'yxatga olingan 1 mln. 560 mingdan ziyod saylovchilarning 1 mln. 267 mingdan ortiqrog'i ishtirok etdi. Bu saylovchilar umumiy sonining 81,2 foizini tashkil etadi.

Toshkent shahar xalq deputatlari tuman Kengashlariga Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati - O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan 137, O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasidan 54, O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan 49, O'zbekiston «Adolat» sotsial-demokratik partiyasidan 37, shuningdek, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlaridan 53 nafar fuqaro deputat etib saylandi. Saylangan 330 deputatning 254 nafarini erkaklar, 76 nafarini ayollar tashkil etadi. 20 nafar deputat 30 yoshgacha bo'lgan yoshlardir. Deputatlarning 87 nafari iqtisodchi, 34 nafari huquqshunos, 61 nafari pedagog, 43 nafari shifokor, 55 nafari muhandis va 50 nafari boshqa kasb egalaridir.

Ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda saylovlar keyingi o'n yillikda fuqarolik jamiyati instituti sifatida rivojdandi. Davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda fuqarolarning xohish-istagini e'tiborga olish, mansabdorlar yoki xalq deputatlarini saylashda fuqarolarning tanlash huquqini mavjudligi demokratik davlatning eng asosiy belgilaridan biridir. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida “siyosiy tizimni rivojlantirish, davlat va jamiyat hayotida siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish, ular o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish” vazifasini qo'yilishi albatta saylovlar tizimini yanada demokratlashuvini taqozo etadi. Zero, saylovlar fuqarolarning vaqti-vaqti bilan davlat hokimiyati organlaridan roziligini aniqlash, hokimiyat boshqaruv organlarining xalq oldida mas'ulligini his qilish kabi demokratik qadriyatlarni rivojlantirish omili sifatida ham fuqarolik jamiyatini shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqacha aytganda, demokratik saylovlar inson huquqlarining amalda namoyon bo'lishi shakllaidan biri hisoblanadi. Saylovda ishtirok etgan har bir fuqaro o'zini davlatga va jamiyatga dahldorligini his etadi, siyosiy jarayonlarga ta'sir eta olishi unga g'urur bag'ishlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan va yaqinda kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi saylovlar sohasidagi islohotlarning yangi davrini boshlab berishda

mustahkam huquqiy asos bo'lib xizmat qildi. Davlatimiz rahbarining ushbu muhim tashabbusi 2017 yil

22 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida o'z ifodasini topgan edi. Mazkur Murojaatnomada shunday deyilgan: “Shu o'rinda siyosiy hayotimizda muhim ahamiyatga ega bo'lgan saylov qonunchiligi haqida ham to'xtalib o'tmoqchiman. Bu borada qabul qilingan oltita qonun va bir qator qonunosti hujjatlari, afsuski, haligacha yaxlit bir hujjat shakliga keltirilmagan. Shu sababli xalqaro norma va standartlarga javob beradigan yagona Saylov kodeksini ishlab chiqish va qabul qilish lozim. Shuningdek, 2019 yilda hokimiyatning vakillik organlariga bo'lib o'tadigan saylovlarga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha tadbirlar dasturini ishlab chiqishga hozirdan kirishish kerak. Dasturda mazkur siyosiy jarayon yanada oshkoralik ruhida o'tishini ta'minlaydigan yangi, ilg'or amaliyotni joriy etishga alohida e'tibor qaratish zarur”.

Siyosiy reklamani siyosiy kommunikatsiya turi sifatida yaratish jarayoni bosqichma-bosqich qurilgan. Saylov kampaniyalari ko'lami, maqsadlari, strategiyalari, texnologiyalari va elementlari bo'yicha bir-biridan farq qilishiga qaramay, har qanday tashviqotga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish bir qator majburiy bosqichlarni o'z ichiga oladi, ularga e'tibor bermaslik saylovoldi tashviqoti resurslaridan foydalanish samaradorligini keskin pasaytiradi. asosiy maqsadlarga erishishning oldini olish. Saylov davridagi siyosiy faollik o'ziga xos xususiyatlarni aniq ifodaladi. Nisbatan qisqa vaqt ichida selektiv aktsiyalarga da'vogarlar saylovchilarning maksimal darajada qo'llab-quvvatlashini ta'minlashga harakat qilmoqda. Siyosatchilar oldida o'z maqsadlarini eng tushunarli tarzda tushuntirish, o'zlari taklif qilayotgan harakatlarning afzalliklarini isbotlash, raqiblarning qattiq raqobatini yodda tutish vazifasi turibdi. Bunday sharoitda reklama universal tus oladi va saylovoldi kurashning asosiy vositasiga aylanadi. Saylovoldi tashviqotida siyosiy reklama uning butun muddati davomida mavjud bo'lganligi sababli, u saylovoldi tashviqotining asosiy elementlaridan biridir³⁴.

Fuqarolarning saylovga doir huquqlarini amalga oshirishga oid mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan Saylov kodeksi loyihasini ishlab chiqish vazifasi, uning ijrosini ta'minlash Prezidentimizning 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili” Davlat dasturini tasdiqlashga doir Farmonida aniq belgilab berildi.

Saylov kodeksining qabul qilinishi, amaliyotga joriy etilishi yurtimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarning amaliy samarasi bo'lishi qatorida, istiqbol yillarida shakllangan milliy saylov qonunchiligimizni, demokratik saylovlarni o'tkazish bo'yicha qariyb 30 yillik tajribamizni yanada mustahkamlash va takomillashtirish sari qo'yilgan katta qadam bo'ldi. Kodeks loyihasini tayyorlash jarayonida ishchi guruhi tomonidan 20 dan ortiq davlat,

³⁴ Никитина Т.И. Политическая реклама в электоральном процессе. // Ученые записки Казанского государственного университета. Том 149, кн. 3 Гуманитарные науки, 2007. – Стр. 216.

jumladan, Fransiya, Niderlandiya, Kanada, Italiya, Shveysiqa, Belgiya, Polsha, Albaniya, Belarus, Ozarbayjon, Turkiya kabi mamlakatlar tajribasi hamda ushbu sohadagi xalqaro standartlar puxta o'rganib chiqildi. Saylovga doir 10 dan ortiq xalqaro hujjatlar atroflicha tahlil qilinib, ularning asosiy g'oya va standartlari loyiha normalariga chuqur singdirildi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi pakt, YEXHTning insoniylik mezonlari to'g'risidagi hujjatlari shular jumlasidandir. Jumladan, ijtimoiy tarmoqlarda jamoatchilik muhokamasi tashkil etildi. Shu maqsadda Saylov kodeksi loyihasi O'zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portalida (www.regulation.gov.uz) jamoatchilik muhokamasiga qo'yildi hamda Markaziy saylov komissiyasining rasmiy veb-saytida (www.elections.uz) o'zbek va rus tillarida joylashtirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 4 oktabrdagi "Saylov jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-3961sonli Qarori milliy saylov tizimiga Saylov jarayonini boshqarishda axborot tizimi va Saylovchilarning yagona elektron ro'yxatini joriy qilishning huquqiy asoslarini yaratishda muhim omil bo'lmoqda. Mazkur axborot tizimi huquqiy tajriba tartibida 2017 yil dekabr oyida Toshkent shahrida xalq deputatlari tuman Kengashlari saylovida sinovdan o'tkazilib, mahalliy va xorijiy ekspertlar tomonidan yuqori baholandi. Uning afzalligi shundaki, ushbu tizim "bir saylovchi - bir ovoz" tamoyilini ta'minlash, bir saylovchining bir necha ro'yxatga kiritilishiga yo'l qo'ymaslik, ma'muriy-hududiy birliklar kesimida hamda xorijda yashab turgan umumiy saylovchilar sonini, saylov okruglari va uchastkalari bo'yicha saylovchilar normalarini belgilash uchun qulay imkoniyat yaratadi. Yagona elektron ro'yxatni qo'llashni tartibga soluvchi normalar yaqinda qabul qilingan Saylov kodeksida mustahkamlangan. Shu ma'noda, oldimizda turgan saylovlar nafaqat qonunchilik nuqtai nazaridan, balki texnik-texnologik jihatdan ham mutlaqo yangicha formatda bo'lib o'tadi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 18 fevralda qabul qilingan, Oliy Majlis Senati tomonidan 2019 yil 28 fevralda ma'qullangan - 18 bob, 103 moddadan iborat "O'zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019 yil 25 iyunda "O'zbekiston Respublikasining Saylov kodeksini tasdiqlash to'g'risida"gi O'RQ-544-son Qonuni imzolandi va 2019 yil 26 iyundan kuchga kiritilgan. Bunda, avvalo, saylovga oid mavjud bir qator qonunlar va qonunosti hujjatlari yaxlit hujjatga jamlandi. Natijada qonun normalari bilan saylov jarayonlarida fuqarolarning saylov huquqlariga so'zsiz rioya etilishi, saylovchilarga erkin ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoit yaratish, deputatlikka, Prezidentlikka nomzod ko'rsatadigan siyosiy partiyalar va nomzodlarga saylov kampaniyasi davomida teng sharoit yaratish imkoniyati yanada mustahkamlandi. Mazkur Saylov kodeksining 4-moddasiga muvofiq fuqarolarning saylov huquqi quyidagicha qilib ko'rsatilgan: O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti, Qonunchilik palatasi deputatlari va mahalliy Kengashlar deputatlari saylovlari umumiydir.

Saylov kuni o‘n sakkiz yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari (bundan buyon matnda fuqarolar deb yuritiladi) saylash huquqiga egadir.

Fuqarolar jinsi, irqiy va milliy mansubligi, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, ma‘lumoti, mashg‘ulotining turi va xususiyatidan qat’i nazar, teng saylov huquqiga egadir.

Saylov kodeksi kuchga kiritilishi munosabati bilan 30 ga yaqin qonun hamda qonunlarga keyin–chalik kiritilgan o‘zgartish va qo‘shimchalar, shuningdek, qonunosti hujjatlari o‘z kuchini yo‘qotdi. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to‘g‘risida”, “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to‘g‘risida”, “O‘zbekiston Respublikasining Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risida”, “Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunlar shular jumlasidandir.

Saylov kodeksidan shu paytgacha milliy saylovchiligimizda bo‘lmagan o‘nlab yangi norma va qoidalar joy oldi, amalda bo‘lgan ayrim tartib–qoidalar bekor qilindi. Jumladan, nomzodlar ishonchli vakillari O‘zbekiston Respublikasidagi safar xarajatlarini saylovni o‘tkazish uchun ajratilgan mablag‘ hisobidan to‘lash tartibi belgilandi. Xalq deputatlari viloyat Kengashi deputatligiga nomzodlarning ishonchli vakillari soni 3 dan 5 nafargacha ko‘paytirildi. Bundan tashqari, ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan, uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatlarni sodir etgan shaxslarning saylovda ishtirokini cheklovchi normalar chiqarib tashlandi. Qonunchilik palatasida –amaldagi deputatlik o‘rinlari (150 o‘rin) saqlab qolingani holda, Qonunchilik palatasida deputatlik o‘rinlari uchun O‘zbekis–ton Ekologik harakati vakillariga kvota ajratish instituti bekor qilindi. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tomonidan xalq deputatlari tuman (shahar) Kengashlariga nomzod ko‘rsatish tartibi barham topdi. Endilikda Saylovchilarning yagona elektron ro‘yxatini shakllantirish Kodeks bilan tartibga solinadi. Siyosiy partiyalar tomonidan imzo yig‘ish jarayonida saylovchilar bundan keyin bir yoki bir nechta nomzodni yoxud partiyani qo‘llab imzo qo‘yishi mumkin bo‘ladi.

Kodeksda protsessual, ya‘ni bevosita saylov jarayonlari bilan bog‘liq bir qator yangi qoidalar ham joriy etildi. Jumladan, saylov uchastkasida ovozlarni sanash bayonnomasining nusxasini darhol joylashtirish, ovoz berish tugaganidan keyin –uchastka saylov komissiyasi tomonidan amalga oshiriladigan harakatlar (ovozlarni sanab chiqish, bayonnoma tuzish va boshqalar), fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari tomonidan uchastka saylov komissiyasi a‘zolariga nomzodlar bo‘yicha takliflar kiritish tartibi belgilandi. Qonunchilik palatasiga, mahalliy Kengashlarga saylov bir vaqtda o‘tkazilgan taqdirda yagona saylov uchastkalari tuziladi. Ilgari Markaziy saylov komissiyasi qarori bilan tasdiqlangan Oliy Majlis Senati a‘zolarini saylash tartibi to‘g‘risidagi nizom bekor qilinib, Senat a‘zolarini Saylov kodeksiga binoan saylash joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati kengashining 2016 yil 5 martdagi “Fuqarolar yig‘inlari raislari (oqsoqollari) va ularning maslahatchilari sayloviga tayyorgarlik ko‘rish hamda uni o‘tkazish to‘g‘risida”gi KQ-72-III-son Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi tomonidan 2018 yil 21 sentabrda qabul qilingan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senati tomonidan 2018 yil 27 sentabrda ma’qullangan “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) saylovi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-498-sonli 5 ta moddadan iborat O‘zbekiston Respublikasi Qonuni 2018 yil 15 oktabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan. Bundan tashqari 2018 yil 15 oktabrda “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) saylovi to‘g‘risida”gi O‘RQ-499-son Qonuni ham imzolangan. Mazkur Qonunlar ijrosi samarali amalga oshirildi va uning mazmun-mohiyati aholi o‘rtasida keng targ‘ib qilindi. Aynan 2019 yil may oyida fuqarolar yig‘inlari raislari (oqsoqollari) saylovini o‘tkazishga mazkur Qonunlar huquqiy asos bo‘lib xizmat qildi.

2019 yil yurtimizda saylovlar yili bo‘ldi. Ya’ni, 2019 yil 22 dekabr oyida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va tumanlar (shaharlar) Kengashlariga saylovlar bo‘lib o‘tadi. Yangi saylovlar ilk bor Saylov kodeksi asosida o‘tkazilib, Markaziy saylov komissiyasi tomonidan bo‘lajak saylovlarga qizg‘in tayyorgarlik ishlariga 2019 yil 20 sentabrdan start berilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan hamda “Inson manfaatlari – har narsadan ustun!” degan hayotbaxsh demokratik g‘oyani o‘zida mujassam etgan O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksi yurtimizda saylovlar sohasidagi islohotlarning yangi, yanada yuksalish va samarali davrini boshlab berishi, shubhasiz .

2019 yil 22-dekabr kuni mamlakatimizda katta siyosiy jarayon - Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va mahalliy Kengashlar deputatlarining saylovi bo‘lib o‘tdi.

Markaziy saylov komissiyasining 2019 yil 25 dekabrda qaroriga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasiga saylov o‘tkazuvchi 25 ta saylov okruglarida birinchi turda g‘oliblar aniqlanmaganligi uchun, ya’ni ushbu saylov okruglaridan nomzodlari ko‘rsatilgan beshta siyosiy partiya nomzodlarining birortasi ham ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning 50 foizidan ko‘p ovozini olaolmaganligi sababli ushbu saylov okruglarida ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning eng ko‘p ovozlarini olgan ikki nafardan nomzodlar o‘rtasida takroriy ovoz berishni o‘tkazish 2020 yil 5 yanvar kuni belgilandi.

5 yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylov o‘tkazuvchi 25 ta saylov okruglaridagi 1 730 ta saylov uchastkasida takroriy ovoz berish bo‘lib o‘tdi.

Ushbu saylov uchastkalarida 3 million 147 ming 79 nafar fuqarolar Saylovchilarning yagona elektron ro‘yxatiga kiritilgan bo‘lib, ulardan 1 million

978 ming 48 nafari takroriy ovoz berishda ishtirok etdi. Demak, Saylovchilarning yagona elektron ro'yxatiga kiritilgan fuqarolarning 62,8 foizi takroriy ovoz berishda ishtirok etdi.

Shuni alohida aytib o'tish lozim, O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 59-moddasiga muvofiq takroriy ovoz berishda saylovchilarning ishtirok etishi foizi hisobga olinmasada, biroq bu jarayonda ham 62,8 foiz saylovchilarning ishtirok etganligi, fuqarolarimizning siyosiy huquqiy madaniyati yuksalib, ularning yangilanayotgan O'zbekistonda yangitdan shakllantirilayotgan parlament saylovlariga befarq emas ekanliklarini hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli, odilona va insonparvar siyosatni qo'llab-quvvatlashlarining yana bir bor isboti bo'ldi.

Takroriy ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning ovozini boshqa nomzodga nisbatan ko'proq olgan nomzod saylangan deb hisoblanadi.

Takroriy ovoz berish jarayonini deputatlikka nomzodlar ko'rsatgan siyosiy partiyalardan hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlaridan jami besh mingdan ortiq kuzatuvchilar kuzatib bordi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan akkreditatsiyadan o'tkazilgan mamlakatimiz va xorijiy ommaviy axborot vositalarining vakillari hamda hududiy saylov komissiyalaridan akkreditatsiyadan o'tgan mahalliy jurnalistlar saylovlar jarayonini faol yoritib bordilar.

2019 yil 25-dekabr kuni Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 125 ta saylov okruglaridan nomzodlar Qonunchilik palatasi deputatligiga saylangan deb topilib, ro'yxatga olingan edi. Bular:

- Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati — O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasidan 42 nafari;
- O'zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasidan 34 nafari;
- O'zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasidan 20 nafari;
- O'zbekiston Xalq demokratik partiyasidan 18 nafari;
- O'zbekiston Ekologik partiyasidan 11 nafari deputatga Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati maqomi berilgan edi.

2020 yil 5 yanvar kuni bo'lib o'tgan takroriy ovoz berish natijalari bo'yicha Markaziy saylov komissiyasiga taqdim etilgan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatlari saylovini o'tkazuvchi 25 ta okrug saylov komissiyalarining takroriy ovoz berish natijalari to'g'risidagi bayonnomalari va qarorlariga asosan:

- Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati — O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasining 15 nafardan 11 nafari;
- O'zbekiston “Milliy tiklanish” demokratik partiyasining 11 nafardan 2 nafari;
- O'zbekiston Xalq demokratik partiyasining 9 nafardan 4 nafari;
- O'zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasining 10 nafardan 4 nafari hamda – O'zbekiston Ekologik partiyasining 5 nafardan 4 nafari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputati etib saylandilar.

Markaziy saylov komissiyasi hozir bo'lib o'tgan yig'ilishida ushbu deputatlarni ro'yxatga olish haqida qaror qabul qildi. Shunday qilib, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi to'liq shakllantirildi.

Dastlabki hamda takroriy ovoz berish natijasida, ya'ni saylovlarning umumiy yakunlariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida siyosiy partiyalar quyidagicha deputatlik o'rinlariga ega bo'ldilar:

1. Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati — O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi 53 ta deputatlik o'рни;

2. O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi 36 ta deputatlik o'рни;

3. O'zbekiston "Adolat" sotsial-demokratik partiyasi 24 ta deputatlik o'рни;

4. O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi 22 ta deputatlik o'рни;

5. O'zbekiston Ekologik partiyasi 15 ta deputatlik o'rnini egallashdi.

O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasiga saylangan 150 nafar deputatlarning 48 nafari yoki 32 foizini xotin qizlar, 39 nafarini yoki 26 foizini oldin ham Qonunchilik palatasi deputati bo'lganlar tashkil etadi.

Deputatlarning 9 nafari yoki 6 foizi 30 yoshgacha, 97 nafari yoki 65 foizi 30 yoshdan 50 yoshgacha bo'lganlar hamda 44 nafari yoki 29 foizi 50 yoshdan katta yoshdagilar. Eng yosh deputat 26 yoshda. Eng yoshi ulug' deputat 71 yoshda.

O'zbek millatiga mansub deputatlar 130 nafar yoki 87,0%ni, boshqa millat vakillari – 20 nafar yoki 13%ni tashkil qiladi. Ulardan qoraqalpoq va rus millatiga mansublar 5 nafardan, qozoq va tojik millatiga mansublar 3 nafardan, koreys millatiga mansublar 2 nafarni hamda 1 nafardan turkman va qirg'iz millatiga mansub deputatlar tashkil qiladi.

Mutaxassisligi va ixtisosligi bo'yicha deputatlarining 32 nafari yoki 21,3 foizi fan-ta'lim sohasi vakillari, 23 nafari yoki 15,3 foizi bank, moliya va iqtisod sohasi vakillari, 21 nafari yoki 14 foizi huquqshunoslar, 21 nafari yoki 14 foizi jamoatchilik va nodavlat-notijorat tashkilotlari vakillari, 12 nafari yoki 8 foizi qishloq xo'jaligi sohasi mutaxassislari, 9 nafari yoki 6 foizi tibbiyot sohasi vakillari, 9 nafari yoki 6 foizi qurilish, kommunikatsiya, transport va aloqa sohasi vakillari, 6 nafari yoki 4 foizi OAV vakillari, 7 nafari yoki 5 foizi tadbirkorlar hamda 10 nafari yoki 6,7 foizi boshqa soha vakillari sanaladi.

2019 yil 10 dekabr kuni yangi tahrirda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 6-moddasida Bosh vazir nomzodi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylovda eng ko'p deputatlik o'rinlarini olgan siyosiy partiya yoki teng miqdordagi eng ko'p deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritgan bir necha siyosiy partiya tomonidan taklif etilishi belgilangan. Ushbu qonunga muvofiq Bosh vazir nomzodini ko'rsatish huquqiga Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati — O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi ega bo'ldi.

O'zbekistonda saylovlar nafaqat fuqarolarning siyosiy huquqlarini ta'minlash, balki davlat hokimiyatini shakllantirishning birlamchi omiliga aylandi. O'zbekistonda shakllangan saylov tizimi saylovlarni tashkil etish va

o'tkazish bilan bog'liq umume'tirof etilgan xalqaro prinsiplar va normalarga mos keladi va u demokratik huquqiy davlatni barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish g'oyalarini amalga oshirish maqsadlariga mos xolda bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi

Markaziy saylov komissiyasi 1998 yildan e'tiboran mustaqil organ sifatida amal qiladi. Komissiyaning vazifalari va huquqiy maqomi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, «O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida»gi, «Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi to'g'risida»gi, «O'zbekiston Respublikasi referendumini to'g'risida»gi qonunlarda belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovni, shuningdek O'zbekiston Respublikasi referendumini tashkil etish va o'tkazish uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan faoliyatining asosiy prinsiplari mustaqillik, qonuniylik, kollegiallik, oshkoralik va adolatlilikdan iborat bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tuziladi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi o'z faoliyatini doimiy asosda amalga oshiradi va o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasining saylov to'g'risidagi hamda referendum to'g'risidagi qonunlariga va boshqa qonunlariga amal qiladi.

Markaziy saylov komissiyasi o'zining butun faoliyati bilan saylov tizimining demokratik prinsiplarini amalga oshirishga ko'maklashishga, saylovchilarning o'z xohish-irodasini erkin bildirish imkoniyatini ta'minlashga da'vat etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasining a'zolari Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesining, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlarining tavsiyasi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati tomonidan saylanadi.

Markaziy saylov komissiyasining Raisi komissiya a'zolari orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimnomasi bo'yicha komissiya majlisida saylanadi. Markaziy saylov komissiyasi Raisining o'rinbosari va komissiya kotibi komissiya a'zolari orasidan komissiyaning majlisida saylanadilar.

Markaziy saylov komissiyasining a'zosi boshqa saylov komissiyasining yoki siyosiy partiyaning a'zosi bo'lishi mumkin emas. Qonunda belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatligiga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolariga nomzod etib, ishonchli vakil a'zosi etib ro'yxatga olingan Markaziy saylov komissiyasining a'zosi komissiya tarkibidan chiqib ketgan deb hisoblanadi.

Markaziy saylov komissiyasining a'zosi komissiyaning qaroriga binoan unda doimiy asosda ishlashi mumkin.

Markaziy saylov komissiyasi qabulxonasi

Pochta manzili: 100078, Toshkent, Mustakillik maydoni,6.

Markaziy saylov komissiyasi qabulxonasi telefoni: (998-71) 239-81-03

Faks: (998-71) 239-42-43. Elektron pochta manzili: saylov@umail.uz

Markaziy saylov komissiyasiga kelib tushgan hujjatlar ijrosi masalalari bo'yicha ma'lumot uchun. Telefon: (998-71) 239-10-64. Elektron pochta manzili: msk@umail.uz

Ommaviy axborot vositalari uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi Matbuot xizmati. Telefon: (998-71) 239-43-91

Elektron pochta manzili: elections@umail.uz

Xalqaro aloqalar guruhi. Telefon: (998-71) 239-10-09

Elektron pochta manzili: elections@umail.uz

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. "Demokratik saylov" deganda nimani tushunasiz?
2. Saylovlarning qanday turlari mavjud?
4. Saylovlar qanday demokratik prinsiplarga amal qiladi?
5. O'zbekistonda demokratik saylovlarning rivojlanishi to'g'risida nima deya olasiz?
6. O'zbekistonda demokratik saylovlar o'tkazish amaliyotida qanday tub o'zgarishlar yuz berdi?
7. O'zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi haqida nimalarni bilasiz?
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi haqida ma'lumot bering.

14-mavzu: Korrupsiyaga qarshi kurash amaliy siyosatshunoslik fani obyekti sifatida.

Reja:

1. Korrupsiya tushunchasi, korrupsiyaga qarshi kurashishning mazmun-mohiyati va uning milliy hamda xalqaro huquqiy asoslari.
2. O'zbekistonda korrupsiya qarshi kurashga doir huquqiy asoslarning yaratilishi va takomillashtirilishi.
3. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashdagi tub burilish davrining boshlanishi.

Tayanch tushunchalar: korrupsiya, korrupsiyaga qarshi kurashish, xalqaro huquq, hokimiyat organlaridagi korrupsiya, xususiy sektordagi korrupsiya, siyosatdagi korrupsiya yoki siyosiy korrupsiya, quyi darajadagi korrupsiya, yuqori darajadagi korrupsiya, vertikal korrupsiya, pora,pora olish va pora berish, xizmat mavqeini suiiste'mol qilish, "kikbeking", "manfaatlar to'qnashuvi", "korrupsion huquqbuzarlik".

Siyosiy hayot jadal, rang-barang va murakkab bo'lganligi sababli, unda jamiyat, davlat va shaxsning siyosiy rivojlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lgan institutlar paydo bo'ladi va faoliyat ko'rsatadi. Ular, ayniqsa, siyosiy va boshqa institutlarning beqaror, noaniq, taqlid holati sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ular o'zining alohida va yaxlit, tizimli ifodasida inson borlig'iga tormoz vazifasini o'taydi va global o'zgarishlarga yo'l ochib, ong, madaniyat darajasini sezilarli darajada pasaytiradi, axloqsizlik, ochko'zlik, xudbinlik, shaxsiy manfaatdorlikni keltirib chiqaradi. , jinoyatlar va huquqbuzarliklar. Biz ko'plab ijtimoiy hodisalar, institutlar, jumladan, siyosiy hodisalarning kuchini sinovdan o'tkazayotgan global dunyoda yashayapmiz, bu ularni o'rganishning nazariy va uslubiy asoslariga ham ta'sir qiladi³⁵.

Insoniyat tarixidan ma'lumki, korrupsiya jamiyatni yemiradigan, shaxsni axloqiy jihatda inqirozga uchratadigan, har qanday davlat iqtisodiyotiga salbiy ta'sir qiladigan ijtimoiy illatdir. Mustaqillik davrida Birinchi Prezident I.A. Karimov rahbarligida tarixan qisqa davr ichida mamlakatda qonuniylik va huquq-tartibotni ta'minlashning, shuningdk korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy asoslari shakllantirildi. Uning "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarda qayd etilganidek, totalitarizmdan demokratiya va bozor munosabatlariga o'tishdagi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar jamiyatni bir tekisda rivojlanish sur'atlariga doimo ham ijobiy ta'sir etavermaydi. Bu davrda korrupsiyani paydo bo'lishi natijasida ahloq va odob me'yorlariga putur yetadi. Demokratiya va bozor munosabatlariga o'tish davrida korrupsiyani avj olishi – bu uzoq davom etgan totalitar tuzumdan keyin shakllanadigan, har bir shaxsning o'z imkoniyatlarini yuzaga chiqishiga shart-sharoitlar yaratdigan demokratik erkinliklar tufayli avj oladigan kasallikdir. Bu kabi sharoitlarda mansabdorlarga encha erkinliklar berilishi oqibatida ularning ba'zolari o'z manfaatlarini jamiyat hamda davlat manfaatlaridan yuqori qo'ya boshlaydi. Uning natijasida korrupsiya paydo bo'ladi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev korrupsiyani mohiyati va unga qarshi kurashish zarurligi haqida quyidagi fikrni bejiz aytmagan edi: "Jamiyat rivojiga g'ov bo'layotgan yana bir illat – bu korrupsiya balosidir. Bunday xatarga qarshi kurashish maqsadida yaqinda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, Senatga yuborilgan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunni tezroq amaliyotga joriy etish chora-tadbirlarini ko'rishimiz lozim. Bularning barchasi, o'z navbatida, inson huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimini takomillashtirishga, xalqimizning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi".

Korrupsiya – shaxsni mansab mavqeidan shaxsiy maqsadlarda foydalanish bilan bog'liq bo'lgan jinoyat turidir. Korrupsiyaviy faoliyat xufyona iqtisodiyotning asosiy zararli va yemiruvchi turlaridan biri hisoblanadi. Aksariyat hollarda korrupsiya deganda davlat mansabdorlari tomonidan o'z shaxsiy manfatlarni ko'zlab boylik orttirish maqsadida fuqarolardan pora olishi,

³⁵ Зарандия Д. Политическая коррупция как форма теневой власти. // Лоббист. №4. 2012. – Стр. 78.

qonunga xilof ravishda boylik orttirishi tushuniladi. Lekin, umuman olganda, davlat mansabdorlarigina emas, balki, korxona yoki firmalarning menejerlari ham korrupsiyaga doir munosabatlarning ishtirokchilari bo'lishi mumkin. Bunda ko'pincha poralar pul bilan emas, balki boshqa shakllarda olinadi; korrupsiyaga doir jinoyatlarning tashabbuskorlari ba'zan tadbirkorlar bo'lishi ham mumkin.

O'zbekiston Respublikasining 2017 yil 3 yanvarda qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi qonunida "korrupsiya" tushunchaga quydagicha ta'rif berildi: "Korrupsiya" deganda - shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish tushuniladi; shuningdek, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik deganda — korrupsiya alomatlariga ega bo'lgan, sodir etilganligi uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish tushuniladi". Shuningdek, qonunda manfaatlar to'qnashuvi tushunchasiga ham izoh berilgan bo'lib - u shaxsiy (bevosita yoki bilvosita) manfaatdorlik shaxsning mansab yoki xizmat majburiyatlarini lozim darajada bajarishiga ta'sir ko'rsatayotgan yoxud ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan hamda shaxsiy manfaatdorlik bilan fuqarolarning, tashkilotlarning, jamiyatning yoki davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga kelayotgan yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyat anglanadi.

Etimologik jihatdan olganda "korrupsiya" atamasi "buzish, pora evaziga og'dirish" degan ma'noni anglatadigan lotincha "corruptio" so'zidan kelib chiqdi. Yuridik ensiklopediya mualliflarining ta'kidlashicha, "korrupsiya - mansabdor shaxslar tomonidan ularga berilgan huquqlar va hokimiyat imkoniyatlaridan shaxsiy boylik orttirish uchun foydalanishda ifodalanuvchi siyosat yoki davlat boshqaruvi sohasidagi jinoiy faoliyat"dir.

"Yuridik atamalar qomusiy lug'ati"da korrupsiya tushunchasiga "davlat funksiyalarini bajarish vakolatiga ega bo'lgan (yoki ularga tenglashtirilgan) shaxslarning noqonuniy tarzda moddiy va boshqa boyliklar, imtiyozlarni olishda o'z maqomi va u bilan bog'liq imkoniyatlardan foydalanishi, shuningdek, bu boylik va imtiyozlarni jismoniy yoki yuridik shaxslar qonunga xilof ravishda egallashiga imkon berishi", deb ta'rif berilgan.

Ba'zi adabiyotlarda e'tirof etilishicha, korrupsiya atamasi "siyosat yoki davlat boshqaruvi sohasidagi jinoiy faoliyat bo'lib, mansabdor shaxslar o'zlariga berilgan huquqlar va hokimiyat imkoniyatlaridan shaxsiy boyish maqsadida foydalanishidan iborat", deb tavsiflandi.

Siyosatshunoslikda korrupsiya davlat va huquq nazariyasiga yoki kriminologiyaga qaraganda kengroq nuqtai nazardan qaraladi. Siyosatshunoslar siyosiy munosabatlar tizimidagi korrupsiyaning sabab-natijali aloqalarini aniqlashga, hokimiyatdagi odamlar nima uchun siyosiy ko'rsatmalar va amaldagi qonunchilikka zid ravishda shaxsiy boyishga intilishlarini ko'rsatishga intiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy dunyoning deyarli barcha davlatlarini, shu jumladan iqtisodiy va siyosiy jihatdan eng rivojlangan davlatlarni qamrab

olgan korrupsiyaning siyosiy jihatiga xorijiy olimlarning qarashlari juda qiziq. Shunday qilib, g'arb tadqiqotchilari S.Xantington, P.Burdie, R.Merton, R.Mishels, M.Veber, T.Parsons va boshqalar korrupsiyaning institutsional sabablariga ishora qilib, tizimli korrupsiya, jumladan, siyosiy korrupsiya degan xulosaga kelishdi. , tajriba shuni ko'rsatadiki, davlat boshqaruvi va milliy xavfsizlik, demokratik va bozor islohotlariga bevosita tahdid solmoqda³⁶.

BMTning xalqaro miqyosda korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha Ma'lumotida shunday deyiladi: "Korrupsiya - bu shaxsiy naf ko'rish maqsadlarida davlat hokimiyatini suiiste'mol qilish"dir. Korrupsiya tushunchasiga berilgan shu kabi ta'rif Jahon bankining hozirgi dunyoda davlatning roliga bag'ishlangan hisobotida ham berilgan: korrupsiya - bu "shaxsiy naf ko'rish yo'lida davlat hokimiyatini suiiste'mol qilish"dir.

BMTning korrupsiyaga qarshi kurash borasida quyidagi hujjatlarni qabul qildi:

1) "Huquqiy tartibotni saqlash bo'yicha mansabdor shaxslarning xulq-atvor Kodeksi" (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1979 yil 17 dekabrda qabul qilingan);

2) Huquqiy tartibotni saqlash bo'yicha mansabdor shaxslarning xulq-atvor Kodeksini samarali amalga oshirilishi uchun rahbariy prinsiplar (BMTning Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengashi rezolyutsiyasi bilan 1989 yil 24 mayda qabul qilingan);

3) Davlat mansabdor shaxslarining Xalqaro xulq-atvor kodeksi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1996 yil 12 dekabrda qabul qilingan);

4) BMTning Xalqaro tijorat operatsiyalarida korrupsiya va poraxo'rlikka qarshi kurash to'g'risidagi Deklaratsiyasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1996 yil 16 dekabrda tasdiqlangan);

5) Terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to'g'risidagi xalqaro konvensiya (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1999 yil 9 dekabrda qabul qilingan);

6) BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risidagi Konvensiyasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 2000 yil 15 noyabrda qabul qilingan);

7) BMT Forumining ofshorlar bo'yicha Kommyunikesi (Kayman orollari, 2000 yil 30-31 mart);

8) BMT Bosh kotibining korrupsiyaga oid ma'ruzasi (Vena, 2001 yil 8-17 may);

9) Korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha chora-tadbirlar to'plami (2001 yil iyun);

10) Korrupsiyaga qarshi kurash choralari. Pulni tozalashga qarshi kurash choralari. Jinoyatchilik va odil sudlov: XXI asr chorloviga javoblar to'g'risidagi Vena deklaratsiyasini amalga oshirish harakat Rejasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 2002 yil 15 aprelda qabul qilingan)

³⁶ Волженкин Б.В. Коррупция. СПб.: Изд-во СПб юрид. ин-та генер. прокуратуры РФ, 1998. – С. 5-6.

11) BMTning Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risidagi Konvensiyasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 2003 yil 31 oktabrda qabul qilingan).

Shuningdek, Yevropa Kengashi va Yevropa Ittifoqi korrupsiyaga qarshi kurash borasidagi ko'plab huquqiy normalar va xalqaro hujjatlar qabul qildi.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) doirasida korrupsiyaga qarshi kurashga doir quyidagi huquqiy normalar qabul qilindi:

1) Jinoyatchilikka qarshi kurashda Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga ishtirokchi- davlatlarning hamkorligi to'g'risidagi Kelishuvi (Moskva, 1998 yil 25 noyabr);

2) "Korrupsiyaga qarshi siyosatning qonunchilik asoslari to'g'risida"gi Namunaviy qonuni (MDH Parlamenlararo assambleyasining XXII plenar yig'ilishida qabul qilingan 2003 yil 15 noyabr);

3) "Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida"gi Namunaviy qonuni (MDH Parlamenlararo assambleyasining XIII plenar yig'ilishida qabul qilingan 1999 yil 3 aprel);

4) "G'ayriqonuniy yo'ldan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshilik qilish to'g'risida"gi Namunaviy qonuni (MDH Parlamenlararo assambleyasining XII plenar yig'ilishida qabul qilingan 1998 yil 8 dekabr);

5) "Uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi tavsiyaviy qonunchilik akti (MDH Parlamenlararo assambleyasining qarori bilan qabul qilingan 1996 yil 2 noyabr).

6) Jinoiy daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Yevrosiyo guruhi to'g'risidagi Bitim (Moskva, 2011 yil 16 iyun).

Barcha xalqaro tashkilotlarning korrupsiyaga qarshi kurashga doir huquqiy normalari BMTning "BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi" tomonidan muvofiqlashtiriladi. Korrupsiyaga qarshi kurash borasidagi eng asosiy xalqaro hujjat bu - shubhasiz, BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi mazkur xalqaro hujjatni ratifikatsiya qilgan: O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Qonunchilik palatasi tomonidan "BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi"ga O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida"gi Qonuni 2008 yil 24 iyunda qabul qilindi va 2008 yil 27 iyunda O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Senati tomonidan ma'qullandi va 2008 yil 28 avgustdan e'tiboran kuchga kirdi.

O'zbekiston Respublikasi mazkur konvensiyaga bir nechta bildirishlar, bayonotlar va shartlar bilan qo'shildi. Jumladan, Qonunning 1-bandiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Konvensiya 6-moddasining 3-bandi bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati va Adliya vazirligi korrupsiyaning oldini olish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab-chiqish va ularni amalga oshirishda boshqa Ishtirokchi - davlatlarga yordam ko'rsatishi mumkin bo'lgan organlar sifatida belgilanganligi keltirildi. Bu qoida Konvensiyaning 6-moddasi 3-bandidagi har bir ishtirokchi Davlat BMTning Bosh kotibiga korrupsiyaning oldini olish bo'yicha aniq chora-

tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda boshqa ishtirokchi Davlatlarga yordam berishi mumkin bo'lgan organ yoki organlarning nomi va manzilini xabar qiladi, degan talablariga to'la javob beradi.

Qonun mazmuniga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Konvensiyaning "Noqonuniy tarzda boylik orttirilishi"ni jinoyat deb baholagan 20-moddasi va "Yuridik shaxslarning javobgarligi"ni nazarda tutuvchi 26-moddasiga qo'shilmagan.

Qonunning 3-bandiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Konvensiya 44-moddasi 6-bandining "a" kichik bandiga muvofiq, ushbu Konvensiyadan korrupsiya jinoyatlari sodir etgan shaxslarni tutib topshirish masalalarida ushbu Konvensiyaning boshqa Ishtirokchi-davlatlari bilan o'zarolik asosida hamkorlik qilish uchun huquqiy asos sifatida foydalanishligini bildirgan.

Uzoq yillar tajribasidan kelib chiqib korrupsiyani bir nechta asosiy turlarga ajratish mumkin:

- 1) subyektlarning maqomiga ko'ra:
 - a) hokimiyat organlaridagi korrupsiya;
 - b) xususiy sektordagi korrupsiya;
 - v) siyosatdagi korrupsiya yoki siyosiy korrupsiya;
- 2) darajasiga ko'ra:
 - a) quyi darajadagi korrupsiya;
 - b) yuqori darajadagi korrupsiya;
 - v) vertikal korrupsiya;
- 3) ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra:
 - a) korrupsiya-qilmish;
 - b) korrupsiya-jinoyat.

Korrupsiyaning ko'rsatilgan turlarini quyida mufassalroq ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Hokimiyat (ijroiya, vakillik va sud) organlaridagi korrupsiya hozirgi vaqtda jahonning deyarli barcha mamlakatlari, shu jumladan O'zbekistonda ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Bu turdagi korrupsiya jinoyatlarining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ularni o'zlari qonunga rioya etishlari va uni muhofaza qilishlari lozim bo'lgan kishilar sodir etadi. Aksariyat mamlakatlarda bu jinoyatlar keng tarqalganligi, davlat apparati xodimlari korrupsiya domiga ilinganligi mazkur mamlakatlarning qonunchilarini poraxo'rlik, mansab mavqeini suiiste'mol qilish va boshqa xavfli mansabdorlik jinoyatlariga qarshi qat'iy choralar ko'rishga va, aksincha, mansabdorlarning uncha xavfli bo'lmagan va ko'proq darajada tarqalgan jinoyatlariga jiddiy e'tibor bermaslik (masalan, uncha qimmat turmaydigan sovg'a olish jinoyat hisoblanmaydi) holatlari uchrab turibdi.

Hozirgi davrda nodavlat tashkilotlar yoki xususiy sektordagi korrupsiya ancha keng tarqaldi. Tashkilot (tijorat yoki jamoat tashkiloti) rahbari uning nizomda belgilangan vakolatlariga qat'iy rioya etishi lozim. Lekin, u davlat mansabdori kabi, o'ziga qarashli bo'lmagan resurslarni o'z shaxsiy manfaatlari yoki boshqa ikkinchi tomon foydasiga o'tkazishi yoki tasarruf etishi, tashkilot manfaatlariga zid bo'lgan harakatlarni sodir etish imkoniyatlariga ega. Bunga

kundalik hayotdan misollar keltirish mumkin: turli tijorat banklarida maqsadi bankdan mablag' olish va so'ngra tezlik bilan g'oyib bo'lishga asoslangan turli loyihalarga pora evaziga kreditlar ajratilishi; turli mulk shakliga mansub bo'lgan korxonalarda davlat va korxonalarni zarar ko'rishiga olib keladigan moddiy boyliklarni (vino-arq yoki neft-kimyo mahsulotlari va sh.k.) pora evaziga arzon narxlarda olish imkoniyatlarining mavjudligi.

Ayrim tadqiqotchilar siyosiy korrupsiyani alohida tadqiq etib, uni korrupsiyaviy jinoyatlarning alohida turi sifatida ajratib ko'rsatadi. Ular asosan korrupsiyaning uchta asosiy shaklini keltiradi:

1) siyosiy: mansabdor shaxs yuzaga kelgan qarindosh-urug'chilik munosabatlari tufayli qonunga zid harkat qiladi;

2) jinoyat faoliyati bilan bog'liq bo'lib, mansabdor shaxslarni sotib olishga asoslangan. Ular esa mukofot puli olish evaziga g'ayoriqonuniy xizmatlar ko'rsatadi;

3) taraflardan biri o'ziga eng qulay tartib vujudga keltirish uchun jinoyatga mansabdor shaxslarning tegishli toifalarini izchillik bilan jalb etishni nazarda tutadi. Korrupsiyaning bu shakli uyushgan jinoyatchilik bilan mustahkam bog'langan bo'lib, mansabdor shaxslarga nisbatan sotib olish, provakatsiya qilish va tahdid solishni anglatadi.

Siyosiy korrupsiyaning, ayniqsa ko'p uchraydigan shakllari – bu pora olish va pora berish hisoblanadi. Bu holat saylovlarda nomzodlar o'z huquqini qing'ir yo'llar bilan amalga oshirish maqsadida siyosat subyektlarini pora evaziga og'dirib olishga urinadi. Faoliyat ko'rsatish darajalariga binoan korrupsiya quyi darajadagi, yuqori darajadagi va vertikal jihatlar bilan bir-biridan farqlanadi.

Quyi darajadagi korrupsiya hokimiyat va boshqaruv organlarining o'rta va quyi darajalarida keng tarqaladi, mansabdorlar va fuqarolarning muntazam o'zaro aloqalari bilan bog'liqdir (masalan, ro'yxatdan o'tkazish, jarimalardan qutilish, litsenziyalar va turli ruxsatnomalar olish va sh.k.).

Yuqori darajadagi korrupsiya yuqori hokimiyat organlarida ishlaydigan siyosatchilar, oliy martabali mansabdorlarni o'ziga qamrab oladi va juda katta boyliklar evaziga o'z foydvsiga qarorlar qabul qilish bilan bog'liqdir (qonunlarni ilgari surish va qabul qilish, davlat buyurtmalari, mulk shakllarini o'zgartirish va sh.k.). Aksariyat hollarda korrupsiyaviy bitimdan manfaatdor bo'lgan ikkala tomon ayni bir davlat hokimiyati organida ishlashi mumkin. Masalan, quyi turuvchi davlat organining mansabdori o'zidan yuqorida turuvchi boshliqqa o'zining korrupsiyaviy harakatlariga homiylik qilishi yoki qo'shimcha mablag'lar, resurslar, vakolatlar ajratishi uchun pora beradi.

Korrupsiyaning pora olish va xizmat mavqeini suiiste'mol qilish kabi odatdagi shakllaridan tashqari, yana uning quyidagi amalda namoyon bo'lishi shakllarini bir-birlaridan farqlash mumkin:

-mansabdor shaxslar, davlat xizmati xodimlari, deputatlar tijorat faoliyatida shaxsiy yoki korporativ naf ko'rish uchun bevosita ishtirok etishi; davlat pul mablag'larini o'zlashtirish niyatida tijorat tuzilmalariga o'tkazish uchun o'z xizmat mavqeidan foydalanish;

-o'z korporativ (siyosiy, diniy, milliy va sh.k.) guruhiga davlat resurslari hisobidan imtiyozlar berish; shaxsiy yoki korporativ naf ko'rish maqsadida ommaviy axborot vositalariga tazyiq o'tkazish uchun o'z xizmat mavqeidan foydalanish;

-mansabdor shaxslar va davlat xizmati xodimlari shaxsiy boyish maqsadida tijorat tuzilmalarida soxta shaxslardan va qarindoshlaridan foydalanishi; shaxsiy yoki korporativ naf ko'rish maqsadida axborotni manipulyatsiya qilish (buzib ko'rsatish, bermaslik, berish muddatlarini cho'zish va sh.k.) uchun xizmat mavqeidan foydalanish;

-tor gruppaviy manfaatlarda normativ hujjatlar qabul qilish haqidagi qarorlarni ilgari surish; ayrim nomzodlarning saylov fondlariga davlat moliyaviy va moddiy resurslarini taqdim etish.

AQSHda korrupsiyaning "kikbeking" degan shakli ancha keng tarqalgan. Uning sxemasi juda sodda: jinoiy til biriktirish ishtirokchilari muayyan narxlarda bitim tuzishga og'zaki kelishadilar, rasmiy bitimni esa balandroq narxlarda imzolaydi. Tafovutning bir qismi bitimga ruxsat bergan mansabdor shaxslarga topshiriladi, ya'ni yashirin tarzda pora beriladi. Pora olishning bu kabi shakli so'nggi yillarda O'zbekistonda ham uchrab turibdi.

Korrupsiya jinoyati nafaqat xufyona, balki korrupsiyaga doir munosabatlarga kirishgan tomonlarning o'zaro kelishuviga binoan ochiq tarzda ham sodir etilishi mumkin. Aksariyat hollarda u tegishli hokimiyat organlariga shikoyat berilishiga sabab bo'lmaydi, chunki g'ayriqonuniy kelishuvdan har ikkala tomon ham naf ko'radi. Hattoki, jabrlanuvchilar pora so'ragan mansabdorlar ustidan ham kamdan-kam holda shikoyat qiladi. Chunki, odamlar korrupsiyaga karshi kurash jarayonini samara berishiga unchalik ishonmaydi. Bu holatga doir milliy va xorijiy tajriba bilan bog'liq bo'lgan muayyan obyektiv va subyektiv sabablar mavjuddir. Korrupsiya harakatlari odatda davlat faoliyatining mutaxassis bo'lmagan kishilar tushunishi ancha qiyin bo'lgan o'ziga xos turlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham korrupsiya o'ta moslashuvchan jinoyatdir. U vaziyatga qarab tinimsiz o'zgarib turadi va takomillashib boradi. Shu bois bu hodisa haqida to'liq, mukammal yoki hech bo'lmasa qandaydir uzuq-yuluq ma'lumotlar olish ham qiyin masalalardan biri hisoblanadi.

Mustaqillikning dastlabki davridan boshlab mamlakatda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etishning strategik maqsadini amalga oshirishda qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, sud-huquq tizimini isloh qilish, korrupsiyaviy jinoyatlarga qarshi kurashish muhim ustuvor va dolzarb vazifalar sifatida qarab kelindi.

Mustaqillik davrida Birinchi Prezident I.A. Karimov tashabbusi bilan tarixan qisqa davr ichida mamlakatda qonuniylik va huquq-tartibotni ta'minlashning huquqiy asoslari shakllantirildi, korrupsiyaga qarshi kurashish tizimi yaratildi.

O'zbekiston Respublikasining 2008 yili Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga (2003 yil 31 oktabr, Nyu-York),

shuningdek, 2010 yili Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti doirasida qabul qilingan korrupsiyaga qarshi kurash bo'yicha Istanbul harakat rejasiga (2003 yil 10 sentabr, Istanbul) qo'shilishi korrupsiyaga qarshi kurashning huquqiy asoslarini rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurash va uning oldini olish bilan bog'liq huquqiy asoslarni takomillashtirishga qaratilgan qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, Budget, Bojxona kodekslari (yangi tahrirda), "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi, "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi, "Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida"gi, "Elektron hukumat to'g'risida"gi, "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi.

Korrupsiya va uni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan sabablar va omillarning oldini olish maqsadida iqtisodiyotni erkinlashtirish, mehnat jamoalarida ishchanlik va oshkoralik muhitini yaratish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun qulay sharoitlar tashkil etish, ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish hamda davlat organlari tomonidan litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini soddalashtirish, davlat xaridlari mexanizmini takomillashtirish, davlat xizmatchilarining odoq-axloq qoidalarini tasdiqlashga oid qator choratadbirlar amalga oshirildi.

Lekin, mamlakatimizda 2017 yilga qadar korrupsiyaga qarshi kurashni muvofiqlashtiradigan, bu kurashni qonuniyligi va shaffofligini ta'minlaydigan maxsus qonun qabul qilingmagan edi. Mamlakat Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurash to'g'risida"gi Qonuni qabul qilindi va u 2017 yil 4 yanvardan boshlab kuchga kirdi. Mazkur Qonundan ko'zlangan asosiy maqsad korrupsiyaga qarsha kurash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo'ldi. Unda "korrupsiya", "korrupsion huquqbuzarlik" va "manfaatlar to'qnashuvi" kabi tushunchalarga izohlar berildi.

Qonunning 3-moddasida korrupsiyaga doir asosiy tushunchalarga doir quyidagi ta'riflar ifodalandi:

korrupsiya — shaxsning o'z mansab yoki xizmat mavqeidan shaxsiy manfaatlarini yoxud o'zga shaxslarning manfaatlarini ko'zlab moddiy yoki nomoddiy naf olish maqsadida qonunga xilof ravishda foydalanishi, xuddi shuningdek bunday nafni qonunga xilof ravishda taqdim etish;

korrupsiyaga oid huquqbuzarlik — korrupsiya alomatlariga ega bo'lgan, sodir etilganligi uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan qilmish;

manfaatlar to'qnashuvi — shaxsiy (bevosita yoki bilvosita) manfaatdorlik shaxsning mansab yoki xizmat majburiyatlarini lozim darajada bajarishiga ta'sir ko'rsatayotgan yoxud ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan hamda shaxsiy manfaatdorlik bilan fuqarolarning, tashkilotlarning, jamiyatning yoki davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga kelayotgan yoki yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyat.

Shuningdek, Qonunda korrupsiyaga qarshi kurashning asosiy prinsiplari sifatida qonuniylik; fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi; ochiqlik, shaffoflik va tizimlilik; davlat va fuqarolik jamiyatining o‘zaro hamkorligi; korrupsiyadan ogohlantirish va javobgarlikning muqarrarliligi bo‘yicha choralar ustuvorligi kabilar mustahkamlab qo‘yilgan.

Qonunda korrupsiyaga qarshi kurash sohasida davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari sifatida quyidagilar belgilab qo‘yildi:

- aholining huquqiy savodxonligi va huquqiy madaniyatini oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan toqatsizlikni shakllantirish;
- davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyadan ogohlantirish bo‘yicha choralarni amalga oshirish;
- korrupsion huquqbuzarliklarni o‘z vaqtida aniqlash, ular oqibatlari, sabablari va keltirib chiqargan sharoitlarni bartaraf etish hamda korrupsion huquqbuzarliklar sodir etilgani uchun muqarrar jazolash tamoyilini tadbiq etish .

Shu bilan birga, Qonunda davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyadan ogohlantirish bo‘yicha qator choralar belgilandi. Jumladan, davlat organlari faoliyatining ochiqligi va hisobdorligini ta‘minlash, parlament va jamoatchilik nazorati, mansabdor shaxslar faoliyati sifatini baholash hamda ishga qabul qilish va mansab pillapoyalaridan ko‘tarilishda ochiqlik va xolislik tamoyili asosida tanlovlar asosidagi saralashlarga amal qilish mexanizmlarini joriy etish belgilandi. Davlat organlari xodimlarining huquqiy maqomi aniqlanib, ularni ijtimoiy himoya qilish, moddiy ta‘minotini oshirish va mehnat faoliyatini har tomonlama rag‘batlantirish choralarini ko‘rishga shart-sharoitlar yaratildi.

Ijtimoiy-iqtisodiy va tadbirkorlik sohalarida korrupsiyani yuz bermasligi yoki undan voqif etish qator choralar qatoridan ma‘muriy va byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish, turli ro‘yxatga olish, ruxsat berish va litsenziyalash jarayonlarini soddalashtirish va ularni rasmiylashtirish tezkorligini oshirish, davlat organlarining nazorat-tekshiruv vakolatlarini optimallashtirish hamda ular bilan tadbirkorlik subyektlari o‘rtasida o‘zaro munosabatlarning uzoqdan masofaviy tarzda bog‘lana olish shakllarini joriy etish belgilandi.

Shuning uchun ham Qonunda davlat organi xodimi biror bir shaxs tomonidan uni korrupsion huquqbuzarlikni sodir etishga da‘vat qilish holati, shuningdek, boshqa xizmatchilar tomonidan shu kabi holatlarning amalga oshirilishi bo‘yicha unga oshkor bo‘lgan ma‘lumotlarni o‘z rahbari yoki huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat etish huquqlari belgilab qo‘yildi. Mazkur majburiyatlarning amalda bajarilmasligi qonunchilikka muvofiq tegishli ravishda jazolanishi qoidasi o‘rnatildi. Korrupsion jinoyat to‘g‘risida axborot bergan shaxs davlat himoyasi ostiga olinadigan bo‘ldi. Shuningdek, mazkur qoida yolg‘on ma‘lumotlarni taqdim etuvchi fuqarolarga nisbatan amal qilmasligiga e‘tibor qaratildi.

Qonunning alohida moddalari bilan har qanda fuqaro turli tashkilotlar va davlat organlari faoliyati, o‘ziga yoki boshqa shaxslar guruhiga taalluqli qabul qilinayotgan me‘yoriy aktlar to‘g‘risida ma‘lumot olish huquqiga ega ekanligi belgilab qo‘yildi. Davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish

organlari va nodavlat tashkilotlar tomonidan OAVga korrupsiya bilan bog'liq hodisalar, dalillar, voqealar va jarayonlar to'g'risida ma'lumotlarni taqdim etishi uchun qulay sharoitlar yaratildi.

Mazkur chora-tadbirlarning yangi va yanada samara-li tizimini yaratish, korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish maqsadida qabul qilingan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida-gi huquqiy munosabatlarni to'liq qonuniy tartibga solishga, davlat organlari, tashkilotlar hamda fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan amalga oshirilayotgan korrupsiyaga-qarshi chora-tadbirlar samaradorligini oshirishga, fuqarolarning huquqiy ongi va hu-quqiy madaniyatini yuksaltirish orqali jamiyatda korrupsiyaning har qanday ko'rinishlariga-toqat qilmaslik muhitini yaratishga xizmat qilishi bilan ham ahamiyatlidir.

Qonunda korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy prinsiplari va bu boradagi davlat siyosatining muhim yo'nalishlari mustahkamlab qo'yildi. Qonun fuqarolar huquq va erkinliklari himoya qilishni ta'minlashning qo'shimcha huquqiy kafolatlarini yaratdi, shuningdek u xususiy mulk huquqiga g'ayriqonuniy tajovuzlar qilishdan, tadbirkorlik subyektlarining faoliyatiga asossiz aralashuvlarni cheklashlardan himoya qila boshladi.

Qonunning 5-moddasiga binoan, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagicha belgilandi:

- aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish;

- davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash, ularga chek qo'yish, ularning oqibatlarini, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi prinsipini ta'minlash.

Qonunning 7-moddasiga binoan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari sirasiga quyidagilar kiritildi: Bosh prokuratura; Davlat xavfsizlik xizmati; Ichki ishlar vazirligi; Adliya vazirligi; O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti; Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni qonun hujjatlariga muvofiq boshqa davlat organlari ham amalga oshiradi.

Shu bilan birga, qonunda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish uchun Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Respublika idoralararo komissiyasini tashkil etish ham nazarda tutildi. Idoralararo komissiyani shakllantirish va uning faoliyati tartibi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan belgilanishi nazarda tutildi. Qoraqalpog'iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha hududiy idoralararo komissiyalar

tashkil etilishi belgilandi. Unga muvofiq tarzda idoralararo komissiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

- korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishni tashkil etish;

- korruptsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo'yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlarni ko'rish;

- korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish;

- hududiy idoralararo komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirishdan iborat

Ma'lumki, jamiyatda korruptsiyaga qarshi kurash samaradorligini oshirishda keng jamoatchilikning ishtiroki ta'minlanmasa, undan kutilgan natijalarga erishib bo'lmaydi. Mazkur qonunning e'tiborli jihati shundaki, unda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning va ommaviy axbo-rot vositalari kabi fuqarolik jamiyati institutlarining ham korruptsiyaga qarshi kurashishda ishtirok etishiga doir yangi huquqiy asoslar va qoidalar mustahkamlab qo'yildi. Unga asosan keng jamoatchilik, o'zini o'zi boshqarish organlari yoki nodavlat tashkilotlar qonunga muvofiq, korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishda, jamiyatda korruptsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishda ishtirok etishi; korruptsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi.

Mazkur Qonunning 12-, 16-, 18- va 20-moddalari bevosita ta'lim tizimi jarayonida qo'llanilishi mo'ljallandi. Qonunning 16-moddasiga asosan davlat organlari va boshqa tashkilotlar korruptsiyaga qarshi kurashish maqsadida aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korruptsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish bo'yicha zarur chora-tadbirlarni ko'rib borishlari lozim.

Shuningdek, davlat organlari va boshqa tashkilotlar xodimlarining huquqiy savodxonligini oshirish uchun davlat organlari va boshqa tashkilotlar o'z mansabdor shaxslarining va xodimlarining korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy savodxonligini, jumladan, huquqiy bilimlari darajasini oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlarni ham amalga oshirib borishlari nazarda tutildi.

Qonunda ta'lim muassasalarida korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiyani olib borishga ham alohida urg'u berildi. Kelgusida ta'lim muassasalarida korruptsiyaga qarshi kurashish sohasidagi huquqiy ta'lim va tarbiya davlat tomonidan belgilab qo'yilgan ta'lim standartlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Davlat ta'limni boshqarish organlari va ta'lim muassasalari korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va tarbiyaga, mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning sifatini oshirishga, ta'lim dasturlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishlari belgilab qo'yildi.

Shuningdek, Qonunda davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaning oldini olishga doir quyidagi chora-tadbirlar belgilandi:

- davlat organlari faoliyatining ochiqligini va ularning hisobdorligini ta'minlash, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshirish, davlat organlarining, ular mansabdor shaxslarining mas'uliyatini kuchaytirish;

- korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat organlarining faoliyati ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish.

Mazkur qonunda ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha sohalarida uchrashi mumkin bo'lgan korrupsiyaga oid jinoyatlarning oldini olish va ularga qarshi kurashish samaradorligini oshirish uchun zarur barcha tartib-tamoyillar hamda ularning huquqiy asoslari mustahkamlab qo'yildi. Bu esa mamlakatimizda korrupsiyaga qarshi kurashni takomillashtirishga oid islohotlarning yangi davri boshlanganligini va bu jarayonda korrupsiyaga qarshi kurashish davlatning ustuvor vazifasi ekanligi e'tirof etildi.

Mazkur Qonunni qabu qilinishi nafaqat davlat organlarining korrupsiyaga qarshi kurash olib borishining huquqiy asoslarini yaratdi, balki mamlakatda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga ham shart-sharoitlar yaratdi: birinchidan, korrupsiyaga qarshi kurashning shaffofligi o'rnatildi; ikkinchidan, korrupsiyaga qarshi kurash uchun fuqarolik jamiyati institutlariga ham vakolatlar va huquqlar berildi; uchinichidan, qonunga binoan fuqarolar huquqiy madaniyatini oshirish ularni korrupsiyani fosh etishda faol ishtirok etishini ta'minlaydi; to'rtinchidan, fuqarolik jamiyatining ijtimoiy va iqtisodiy tayanchi – mulkdorlar ijtimoiy qatlami korrupsiyaviy tajovuzlardan himoyalaniishi natijasi o'laroq mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga ko'proq ta'sir etadi; beshinchidan, jamiyatda ma'naviyat va axloq me'yorlariga itoat etish va amal qilish kuchayadi.

Dunyoda XXI asr boshlariga kelib ham korrupsiyaga barham berish masalalari had etilgani yo'q. BMT ma'lumotlariga ko'ra dunyoda berilgan pora hajmi keyingi uch yil ichida yiliga o'rtacha 1 trl. AQSH dollarini tashkil etmoqda. Rossiya Federatsiyasi adliya vazirligi hisobiga ko'ra korrupsiya Rossiyani 20 foiz yalpi ichki mahsulotdan maxrum qilib, u yiliga 16 trln. rublni tashkil etmoqda. Rivojlangan davlatlarda ham korrupsiyani kamaytirishda hal etilmagan muammolar mavjud. O'zbekistonda ham mustaqillik davrida korrupsiyaga berilgan mansabdorlar xatti-harakatiga to'liq barham berishning huquqiy va tashkiliy jihatlari o'z takomiliga yetkazilmadi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi farmoni bilan tasdiqlangan "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da mamlakatda korrupsiyaga qarsha kurashni samarali tashkil etish bo'yicha vazifalar qo'yildi.

Uning 2-yo‘nalishi qonun ustuvorligini ta‘minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish vazifalarini o‘z ichiga olib, uning 4-bandida jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish vazifalari qo‘yildi. Xususan unda korrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurashish tadbirlarining samaradorligini oshirish tizimini ishlab chiqish vazifasi qo‘yildi..

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 24 iyulda qabul qilingan “Qonunchilik ijrosini ta‘minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoniga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tarkibida Qonunchilik ijrosi ustidan nazorat bosh boshqarmasi tashkil etilishi prokuratura organlarining korrupsiyaga qarshi kurash va nazorat faoliyati kuchayishining muhim omiliga aylandi. 2014-2017 yillarda qonunlar ijrosi bo‘yicha o‘tkazilgan 17 mingdan ortiq tekshiruv yakunlariga ko‘ra prokuratura organlari tomonidan 115228 ta prokuror nazorati hujjati qo‘llanildi, 87094 nafar fuqaroning buzilgan huquqlari tiklandi. Davlat organlarining qonun hujjatlariga zid bo‘lgan 19578 ta hujjati ustidan arz qilindi. Natijada keyinchalik ushbu hujjatlar bekor qilindi yoki qonun hujjatlariga muvofiq holga keltirildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 15 mayda qabul qilingan “Xususiy mulk, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni ishonchli himoya qilishni ta‘minlash, ularni jadal rivojlantirish yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonining qoidalarini so‘zsiz ijro etishgaprokuratura organlari tomonidan alohida e‘tibor qaratildi. Mazkur farmon, unga muvofiq qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga xususiy mulkni, tadbirkorlik subyektlarini ishonchli himoya qilishni yanada kuchaytirishga, ularni jadal rivojlantirish yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etishga qaratilgan o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni so‘nggi yillarda mazkur sohada qabul qilingan eng muhim normativ hujjatlar bo‘lib qolmoqda. Ushbu qonun hujjatlari tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, biznes olib borishni tashkil etish, nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi va boshqa davlat organlari bilan hamkorlik qilish bilan bog‘liq mazkur subyektlar faoliyatining deyarli barcha jihatlariga taalluqlidir.

Ushbu qonun hujjatlarining qoidalarini amalga oshirish maqsadida prokuratura organlari tomonidan tadbirkorlik faoliyati erkinligi kafolatlari to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining so‘zsiz ijro etilishiustidan nazoratni kuchaytirishga, tadbirkorlik subyektlarining huquq va qonuniy manfaatlarini buzganlik uchun nazorat qiluvchi, huquqni muhofaza qiluvchi va vakolatli davlat organlari mansabdor shaxslari javobgarligining muqarrarligini ta‘minlashga qaratilgan kompleks, tizimli chora-tadbirlar ko‘rilmoqda hamda ro‘yobga chiqarilmoqda.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 15 mayda qabul qilingan farmonini ijro etish maqsadida Bosh prokuratura huzurida fuqarolarning, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining murojaatlarini kechayu kunduz qabul qiladigan elektron tizim yaratildi va

samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Murojaatlarni ko'rib chiqish tezligini ta'minlash maqsadida ushbu tizimga 34 ta idora, prokuratura organlarining viloyat va tuman bo'linmalari ulandi. Har bir murojaatning o'z vaqtida ko'rib chiqilishi on-layn rejimda nazorat qilinmoqda.

Bosh prokuraturaning murojaatlarni kechayu kunduz qabul qiluvchi markazi tashkil etilganidan buyon (2015 yil 1 iyul) markaz telefonlariga 19 mingdan ziyod murojaat kelib tushdi. Ular bo'yicha prokuror tomonidan tegishli chora-tadbirlar ko'rildi. Hisobot davrida prokuratura organlari tomonidan deyarli 16 ming nafar tadbirkorlik subyekting qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish yuzasidan ularga amaliy yordam ko'rsatildi. Tadbirkorlarni himoya qilishga qaratilgan nazorat tadbirlari natijasida ularning foydasiga 13 milliard so'm undirish to'g'risida sudlarga 764 ta ariza kiritildi, 6220 nafar tadbirkorning huquqlari tiklandi. Muhokama chog'ida qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning mehnat, ijtimoiy ta'minot, sog'liqni saqlash, ta'lim sohasidagi huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash bo'yicha prokuratura organlari faoliyatining samaradorligini yanada oshirishga doir taklif hamda tavsiyalar bildirildi.

2016 yilning so'nggi choragidan boshlab mamlakatda korrupsiyaga barham berish sohasida katta ishlar amalga oshirildi. 2017 yil 2 fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2752-sonli qarori mamlakatda korrupsiyaga barham berish va unga qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etdi. Qarorga asosan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qoidalarining samarali ijrosini ta'minlash, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaning oldini olishga doir chora-tadbirlarni o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish maqsadida "2017-2018 yillarga mo'ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlat dasturi tasdiqlandi, Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasi tashkil etildi. Bu komissiyaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

- korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarining va boshqa dasturlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish;

- korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish va hamkorligini ta'minlash;

- aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga doir chora-tadbirlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish;

- korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga, ularga chek qo'yishga, ularning oqibatlarini, shuningdek ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlar samaradorligi oshirilishini ta'minlash;

- korrupsiyaning holati va tendensiyalari to'g'risidagi axborotni yig'ish hamda tahlil etish;

-korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish, ushbu sohadagi mavjud tashkiliy-amaliy va huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholash;

-korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish va ushbu sohadagi ishlarni yaxshilash yuzasidan takliflar tayyorlash;

-korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha hududiy idoralararo komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirish .

Prezident qarori bilan tasdiqlangan "2017-2018 yillarga mo'ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Davlat dasturi"da korrupsiyani yo'qotish va unga qarshi kurashish uchun quyidagi huquqiy asoslar loyihalarini ishlab chiqish topshirildi:

1) "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi munosabati bilan amaldagi qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

2) Davlat xizmati tizimini yaratish va uning faoliyati asosiy tamoyillarini, davlat xizmatining kadrlar tarkibini shakllantirishga, davlat xizmatiga ishga kirishga bo'lgan talablarni, uni o'tashni va yakunlashni tartibga soluvchi «Davlat xizmati to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish;

3) Davlat va xususiy tadbirkorlik subyektlari o'rtasida o'zaro manfaat keltiruvchi hamkorlikning qonuniy asoslarini nazarda tutuvchi «Davlat va xususiy sheriklik to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish;

4) Quyidagilarni nazarda tutuvchi «Davlat xaridlari to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish:

- davlat xaridlarini raqobat asosida amalga oshirishning shaffof va ochiq mexanizmi, ushbu sohada korrupsiyaning oldini olish choralari;

- davlat xaridlariga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini keng jalb qilish;

- davlat xaridlari ishtirokchilari uchun shikoyat qilishning mustaqil va samarali tizimi hamda tartibini yaratish;

- elektron xaridlarni yanada rivojlantirish va boshqalar.

5) Quyidagilarni nazarda tutuvchi «Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish;

- normativ-huquqiy hujjatlarni tarqatishning ta'sirchan tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini, shuningdek konseptsialarni va ularga tushuntirish xatlarini chop etishni, qabul qilingan qonun va qonunosti hujjatlariga sharhlar tayyorlash va chop etish amaliyotini keng joriy etish;

- aholiga normativ-huquqiy hujjatlar mazmuni va maqsadlarini tushuntirish va ulardan keng xabardor qilish bo'yicha choralar;

- Oliy Majlis palatalarining, Vazirlar Mahkamasining, boshqa davlat organlarining aholi va ijrochilarga qonun va qonunosti hujjatlarini yetkazish bo'yicha aniq vakolatlarini belgilash.

6) Davlat organlarining korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi faoliyati ustidan jamoat nazoratini amalga oshirish bo'yicha munosabatlarini tartibga soluvchi «Jamoat nazorati to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish.

7) Jabrlanuvchilar, guvohlar va jinoyat protsessi boshqa ishtirokchilarining, shu jumladan korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida ma'lumot beruvchi shaxslarning jismoniy va ijtimoiy himoyasining davlat tomonidan kafolatlarini nazarda tutuvchi «Jabrlanuvchilar, guvohlar va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilarini himoya qilish to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish.

8) Quyidagilarni nazarda tutuvchi «Ma'muriy tartib-taomillar to'g'risida»gi qonun loyihasini ishlab chiqish;

- davlat organlarining boshqaruv faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish;

- asosli va tezkor qarorlarni qabul qilish yo'li bilan davlat xizmatlarini ko'rsatishning samarasini ta'minlash;

- jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishning zamonaviy tartib-taomillarini joriy etish.

9) Mamlakatda huquqiy ta'lim va ma'rifatni tubdan yaxshilashga, huquqiy bilimlarni jamiyatda targ'ib etishga qaratilgan Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturining loyihasini tayyorlash.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2016 yilning oxiridan boshlab davlat organlarining korrupsiyaga qarshi kurashining tizimli faoliyatini yo'lga qo'yilishi, uning tashabbusi bilan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun qabul qilinishi, proyektura va sud-huquq tizimini isloh etilishi, Prezident va Xalq qabulxonalariga kelib tushayotgan murojatlarni tahlil etib borish qoidalarini o'rnatilishi, mansabdorlar xizmatini oxirgi natijalariga qarab baholanishi qoidalarini o'rnatilishi kabi chora-tadbirlar o'z natijasini bera boshladi. Yuqori davlat organlari bilan chatishib ketgan bir necha uyushgan jinoiy ishlar fosh etildi.

2017 yilning birinchi yarmida 1566 ta mansabdor shaxsga nisbatan 1130 ta jinoi ish qo'g'atilib, ulardan 954 tasi (84,4 foizi) sudga oshirilgan. Lekin, bu davrda 2016 yilning birinchi yarmiga nisbatan sudga oshirilgan jinoi ishlar 22 foizga kamaydi. Korrupsiyaviy faoliyat tufayli keltirilgan zararning 77 foizi undirildi. 374 ta guruhlar tomonidan sodir etilgan korrupsiyaviy jinoyatlar ochib tashlandi, 1330 ta korrupsiyaviy jinoyatlar aniqlandi .

Mamlakatda har payshanba kuni "Huquqbuzarliklarni oldini olish kuni" deb e'lon qilinib, bu kunlari mehnat jamoalari va yashash joylarida huquqni himoya qilish organlari vakillari aholini ro'y berayotgan jinoyatlardan ogoh etib borish, aholini huquqiy madaniyatini oshirish tadbirlarini o'tkazish an'anaga aylandi. Shuningdek, payshanba kunlari ichki ishlar tayanch punktlarida "ochiq eshiklar kuni" o'tkazish, fuqarolarni qabul qilish ishlari olib bori qoidasi o'rnatildi.

2018 yil 19 fevralda O'zbekiston ichki ishlar vazirining bergan ma'lumotlariga binoan 2017 yilda 1426 ta korrupsiyaviy jinoyatlar fosh etilib, undan 171 tasi poraxo'rlik, 109 tasi tovlamachilik, 517 tasi firibgarlik, 125 tasi

noqonuniy valyuta aylanmasini amalga oshirish, 19 tasi soxta pullarni ishlab chiqish, 190 tasi davlat mulkini o'g'irlash va unga kamomad keltirish kabi jinoyat turlarini tashkil etdi. 2017 yilda jinoiy harakat qilganligi uchun 230 ta ichki ishlar organlari xodimlari ustidan jinoiy ish qo'zg'atildi, 8000 ta xodim intizomiy javobgarlikka tortildi. Lekin, 2017 yilda 73.692 ta jinoiy ishlar fosh etilib, bu 2016 yilga nisbatan 15,7 foizga kamaygani ham qayd etildi.

Shuningdek, prokuratura, davlat milliy xavfsizligi, soliq idoralari kabi mamlakatdagi barcha davlat organlari faoliyati tahlil etilganida 2017 yilga kelib korrupsiyaviy jinoyatlarning ancha kamayganligi sezildi. Bu haqda Prezident Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida alohida e'tibor qaratilib, mamlakatda korrupsiyaning 2016 yilga nisbatan 33%ga kamayganligini ko'rsatib o'tdi.

2017 yil 29 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha respublika idoralararo komissiyasining navbatdagi yig'ilishida davlat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2017-2018 yillarga mo'ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Davlat dasturida belgilangan chora-tadbirlarining ijrosi, yo'l qo'yilgan kamchiliklar muhokama qilindi. Shuningdek, yig'ilishda Komissiya tomonidan o'tgan davrda korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha ko'plab tashkiliy-huquqiy ishlar va amaliy tadbirlar bajarilganligi ta'kidlab o'tildi. Xususan, mamlakatda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida korrupsiyaga qarshi kurashish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilayotganligi ta'kidlandi.

Shu bilan birga, komissiya davlat dasturi ijrosi tahlili ayrim vazirlik va idoralar tomonidan belgilangan tadbirlar ijrosiga yetarli mas'uliyat bilan yondashilmay, unda nazarda tutilgan tadbirlarni amalga oshirishda faol ishtirok etilmaganligi, shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashish masalasiga doir o'quv-metodik va ilmiy adabiyotlar ishlab chiqilmaganligi, bu soxada tizimli ravishda uquv mashg'ulotlari tashkil etilmaganligi qayd etildi.

Komissiya korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olish, aniqlash, chek qo'yish, shuningdek korrupsiya holatlarini keltirib chiqarayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish borasidagi chora-tadbirlarning mutasaddi tashkilotlar tomonidan samarali va o'z vaqtida amalga oshirilishiga qaratilgan aniq vazifalarni ko'rsatib o'tdi.

Xulosa qilib aytganda, o'tgan salkam ikki yil ichida O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashning zamonaviy huquqiy asoslari ishlab chiqildi, ular amaliyotda qo'llana boshlandi. Muhimi, aholining Prezident va Xalq qabulxonalari vositasida yuz berayotgan korrupsiyaviy jinoyatlarni davlat hokimiyati organlariga to'g'ridan-to'g'ri yetkazish imkoniyati yaratildi. Korrupsiyaga barham berish uchun maxsus davlat hokimiyati organlari tuzilmalari shakllandi, ularning xalq oldidagi mas'ulligi oshirildi. Qisqa davr ichida korrupsiyaviy jinoyatlar ancha kamaydi. Mamlakatda korrupsiyaga

qarshi kurashning fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan shakllari va taribotlari shakllantirildi, bu sohadagi muhim vazifa sifatida aholi huquqiy madaniyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Korrupsiya tushunchasi, korrupsiyaga qarshi kurashishning mazmun-mohiyati va uning milliy hamda xalqaro huquqiy asoslari.
2. O'zbekistonda korrupsiya qarshi kurashga doir huquqiy asoslarning yaratilishi va takomillashtirilishi.
3. O'zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashdagi tub burilish davrining boshlanishi.

15-mavzu: Yangi O'zbekiston strategiyasi

Reja:

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi
2. O'zbekiston rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan dunyodagi tendentsiyalar.
3. 2022-2026 yillarda Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qadamlar.

Tayanch tushunchalar: Yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi, xalqparvar davlat, "Davlat – inson uchun" tamoyili, O'zbekistonning 2035-yilgacha rivojlanish strategiyasi konsepsiyasi, O'zbekiston va umumbashariy muammolar, "Strategik pillapoya", strategik rejalashtirish Taraqqiyot strategiyasi.

Zamonaviy globallashtirish, urbanizatsiya, investitsiyalar, intellektual resurslar, sayyohlarni jalb qilish uchun hududlar o'rtasida kuchayib borayotgan raqobat sharoitida strategik rejalashtirish davlatning ijtimoiy-iqtisodiy xarakterdagi muammolarini hal qilishda hukumat va jamiyatning sa'y-harakatlarini birlashtirishi mumkin bo'lgan eng munosib vositaga aylandi. Strategik dasturiy hujjatlarni ishlab chiqish va ularni izchil amalga oshirib borish amaliyoti ko'plab mamlakatlarda uzoq vaqt davomida qo'llab kelinmoqda. Strategik hujjatlardan foydalanish turli siyosiy rejimlarda (demokratik va avtoritar) va iqtisodiy tizimlarda (rejali va bozor) uchraydi. 1920-50-yillarda strategik hujjatlar bilan ishlash birlamchi sanoatlashtirish, urushdan keyingi modernizatsiya, iqtisodiyotni rivojlantirish va isloh qilish vazifalarini amalga oshirishda joriy etildi.

Zamonaviy davlat boshqaruviga strategik dasturiy hujjatlarning joriy etilishi davlat boshqaruvi samaradorligi va sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar strategik hujjatlarni amalga oshirishning davlat institutlari faoliyati samaradorligiga va rivojlanish dasturlarini amalga oshirishga ijobiy ta'sirini ko'rsatib bermoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yilning 7 fevral kungi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni bilan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi³⁷ qabul qilindi.

Harakatlar strategiyasida O‘zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari belgilab berilgan bo‘lib, ularning har birida mamlakatda yangi bosqichdagi demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va samaradorligini ta‘minlashga oid aniq chora-tadbirlar o‘z aksini topgan. Strategiya doirasida 2017 yilda “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”, 2018 yilda “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”, 2019 yilda “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”, 2020 yilda “Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, 2021 yil “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” Davlat dasturlari amalga oshirildi.

Harakatlar strategiyasida belgilangan beshta ustuvor yo‘nalish bo‘yicha erishilgan natijalarni quyidagicha muxtasar tavsiflash mumkin

1. Davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirish borasida, 110 ta samarasiz faoliyat ko‘rsatayotgan idoralararo organlar faoliyati tugatildi. 10 ta yangi vazirlik va idoralar tuzilib, 6 ta davlat funksiyasi xususiy sektorga o‘tkazildi.

2017 yildan boshlab O‘zbekistonda Xalq qabulxonalari va Prezidentning Virtual qabulxonalari faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Ular aholi bilan bevosita muloqotni, tezkor javob berishni va joylarda muammolar hal etilishini ta‘minlab kelmoqda. 2017 yildan 2020 yilgacha ular orqali 10,1 mln. murojaatlar o‘rganilib ijobiy hal etilgan.

Byurokratiyaga qarshi kurashish natijasida davlat xizmatlaridan foydalanish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar soni 2 barobarga (167 dan 79 gacha) qisqartirildi. 4 yil ichida «Yagona darcha» tamoyili asosida taqdim etiladigan xizmatlar soni 10 barobarga (16 dan 157 gacha) oshdi.

2. Qonun ustuvorligini ta‘minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish borasida, Harakatlar strategiyasini amalga oshirish uchun izchil ravishda yillarga beriladigan nomlardan kelib chiqib 5 ta davlat dasturi qabul qilindi, ularni amalga oshirishga 114 trln. so‘m va qariyb 31 mlrd. AQSH dollari yo‘naltirilib, O‘zbekistonni rivojlantirish uchun jami 118 ta fundamental g‘oya ilgari surildi hamda o‘tgan davrda Harakatlar strategiyasini ro‘yobga chiqarish uchun 311 ta qonun 2000 ga yaqin O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, 3000 dan ziyod Hukumat qarorlari qabul qilindi. 2018 yilda fuqarolarning huquqlari va tadbirkorlarning manfaatlarini himoya qilish uchun davlat organlari va mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlari (yoki

³⁷ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda, 37-son, 982-modda; Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 31.07.2018-y., 06/18/5483/1594-son; 11.12.2019-y., 06/19/5892/4134-son; 17.03.2021-y., 06/21/6188/0216-son, 01.05.2021-y., 06/21/6217/0409-son. <https://lex.uz/ru/docs/-3107036> (murojaat sanasi: 15.09.2022)

harakatsizligi) ishlarini ko‘rib chiqish uchun ma‘muriy sudlar tuzildi. Ma‘muriy sudlar tomonidan 2017 yildan 2021 yilning sentyabriga qadar 68 mingta ariza ko‘rib chiqilib, 44,3 mingtasi qondirildi, xususan hokimlarning 5,3 mingta qarori noqonuniy deb topildi.

3. Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va liberallashtirish yo‘nalishida, 2017–2020 yillarda respublikaning tashqi savdo aylanmasi 1,4 barobarga o‘ydi, inflyatsiya darajasi 18,8% dan 11,1% gacha pasaydi, oltin-valyuta rezervlari 26,4 mlrd. dollardan 34,9 mlrd. dollargacha oshdi.

O‘zbekiston barcha eksport qilinadigan tovarlar va xizmatlar bo‘yicha bojxona bojlarini bekor qildi, eksport va litsenziyalash tartibi amallarini soddalashtirdi, 60% import qilinuvchi tovarlar uchun bojxona bojarining “nol” stavkalarini belgiladi va import bojxona bojlari stavkalarini 6,45% gacha kamaytirdi. Islohotlar natijasida kichik biznes sektori sezilarli darajada o‘ydi: 2016 yilda respublikada 27 ming, 2020 yilda esa – 93 ming kichik tadbirkorlik sub’ektlari ro‘yxatdan o‘tkazildi.

4. Ijtimoiy sohani rivojlantirish yo‘nalishida, 2017–2020 yillarda O‘zbekiston dori-darmonlar va tibbiy maqsadli buyumlar uchun 1618 mlrd. so‘m ajratdi.

Xalq ta‘limi tizimidagi islohotlar natijasida 2017–2020 yillarda 328 ta yangi maktab barpo etildi va 11 yillik majburiy maktab ta‘limi tiklandi.

Maktabgacha ta‘lim tizimida ham katta o‘zgarishlar yuz berdi. 2016 yilda 5,2 ming bolalar bog‘chalari faoliyat yuritgan bo‘lsa, 2020 yilda ular 18,3 mingga yetdi (shu jumladan davlat bog‘chalari soni 5 mingdan 6,2 mingga oshdi). Bolalarning maktabgacha ta‘lim bilan qamrab olinishi darajasi 2020 yilda 61% ga yetdi, 2016 yilda esa 27,7% bo‘lgan edi.

O‘zbekistonda qambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha faol ishlar olib borilmoqda: qambag‘allik darajasi 2000 yildagi 28% dan 2020 yilda 11% gacha qisqardi. Kam ta‘minlangan oilalar bolalar bog‘chalari uchun to‘lovlardan ozod etilgan, kam ta‘minlangan oilalarning bolalari bo‘lgan maktab o‘quvchilari mavsumiy kiyim bilan ta‘minlanmoqda.

5. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash, chuqur o‘ylangan, o‘zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritish borasida, O‘zbekiston birinchi marta diniy masalalar bo‘yicha “alohida xavotir uyg‘otuvchi” davlatlar ro‘yxatidan chiqarildi. Qo‘shni davlatlar bilan do‘stona va o‘zaro manfaatli aloqalar mustahkamlanib, chegaralar hamda suv-energetik resurslardan foydalanishga oid masalalar tartibga solindi.

Hozir O‘zbekistonda 86 ta davlat fuqarolari uchun vizasiz rejim amal qiladi (2016 yilda u 9 ta davlat uchun amal qilar edi), respublikamiz xalqaro reytinglarda bir nechta pozitsiyaga yuqoriroq ko‘tarildi.

O‘zbekistonning mudofaa salohiyati mustahkamlandi: kontrakt asosidagi harbiy xizmatchilarning ulushi 68% gacha o‘ydi (2016 yilda 37%), qo‘shinlarning zamonaviy qurol-yarog‘ bilan jihozlanishi darajasi 5 barobarga

ortdi.³⁸ Mamlakat taraqqiyotidagi mazkur salmoqli natijalar strategik rejalashtirish, strategik dasturlarni ishlab chiqish va uni amalga oshirish texnologiyalari samaradorligi bilan belgilanadi. Shu o'rinda, strategik rejalashtirish, uni ishlab chiqish va amalga bosqichlari hamda texnologiyalarini bilish siyosatshunos mutaxassis uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Strategik rejalashtirish - tashkilot uchun maqsadlarni tanlash va ularga erishish uchun nima qilish kerakligini hal qilish jarayoni. Barcha boshqaruv qarorlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.³⁹

Davlat boshqaruvida strategik-dasturiy hujjatlar bilan ishlash amaliy siyosatshunoslikning yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohadagi bir nechta tadqiqot yo'nalishlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinchi yo'nalish sotsialistik mamlakatlar tomonidan 1920-yillardan beri to'plangan markazlashtirilgan direktiv va indikativ rejalashtirish tajribasini o'rganadi. Ushbu yo'nalishda rejalashtirilgan va dasturiy-strategik yondashuvning davlat boshqaruvi samaradorligiga ta'siri o'rganiladi.

1990-yillarda boshlangan strategik rejalashtirishni joriy etishning ikkinchi to'ldirishini strategik hujjatlar bilan ishlash amaliyotini qo'llay boshlagan mamlakatlar sonini sezilarli darajada oshirib, turli siyosiy va iqtisodiy tizimlarda strategik-dasturiy hujjatlardan unumli foydalanish imkoniyatlarini asoslab berdi. Bu bosqichda strategik boshqaruv usullari ko'lami kengaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida barqaror rivojlanish bo'yicha yig'ilishlar sikli BMTga a'zo mamlakatlar tomonidan "XXI asr uchun kun tartibi" (Yer sammiti kun tartibi 21) va Barqaror rivojlanish bo'yicha Yoxannesburg deklaratsiyasi qabul qilinishiga olib keldi. Ular mamlakatlarning barqaror rivojlanish siyosatiga o'tish majburiyatini o'rnatdilar. Majburiyat BMTga a'zo mamlakatlar tomonidan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik rivojlanishni muvozanatlash vazifasini tan olishni nazarda tutadi. Bunday muvozanatga erishishning asosiy vositasi barqaror rivojlanish strategiyalarini qabul qilishdir. Turli mamlakatlarda strategik-dasturiy hujjatlarni amalga oshirish tajribasidagi farqlar ularning institutsional xususiyatlari bilan bog'liq: rejali iqtisodiyot strategik hujjatlarning bajarilishi ustidan byurokratik va ma'muriy nazoratdan foydalanadi, bozor iqtisodiyoti davlat sub'ektlari ishtirokida ochiq strategik rejalashtirishdan foydalanadi.

Strategik rejalashtirish - bu bugungi kunda orzu qilingan kelajakni yaratadigan qarorlar qabul qilishdir⁴⁰. Strategik rejalashtirishning bunday ta'rifi huddi statikada berilgandek, dinamikada u ancha kengroq tushuniladi. Strategik rejalashtirish - bu tadbirkorlik (tavakkalchilik) qarorlarini bugungi kunda tizimli ravishda va ularning kelajagini chuqur anglagan holda qabul qilishning uzluksiz jarayoni; ushbu qarorlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan sa'y-harakatlarni tizimli ravishda tashkil etish va bu qarorlar natijalarini uyushgan tizimli qayta

³⁸ Харакатлар стратегияси: беш йиллик натижалар сарҳисоб қилинди. 06 Окт. 2021 й. «Тараққиёт стратегияси» маркази веб сайти. <https://strategy.uz/index.php?news=1382> (murojaat sanasi: 15.09.2022)

³⁹ Политическая энциклопедия. <https://politike.ru/termin/strategicheskoe-planirovanie.html> (murojaat sanasi: 15.09.2022)

⁴⁰ Peter F. Drucker, Management, 1973, p. 121.

aloqa orqali rejalarga nisbatan qiyoslab o'lashdir. Ikkinchi ta'rifida strategik rejalashtirish bir martalik yillik hodisa emasligini, tezda unutilib, o'z o'rnini kundalik rejalarga bo'shatib bermaydigan uzluksiz jarayon sifatida tushuniladi.

Strategik rejalashtirishdagi eng muhim vazifalar:

- 1) maqsadlarga erishish uchun tizimli va ongli ish olib borilishi kerak;
- 2) rejalashtirish kechagi kunni rad etishdan boshlanishi kerak, rad etish esa ertangi kunga o'tishga doimiy intilish sifatida rejalashtirilishi kerak;
- 3) maqsadlarga erishishning yangi, ijodiy yo'llarini izlash kerak;
- 4) vaqt nuqtai nazaridan fikrlab, kerakli natijalarga erishish uchun harakatni qachon boshlash kerakligini bilish lozim.

Aslida, strategik rejalashtirish tashkilotning maqsadini (missiyasini) ifodalaydi, uning strategiyasini belgilaydi va ularni aniq erishish mumkin bo'lgan maqsadlarga aylantiradi. U barcha prognoz qilinadigan omillar va holatlarni, prognozlarga real munosabatni aks ettiruvchi bugungi amaliyotlarni rejalashtirish va ertangi rivojlanish rejalarini belgilaydi.

Strategik fikrlash - bu tashkilot kelajakda nimaga erishmoqchi ekanligini belgilaydigan fikrlash turi bo'lib strategik rejalashtirishda belgilovchi ahamiyatga ega

Strategik rejalashtirish usuli - bu strategik rejaning muayyan elementiga e'tibor qaratish imkonini beruvchi vositadir.

Strategik rejalashtirishni quyidagicha tasniflash mumkin:

1) hujjatning tabiati (va shunga mos ravishda undan kelib chiqadigan format) asosida:

- strategiya-doktrina (strategiya-paradigma, strategiya-rivojlanish mafkurasi);

- strategiya-dastur (dastur yoki reja shaklidagi klassik strategiya);
- strategiya-model;
- strategiya-prognoz;

2) sohalarga qaratilgan funktsional yuklamaga qarab:

- huquqiy tartibga solish va rivojlantirish strategiyasi;
- davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirish, faoliyatini ta'minlash (amalga oshirish) va rivojlantirish strategiyasi;

3) loyihalashtirilgan strategiyaning amal qilish muddati:

- o'ta uzoq muddatli (30 yildan ortiq);
- uzoq muddatli (11–30 yil);
- o'rta muddatli (6–10 yil);
- qisqa muddatli (1–5 yil);

4) strategik taksonomiya darajasiga qarab:

- oddiy strategik rejalashtirish;
- kompleks strategik rejalashtirish;
- metastrategik rejalashtirish.⁴¹

⁴¹ Турганбаев А.О. Стратегическое планирование в государственном управлении: административно-правовое исследование. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. ВАК

Umuman olganda, strategik reja ko'p narsalarni qamrab olishi kerak, jumladan:

Hozir qanday holatdasiz;

Qaysi darajaga erishmoqchisiz;

Bu maqsadlarga qanday erishmoqchisiz.

Bu savollarga javob berish juda ko'p kuch talab qilishi mumkin, ammo strategik rejalashtirish usuli buni engishga yordam beradi.

Masalan, strategik rejaga kiritilgan maqsadlarni aniqlashtirish uchun maqsadlar va asosiy natijalar (OKR) usulidan foydalanishingiz mumkin. OKR ikki asosiy qismga bo'linadi: maqsadlar (Objectives) va asosiy natijalar (Key Results). Maqsadlar sifat rejasining keng, ambitsiyali bayonotlari sifatida shakllantirilishi kerak. Asosiy natijalar bu - maqsadga erishganingizni ko'rsatadigan o'lchanadigan natijalardir. Asosiy natijalarni topshiriq va vazifalar bilan aralashtirib yubormang. Ular nima qilishi kerakligini emas, balki natijalarni aniqlashga xizmat qilishi kerak. Har doim o'lchanadigan natijani ko'rsatishga ishonch hosil qiling.

Ko'pchilik "strategik rejalashtirish usuli" va "strategik rejalashtirish modeli" atamalarini bir-birining o'rniga ishlatishadi. Biroq, bu bir butunning ikki qismidir.

Strategik rejalashtirish modeli strategik reja barcha elementlarining umumiy ko'rinishini anglatadi. Birinchidan, model shakllantiriladi va u rejaning butun tuzilishini belgilaydi.

Model strategik rejaning barcha qismlarini qamrab oladi, usul esa uning muayyan qismiga yondashuvdir. Modelni o'rmon deb hisoblash mumkin va turli usullar undagi daraxtlar bo'ladi. Faqat bitta strategik rejalashtirish modelidan, lekin ko'p usullardan foydalanish mumkin.

Shunday usullardan biri SWOT tahlil usuli qaysi ichki va tashqi omillar strategiyaga ta'sir qilishi mumkinligini baholash uchun ishlatiladi.

SWOT (Strengths: Weaknesses: Opportunities: Threats:) kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlarni anglatadi. Kuchli va zaif tomonlar ichki omillardir (va bu sizning ular ustidan ma'lum bir nazoratga ega ekanligingizni anglatadi), imkoniyatlar va tahdidlar esa tashqi omillardir (va faqat qisman boshqariladi yoki umuman boshqarilmaydi).

Ushbu usul strategik rejalashtirish jarayonining boshida qo'llanilishi kerak, chunki u qaysi sohada yutuq bor va qaysi sohalarni yaxshilash kerakligini tushunishga yordam beradi. Bu strategiyani ishlab chiqishda muhim ma'lumot hisoblanadi.

PEST (political, economic, socio-cultural and technological) usuli siyosiy jarayonga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan tashqi omillarni baholash uchun ishlatiladi

Strategik rejani ishlab chiqishda siz faqat ichkarida sodir bo'layotgan voqealar haqida emas: tashqarida nima sodir bo'layotganini ham baholashingiz kerak. PEST tahlili muhitni har tomonlama o'rganishga yordam beradi.

PEST qisqartmasi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va texnologik omillarni birlashtiradi va ushbu usuldan foydalanganda mazkur omillarning har biri sohaning umumiy holatiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini aniqlash kerak bo'ladi. Quyidagi misol orqali tahlil qilib ko'rishimiz mumkin.

Siyosiy omillar. Sohada ko'plab hukumat darajasidagi talablar mavjudmi?

Iqtisodiy kuchlar. Sohadagi iqtisodiy imkoniyatlar qanday?

Ijtimoiy-madaniy omillar. Fuqarolar ularning so'rovlariga tezroq javob berilishini kutadimi?

Texnologik omillar. Fuqarolarning talablarini qayd etish dasturi eskirganmi?

Ishlab chiqilayotgan strategiya atrofingizdagi muhitga mos kelmaydigan vaziyatga tushib qolmaslik uchun shu va shunga o'xshash tahlillarni amalga oshirish lozim.

PATTERN (Planning Assistance Through Technical Relevance Number – Texnik baholashning nisbiy ko'rsatkichlari orqali rejalashtirishga ko'maklashish) - maqsadlar daraxti metodi murakkab muammoni keng qamrovli (turli mezonlar) ishonchli baholash va hal qilish mumkin bo'lguniga qadar kichikroq masalalarga bo'lish tamoyiliga asoslanadi. Ishlab chiqish ssenariy yaratishdan boshlanadi. 8 darajadan iborat bo'lib har bir daraja ma'lum miqdordagi elementlarga ega:

O-asosiy g'oya (1);

A-chora-tadbirlar (3);

B-masalalar (6);

C-topshiriqlar (46);

D-tizim tamoyillari;

E-funksional quyi tizimlar;

F-funksional quyi tizimlarning loyihalari,

G-texnik masalalar.

Maqsadlar daraxtining har bir darajasi uchun bir qancha mezonlar kiritiladi. Metodikaning asosiy afzalligi shundaki, u baholash mezonlari sinflarini belgilaydi:

+ nisbiy ahamiyati;

+ rivojlanish holati ("davlat muddatli");

+ o'zaro foydalilik.

PATTERN texnikasi:

+ noaniqlik sharoitida (ya'ni murakkab, qarama-qarshi tizimlarda) maqsadlarga erishish uchun ilmiy-tadqiqot loyihalarini rejalashtirishda;

+ funksional quyi tizimlarni ajratib ko'rsatishda;

+ kompyuter dasturlari yordamida qaror qabul qilishda qo'llaniladi.

Usulning asosiy bosqichlari:

+ prognoz davri uchun dunyoning siyosiy manzarasi prognozi bo'lgan "ssenariy"ni ishlab chiqish;

+ fan va texnika taraqqiyoti prognozini ishlab chiqish (bu "ssenariy"ning ajralmas qismi ham bo'lishi mumkin);

+ "maqsadlar daraxti"ni ishlab chiqish;

+ "maqsadlar daraxti" tarkibiy qismlarini nisbiy ahamiyatlilik, rivojlanish holati va muddatlari, o'zaro foydalilik koeffitsientlarini aniqlash orqali baholash;

+ baholash natijalarini qayta ishlash (natijalarni kompyuterda qayta ishlash uchun maxsus ishlab chiqilgan tartib yordamida umumiy koeffitsientlarni hisoblash) va natijalarni qaror qabul qiluvchilarga taqdim etish.

"BUYUK KELAJAK" ekspertlar kengashining bir necha yuzlab olim va amaliyotchi xodimlarining sa'y-harakatlari bilan mamlakat tarixida eng qisqa vaqt ichida birinchi marta 2019-yil sentyabr oyida "2035 yilgacha O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi konsepsiyasi" deb nomlangan hujjat taqdim etdi.⁴² Loyiha mamlakatni dinamik ssenariy bo'yicha rivojlantirishni ko'zda tutadi va mamlakatimizning dunyoning iqtisodiy rivojlangan 50 ta davlati qatoriga kirishini ta'minlashga qaratilgan. U davlat boshqaruvini isloh qilish, iqtisodiyot va ijtimoiy sohani rivojlantirish, innovatsiya va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash kabi asosiy yo'nalishlardan iborat.

Loyihada davlat boshqaruvini isloh qilish yo'nalishida qonunchilik bazasini takomillashtirish, sud-huquq tizimini isloh qilish, aholining siyosiy madaniyatini oshirish, islohotlarni samarali amalga oshirish va davlat boshqaruvi institutlarini takomillashtirish bo'yicha vazifalar belgilab berildi. Bularning barchasi O'zbekistonning xalqaro indekslardagi o'rni oshirishini ta'minlashi kerak.

Iqtisodiyotda sanoat, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligini rivojlantirish ko'zda tutilgan. Tadbirkorlarning tashabbuskorligini oshirish, ularni moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratiladi. Iqtisodiyotdagi chuqur tarkibiy o'zgarishlar tufayli jadal rivojlanish stsenariysi bo'yicha 2035-yilga borib mamlakat yalpi ichki mahsuloti 479 milliard AQSH dollariga yetishi kutilmoqda.

Ijtimoiy sohada ta'lim tizimi va mehnat bozori orqali inson kapitalini rivojlantirish, ilg'or tafakkurga ega yangi avlodni shakllantirishga e'tibor qaratish taklif etilmoqda. Buning yechimi aholining barcha qatlamlariga tibbiy xizmat ko'rsatish sifatini oshirishdan topiladi. Ilm-fan va innovatsiyalar rivojlanadi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish, mamlakat milliy brendini xalqaro miqyosda targ'ib qilish ustuvor vazifalar qatoriga kiradi.

Konsepsiyaning bo'limlari quyidagi ko'rinishga ega:

- O'zbekiston Respublikasining joriy rivojlanish darajasini baholash
- O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish ssenariysi

⁴² Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси.
<http://portal.guldu.uz/download-edfiles-18796.pdf> (murojaat sanasi: 15.09.2022)

- O‘zbekiston Respublikasining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan dunyodagi

- tendensiyalar

- O‘zbekiston Respublikasining rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar

- O‘zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish strategiyasining konsepsiyasi

- O‘zbekiston Respublikasining Islohotlarni boshqarish markazini yaratish

- Makroiqtisodiyot va O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishni moliyaviy ta’minlash

- Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar

- Soliq tizimi

- Investitsiyalar

- Davlat budjeti

- Kapital amnistiya

- Xususilashtirish va yagona milliy fond

- Savdo-sotiqni rivojlantirish

- Urbanizatsiya (jamiyat rivojida shaharlar ahamiyatini oshirish jarayoni)

- O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2035 yildagi maqsadli ko‘rsatkichlari

- Strategiyaning amalga oshirishning asosiy bosqichlari: “Strategik pillapoya”

- 2019-2020 yillarda Strategiyaning amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan qadamlar

- Milliy xavfsizlik

- Milliy g‘oya

Ekspertlar strategiya konsepsiyasini ishlab chiqishda yuqorida tahlil qilingan metodlardan foydalangan.

Mamlakatimizni 2017 — 2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o‘tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi.

So‘nggi besh yillik islohotlarning natijasida mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma’rifiy asoslari yaratildi.

Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so‘zsiz ta’minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash maqsadida: “Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan quyidagi yettita ustuvor yo‘nalish va ulardan

kelib chiqadigan 100 maqsaddan iborat 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi⁴³ tasdiqlandi:

- inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;
- mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;
- milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;
- adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;
- ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish;
- milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish;
- mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish. Har bir belgilangan maqsaddan kelb chiqadigan vazifalar aniq aks ettirildi. Taraqqiyot strategiyasi besh bosqichda, yurtimizda yillarga beriladigan nomlardan kelib chiqib, har bir yil bo'yicha davlat dasturlari qabul qilinishini nazarda tutgan holda amalga oshiriladi.

Avvalambor, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi", degan nomning mazmun-mohiyatiga muxtasar to'xtalamiz. Zero, bu nomning kelib chiqishi, fikrimizcha, bir qator muhim omillarga borib taqaladi.

Birinchi omil: ushbu nom Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – Harakatlar strategiyasining mantiqiy davomi ekanini anglatadi. Agar Harakatlar strategiyasida 5 ta ustuvor yo'nalish belgilab olingan bo'lsa, Taraqqiyot strategiyasida ham ushbu ustuvor yo'nalishlar davomiyligi saqlab qolingan.

Shu bilan bir qatorda, taraqqiyot o'zgarishlarining yangi tarixiy bosqichda davom ettirilishi ko'zda tutilgan holda, Taraqqiyot strategiyasiga 2 ta yangi ustuvor yo'nalish qo'shilyapti. Bulardan biri – ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi – O'zbekistonning dunyoda yuz berayotgan global muammolarga munosabati negizida belgilangan yangi ustuvor yo'nalishdir.

Shunday qilib, Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida quyidagi yettita ustuvor yo'nalish nazarda tutilgan:

birinchi ustuvor yo'nalish – inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;

ikkinchi ustuvor yo'nalish – mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;

uchinchi ustuvor yo'nalish – milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, uning o'sish sur'atlarini zamon talablari darajasida ta'minlash;

⁴³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son. <https://lex.uz/docs/-5841063> (murojaat sanasi: 15.09.2022)

to‘rtinchi ustuvor yo‘nalish – adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;

beshinchisi ustuvor yo‘nalish – ma‘naviy taraqqiyotni ta‘minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichga olib chiqish;

oltinchi ustuvor yo‘nalish – umumbashariy muammolarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda yechim topish;

yettinchi ustuvor yo‘nalish – mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik, faol tashqi siyosat olib borish.

Ikkinchi omil: Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyili ilgari surilayotgani bejiz emas. Chunki, avvalo, Harakatlar strategiyasidagi har bir yo‘nalishni taraqqiyotning yangi bosqichida mantiqiy va izchil asosda rivojlantirish hamda yangi ustuvor yo‘nalishlarda muhim natijalarga erishish ko‘zda tutilmoqda.

Taraqqiyot strategiyasida asosiy e‘tibor, bir tomondan, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga doir qonunlar, kodekslar, konsepsiya va dasturlar qabul qilinishiga qaratilgan⁴⁴.

Ikkinchi tomondan, unda qonun ustuvorligini taminlash, konstitutsiyaviy islohotni hayotga izchil tatbiq etish, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish, manaviyatni rivojlantirish, shuningdek, global muammolarga O‘zbekistonning munosabati, xavfsizlik va tashqi siyosat borasidagi muhim vazifalar qamrab olingan.

Eng asosiysi, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasidagi 7 ustuvor yo‘nalishning bosh g‘oyasi – inson qadrini ta‘minlashdir. Chunki, Prezidentimizning saylovoldi dasturidagi asosiy g‘oya ham “Inson qadri uchun” tamoyili edi.

Uchinchi omil: inson qadrini joyiga qo‘yishni qonuniy va tashkiliy-huquqiy yo‘llar bilan hayotimizning barcha sohalarida milliy, mintaqaviy va xalqaro hamkorlik darajalarida qanday qilib amalga oshirish kerak? Taraqqiyot strategiyasida bu dolzarb savolga juda ko‘plab aniq maqsadlarga qaratilgan amaliy javoblar bor.

Harakatlar strategiyasining har bir ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha hozirgi kunga qadar 26 ta konsepsiya va bir qator dasturlar qabul qilingan bo‘lsa, kelgusida Taraqqiyot strategiyasi doirasida 13 ta kodeks, 12 ta qonun, ya‘ni har bir ustuvor yo‘nalishda zarur qonun hujjatlari qabul qilinishi ko‘zda tutilgan.

Jumladan, Tadbirkorlik kodeksining ishlab chiqilishi – yurtimizda tadbirkorlikni rivojlantirish va tadbirkorlar huquqlarini to‘liq himoya qilishning mustahkam qonuniy asosiga aylanadi.

Bo‘ljak Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risidagi kodeksda fuqarolik jamiyatining huquqiy mezonlari o‘z aksini topadi.

Axborot kodeksi – shu vaqtga qadar amal qilayotgan ommaviy axborot vositalari, jurnalistlar faoliyati, axborot va so‘z erkinligiga bag‘ishlangan o‘ndan

⁴⁴ Саидов А. Тараққиёт стратегияси замирида қандай маъно-моҳият мужассам? // <https://pravacheloveka.uz/uz/articles/taraqiet-strategijasi-zamirida-andaj-mano-mojjat-muzhassam>

ortiq qonun kodifikatsiya qilingan yagona va yaxlit qonun hujjati sifatida qabul qilinishining natijasi bo‘ladi.

To‘rtinchi omil: Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining nafaqat nomlanishi, ayni chog‘da unda belgilangan ustuvor yo‘nalishlar va muhim vazifalar ham milliy yoki mintaqaviy miqyosdagina emas, balki global darajada ulkan ahamiyatga molik xalqaro hujjatlar bilan uyg‘un va hamohangdir.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti 2015-2030 yillarda Barqaror taraqqiyot maqsadlarini elon qilgan. Bu xalqaro hujjat o‘zbek tilida “Barqaror taraqqiyot maqsadlari” yoki “Barqaror rivojlanish maqsadlari”, degan nomlar bilan sizni bizga yaxshi tanish.

Dastlab Harakatlar strategiyasida, endilikda esa Taraqqiyot strategiyasida ham O‘zbekiston bajarishni o‘z zimmasiga olgan BMT Barqaror taraqqiyot maqsadlarini mamlakatimiz hayotiga tatbiq etishning aniq taktika va strategiyalari belgilab berilmoqda⁴⁵.

Boshqacha aytganda, O‘zbekiston tashqi xalqaro munosabatlarning teng huquqli a‘zosi sifatida o‘zining BMT Barqaror taraqqiyot maqsadlari bilan hamohang holda rivojlanishi, bu boradagi o‘ziga xos o‘rni va ahamiyati, yanada muhimi, ibratli tajribasini butun dunyoga ko‘rsata oldi. O‘z navbatida, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi ushbu muhim taraqqiyparvar jarayon uzluksiz davom etayotganidan dalolat beradi. Bugungi kunda xalqaro hamjamiyat tomonidan Taraqqiyot huquqi to‘g‘risidagi konvensiya loyihasi ishlab chiqilyapti. Qolaversa, 35 yildan buyon Taraqqiyot huquqi to‘g‘risidagi deklaratsiya amal qilmoqda. Shu ma’noda, O‘zbekiston Prezidenti taqdim etayotgan Taraqqiyot strategiyasi xalqaro hamjamiyatning rivojlanish tendensiyalariga, butun dunyoning taraqqiyot trendlariga to‘la mos keladi.

Shuni ham aytish joizki, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo‘shma qarori bilan Barqaror taraqqiyot maqsadlarini amalga oshirish bo‘yicha konstitutsiyaviy parlament komissiyasi tuzilgan.

Parlament komissiyasi Barqaror taraqqiyot maqsadlari ijro etilishini parlament nazorati yo‘li bilan ta’minlamoqda. Binobarin, Taraqqiyot strategiyasini amalga tatbiq etishda ham parlamentning rolga alohida e’tibor qaratilayotgani juda muhim.

Yangi O‘zbekistonning 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasini 2022 yilda amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” loyihasida “Davlat xalqqa xizmat ko‘rsatishi shart” g‘oyasini tatbiq etishni nazarda tutuvchi “Xalqchil davlat” milliy dasturini ishlab chiqish vazifasi zimmamizga yuklangani bejiz emas. Albatta, ushbu Dastur loyihasi, ilg‘or xorijiy davlatlarning tajribasini inobatga olgan holda, belgilangan muddatda ishlab chiqiladi va taqdim etiladi.

“Yo‘l xaritasi” loyihasida yana bir muhim vazifa – Xalq qabulxonalarining huquqiy maqomini takomillashtirish masalasi uchun mas’ul etib belgilanganmiz. Xalq qabulxonalari faoliyatining huquqiy asoslarini

⁴⁵ Инсон қадри, ҳалоллик стандартлари, прагматик ташқи сиёсат. Янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегиясининг 100 мақсади. // <https://www.gazeta.uz/uz/2022/01/31/strategiya/>

takomillashtirish va ularning davlat boshqaruvi tizimidagi maqomini mustahkamlashga qaratilgan Konstitutsiyaviy qonunni qabul qilish bo'yicha ishlarni allaqachon boshlab yubordik.

Yangi O'zbekistonda mutlaqo yangi milliy huquqiy tizim shakllanmoqda. Bu davrda "inson, uning huquqlari, erkinliklari, ayniqsa, qadri – eng muhim qadriyat" degan tamoyil e'tirof etilmoqda.

Shu munosabat bilan milliy qonunchilik va huquqiy amaliyotda "shaxs – jamiyat – davlat" tamoyilini mustahkamlash kerak. Zero, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida yillar davomida amal qilib kelgan "davlat – jamiyat – inson" tamoyili "inson – jamiyat – davlat" tamoyiliga o'zgartirilmoqda.

Xalq bilan bevosita muloqot qilish, yurtdoshlarimizning dardu tashvishlari, muammolarini ijobiy hal etish bo'yicha mutlaqo yangi demokratik tizim – Xalq qabulxonalari o'tgan besh yilda faoliyat yuritib kelmoqda va o'zini oqladi. Bundan tashqari barcha davlat organlari faoliyatida "xalq dardiga kuloq solish", muammolarni joyida hal etish va xalqni rozi qilish bo'yicha samarali ishlar qilinmoqda.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi loyihasining 11-maqsadida "Xalq bilan muloqotning samarali mexanizmlarini takomillashtirish" muhim vazifa etib belgilanmoqda. Xalq bilan ochiq muloqotning mexanizmlarini yanada takomillashtirish, muhim qarorlarni jamoatchilik fikrini inobatga olgan holda qabul qilish amaliyotini kengaytirish, davlat organlariga kelib tushgan murojaatlarni ko'rib chiqish jarayonini raqamlashtirish, murojaatlarni tezkor va sifatli ko'rib chiqilishini ta'minlash ko'zda tutilmoqda. Eng asosiysiy, "Davlat xalqqa xizmat ko'rsatishi shart" g'oyasini tatbiq etishni nazarda tutuvchi "Xalqchil davlat" milliy dasturi ishlab chiqish belgilanmoqda.

O'z navbatida, "Yo'l xaritasi" 46-bandida qiynoqlarning oldini olish bo'yicha preventiv mexanizmlarni takomillashtirish haqida so'z boradi. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi ushbu vazifaning asosiy ijrochilaridan biridir.

Bunda, birinchidan, qiynoqlarning oldini olish bo'yicha tegishli xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilish masalasini ko'rib chiqish taqozo etiladi. Ikkinchidan, qiynoqlarning oldini olish bo'yicha preventiv milliy mexanizmning qonuniy asoslarini rivojlantirish kerak bo'ladi. Hamkor tashkilotlar bilan har ikki masala bo'yicha, umuman, Taraqqiyot strategiyasi ijrosi doirasida o'zaro hamjihatlikda faol ish olib boramiz.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi» - inson qadrini ulug'lashga xizmat qiladi⁴⁶.

⁴⁶ ОТАХОНОВ Фозилжон. 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегияси инсон қадрини улуг'лашга хизмат қилади. // https://uza.uz/oz/posts/2022-2026-yillarga-molzhallangan-taraqqiyot-strategiyasi-inson-qadrini-ulug'lashga-xizmat-qiladi_335186?q=%2Fposts%2F2022-2026-yillarga-molzhallangan-taraqqiyot-strategiyasi-inson-qadrini-ulug'lashga-xizmat-qiladi_335186

Mavzu yuzasidan mustahkamlovchi savollar:

1. Strategik rejalashtirish nima?
2. Strategik dasturiy hujjatlarga nimalar kiradi?
3. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining mazmuni, asosiy natijalari nimalardan iborat?
4. Strategik rejalashtirishdagi eng muhim vazifalari nimalardan iborat?
5. Strategik fikrlash deganda nimani tushunasiz?
6. Strategik rejalashtirishni tasniflab bering?
7. Strategik rejalashtirishda OKR usuli.
8. Strategik rejalashtirishda SWOT tahlil usuli.
9. Strategik rejalashtirishda PEST usuli.
10. Strategik rejalashtirishda PATTERN usuli.
11. 2035 yilgacha O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi konsepsiyasi mazmun-mohiyati.
12. 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining asosiy yo'nalishlari.

GLOSSARIY

Avtonomiya - (yunon. autos+nomos-o'zi+qonun); 1.yagona Davlat miqyosida hududiy-milliy tuzilmalarga (viloyat, o'lka) o'zini o'zi boshqarish vakolatlarini berish; 2.Ma'muriy-hududiy birlik; 3.Qandaydir organlar (xo'jalik, davlat, partiya va boshqalar) faoliyatlaridagi o'zini o'zi boshqarish huquqi.

Agregatsiya - (lot.) nodavlat va jamoat tashkilotlari ayrim manfaatlarni agregatsiya qilish, ya'ni turli munozaralar va muhokamalar vositasida turli manfaatlar uyg'unlashtiriladi va ular o'rtasida muayyan munosabatlar tizimini shakllantiradi. Bu jarayonda asosiy va muhim manfaatlar tanlab olinadi ularni qondirish chora va tadbirlari ko'riladi.

Adliya - (arab. - adolat)-sud muassasalarining butun majmuini, ularning odil sudlovni amalga oshirish faoliyatini, shuningdek, sud idorasini bildiruvchi atama.

Adolat - (arab. – odillik, to'g'rilik) u yoki bu qadriyatlarning o'zaro umumiy munosabatini va ularning individlar o'rtasida konkret taqsimlanishini ifodalovchi tushuncha; insonning mohiyati va uning ajralmas huquqlarini haqidagi tasavvurlarga mos bo'lgan jamoa tartibi.

Aktor - (lot. "actor" - arbob); muayyan xatti-harakatlarni amalga oshiruvchi individ, ijtimoiy guruh, institut yoki boshqa subyekt, ziddiyatlarda ishtirok etuvchi tomonlar. Siyosatshunoslikda aktor va subyekt tushunchalari sinonim sifatida ishlatiladi.

Alarmizm – intellektual va ekspertlarni birlashtiruvchi zamonaviy g'oyaviy oqim. U xavf solayotgan global muammolar – yadroviy, ekologik v.x. borasida ogohlantiradi.

Amaliy siyosatshunoslik - bu siyosiy sohaning rivojlanish mexanizmlari va tendensiyalari to'g'risidagi bilimlardan foydalanishga va shunga asoslangan tamoyillar va usullarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan ijtimoiy muhandislik va siyosiy fan bo'limi: 1) muammoli siyosiy vaziyatlarni tahlil qilish, tashxis qilish va prognozlash; 2) standart siyosiy qarorlar va tartiblarning variantlarini ishlab chiqish va tanlash; 3) siyosiy jarayonga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan algoritm va texnologiyalarni qurish.

Anaxronizm – (yunon. ana-orqaga,chromos-vaqt, zamon); yangilish holda bir davrdagi voqea yoki hodisalarni boshqasiga almashtirib qo'yish.

Apatiya – (yunon.) butunlay befarqlik holati, loqaydlik.

Axborot – ("informatio" lotinchadan ma'lumotlar, tushuntirishlar, bayonlarni anglatadi) – bu ma'muriy, tashkiliy tadbirlar o'tkazish haqida qarorlarni qabul qilish uchun, shuningdek taklif va tavsiyalarni tayyorlash uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi muhim faktlar (shaxslar, harakatlar, tashkilotlar, voqealar) to'g'risidagi ma'lumotdir. Falsafiy nuqtai nazardan axborot bizning ma'lumot (belgi) olish natijasida o'rganilayotgan hodisalar (jarayonlar) haqida tasavvurlarimizning noaniqligini kamaytirish yoki olib tashlashni ta'minlaydi.

Axborot - (informatsiya) - lot. informare-tasvirlamoq, nimadir haqida tushuncha tuzish; kimnidir faoliyati, nimadir faoliyati yoki ishning ahvoli haqida habar, habardorlik.

Axborot madaniyati – jamiyatning axborot resurslar va axborot-kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanish, shuningdek bu maqsadlarda axborotlashtirish vositalari va axborot texnologiyalarni rivojlantirish sohasida ilg‘or yutuqlarni qo‘llash qobiliyati. Axborot madaniyati kishida axborot muhiti bilan o‘zaro munosabatda bilim, mahorat, ko‘nikma va refleksli ko‘rsatmalar mavjud bo‘lishi bilan ifodalanadi. Kishining axborot madaniyatining eng muhim elementlaridan biri – axborot resurslarini bilish (ulardan erkin foydalanish imkoniyati).

Axborot erkinligi - fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlaridan biri bo‘lib, so‘z, matbuot va boshqa ommaviy axborotga ega bo‘lgan axborotni olish huquqi va qonuniy asosda olingan axborotlarni tarqatish huquqi axborot erkinligi hisoblanadi. O‘z.Res. Konstitutsiyasiga asosan, ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to‘g‘riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar, senzura yo‘l qo‘yilmaydi (67-modda).

Aql markazlari - («Think tanks», «aql trestlari», «fikrlar fabrikalari») — bu xususiy manbalar yoki davlat tashkilotlari tomonidan moliyalashtiriladigan, amaliyotga yo‘naltirilgan ekspert-tahliliy institutlar va markazlar bo‘lib, ularning asosiy vazifalari tadqiqot, dalillarga asoslangan sharhlar, muayyan ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga molik mavzular hamda loyihalar bo‘yicha tavsiyalar va tahlillardir.

Eng kuchli aql markazlari sanoati rivojlangan mamlakatlarda joylashgan. Ularning yordami bilan ushbu mamlakatlarning rivojlanishi eng yaxshi trayektoriyalar bo‘yicha amalga oshiriladi. Bugungi kunda dunyoning 180 dan ortiq mamlakatlarida 7000 ga yaqin aql markazlari mavjud bo‘lib, ularning aksariyati AQSH, G‘arbiy Yevropa, Hindiston, Xitoy, Rossiya, Yaponiyada joylashgan.

Bill – ingl. Buyuk Britaniya, AQSH va boshqa davlatlarda qonun chiqaruvchi tashkilot e‘tiboriga havola qilinuvchi qonun loyihasi.

Bipartizm - ijtimoiy sheriklikning ikki subyekti o‘rtasidagi kelishuv

Bozor iqtisodiyoti – tovar ishlab chiqarish, ayirboshlash va pul muomalasi qonun – qoidalari asosida tashkil etiladigan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir.

Bozor mexanizmi – bozor iqtisodiyotining faoliyat qilishini tartibga solishni va iqtisodiy jarayonlarni uyg‘unlashtirishni ta‘minlaydigan dastak va vositalardir.

Bunyodkor g‘oya — jamiyatni taraqqiyot sari yetaklovchi, turli guruh va qatlamlarni, millatlarni ezgu maqsad yo‘lida birgalikda harakat qilishga undovchi, amalga oshirishning real asoslari bo‘lgan g‘oya.

Vayronkor (buzg‘unchi) g‘oya — yovuzlik va jaholatga, ayrim jinoyatkor kuchlarning hukmronligini o‘rnatishga xizmat qiladigan, insonlar, millatlar va

jamiyatning mustaqilligiga, erkinligiga, ijodkorligiga zid bo'lgan g'oyalar majmuini ifodalovchi tushuncha.

Vatan (arabcha “Vatan” – ona yurt) – kishilarning yashab turgan, ularni avlod va ajdodlari tug'ilib o'sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati. Vatan bir-birini taqozo etuvchi tashqi muhit va ichki kechinmalar hamda tushunchalarni o'z ichiga oladi. Tashqi muhit nuqtai nazaridan Vatan kishi yoki avlodlar tug'ilib o'sgan va kamol topgan joy.

Vatanparvarlik – Vatanining ozodligi va obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi, mustaqilligining himoyasi yo'lida fidoyilik ko'rsatib yashash, ona xalqining or-nomusi, shon-sharafi, baxtu saodati uchun kuch-g'ayrati, bilim va tajribasi, butun hayotini baxsh etishdek dunyodagi eng muqaddas va olijanob faoliyatni anglatadigan insoniy his-tuyg'udir. Vatanparvarlik - ona-yurtning, xalqning tarixi va taqdiriga chuqur hurmat bilan qaraydigan, Vatan manfaatlari yo'lida fidoyilik namunalarini ko'rsatishga qodir bo'lgan shaxslarga xos fazilat.

Verbal – (lot.) og'zaki; bunda siyosiy ishtirokni shaxsning subyektiv jihatiga bog'liq emasligiga ishoraqilinmoqda.

Veto – (lot. taqiqlayman) davlat boshlig'i yoki parlament oliy palatasining qonun chiqaruvchi tashkilot qabul qilgan qonunni kuchga kirishini bir muddatga to'xtatib qo'yish yoki uni kuchga kiritmaslik huquqi: mutloq veto, kechiktiruvchi veto.

Vijdon erkinligi – ijtimoi-falsafiy tushuncha; har kimning o'z e'tiqodiga ko'ra, mazkur jamiyatda mavjud ijtimoiy me'yorlarni buzmaganda vijdoni buyurgani bo'yicha yashash, ishlash imkoniyati. Bunda dinga munosabat masalaning bir tomoni hisoblanadi. Fuqarolarning istagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqi.

Genезis - yunon. genesis- kelib chiqish; paydo bo'lish, tashkil topish jarayoni.

Gildiya tizimi – (nem. korporatsiya) elitalarni shakllantirish tizimlaridan biri. Unga 1) yepiklik, yuqori lavozimlarga elitaning quyi qatlamlaridan nomzod tanlash, yuqoriga siljishning pog'onaviyligi; 2) lavozimlarni egallash uchun ko'plab rasmiy shartlarning mavjudligi; 3) tanlovni alohida imtiyozli kichik guruh amalga oshirishi; 4) mavjud yetakchi tipini tiklashga, yaratishga, saqlab qolishga harakat qilinishi sigarilar xos.

Gipotetik – faraz qilingan, taxmin qilingan.

Global - fran. global-umumiy); umuman olganda, butun yer yuzi bo'ylab.

G'oya – inson tafakkurida vujudga keladigan, ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan, ruhiyatga kuchli ta'sir o'tkazib, jamiyat va odamlarni harakatga chorlaydigan, maqsad-muddao sari yetaklaydigan kuchli, teran fikr

Gumanizm (insonparvarlik) – tenglik, adolat, o'zaro hurmat, inson qadrini ardoqlash, odamlar farovonligi uchun g'amxo'rlik qilish g'oyalari singdirilgan dunyoqarash.

Guruh - manfaatlar, qarashlar, kasbiy, faoliyat tarzi bo'yicha birlik va umumiylik kasb etgan shaxslar yig'indisi, birlashmasi.

Davlat – muayyan hududda jamiyat va uning siyosiy tizimini tashkil etish usuli, hokimiyatning markaziy instituti, jamiyatning siyosiy tashkiloti bo‘lib, ma’lum bir hudud va unda yashovchi xalqlarni o‘z ichiga oladi. Jamiyatni boshqaruvga tizim sifatida Davlat ichki tizimga o‘z vakolatlarini amalga oshirish uchun maxsus organlarga ega. Davlat odamlar va jamoat guruhlarining faoliyati hamda munosabatlarini tashkil etadi, ularni yo‘naltiradi va nazorat qiladi.

Davlat subsidiyasi – sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyatni amalga oshirayotgan nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo‘llab-quvvatlash uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti, davlat maqsadli jamg‘armalari mablag‘lari hisobidan beriladigan hamda aniq loyihalar bilan bog‘liq bo‘lmagan moliyaviy yoki boshqa moddiy ko‘mak. Davlat subsidiyalaridan faqat nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ustavida belgilangan maqsad va vazifalarni bajarish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda ijtimoiy foydali maqsadlarga erishish uchungina foydalaniladi.

Davlat-xususiy sherikligi – investitsiya, innovatsiya, infratuzilma va boshqa loyiha hamda muhim bo‘lgan davlat, ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy ahamiyatga ega dasturlarni ko‘zda tutuvchi chora-tadbirlar majmui. Bunda davlat boshqaruvi, hududiy hukumat organlari va Vazirlar Mahkamasi tomonidan vakolatlangan boshqa davlat tashkilotlari davlat sherigi bo‘la oladi.

Daxldorlik hissi– fuqarolarning tug‘ilgan joyi, ona Vatani, mustaqillikni anglash, uni asrab-avaylash, himoya qilish, uni yanada rivojlantirishga chorlaydigan, shart-sharoit, omillar majmui.

Demokratik institutlar – bu, davlat va jamiyatda demokratik tuzumni shakllantiruvchidemokratik tamoyillarni amalga oshirishning tashkiliy shakllari hisoblanadi. Jamiyat hayotida demokratik tamoyillarni qaror topishga xizmat qiladigan tashkilotlar va tuzilmalar majmuasi.

Demokratiya(yunoncha, “demos” – xalq, “kratos” – hokimiyat) – xalq hokimiyati ma’nosini anglatib, xalqni hokimiyat manbai, deb biluvchi siyosiy tizimni shakli. Demokratiya insonni har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun berilgan imkon bo‘lib, davlat konstitutsiyasida ozchilikning ko‘pchilikka bo‘ysunishi tamoyili rasmiy e‘lon qilindi, hamda fuqarolarning erkinligi teng huquqligi e‘tirof etildi. Demokratiya har bir davrning ijtimoiy – iqtisodiy sharoitlariga mos shakllanib, rivojlanib boruvchi chegarasiz tabiiy – tarixiy jarayondir.

Detsentralizatsiya - nomarkazlashtirish; markaziy hokimiyat organlari vakolatlarining bir qismini mahalliy hokimiyat organlari, o‘zini o‘zi boshqarish organlari va nodavlat tashkilotlarga berish; markazlashuvni bo‘shashtirish yoki bekor qilish, tugatish.

Diaspora – yun. diaspora -tarqalish ma’nosida bo‘lib, ma’lum bir davlat hududida yashovchi, ammo boshqa bir davlatda o‘z davlat tuzilmasiga ega, ma’lum bir xalq millat vakillarining yig‘indisi (masalan O‘zbekistonda yashovchi rus, ukrain millatining diasporasi).

Diversifikatsiya – lot. diversification – o‘zgarish, turli-tumanlik, faoliyatni har tomonlamava turli-tuman yo‘nalishlarda rivojlantirishga strategik mo‘ljallash. Masalan, kapitalni diversifikatsiyalash – iqtisodiy tavakkalchilikning xavfli oqibatini kamaytirish maqsadida kapital mablag‘larni turli obyektlar o‘rtasida bo‘lib-bo‘lib joylashtirish.

Diniy bag‘rikenglik - bizning dunyomizdagi turli boy madaniyatlarni, o‘zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning xilma-xil usullarini hurmat qilish va to‘g‘ri tushunishni anglatadi. Uni bilim, samimiyat, ochiq muloqot hamda hurfikir, vijdon va e‘tiqod vujudga keltiradi.

Diskurs - ingl. discourse < lat. discursus – suhbat, muomala, monolog, dialog.

Differensiatsiya – (lot. differentia-farqlash, har xillik); taqsimlanish, nimanidir alohida turli xil unsurlarga ajralishi, bo‘laklarga bo‘linish.

Jamiyat – insonlar munosabati va ijtimoiy aloqalar yig‘indisi. Jamiyat tarixiy, moddiy-ma‘naviy hayot tarzidan kelib chiqqan holda umumiy orzu-maqсадlari bilan birlashgan insonlar uyushmasining alohida shakli. Jamiyat doimo o‘zgarish va rivojlanishda bo‘lib, uning asosini doimo insonlar tashkil etadi.

Jamoat birlashmalari – fuqarolarning qonunda belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazilgan birlashmalari. Ularga kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, faxriylar va yoshlarning tashkilotlari, ijodiy uyushmalar va fuqarolarning boshqa birlashmalari kiradi. J.b. – ma‘naviy yoki boshqa nomoddiy ehtiyoj-larni qondirish uchun o‘z manfaatlarining mushtarakligi asosida qonunda belgilangan tartibda birlashgan fuqarolar ixtiyoriy birlashmasi. Jamoat birlashmasi qatnashchilari mazkur birlashmaga mulk qilib bergan mol-mulklariga, shu jumladan, a‘zolik badallariga bo‘lgan huquqlarini saqlab qolmaydilar. Ular a‘zo sifatida qatnashayotgan jamoat birlashmasining majburiyatlari bo‘yicha javob bermaydilar, mazkur birlashma esa o‘z a‘zolari majburiyatlari bo‘yicha javob bermaydi.

Jamoat fondi – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar qo‘shish asosida tashkil etilgan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, ma‘rifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni ko‘zlaydigan, a‘zoligi bo‘lmagan nodavlat notijorat tashkiloti.

Jarayon – muayyan vaqt oralig‘ida bo‘lib o‘tgan o‘zgarishlar, voqea va hodisalarning davomiyligi. J.lar uzlukli va uzluksiz, tabiiy va sun‘iy, takrorlanuvchi va betakror, boshqariluvchi va boshqarilmas bo‘lishi mumkin.

Identifikatsiya – (lot. o‘xshatmoq, tenglashtirmoq, baravarlamoq) monandlik. Siyosiy identifikatsiya - u yoki bu siyosiy guruhga o‘zini boshqalardan ajratish imkonini beruvchi barqaror belgilar, xususiyatlar birligi.

Ijtimoiy adolat – barcha ijtimoiy toifalarning jamiyatda o‘z o‘rni mavjudligini va qonun oldida ularning o‘zaro teng huquqlarga ega ekanligini e‘tirof etish.

Ijtimoiy hamkorlik – turli millat, irq va dinga mansub kishilar hamda guruhlarining umumiy maqsad yo‘lidagi hamjihatligi. Shuningdek, jamiyat

barcha a'zolari va ijtimoiy guruhlarining umumiy maqsad yo'lida birgalikda faoliyat olib borishi, ularning o'zaro hamjihatligini ifoda etadi. U jamiyatning bosh strategik maqsadi, rivojlanish g'oyasi va maqsadi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning tub manfaatlarini yo'lida aholi hamda ijtimoiy guruhlarining taraqqiyotini ta'minlash uchun keng miqyosda olib boriladigan birgalikdagi faoliyat.

Ijtimoiy sheriklik - davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir

Ijtimoiy sheriklik subyektlari – davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari.

Individ - lot. individuum-bo'linmas, alohida; inson zotining alohida olingan namunasi, uning vakillaridan biri; har biri alohida, mustaqil mavjud bo'lgan tirik organizm; shaxs esa u yoki bu inson sifatida namoyon bo'lib, u ma'lum va betakror individuallikka ega bo'ladi.

Inson omili – inson mohiyatiga xos bo'lgan eng muhim xususiyatlarni – insondagi jismoniy – ruhiy tomonlarning birligi.

Inson huquqlari - unga tor ma'noda faqat davlat himoya qiladigan va kafolat beradigan huquqlar kirib, bu huquqlarga barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, yashash va jismoniy daxlsizlik huquqi, inson qadr-qimmatini hurmat qilish, o'zboshimchalik va noqonuniy ushlash yoki qamash, vijdon va din erkinligi, ota-onalarning o'z bolalarini tarbiya qilish huquqlari kiradi. Keng ma'nodagi inson huquqlari esa o'zida shaxs erkinligi va huquqlarining keng majmuasi va turlarini ifodalaydi.

Institut - lot. institutum-mahkama, idora, muassasa; tizimlashtirilgan, hammaga tanilgan, amalda qo'llanilayotgan va e'tirof etilgan (har qachon ham o'z rasmiy tasdig'ini topavermaydigan), u yoki bu tarzda mustahkamlangan qoidalar va me'yorlarga muvofiq o'zaro xatti harakat qilish uchun qo'llab-quvvatlanayotgan ko'rsatmalarga ega bo'lgan ijtimoiy agentlarning o'zaro hatti harakatlari shakllari kiradi.

Integratsiya - lot. integratio-tiklanish, bajarish; integer-bir butun; qandaydir qismlarning bir butunlikka birlashishi.

Internet – axborot bilan almashish uchun ham kompyuter tarmoqlari foydalanuvchilarni, ham shaxsiy kompyuterlarni o'zaro bog'lovchi butun dunyo axborot kompyuter tarmog'i.

Internet jurnalistika – bu internet makonida axborot shakllar dolzarbligini shakllantirish va taqdim qilish bo'yicha faoliyatni kasb etuvchi sifat jihatidan yangi va sivilizatsiyali fenomendir, bunda bunday shakllar tashuvchisiga nafaqat so'z, balki rasm, fotosurat, kino, video, tovush, veb-sahifa – keng ma'noda axborot yoki matn tashuvchisi sifatida namoyon bo'lishga qodir har qaysi obyekt aylanishi mumkin.

Interpellyatsiya - fr. interpellation < lat. interpellatio < interpellāre – munosabat, aloqa, suhbat va boshqa shu kabilarni bo‘lib qo‘yish, qarshi chiqish.

Interfaol muloqot – real vaqt rejimida turli OAV (asosan Internet) vositasida “jonli” muloqot qilish. Shartli ravishda bunday muloqotning bir necha shaklini belgilash mumkin:

Informatsiya – lot. informatio – xabardor qilish, tushuntirish, bayon qilish ma’nolarini beradi. Shuningdek, lot. informare- shakl berish qabilida ham ishlatiladi.

Irratsional – (lot.irrationalis) bilishning asosiy vositasi sifatida his-tuyg‘u, instinkt va e’tiqodni tan oluvchi falsafiy qarash.

Ixtilof (arab. qarama-qarshilik, kelishmovchilik, ziddiyat, nizo) – odamlarning birgalikda harakat qilish usuli bo‘lib, bunda qarama-qarshilik, g‘animlik, erishilgan yakdillik, kelishuv va hamkorlikni buzish tamoyillari ustun turadi

Kasaba uyushmalari - korxona, muassasa, o‘quv yurti va boshqa mehnat jamolarida ishlayotgan ishchi va xodimlarni ijtimoiy manfaatlarini himoya qilish, ish beruvchilar bilan ishlovchilarning ijtimoiy sherikchiligini tashkil etish maqsadida faoliyat yuritadigan nodavlat notijorat tashkiloti;

Kvazi... – lot. turli so‘zlar boshiga qo‘yiluvchi va «go‘yo», «sohta» ma’nolarini beruvchi qo‘shimcha. Masalan, kvazidemokratiya.

Kvintessensiya – (lot. beshinchi asos) biror narsaning asos, mohiyati; eng muhim, eng asosiy.

Kompetent – (lot. sompetents- loyqlik, mutanosiblik); o‘z bilimi yoki vakolati bilan biron-bir qarorni qabul qilish, masalani yechish yoki ular yuzasidan hukm chiqarish uchun zarur bo‘lgan ilmga yoki qobiliyatga ega bo‘lishni anglatadi.

Konsensus (lot. consensus – uyg‘unlik, yakdillik, kelishuv) – qaror qabul qilish, nizolarni hal etish usuli. Ushbu tushuncha fikr, mulohazalar birligi, o‘zaro kelishuv, ovoz beruvchilar barchasining roziligi olingan holdagina kuchga kiruvchi qaror qabul qilish ma’nolarini ham beradi. Keng ma’noda, biror-bir masala yuzasidan e’tiroz yo‘qligi asosiy masalalar bo‘yicha umumiy kelishuv bo‘ladi. Ko‘p fikr asosidagi ovoz. Xalqaro shartnomalar tuzishda parlament yoki kengashlarda tegishli qaror qabul qilish; bunda rasman e’tiroz bildirilmasa, ishtirokchilarning umumiy roziligi asosida rasmiy ravishda ovoz berilmaydi. K. usuli, shuningdek, BMT organlarida tan olingan bo‘lib, shu tashkilot doirasida o‘tkaziladigan halqaro konferensiya va kengashlarda qo‘llaniladi.

Konfessiya - lat. cōfessio dinlar va uning shaxobchalari, tarmoqlari, mazhab, oqim va yo‘nalishlarini ifodalovchi umumiy tushuncha.

Konseptsiya - lot. conceptio-idrok qilish, idrok, o‘zlashtirish; u yoki bu hodisalarga nisbatan qarashlar tizimi; qandaydir hodisalarni ko‘rib chiqish, nimanidir anglash usuli.

Kosmopolitizm - (yunon. kosmopolites — dunyo fuqarosi) — dunyo fuqaroligini da’vo qilish, shuningdek, milliy va davlat suverenitetini rad etish, turli milliy an’ana, madaniyat hamda vatanparvarlik tuyg‘usidan voz kechish

g'oyasini ilgari suradigan qarash. Kosmopolitizm- ya'ni, qayerda yaxshi hayot bo'lsa o'sha yerni vatan deb bilish. Bu tamoyil insonda vatan hissini yo'qotadi, g'ururni o'ldiradi. Bu esa har bir jamiyat uchun halokatlidir.

Ko'ppartiyaviylik – mamlakat parlamentida ko'pchilik o'rinni olish uchun teng imkoniyatga ega bir necha siyosiy partiyalar mavjud bo'lgan siyosiy tizim.

Kuchli davlat – omma faoliyatiga asoslangan kuchli boshqaruv tizimiga, rivojlangan iqtisodiyot, yuksak ma'naviyatga egabo'lgan davlat. Bunday davlat mustahkam iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy asosga ega bo'ladi. Uning qudrati fuqarolar hamjihatligi, jamiyatdagi do'stlik va bag'rikenglik, har bir fuqaroning onglilik darajasi, davlat boshqaruvidagi faol ishtirokiga asoslanadi.

Kuchli davlatdan-kuchli jamiyat sari – ushbu konseptsianing mohiyati odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati va faolligi yuksalib borgani sari davlat vazifalarining nodavlat tuzilmalari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o'tishi, mahallalarning nufuzi va mavqeining oshishi demakdir.

Kuchli jamiyat-mustahkam negizning barqaroligi ta'minlangan, davlatning boshqaruvchilik faoliyati qisqarib, jamoat tashkilotlarining roli kuchaygan, fuqarolarning qonun asosida, ularning huquq va erkinliklari oliy qadriyatlarga aylangan jamiyat.

Kuchli fuqarolik jamiyati – inson manfaatlari ustuvorligi va fuqarolik jamiyati institutlari orqali ularning davlat va jamiyat boshqaruvida faol ishtirok etishi ta'minlangan, qonun ustuvor bo'lgan jamiyat.

Qonun – qonunchilik hokimiyatining fuqarolar, jamiyat va davlat hayotiga taalluqli munosabatlarda muayyan tartib joriy etish borasidagi irodasining namoyon bo'lishi.

Qonun ustuvorligi – ushbu tamoyilning mazmuni shuni anglatadiki, qonun ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qat'iy hukmron bo'ladi. Ya'ni, hech kim, hech birdavlat organi, mansabdor shaxs, tadbirkor yoki boshqa bir fuqaro qonunga bo'ysunishi, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar faqat qonun bilan tartibga solinadi, uning barcha ishtirokchilari esa, hech bir istisnosiz, huquq normalarini buzganligi uchun javobgarlikka tortilishi kerak. Huquqiy normalarni tadbiq etishda konstitutsiya va qonunlarning normalari boshqa huquqiy normalardan ustun turadi.

Legitimlik – (lot. qonuniy) muayyan davlat hokimiyatining qonuniyligini a) fuqarolar tomonidan; b) xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilishini anglatuvchi qadriyatiy tushuncha. Tarixan an'anaviy, xarizmatik, oqilona-qonuniy shakllarda nomoyon bo'ladi.

Liberalizm – (lot. erkinlik) mafkura, ijtimoiy-siyosiy harakat. U ijtimoiy imtiyozlar va avloddan-avlodga o'tuvchi hokimyatga qarshi chiqib burjua qatlamlarining qarashlarini o'zida mujassam etadi. Asosiy tamoyillari: individualizm, erkinlik, bozor va raqobatning mutloqligi, davlatni cheklash zarurligi (asoschilari I.Bentam, J.Mill, A.Smit, G.Spenser).

Liberallashtirish – ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkinlik ustuvor bo‘lishini, jamiyatning evolyutsion rivojlanish yo‘lini e’tirof etuvchi va asoslovchi nazariya, amaliyot.

Lobbi - lot. lobby-kuluar; jamiyatdagi ma’lum bir siyosiy doiralar, kuchli iqtisodiy tizimlar manfaatlarini ifodalovchi, ana shu manfaatlarni amalga oshirish parlament va mansabdorshaxslarga bosim o‘tkazishga intilayotgan guruhlar.

Madaniyat – kishilarning tabiatni, borliqni o‘zlashtirish va o‘zgartirish jarayonida yaratgan moddiy, ma’naviy boyliklar hamda bu boyliklarni qayta tiklash va bunyod etish yo‘llari va uslublari majmui.

Madaniyatli odam – o‘qimishli, zamon talablari asosida kiyinish va muomala me’yorlariga amal qiluvchi, ahloq normalariga to‘la amal qiladigan, ilg‘or falsafiy g‘oyalarga ega bo‘lgan, jahon madaniyati durdonalaridan xabardor bo‘lgan shaxsga aytiladi.

Manfaat – individ va ijtimoiy guruhlar faoliyatining asosiy sababi.

Manfaatlar - lot. interest ahamiyat kasb etish, muhim; obyektiv ravishda ahamiyat kasb etgan, inson, jamoa, millat, jamiyat kabilar uchun zarur bo‘lgan zaruriy ehtiyojlar; kimgadir farovonlik bag‘ishlaydigan, kimgadir foyda keltiradigan narsalar.

Marginal – (fr. “marginal”) ikkinchi darajali, oxirgi, chetda turuvchi; siyosatshunoslikda – oldingi ijtimoiy aloqalarini yo‘qotgan, yangi hayot shart-sharoitlariga hali moslasha olmagan, qandaydir ijtimoiy guruhlar orasida yoki eng chekkasida turgan ijtimoiy odam, jamiyatning sirtida qolgan: lyumpen, miskin va hokazo.

Mahalliy (yoki munitsipal) boshqaruv - ma’muriy-hududiy birliklardagi aholining manfaatlarini ifodalaydigan va saylab qo‘yiladigan organlar hamda ularning ma’muriy apparati tomonidan amalga oshiriladigan mahalliy ahamiyatga molik ishlarni boshqarish.

Ma’naviy jasorat – yer yuzida barcha o‘lmas obidalarni, insoniyat hayotini tubdan o‘zgartirib yuborgan jamiki ulug‘ kashfiyot va ixtirolarni, mumtoz san’at va adabiyot durdonalari hamda mardlik va qahramonlik namunalarini ko‘rsatgan insonlarning mislsiz aql-zakovati vayuksak ma’naviy salohiyatini ifodalaydi.

Ma’naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, imon-e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir.

Ma’rifat – ta’lim tarbiya, iqtisodiy, siyosiy, falsafiy, diniy va ma’naviy boyliklarning, ularni yanada ko‘paytirib hamda takomillashtirib borish usullarining majmui.

Mentalitet - fran.mentalite; lot mentalis-aqliy, ruhiy, ma’naviy, aql yo‘nalishi aql bichimi, akliy yetuklik, zakovat; ma’lum shaxs, ijtimoiy guruh (kichik, katta, milliy) uchun xarakterli bo‘lgan dunyoqarash, dunyoni anglash, atrof voqelikni qabul usuli; fikrlash tarzi.

Mexanizm - yunon. mechane-qurol, inshoot; harakat va tezlikni amalga oshirish yoki uzatish qurilmasi. Siyosatda ma'juziy ma'noda biron-bir reja, dastur, maqsadni amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini va vositalariga nisbatan qo'llaniladi.

Millat - til, ma'naviyat, milliy o'zlikni angash ruhiyati, urf-odatlar, an'analar va qadriyatlar yagonaligi asosida muayyan hududda yashovchi iqtisodiy aloqalar bilan bog'langan mustaqil subyekt sifatida o'ziga xos moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratuvchi kishilarning etnik birligidir.

Millatlararo munosabatlar — birga yoki ayri tarzda yashaydigan har xil millatlar o'rtasida amalga oshadigan turli-tuman shakllardagi aloqalarni anglatuvchi tushunchadir.

Millatlararo totuvlik g'oyasi - milliy istiqlol mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri bo'lib, mamlakatimizda istiqomat qilib kelayotgan barcha etnik vakillari bilan, avvalambor, o'zbek millati va shu bilan birga o'zlarining o'rtasida ko'p yillarga mo'ljallangan ezgulik, ishonchlilik, do'stonalik, yakdillik, qarindoshlik, ma'naviy-axloqiy va mafkuraviy yaqinlik va birdamlik, murosallilik va boshqa insoniylik munosabatlari mavjudligini va kelajakda ham u yanada kamol topishini ifodalaydi.

Millatchilik - millat ayirish, bir millatni har tomonlama ulug'lab, boshqalarining huquq, ehtiyoj va manfaatlarini nazar-pisand qilmaslik, ularni yerga urishdan iborat bo'lgan nodemokratik mafkura.

Milliy g'oya – ajdodlardan avlodlarga o'tib, asrlar davomida e'zozlab kelinayotgan, shu yurtda yashayotgan har bir inson va butun xalqning qalbida chuqur ildiz otib, uning ma'naviy ehtiyoji va hayot talabiga aylanib ketgan, ta'bir joiz bo'lsa, har qaysi millatning eng ezgu orzu-intilish va umid-maqсадlari yig'indisi.

Milliy g'oya negizlari – ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan, xalqning o'ziga xos milliy xususiyatlarini ifodalagan milliy ma'naviy meros qadriyatlari hamda dunyo xalqlari tomonidan e'tirof etilgan demokratiyaning umuminsoniy prinsiplar majmuidir.

Model - fran. modele-namuna, tarx, nimanidir tasviri tavsifi.

Modernizatsiyalash - fran. modernizer-zamonaviy; zamonaviylashtirish, hozirgi davr talablari, tarzi va didiga mutanosib ravishdagi o'zgarishlarni amalga oshirish.

Munitsipal boshqaruv - ingl. municipal o'zini o'zi boshqarish; bu boshqaruvning nisbatan nomarkazlashgan shaklidir. Shu bilan bir vaqtning o'zida u fuqarolik jamiyatining instituti hisoblanadi. Bunday boshqaruv organlarining asosiy belgilari, - ularning saylanishligi va o'z hududidagi aholi manfaatlarini asosida mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan ishlarga rahbarlik qilishdagi nisbatan mustaqillik.

Munitsipalitet - fran.municipalite-shahar o'zini o'zi boshqarish organi; ko'pchilik mamlakatlardagi o'zini o'zi boshqarish organlari.

Mustaqil bosma OAV lari –davlat boshqaruvidan holi bo'lgan, o'zining fikr va so'z erkinligini ro'yobga chiqaruvchi, lekin bunda o'z faoliyatini

amaldagi qonunchilik doirasidagina olib boruvchi ommaviy axborot vositalaridir.

Nizom - muayyan davlat yoki jamoat tuzilmalarini tashkil etish tartibini, tuzilishi, vazifasi, funksiyalari va vakolatlarini belgilovchi kodekslashtirilgan normativ hujjat hisoblanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti (NNT) - jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir. Nodavlat notijorat tashkiloti jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, boshqa demokratik qadriyatlarni himoya qilish, ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishish, ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish, xayriya faoliyatini amalga oshirish hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarda tuziladi.

Nodavlat elektron ommaviy axborot vositalari – o'z oldida Internet tarmog'ida ommaviy axborot vositasi (OAV) funksiyalarini bajarish vazifasini qo'yuvchi nodavlat tushdagi ro'yxatga olingan veb-saytlari.

Ommaviy axborot vositalari – keng ko'lamda axborotni yig'ish, ishlash va tarqatishni ta'minlovchi ijtimoiy institutlar va kanallar (matbuot, kitob nashriyotlari, matbuot agentliklari, radio, televideniye va h.k.). Ommaviy axborotni davriy tarqatishning doimiy nomga ega bo'lgan hamda bosma tarzda (gazetalar, jurnallar, axborotnomalar, byulletenlar va boshqalar) va (yoki) elektron tarzda (tele-, radio-, video, kinoxronikal dasturlar, umumfoydalanishdagi telekommunikatsiya tarmoqlaridagi veb saytlar) olti oyda kamida bir marta nashr etiladigan yoki efirga beriladigan shakli hamda ommaviy axborotni davriy tarqatishning boshqa shakllari ommaviy axborot vositasidir. «Ommaviy axborot vositalari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2007 y., 3-son, 20-modda)

Parlament - ingl. parlament, frans. parlargapirmoq va so'zlamog; parlament oliy qonun chiqaruvchi vakillik organi hisoblanadi.

Partitsipatsiya – (ingl) ishtirok etmoq; fuqarolar tomonidan davlat va jamiyat ishlarini boshqarish jarayonida u yoki bu funksiyalarni bajarishini shart qilib qo'yadigandemokratiyaning modeliga doir nisbat.

Partiya - lot. pars (partis)-qism, guruh; qandaydir ijtimoiy qatlam yoki guruhmanfaatlarini ifodalovchi, qandaydir siyosiy maqsadlarni ko'zlovchi tashkilot.

Passiv saylov huquqi - fuqarolarning saylanadigan davlat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga saylanish huquqi.

Plyuralizm - lot. pluralis-turlicha, turli tuman; turli ijtimoiy qatlamlar manfaatlarini ifodalovchi turli tuman ijtimoiy-siyosiy kuchlar mavjud bo'lgan siyosiy tizim.

Polietnik – ko'pmillatli, monoetnik – yakka, yagona yoki bir millatli.

Prezident – lot. praesidens (praesidentis) – oldinda o‘tiruvchi, raislik qiluvchi, boshda turuvchi so‘zlaridan olingan bo‘lib, ko‘pchilik Prezidentlik va parlament respublikalari joriy etilgan mamlakatlarda ma‘lum bir muddatga saylangan davlat boshlig‘i.

Pressa - fran. presse; ommaviy axborot vositalari; ommaviy joriy matbuot.

Prinsip - lot. principium-asos, dastlabki, boshlang‘ich; asos bo‘ladigan poydevor g‘oyalar; xulq, faoliyat va hatti-harakatning asosiy qoidasi.

Proporsional (- ot. proportionalis-mutanosib; saylovlarda nomzodlar uchun beriladigan ovozlar ro‘yxatlar bo‘yicha beriladigan, har bir ro‘yxat uchun berilgan ovozlariga mutanosib ravishda joy egallanadigan saylov huquqi tizimi.

Profitsit – budjetga nisbatan qo‘llanilganida budjetning daromad qismini uning xarajat qismiga nisbatan ortiq bo‘lganligini ifodalaydi.

Ratsional – (lot. rationalis-oqilona); maqsadga muvofiq, asoslangan, dalillangan (eng to‘g‘ri yo‘l ma‘nosida ham ishlatiladi).

Rejim - fran. regime; davlat tuzumi, idora etish obrazi.

Saylov – aholining rasmiy mansabni egallash uchun biror shaxsni tanlashi jarayonidir.

Saylov huquqi – davlat boshlig‘i, vakillik organlari va boshqani saylash tartibini belgilab beruvchi huquqiy normalar yig‘indisi. Saylov huquqi, odatda, konstitutsiya va saylov to‘g‘risidagi maxsus qonunlar bilan belgilanadi.

Sektorlararo nazariya - ijtimoiy sheriklikning uch sektor: davlat organlari, biznes vakillari va fuqarolik jamiyatining institutlari o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishi to‘g‘risidagi nazariya

Senat - lot. senatus-eski, qariya; ko‘pchilik mamlakatlar parlamentining yuqori palatasi.

Siyosatshunoslik – yunoncha “politika” – davlat va ijtimoiy ishlar hamda “logos” – ta‘limot so‘zlarning birikishidan tashkil topgan bo‘lib, siyosat haqidagi ta‘limot ma‘nosini anglatadi. Uning siyosiy mohiyati jamiyatning siyosiy hayoti va siyosiy munosabatlarida ro‘y beradigan voqea-xodisalar, o‘zgarishlarni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berish bilan belgilanadi.

Siyosat subyekti – siyosiy munosabatlarda ishtirok etayotgan kuchlar, sotsial guruhlar, qatlamlar, tashkilotlar siyosiy faoliyatning tashuvchilari, siyosatning subyekti hisoblanadi.

Siyosiy jarayonlar – turli siyosiy institutlar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar individlar munosabati sifatida namoyon bo‘ladi.

Siyosiy menejment - “Siyosiy marketing” tushunchasi o‘z mazmuniga ko‘ra tushunchasiga juda yaqin bo‘lib, shu bilan birga, ular o‘rtasida tenglik belgisi qo‘yish o‘zini oqlamaydi. Bizningcha, barcha siyosiy kampaniyalarni marketing deb atash mumkin emas.

Marketing kompaniyalari - bu saylov kuni saylovchilarning ovozlari ko‘rinishida, siyosiy dastur yoki qonun loyihasini muayyan muhokama vaqtida qo‘llab-quvvatlash shaklida nisbatan tez daromad olishga intiladigan siyosiy kampaniyalar. Ammo shu bilan birga, qat‘iy muddatlar bo‘lmagan siyosiy

kampaniyalar mavjud. Misol uchun, siyosiy brendni targ'ib qilishga qaratilgan siyosiy kampaniya cheksiz davom etishi mumkin.

Siyosiy qarashlar – siyosiy qarashlarning shakllanishi va qaror topishida o'ziga xos an'analar mavjud bo'lib, siyosiy hodisalar turli xil talqin etilgan.

Siyosiy madaniyat - insonning siyosiy hodisalarga doir qadriyatlarga oid tasavvurlari va uning amaliyotda namoyon bo'ladigan xulqi kodeksi yoki uning siyosiy hokimiyat subyekti sifatidagi faoliyat uslubi. Shu ma'noda, siyosiy madaniyat fuqaroning umuminsoniy ahamiyatga molik bo'lgan siyosiy faoliyat namunalarini qay darajada egallaganligini namoyish qiladi.

Siyosiy ong – turli ijtimoiy guruhlar davlat hokimiyatiga, siyosiy tashkilotlar, ularning jamiyat hayotidagi roliga, boshqa davlat va millatlar bilan munosabatiga oid qarashlarning bir tizimga solingan nazariy ifodasi.

Siyosiy partiyalar – ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalovchi, ularning eng faol vakillarini birlashtiruvchi siyosiy tashkilotlar. Siyosiy partiyalar jamiyat siyosiy tizimining muhim qismi, ular davlatning siyosiy yo'nalishini belgilashda ishtirok etadi, hukumatning vakillik va ijro etuvchi muassasalarini shakllantiradi.

Siyosiy tizim - jamiyatda davlat hokimiyati va boshqaruvni shakllantirish va amalga oshirish bilan bog'liq munosabatlar harakatlarida o'z ifodasini topadi.

Sotsial – lot. socialis – ijtimoiy, jamoatchilik; jamiyat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'langan.

Sotsium - lot. socium-umumiy, birgalikdagi; insonlar hayot faoliyati shart-sharoitlarini birligini xarakterlovchi ijtimoiy umumiylik, birlik.

Strategik rejalashtirish - tashkilot uchun maqsadlarni tanlash va ularga erishish uchun nima qilish kerakligini hal qilish jarayoni. Barcha boshqaruv qarorlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Struktura (lotincha “structura” –“tuzilma”, “tuzilish”) – obyektning bir butunligini va uning o'ziga o'zi aynanligini, ya'ni turli ichki va tashqi o'zgarishlarda o'zining asosiy xususiyatlarini saqlay olishini ta'minlovchi barqaror aloqalar yig'indisidir.

Subordinatsiya – (lot.) tartibga keltirish; xizmat intizomi qoidalariga tegishli holda martaba darajalari bo'yicha kichik mansabdorlarni katta mansabdorlarga bo'ysunishga qat'iy amal qilish.

Suveren – fran. souverain-oliy so'zidan olingan bo'lib, oliy, suverenitetga ega bo'lish, mustaqil, qaram bo'lmagan ma'nolarini beradi.

Suverenitet – (fran. “souveränität”) davlatning ichki ishlar va tashqi munosabatlarda xorijiy aralashuvlarga yo'l qo'ymagan holdagi mustaqilligi va muxtoriyati.

So'z erkinligini ta'minlash – insonning fundamental va tabiiy huquqlaridan biri – o'z fikrini (hayolini) oshkora (og'zaki, yozma ravishda va/yoki ommaviy axborot vositalardan foydalangan holda) ifoda etish huquqini amalga oshirish uchun kompleksli shart-sharoitlarni yaratish.

Tabaqa (qatlam) - o'xshash kasb-hunar, mashg'ulot, holati va ahvoli bilan manfaatlar umumiyligi asosida birlashgan shaxslarning yirik guruhi.

Taraqqiyot – jamiyat rivojlanishining oddiydan murakkabga, Yu quyidan yuqoriga yo‘nalgan, bir sifat bosqichidan yangi sifat bosqichiga o‘tishi jarayoni.

Tashabbus - lot. initsiativa initiative-tashabbus; qandaydir ishni boshlashga undash, ishbilarmonlik; muhokama qilish uchun takliflar berish.

Texnotronika - ingl. technetronic;. Elektronikadan foydalanib jamiyatga ta’sir etuvchi texnika vositalari.

Tinchlik – insonning hayotiy ehtiyoji, emin-erkin yashashi va kamol topishining eng zarur omili.

Totalitar - lot. totalis-butun, to‘la, bir butun); davlat hokimiyati organlari tomonidan jamiyat hayotining hamma sohalarini nazorat qiladigan davlat shakli, amalda konstitutsion huquq va erkinliklarni tugatilishi; bu rejimda davlat hokimiyati biron-bir guruh (siyosiy partiya) qo‘lida to‘planib, mamlakatda demokratik erkinliklar va siyosiy muholifatni amal qilishi uchun imkoniyatlar bo‘lmaydi.

Tranzaksiya - ingl. bank transaction, ot lot. transactio - kelishuv, shartnoma; tranzaksiya – bu sotib olishga doir shartnomani tuzish/moliyaviy vositalarni sotishga doir shartnoma. Bank tranzaksiyasi, deganda bir bank hisob raqamidan ikkinchisiga yoki bank ichidagi bir hisob raqamidan ikkinchisiga pul mablag‘larini o‘tkazish tushuniladi.

Transformatsiya - lot. transformatio – o‘zgarish; tuzilmalarni, shakllarni va usullarni o‘zgartirish, faroliyatning maqsadli yo‘nalishini o‘zgartirish.

Umumbashariy qadriyat – dunyo xalqlarining ko‘pchiligi tomonidan tan olingan, huquqiy me’yorlar tarkibiga kiritilgan yoki qadriyat, an’ana va mas’uliyatiga aylangan, voqe’lik vayohud munosabatlar tizimiga nisbatan qo‘llaniladigan tushuncha.

Umuminsoniy qadriyatlar – butun insoniyatning tajribasini ifodalovchi va ma’lum farqlanishlar bo‘lishidan qat’i nazar, barcha odamlar uchun mushtarak bo‘lgan dunyoqarashning ideallari yoki axloqiy normalar.

O‘ng - siyosiy kuchlar joylashuvida jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzilishini saqlanishini maqsad qilib olgan konservativ siyosiy oqim.

Universal – (lot. universalis –umumiy); har tomonlama, keng qamrovli, ko‘plab maqsadlar uchun yaroqli, turli vazifalarni va funksiyalarni bajara oladigan.

Uchinchi sektor - dunyodagi barcha mamlakatlarda notijorat va xayriya maqsadlarida tashabbus ko‘rsatayotgan va keng faoliyat yuritayotgan nodavlat notijorat tashkilotlarga (NNT) nisbatan qo‘llaniladi (birinchi sektor - davlat, ikkinchi sektor - tijorat sektori yoki shaxsiy sektor deyiladi).

Faol (aktiv) saylov huquqi - fuqaroning saylanadigan davlat organlari va mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlariga saylash huquqi.

Fikr erkinligi – bu jamiyat a’zosi bo‘lgan har bir shaxs tabiiy va ijtimoiy jarayonlarga, fuqarolar bilan siyosiy tashkilotlarga va milliy, irqiy, diniy, sinfiy munosabatlarga ega bo‘lgan mustaqil fikrlarini huquqiy, siyosiy diniy va boshqa muassasalar tomonidan bo‘lishi mumkin bo‘lgan turli tazyiqlardan muhofaza qiladigan ijtimoiy muhit.

Fiskal - ingl. fiscal policy; lot. fiscus - savat;kassa, kazna, moliya, soliq-budjet siyosati hukumat siyosati, ya'ni istiqbolda barqaror iqtisodiy tizimni ta'minlash va biznes-sikllarni tebranishini kamaytirish maqsadida davlatning iqtisodiyotga aralashuv usullaridan biri; fiskal siyosatining asosiy quroli davlat budjetining daromadlari va harajatlari, ya'ni: soliqlar, transfertlar va davlat sotib olgan tovarlar va xizmatlar.

Forum - lot. forum;vakillar majlisi, qurultoyi, kongressi; qadimgi Rimda xalq majlisi o'tkazilgan maydon.

Fraksiya - lot. fractio-buzish, sinish, darz ketish; parlament a'zolariga yoki boshqa vakillik organlariga saylangan deputatlar birlashmasi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi - O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qonunlari bilan kafolatlanadigan ularning o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir.

Fuqarolik – insonlarni muayyan davlat, davlatchilik bilan bog'liq huquqiy holatlarini, munosabatlarini ifoda etuvchi tushunchadir.

Fuqarolik jamiyati – fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida tegishli fuqarolik institutlari orqali faol ishtirok etishi ta'minlangan ijtimoiy makondir.

Fuqarolik jamiyati institutlari – fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirok etishiga xizmat qiladigan nodavlat, notijorat tashkilotlari, jamiyat birlashmalari, oila, mahalla, ijtimoiy harakatlar va boshqa tuzilmalar majmuidir.

Fuqarolik mas'uliyati – qonun ustivorligini tan olish va har bir shaxsning ijtimoiy hayotni takomillashtirish jarayonida ishtirok etish vazifasini teran his qilish.

Funksiya - lot. functio-faoliyat, o'tash, bajarish; faoliyat, majburiyat, ish, tayinlash, burch, vazifa, topshiriq.

Xalq - (arab. yaratilgan jonzot, odamlar) –keng ma'noda, muayyan mamlakatning barcha aholisi, tor ma'noda, tarixiy-etnoijtimoiy birliklarning turli shakllari, chunonchi, millat, elat, etnik birlik, urug' va boshqalarni ifoda etuvchi tushunchadir. Xalq - birinchi marta xalqaro huquq subyekti sifatida 1945 yili BMT Ustavida "Xalqlarning tengligi va o'z taqdirini o'zi belgilash" tamoyilining mustahkamlanishi natijasida tan olingan.

Xalq farovonligi – milliy istiqlool mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri. Xalq farovonligi harbir shaxs va oila farovonligi bilan bog'liqdir. Bunda insonning shaxsiy manfaatlari jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashib ketadi va har bir fuqaroning farovonligi butun jamiyat farovonligidir, degan tamoyil amalga oshadi.

Xartiya – (yun. qog'oz, yorliq) o'rta asrlarda ommaviy huquqiy siyosiy xarakterdagi xujjat bo'lgan. Hozirgi xalqaro huquqda deklaratsiyaning sinonimi.

U – majburiy kuchga ega bo‘lmagan, umumiy tamoyillar va maqsadlarni ifoda etuvchi xujjat.

Xususiy lashtirish - mulkka egalik huquqining davlatdan xususiy shaxslarga o‘tishi.

Hamkorlik siyosati – xalqaro siyosat subyektlarining birgalikdagi siyosiy harakatlarda vujudga keladigan masalalar yuzasidan yagona nuqtai nazarlarni ishlab chiqishida ifodalanuvchi munosabat turlaridan biri. Unga ko‘ra tomonlar o‘z faoliyatining asosiy yo‘nalishlarida mustaqillikni saqlab qolgani holda qarashlar mos tushuvchi amaliy masalalarda birgalikda faoliyat ko‘rsatadilar. Masalan, gitlerchi Germaniyasiga qarshi davlatlar hamkorligi.

Huquq - davlat qonunlari bilan beriladigan erkinlik, harakat qilish imkoniyati, nimanidir amalga oshirish yoki nimadandir foydalanish, nimagadir egalik qilish; jamiyatdagi munosabatlarni, kishilar va ularning harakati va xulqini muvofiqlashtirish, davlat va jamiyat organlarini yashashini ta‘minlashga imkoniyat berish maqsadlarida davlat tomonidan o‘rnatilgan va himoya qilinadigan umum majburiy ijtimoiy me‘yorlar va qoidalar.

Huquqiy davlat - huquq, Konstitutsiya va Qonun hukmronlik qiladigan davlatdir. Davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o‘z ma’suliyatlarini his qilishlari, o‘z navbatida jamiyat va fuqaro, uning tashkilotlari davlat oldidagi ma’suliyatlarini his qilishlari kerak. Bu ma’suliyatni oshirish orqali huquqiy demokratik davlat shakllantiriladi va rivojlantiriladi hamda bu jarayon uzoq muddatni talab etadi.

Huquqiy madaniyat – umumiy madaniyatning muhim qismi. Huquqiy madaniyat tarixan asta – sekin shakllangan ijtimoiy voqea bo‘lib, hozirgi davrda ilg‘or huquqiy davlatlarning va ularning fuqarolarining zaruriy xislati va taraqqiyot omiliga aylangan.

Shok terapiyasi (iqtisodiyotda) – iqtisodiyotni sog‘lomlashtirishga yo‘naltirilgan qator salbiy oqibatlarini (narxlarning o‘sishi, inflyatsiya, bandlikning pasayishi va shunga o‘xshash boshqa holatlar) o‘z ichiga oluvchi radikal chora-tadbirlar majmuasi.

Evolutsiya (lotin tilidan tarjimasi – boshlash, vujudga kelish) – tizimning rivojlanish jarayonini anglatadigan tushuncha bo‘lib, birinchi galda jamiyatga xosdir. Unga ko‘ra, jamiyatda asta-sekin yuz berayotgan o‘zgarishlar tizimga, uning tuzilmalari tashkil qilinishi va funksiyalari sifatli o‘zgarishiga olib keladi.

Egalitarizm - fran. egalite-tenglik; umumiy tenglashtirishni jamiyatni tashkil etishning prinsipi g‘oyasiga asoslangan ijtimoiy-siyosiy fikr yo‘nalishlaridan biri.

Elat - bir tilda so‘zlashuvchi, o‘ziga xos madaniyati mavjud bo‘lgan va ma’lum hududda yashaydigan hamda muayyan maqsad asosida birlashgan va o‘z tuzilmasiga ega bo‘lgan ijtimoiy-tarixiy birlik tushuniladi. Elat— kishilarningtil, hudud, iqtisodiy va madaniy jihatdan tarixan tarkib topgan birligi.

Elektoral - lot. elector-saylovchi; saylanadigan, tanlanadigan.

Elektorat – saylovlarda ma'lum siyosiy partiyaga (siyosiy lider)ga ovoz beruvchi saylovchilar davrasi; ma'lum bir saylov okrugi yoki mamlakat saylovchilari majmui.

Elektron hukumat – (angl. e-Government) – bu fuqarolar, biznes, davlat hokimiyatining boshqa tarmoqlari va davlat xizmatchilariga axborotni taqdim qilish va shakllanib bo'lgan davlat xizmatlarining to'plamini ko'rsatish usulidir, bunda davlat va arizachi o'rtasidagi o'zaro shaxsiy aloqa minimallashtirilgan va imkon boricha maksimal ravishda axborot texnologiyalardan foydalaniladi. Elektron huqumat – mamlakat miqyosida boshqaruv jarayonlarning butun majmuasini avtomatlashtirishga asoslangan hamda davlat boshqaruvining samaradorligini sezilarli darajada oshirish va jamiyatning har bir a'zosi uchun ijtimoiy kommunikatsiyalar harajatlarini kamaytirish maqsadiga xizmat qiluvchi davlat boshqaruvi elektron hujjat almashinuvi tizimi. Elektron xuqumatni yaratish hujjatlarni va ularni ishlash jarayonlarini boshqarish bilan bog'liq vazifalarning to'liq ko'lamini hal etishni amalga oshiruvchi ijtimoiy boshqaruvining umumdavlat taqsimlash tizimi qurilishini nazarda tutadi.

Empirizm - yunon. emperia-tajriba; tajribani bilishning birdan-bir vositasi, deb tan oluvchi ta'limot.

Erkinlashtirish - mamlakatning demokratikjamiyatgao'tish va islohotlar o'tkazishjarayonidamavjud bo'ladigan turli to'siqlar, cheklashlar va yonberishga majbur etadigan omillardan qutilishga qaratilgan amaliy faoliyatdir. U demokratik jarayonlarning samarali rivojigayangi kuch, quvvat va ilhom bag'ishlash imkoniyatini yaratadi.

Etnos – yun. ethnos - xalq, qabila, to'da, kishilar guruhi, irq ma'nolarni anglatadi.

Yurt tinchligi – milliy istiqlool mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri, mamlakat barqaror taraqqiyotining asosiysharti.

ZiyoNet – ZiyoNET jamoat axborot ta'lim tarmog'i. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning 2005 yil 28 sentabrdagi PQ191-sonli "O'zbekiston Respublikasining jamoat ta'lim axborot tarmog'ini tashkil etish to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq tashkil topgan. ZiyoNET tarmog'ining asosiy maqsadi, respublika yoshlari hamda ta'lim oluvchilari uchun ta'lim olish tizimida keng ko'lamli axborot-kommunikatsiya xizmatlarini joriy etishdan iborat. ZiyoNET O'zbekiston Respublikasiga taalluqli bo'lgan turli resurslar tiplaridan axborot axborot ta'lim tarmog'i: darsliklar, o'quv va metodik qo'llanmalar, leksiyalar konspektlari, referatlar, taqdimotlar, ma'lumotnomalar va lug'atlar, bakalavrlarning bitiruv ishlari, magistrnlarning dissertatsiyalari, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarning avtoreferatlari va yana boshqalar.

Mavzular yuzasidan test savollari.

1. Nazariy va amaliy siyosatshunoslik tadqiqot obyekti yoki metodlari farqlanadimi?

- a) Bu fanlar o'z oldiga qo'ygan maqsadi, ya'ni ilmiy yoki amaliy muammolar hal etilayotganligi bilan farqlanadi.
- b) Bu fanlar predmeti, obyekti maqsad va vazifalari bilan tubdan farq qiladi.
- s) Bu fanlar predmeti, obyekti maqsad va vazifalari bilan umuman farq qilmaydi.
- d) To'g'ri javob berilmagan.

2. Amerikalik olimlar J.B.Mangeym va R.K.Rich ning fikriga ko'ra, siyosiy tahliliy jarayonning bosqichlarini aniqlang?

- a) muammoni nazariy asoslash va modellashtirish bosqichi; muammoni o'rganish bosqichi; muammoni hal qilish usullarini tanlash bosqichi.
- b) muammoni nazariy asoslash bosqichi; muammoni modellashtirish bosqichi; muammoni o'rganish dasturini ishlab chiqish bosqichi; muammoni hal qilish usullarini tanlash bosqichi.
- s) muammoni nazariy asoslash va modellashtirish bosqichi; muammoni o'rganish bosqichi; muammoni hal qilish usullarini tanlash va qaror qabul qilish bosqichi.
- d) muammoni nazariy asoslash bosqichi; muammoni modellashtirish bosqichi; muammoni o'rganish dasturini ishlab chiqish bosqichi; muammoni hal qilish usullarini tanlash bosqichi; muammoni hal qilish bo'yicha qaror qabul qilish bosqichi

3. Dunyoda qancha aql markazlari faoliyat ko'rsatadi?

- a) dunyoning 190 dan ortiq mamlakatlarida 8000 ga yaqin aql markazlari mavjud.
- b) dunyoning 180 dan ortiq mamlakatlarida 8000 ga yaqin aql markazlari mavjud.
- s) dunyoning 180 dan ortiq mamlakatlarida 7000 ga yaqin aql markazlari mavjud.
- d) dunyoning 190 dan ortiq mamlakatlarida 7000 ga yaqin aql markazlari mavjud.

4. Zamonaviy «Aql markazi»nimalar bilan shug'ullanadi?

- a) Bu qaror qabul qilish markazlari emas, balki tahlil markazlaridir.
- b) Ularda mumkin bo'lgan yechimlar va ularning oqibatlari ishlab chiqiladi tahlil qilinadi va baholanadi.
- s) Zamonaviy tahlil markazlari qaror qabul qilmaydi
- d) Berilgan barcha javoblar to'g'ri.

5. Pensilvaniya universiteti dasturi (The Global Go-To Think Tanks Index) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda think tanks deb tan olingan nechta tahlil markazlari mavjud?

- a) 10 ta

- b) 14 ta
- s) 8 ta
- d) 12 ta

6. AQSHda amaliy siyosatshunoslik fani yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan policy making nima bilan shug‘ullanadi?

- a) Siyosiy tahlil
- b) Siyosiy boshqaruv
- s) Siyosiy loyihalash va qarorlar qabul qilish
- d) Siyosiy xavflarni baholash

7. Siyosiy vaziyat deganda nimani tushunasiz?

- a) Siyosiy tizimning muammolarining tahlil qilish holati
- b) Siyosiy tizimning holati va uning subyektlari o‘rtasidagi ma'lum bir davrdagi o‘zaro ta'sirlari majmuasi
- c) Siyosiy tizim haqidagi qarashlar majmuasi
- d) To‘g‘ri javob yo‘q

8. Qaysi yunon olimi siyosiy tizim va siyosiy vaziyat haqidagi fikrlarni o‘z asarlarida bayon etgan?

- a) Aristotel
- b) Aflotun
- c) Geraklit
- d) Suqrot

9. Muammoli siyosiy vaziyatni tahlil etish qanday?

- a) Muammoli siyosiy vaziyat chuqur tahlil etildigan jarayon bunda shoshma shosharlikka yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.
- b) Muammoli siyosiy vaziyatni chuqur tahlil etish shart emas, vaziyatga bogliq holda qarorni qisqa vaqt ichida qabul qilsa bo‘ladi
- c) Muammoli siyosiy vaziyat tahlilini hokimiyatning o‘z nuqtayi nazaridan kelib chiqib o‘zi hal qiladi
- d) To‘g‘ri javob berilmagan

10. Siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning vertikal turi

- a) siyosiy sub'ektning faoliyatini optimallashtirish.
- b) muammoli vaziyatlarning paydo bo‘lish imkoniyatlarini aniqlash
- c) siyosiy tizimni alohida institutlarga bo‘linish va ularning har birining hozirgi holatini alohida ko‘rib chiqish.
- d) To‘g‘ri javob A va B

11. Mummoni siyosiy tahlil qilish qaysi siyosatchi olimlar tomonidan o‘rganilgan va fanga tadbiq etilgan?

- a) G‘arb siyosatchi olimlari
- b) Sharq siyosatchi olimlari
- c) Bugungi kungacha siyosiy tahlil hech qaysi olim tomonidan o‘rganilmagan va fanga tadbiq etilmagan.
- d) To‘g‘ri javob berilmagan.

12. Siyosiy vaziyatni umumiy tahlil qilishning gorizantal turi

a) siyosiy tizimni go'yo alohida segmentlarga, ya'ni asosiy siyosiy institutlarga bo'lingaligi..

b) institutsionalizatsiya qilinmagan birlashmalarni siyosiy tizimdan ajratib qo'yish

c) davlat tuzilmalarining turli sohalardagi faoliyatlarini tahlil qilish

d) To'g'ri javob A va C

13. Qaysi olim 1970 yillarda ilmiy muomalaga siyosiy sohaning "agenti" tushunchasini kiritadi?

a) P.Burde

b) D.March

c) D.Olson

d) T.Skokpol

14. Rasmiy tuzilmalar va siyosiy institutlar (armiya, parlament, partiyalar, byurokratiya va boshqalar) doirasida mavjud bo'lgan odamlar birlashmalari siyosiy munosabatlar agentlarining qaysi guruhini tashkil etadi?

a) anomik guruhlar

b) assotsiatsiyalanmagan guruhlar

c) assotsiatsiyalangan guruhlar

d) institutsional guruhlar

15. Quyidagi odamlar birlashmalaridan qaysi biri assotsiatsiyalanmagan guruhlariga misol bo'la oladi?

a) namoyishchilar

b) iste'molchilar uyushmalari

c) kasaba uyushma tashkilotlari

d) parlamentdagi deputatlar fraksiyalari

16. "O'nglar" va "so'llar" terminologiyasining ishlatila boshlanishi qaysi davrga to'g'ri keladi?

a) 1642 yilgi Angliya burjua inqilobi

b) 1774 yilgi Amerika ozodlik urushi

c) 1789 yildagi Buyuk Fransuz burjua inqilobi

d) 1572 yildagi Niderlandiya inqilobi

17. Siyosiy voqealar ishtirokchilarining biror narsaga munosabatiga qarab taqsimlanishida qaysi darajadagilar odatda to'sqinlik qilish istagida bo'lishadi?

a) Konservatorlar

b) Reaksionerlar

c) Skeptiklar

d) Dushmanlar

18. Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unligini baholashning qaysi metodikasi "haroratli" va "darajali" deb ham ataladi?

a) "jadvalli"

b) "dinamik"

c) "chiziqli"

d) "Blok" uslubi

19. Quyidagi halatlardan qaysi biri “jadvalli” uslubga xos?

a) juda statik, unda tahlil qilinadigan mavzularning mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarini ko‘rsatish qiyin

b) tomonlarning pozitsiyalari ma’lum bir vaqtda belgilanadi va turli xil omillarning ta’siri ostida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy guruhlar pozitsiyalaridagi o‘zgarishlarni jadvalda ko‘rsatish mumkin emas

c) aholining turli guruhlarini siyosiy qarorlar, pozitsiyalar, voqealar va dasturlarga munosabatini aniqlash va bashorat qilish uchun juda samarali

d) ko‘ppartiyaviy siyosiy tizimda yaratilgan hokimiyat vakillik organlarini saylashda, turli siyosiy kuchlar koalitsiyalarga birlashganda qo‘llaniladi

20. Qaysi metodika siyosiy voqealar ishtirokchilarining bir xil siyosiy hodisaga nisbatan pozitsiyalarining o‘zgarishini kuzatish imkonini beradi?

a) “jadvalli”

b) “dinamik”

c) "chiziqli"

d) "Blok" uslubi

21. Qaysi olim siyosiy riskni ekstralegal va legal-hokimiyatli turlarga bo‘lishni taklif qildi?

a) S.Robok

b) S.Korbin

c) J.Simon

d) Ch.Kennedi

22. Quyidagilardan qaysi biri risk darajasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiluvchi omillar qatoriga kiradi?

a) siyosiy vaziyat

b) faoliyat yuritayotgan mamlakatdagi iqtisodiy vaziyat

c) davlat va mahalliy hokimiyatlarning kutilmagan harakatlari

d) xalqaro hodisalar

23. Quyidagilardan qaysi biri risk darajasiga bilvosita ta’sir qiluvchi omillar qatoriga kiradi?

a) qonunchilik

b) xalqaro hodisalar

c) soliq tizimi

d) davlat va mahalliy hokimiyatlarning kutilmagan harakatlari

24. Makrosiyosiy va iqtisodiy risklarni rasmiylashtirish va modellashtirish qachondan keng rivojlana boshladi?

a) 1970 yillarning o‘rtalari

b) 1960 yillarning oxirlari

c) 1980 yillarning boshlari

d) 1990 yillarga kelib

25. Siyosiy riskning asosiy omili sifatida ichki siyosiy beqarorlikni o‘rganish uchun V. Koplin va M. O’Liri tomonidan ishlab chiqilgan eng mashhur modelni aniqlang.

- a) Delfi
- b) ekonometrik
- c) kombinatsion
- d) PSSI

26. Siyosiy risklarni baholashning qaysi modelidan foydalanish ma'lum bir mamlakat bo'yicha dastlabki ma'lumotlarni to'plashni, mutaxassislarning ushbu mamlakatga tashriflarini, kompaniya xodimlari va mahalliy rahbarlar bilan suhbatlar orqali ma'lumotlarni tekshirishni, ma'lumotlarning ekspertlar guruhi tomonidan yakuniy tahlilini va mumkin bo'lgan o'zgarishlar ssenariylarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi?

- a) PSSI
- b) Primce
- c) ESP
- d) Ecological Approach

27. Qisqa muddatli siyosiy prognozlar qancha vaqtga mo'ljallangan bo'ladi?

- a) 1 oygacha
- b) 1 yilgacha
- c) 5 yilgacha
- d) 15-20 yilgacha

28. Quyidagilardan qaysi biri siyosiy prognozlash asoslanadigan tamoyillarga kirmaydi?

- a) muqobillik
- b) uzluksizlik
- c) tekshirish mumkinligi
- d) o'zgaruvchanlik

29. Siyosiy prognozlashning quyidagi usullaridan qaysi biri spekulativ usullar sinfiga mansubdir?

- a) ssenariy yozish
- b) ekstrapolyatsiya
- c) modellashtirish
- d) ekspertiza

30. Siyosiy prognozlashning quyidagi usullaridan qaysi biriga mutaxassislarning anonimligi; so'rovlarning oldingi bosqichi natijalaridan foydalanish; guruh javobining statistik xarakteristikasi xususiyatlari kiradi?

- a) Ssenariylarni yaratish
- b) Ekstrapolyatsiya usuli
- c) Delfi usuli
- d) Modellashtirish

31. Siyosiy prognozni o'tkazish algoritmining birinchi bosqichida qanday ishlar amalga oshiriladi?

a) maxsus prognozlash usullari yordamida obyektning bir qator gipotetik normativ modellarini qurish

b) mavjud adabiyotlar va ma'lumotlarni o'rganish orqali prognostik fon bo'yicha ma'lumotlarni to'plash

c) bashorat qilingan obyektning dastlabki modelini qurish

d) prognozdan oldingi yo'nalishni belgilash

32. Siyosiy prognozlashning Rim klubiga qachon asos solingan?

a) 1957 yilda

b) 1963 yilda

c) 1968 yilda

d) 1972 yilda

33. Rim klubida amerikalik matematik M.Messarovich va Germaniyadan kelgan umumiy tizimlar nazariyasi bo'yicha mutaxassis E.Pestelning "Insoniyat burilish nuqtasida" (1974) ikkinchi ma'ruzasi qaysi tushunchani asoslab bergan?

a) "organik o'sish"

b) "rivojlanish nuqtasi"

c) "tarixning yakuni"

d) "axborot asri"

34. Siyosiy qarorlar yig'indisi mohiyatan ...dir.

a) siyosiy jarayon

b) siyosiy institut

c) siyosiy tizim

d) siyosiy rejim

35. "Qaror qabul qilish" atamasining o'zi qachon amerikalik olimlarning asarlarida paydo bo'lgan va ilmiy nutqqa kirgan?

a) XX asr 20-yillarida

b) XX asr 30-yillarida

c) XX asr 40-yillarida

d) XX asr 50-yillarida

36. Siyosatshunoslikqaysi fanlardan qaror qabul qilish bo'yicha ko'plab yondashuv va uslublarni o'zlashtirgan?

a) tarix va falsafa

b) huquqshunoslik va iqtisodiyot

c) pedagogika va kibernetika

d) psixologiya va sotsiologiya

37. Qaysi olim tizimni, aslida, qonuniy majburlashni ta'minlovchi siyosiy qarorlarni qabul qilish bilan bog'liq harakatlar majmui, deb hisoblagan?

a) D.Iston

b) G.Saymon

c) G.Almond

d) I.Destler

38. Qaysi olim siyosat shakllantiriladigan "qora quti"ni bekor qilishga va tadqiqotchilarning e'lon qilingan siyosati va davlat siyosati o'rtasidagi bog'liqlikni topishga yordam berishga chaqirgan?

- a) Jeyms Rozenau
- b) Gerbert Saymon
- c) Devid Iston
- d) Gabriel Almond

39. Nima voqelikni yoki strategik dushmanni stereotipik idrok etishga, xavfli va hatto sarguzashtli qarorlar qabul qilish tendensiyasiga olib keladi?

- a) siyosiy tizimning strukturaviy-funksional modeli
- b) bixevioristik yondashuv
- c) guruhii fikrlash
- d) byurokratik siyosat

40. Quyidagilardan qaysi biri konsalting nazariyasining uchta asosiy vazifasiga kirmaydi?

- a) konseptual tuzilmalarni ta'minlash
- b) terminologiyani ishlab chiqish
- c) tadqiqot ishlarini olib borish
- d) saylov jarayonlarini bashorat qilish

41. Qaysi qadimgi mamlakat siyosiy falsafasining namunalarini siyosiy konsaltingning dastlabki namunalariga kiritish mumkin?

- a) Qadimgi Xitoy
- b) Qadimgi Misr
- c) Qadimgi Yunoniston
- d) Qadimgi Hindiston

42. Adabiy asarlarni o'rganishda siyosiy konsalting elementlarini amalga oshirishning turlariga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?

- a) to'g'ridan-to'g'ri (hujjatli)
- b) bilvosita (metaforik)
- c) bixevioristik (psixologik)
- d) aralash (mifologik)

43. O'rta asrlarning qaysi o'ziga xos "siyosiy konsultanti" hukmdorni siyosatda ishqiy va utopik emas, balki hozirgi vaziyatni hisobga olgan holda realist bo'lishga, o'zining asosiy vazifasini - qudratli yagona milliy davlatni yaratishga chaqiradi?

- a) Tomas Mor
- b) Nikkolo Makiavelli
- c) Maks Veber
- d) Frensis Bekon

44. Siyosiy vaziyat haqidagi jamoatchilik fikrini o'zgartirishga qaratilgan siyosiy konsaltingga quyidagilardan qaysi biri kiradi?

- a) siyosiy maslahat subyekti imidjini tadqiq etish, tahlil qilish, shakllantirish va tuzatish
- b) siyosiy konsalting subyekti resurslarini tadqiq etish, tahlil qilish va optimallashtirish

c) ta'sir etuvchi omillarni tadqiq qilish, tahlil qilish, prognozlash va optimallashtirish

d) siyosiy konsultatsiya subyekti bo'lgan tuzilmalarga tashkiliy maslahat berish

45. Ijtimoiy-siyosiy vaziyatning xususiyatlariga ko'ra siyosiy konsaltingning uch turiga quyidagilardan qaysi biri kirmaydi?

a) lokal

b) inqiroz

c) ixtiyoriy

d) hamrohlik

46. Siyosiy tahlil ilmiy soha sifatida qaysi voqeadan keyin jadal rivojlana boshladi?

a) Ikkinchi jahon urushi

b) Birinchi jahon urushi

c) Fan-texnika inqilobi

d) SSSRning parchalanib ketishi

47. Quyidagi qaysi omilning siyosiy tahlil sohasining XX asr ikkinchi yarmidagi tez o'sishiga aloqasi yo'q?

a) jahon siyosiy tizimining Sovet Ittifoqi va Amerika Qo'shma Shtatlari boshchiligidagi ikki siyosiy lager o'rtasidagi ikki qutbli qarama-qarshilik tizimi sifatida shakllanishi

b) qurollanish poygasi

c) elektron hisoblash texnikasining paydo bo'lishi va rivojlanishi

d) genetika fanining yuzaga kelishi

48. ... – bu tahlil natijasida olingan ma'lumotlarni bir butunga birlashtirgan umumlashtirish.

a) Analiz

b) Sintez

c) Protsedura

d) Gipoteza

49. Amaliy tadqiqotning asosiy savoli?

a) "Nima qilish kerak?"

b) "Nima uchun?"

c) "Nima uchun bunday bo'ldi?"

d) "Asosiy subyekt kim?"

50. ... – ilmiy tadqiqot tamoyillari tizimi, axborotni to'plash, birlamchi qayta ishlash va tahlil qilish bo'yicha tadqiqot jarayonlari majmui.

a) Metodologiya

b) Ratsionallik

c) Bixeviorizm

d) Gipoteza

51. Axborotni qayta ishlash va tahlil qilish usullaridan qaysi biri faqat siyosatshunoslik doirasida qo'llaniladi?

a) klasterli tahlil

- b) SWOT-tahlil
- c) ivent-tahlil
- d) kontent-tahlil

52. O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi qachon qabul qilingan?

- a) 2016-yil 14-dekabr
- b) 2017-yil 3-yanvar
- c) 2017-yil 7-fevral
- d) 2017-yil 8-sentabr

53. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti kimlar tomonidan saylanadi?

- a) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
- b) Fuqarolar
- c) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati
- d) Deputatlar

54. Majoritar tizimdagi saylovlar, deganda nimani tushunasiz?

- a) Saylovda ustunlik qilgan siyosiy partiyalarning ko'pchilikdeputatlik o'rinlarini egallashi
- b) Saylovda muayyan ko'pchilikning o'z raqiblariga nisbatan ko'proq ovoz olishi ular nomzodining g'alaba qilganligini bildiradi
- c) Saylovda siyosiy partiyalar nomzodlarini o'zaro raqobatlashuvi va o'zaro kurashi avj olgan saylov tizimi
- d) Saylovlarda ishtirok etishga ruhsat olgan siyosiy partiyalarning o'z nomzodlarini ilgari surishi holati

55. Saylovning proporsional tizimi qo'llanganda qanday holat ro'y beradi?

- a) Saylovning proporsional tizimida berilgan ovozlarning miqdoridan kelib chiqib, barcha mandatlarining ana shu berilgan ovozlar o'rtasida aniq proporsional taqsimlanishi ro'y beradi
- b) Saylovning proporsional tizimida siyosiy partiyalar nomzodlaridan boshqa nomzodlar saylovga qo'yilmaydi
- c) Saylovning proporsional tizimida berilgan ovozlarning miqdori siyosiy partiyalar o'rtasida bo'linada va kim ko'p ovoz olsa, o'sha partiya g'olib bo'ladi
- d) Saylovning proporsional tizimida berilgan ovozlarning miqdori saylov natijasini hal etmaydi, balki siyosiy partiyalarning birlashishi natijasida g'oliblik qo'lga kiritiladi

56. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 90-moddasiga asosan kim O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylanishi mumkin?

- a) O'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil O'zbekiston hududida muqim yashayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin
- b) O'zbekiston hududida saylovdan oldin kamida 15 yil yashagan, davlat tilini yaxshi bilgan, 35 yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin

c) O'zbekiston hududida tug'ilgan, saylovdan oldin kamida 20 yil O'zbekiston hududida yashagan, 45 yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin

d) O'zbekiston hududida tug'ilgan, 35 yoshga to'lgan har qanday oliy ma'lumotli O'zbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin.

57. Saylovda Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar kimlar yoki qanday tashkilotlar tomonidan ko'rsatiladi?

- a) Tashabbuskor guruhlar
- b) Siyosiy partiyalar
- c) Davlat hokimiyati ijro organlari
- d) Barcha javoblar to'g'ri

58. Taraqqiyotning "O'zbek modeli" ma'no-mazmuni nechta tamoyilda o'z ifodasini topgan?

- a) 7 ta
- b) 6 ta
- c) 5 ta
- d) 4 ta

59. O'zbekiston Respublikasining "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonuni qabul qilingan sanani belgilang.

- a) 2015-yil 3-dekabr
- b) 2012-yil 23-dekabr
- c) 2014-yil 13-dekabr
- d) 2013-yil 3-noyabr

60. 2017-2021 yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi ma'no-mazmuni nechta yo'nalishda o'z ifodasini topgan?

- a) 7 ta
- b) 6 ta
- c) 5 ta
- d) 4 ta

61. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi ma'no-mazmuni nechta yo'nalish va maqsadda o'z ifodasini topgan?

- a) 7 ta yo'nalish va 100 ta maqsad
- b) 6 ta yo'nalish va 120 ta maqsad
- c) 5 ta yo'nalish va 100 ta maqsad
- d) 9 ta yo'nalish va 100 ta maqsad

62. 2023 yilga qanday nom berildi?

- a) Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili
- b) Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili
- c) Yoshlarni qo'llab quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili
- d) Insonga e'tabor fa sifatli ta'lim yili

FANNI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN NAMUNALAR

“Blits-so'rov” metodi

“Blits-so'rov” (ing. “blits” – tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq va lo'nda javob qaytarilishini taqozo etadigan metod sanaladi. Ta'lim muassasalarida ushbu metodga muvofiq savollar, asosan, o'qituvchi tomonidan beriladi. Berilgan savollarga javoblar jamoaviy, guruhli, juftlik yoki individual tarzda qaytarilishi mumkin. Javob qaytarish shakli mashg'ulot turi, o'rganilayotgan mavzuning murakkabligi, talabalarning qamrab olinishiga ko'ra belgilanadi.

Mashg'ulotlarda metodni qo'llash quyidagicha kechadi:

Metodni qo'llashda mavzuga doir tayanch tushunchalar, asosiy g'oyalarning mohiyati talabalar tomonidan og'zaki, yozma yoki tasvir (jadval, diagramma) tarzida yoritilishi mumkin.

O'qituvchi o'rganilgan mavzu, muayyan tarkibiy qismlar mohiyatining ochib berilishini talab etadigan savollarni ishlab chiqib, o'quvchilare'tiboriga havola qiladi

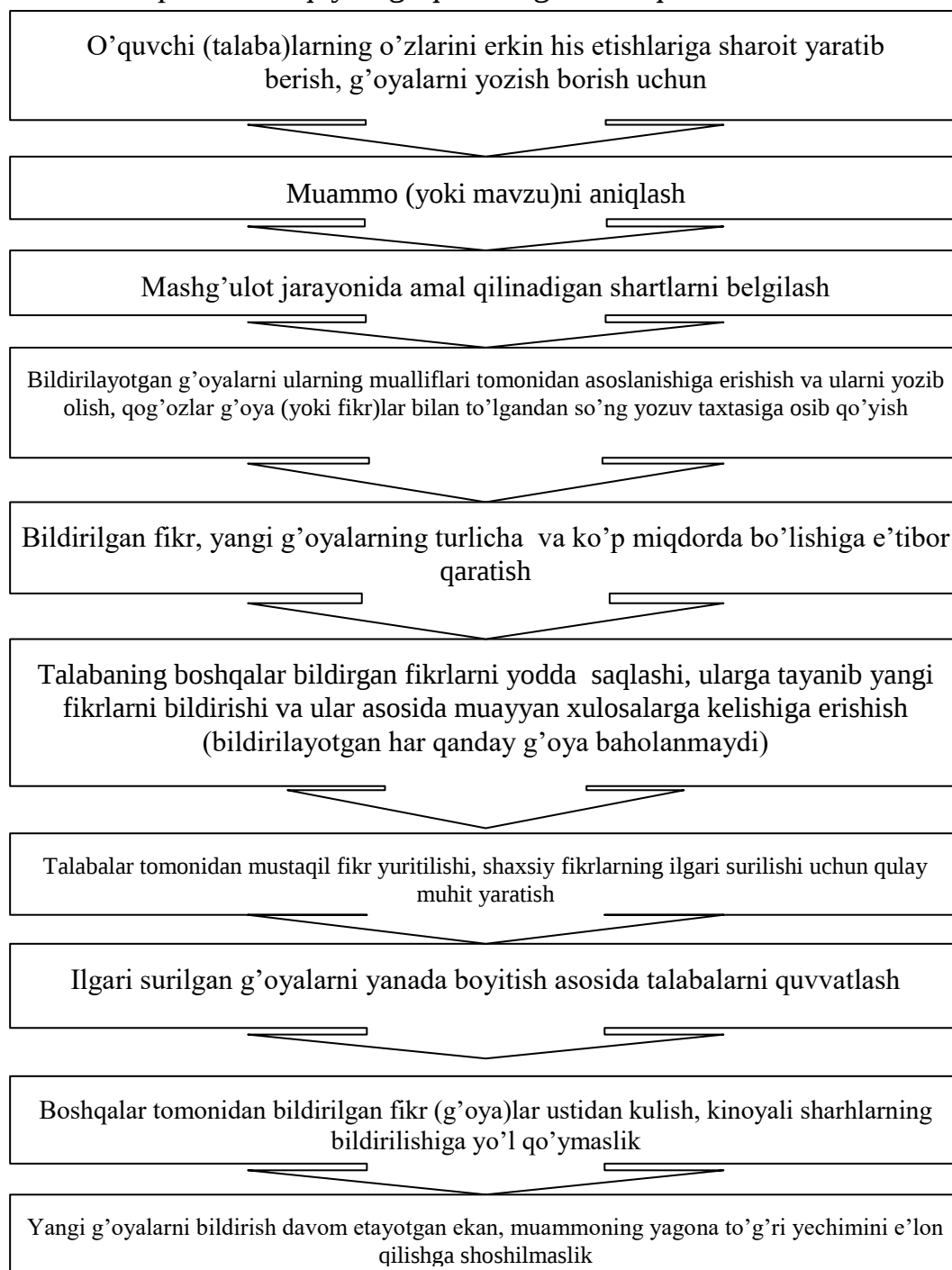
Talabalar berilgan savolga qisqa muddatda lo'nda, aniq javob beradi

Guruh (juftlik)da ishlashda bir nafar talaba berilgan savolga javob qaytaradi (uning guruhdoshlari javobni to'ldiradi, (biroq, fikrlar akrorlanmasligi lozim)

“Aqliy hujum” strategiyasi

Strategiya talabalarni mavzu xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, o'z tasavvurlari, g'oyalaridan ijobiy foydalanishga doir ko'nikma, malakalarni hosil qilishga rag'batlantiradi. U yordamida tashkil etilgan mashg'ulotlarda ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original (o'ziga xos) yechimlarni topish imkoniyati tug'iladi. Strategiya mavzu doirasida ma'lum qarashlarni aniqlash, ularga muqobil g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Uni samarali qo'llashda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim:

Mashg'ulotda strategiyanı qo'llashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

Talabalarnı muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish

Har bir talaba tomonidan bildirilayotgan fikrlar rag'batlantirilib boriladi, bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullari tanlab olinadi; fikrlarning rag'batlantirilishi navbatdagi yangi fikrlarning tug'ilishiga olib keladi

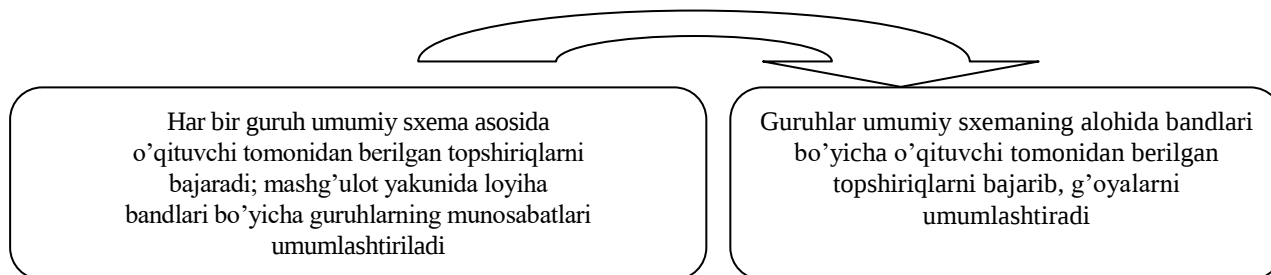
Har bir talaba o'zining shaxsiy fikrlariga asoslanishi va ularni o'zgartirishi mumkin; avval bildirilgan fikrlarnı umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o'zgartirish ilmiy asoslangan fikrlarning shakllanishiga zamin hozirlaydi

Mashg'ulotda talabalar faoliyatini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildiriladigan fikrlarnı baholashga yo'l qo'yilmaydi (zero, fikrlar baholanib borilsa, talabalar diqqatlarini shaxsiy fikrlarnı himoya qilishga qaratadi, oqibatda yangi fikrlar ilgari surilmaydi; metodni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad talabalarnı muammo bo'yicha keng fikr yuritishga undash ekanligini yodda tutib, ularni baholab borishdan voz kechishdir)

“Bilaman. bilishni xohlayman. bilib oldim” (BBB)

Talabalarga muayyan mavzular bo'yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Uni qo'llashda talabalar guruh yoki jamoada ishlashlari mumkin. Guruhda ishlashda mashg'ulot yakunida guruhlar tomonidan bajarilgan ishlar tahlil qilinadi.

Guruhlar faoliyati quyidagi ko'rinishda tashkil etilishi mumkin:

O'quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog'ozida o'z aksini topgan quyidagi sxema asosida tashkil etiladi:

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

Undan foydalanish uch bosqich asosida amalga oshiriladi:

Talabalarining o'rganilishi rejalashtirilayotgan mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajalari aniqlanadi

Talabalarining mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi

Talabalar mavzuga oid ma'lumotlar bilan batafsil tanishtiriladi

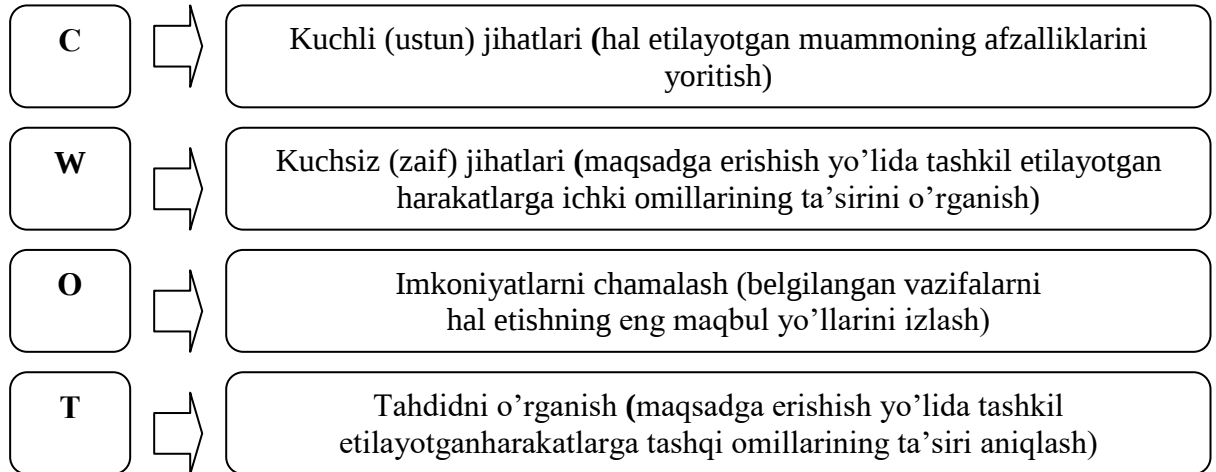
Bosqichlar bo'yicha amalga oshirilgan harakatlarning tafsiloti qo'yidagicha:

- 1) talabalar kichik guruhlariga biriktiriladi;
- 2) talabalarining yangi mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajasi o'rganiladi;
- 3) talabalar tomonidan qayd etilgan tushunchalar loyiha 1-bandiga yozib boriladi;
- 4) talabalarining yangi mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi;
- 5) talabalarining ehtiyojlari sifatida bayon etilgan tushunchalar loyiha 2-bandiga yozib qo'yiladi;
- 6) o'qituvchi yangi mavzuga oid umumiy ma'lumotlardan talabalarni xabardor qiladi;
- 7) talabalar tomonidan o'zlashtirilgan yangi tushunchalar aniqlanadi;
- 8) bayon etilgan yangi tushunchalar loyiha 3-bandiga yozib qo'yiladi;
- 9) mashg'ulot yakunida yagona loyiha yaratiladi

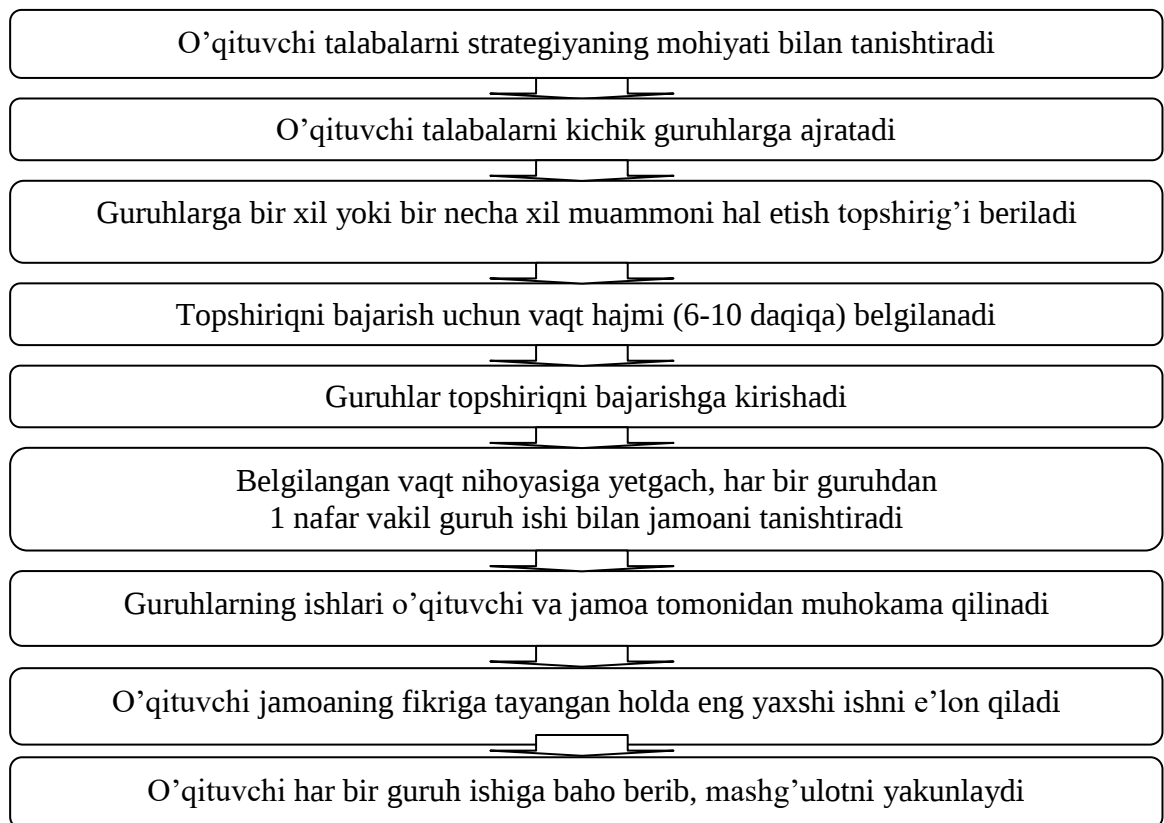
“Swot-tahlil” strategiyasi

Strategiya muammoning asosiy to’rt jihatini yoritishga xizmat qiladi. Talabalar mavzuning mazmuniga mos muammolarni atroflicha o’rganish orqali mohiyatini yoritadi, ularni keltirib chiqaruvchi omillarni izlab, hal qilish imkoniyatlarini topadi.

U yordamida muammoning quyidagi to’rt jhati tahlil qilinadi:

Mashg’ulotlarda strategiyani qo’llash tartibi quyidagicha:

Mundarija:

1. Amaliy siyosatshunoslik fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	5
2. Amaliy siyosatshunoslik tadqiqoti usullari va amaliy-siyosiy tahlil turlari.....	15
3. Siyosiy menejment.....	27
4. Siyosiy-boshqaruv sikli: tuzilishi, bosqichlari va tarkibiy qismlari.....	41
5. Muammoli-siyosiy vaziyat: tuzilishi, shakllari va tahlil turlari..	61
6. Jamiyatdagi siyosiy kuchlarning uyg'unligini baholash usullari.	70
7. Siyosiy risklarni tahlil qilish va baholash metodologiyasi.....	80
8. Siyosiy bashorat: turlari va usullari.....	91
9. Siyosiy qarorlarni qabul qilish: mohiyat va protsedura.....	100
10. Siyosiy konsalting.....	109
11. Ijtimoiy-siyosiy faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan yosh avlodni tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari.....	126
12. Amaliy siyosatshunoslikda davlat xizmati sohasidagi islohotlar: nazariya va amaliyot.....	147
13. Saylov kampaniyalarini o'tkazish va siyosiy reklamalarni amalga oshirishning umumiy tavsifi va texnologiyalari.....	162
14. Korrupsiyaga qarshi kurash amaliy siyosatshunoslik fani obyekti sifatida.....	196
15. Yangi O'zbekiston Strategiyasi.....	214
16. Glossariy.....	228
17. Mavzular yuzasidan test savollari.....	245
18. Fanni o'qitishda qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalaridan namunalar.....	255

Босишга рухсат этилди 19.01.2023. Ҳажми 16,25 босма табоқ.

Бичими 60×84¹/₁₆. Адади 10 нусха. Буюртма 01.

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети
босмахонасида чоп этилди.